

ANALELE BUCOVINEI

ANUL XXIX

2 (59) / 2022

SUMAR

EDITORIAL

ȘTEFAN PURICI, <i>Bucovina – metamorfozele unei provincii</i>	343
---	-----

EVOCĂRI

ILIE MOLEA, <i>Iraclie Porumbescu – ctitor de cultură și spiritualitate bucovineană</i>	357
SERHYI TROYAN, <i>Fedir Vovk, fondator al relațiilor științifice ucraineano-române</i>	377

ANIVERSĂRI

ALIS NICULICĂ, <i>Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera” din Suceava în prag de centenar</i>	387
---	-----

BUCOVINA – CULTURĂ ȘI CIVILIZAȚIE

OVIDIU BĂTĂ, <i>Căi de comunicație din Bucovina istorică</i>	395
LIVIU-GEORGE MAHA, <i>Economia Bucovinei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în contextul disparităților regionale și convergenței economice din cadrul Imperiului Austro-Ungar</i>	417
MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU, <i>Universitatea din Cernăuți: de la modelul cultural german la cel românesc, de sorginte franceză</i>	439
MARIAN OLARU, <i>Viața politică din Bucovina la sfârșitul secolului al XIX-lea (politică națională și Ausgleichgerechtigkeit)</i>	455
MIRCEA A. DIACONU, <i>Incursiuni bucovinene prin intermediul lui V. Simiganovschi</i>	481
ELENA PASCANIUC (CRISTUȘ), <i>Destinul unei cărți, oglindit în presa vremii. Elena Niculiță-Voronca, Datinele și credințele poporului român, adunate și așezate în ordine mitologică (1903)</i>	509
SERGHEI HAKMAN, <i>Particularitățile includerii Basarabiei și a nordului Bucovinei în componența Uniunii Sovietice</i>	519
CAROL-ALEXANDRU MOHR, <i>„Die Stimme” – o voce bucovineană în Israel</i>	537
ȘTEFĂNIȚA-MIHAELA UNGUREANU, <i>Peisajul cultural al Bucovinei. Patrimoniu construit și practici de valorificare a acestuia</i>	553

CARMEN-EMILIA CHAȘOVSCI, <i>Tehnici de cercetare în sprijinul documentării patrimoniului construit din Bucovina. O propunere de metodologie exploratorie</i>	575
<i>INTERFERENȚE EUROPENE ȘI UNIVERSALE</i>	
IOAN-GABRIEL CHIRAȘ, <i>Spre o independență economică. Legea vamală din mai 1874</i> ...	593
<i>OPINII</i>	
CAROL-ALEXANDRU MOHR, <i>Noi tendințe în analiza sincronică și diacronică a minorității germane din Bucovina</i>	605
<i>DOCUMENTAR</i>	
NICOLAE A. POPA, <i>Culte religioase din orașul Vatra Dornei (I)</i>	619
<i>CĂRȚI. REVISTE</i>	
CRISTIAN-ALEXANDRU BOGHIAN, <i>Reinterpretând istoria prin prisma unor noi izvoare istorice – Monarhia Habsburgică (1848–1918)</i>	641
MARIAN OLARU, <i>Ortodoxism și naționalism în istoria Bucovinei – Mitropolitul Vladimir de Repta</i>	647
CRISTIAN-ALEXANDRU BOGHIAN, <i>Familii vechi din Bucovina. Studiu de caz: Familia Cuparencu</i>	651
ELENA PASCANIUC (CRISTUȘ), <i>„Cea mai numeroasă și mai interesantă categorie folclorică din literatura populară ...”</i>	653
MARIAN OLARU, <i>Localismul creator – reviste de istoria și cultura Bucovinei nou apărute</i>	655
<i>CRONICĂ</i>	
HARIETA MARECI-SABOL, <i>A XXII-a ediție a sesiunii de comunicări științifice Alma Mater Sucevensis, Suceava, 5–6 martie 2022</i>	657
<i>IN MEMORIAN</i>	
ORTFRIED KOTZIAN, <i>Die mehrsprachige Bukowina war in seiner Person vereint: Nachruf Prof. Oleh Pantschuk</i>	661
ȘTEFĂNIȚA-MIHAELA UNGUREANU, <i>Georgeta Constanța Istrătoaie (3 ianuarie 1943 – 10 februarie 2022)</i>	665
NOTE DESPRE AUTORI	669

ANALELE BUCOVINEI

ANUL XXIX

2 (59) / 2022

CONTENTS

EDITORIAL

ȘTEFAN PURICI, <i>Bukovina – the Metamorphoses of a Province</i>	343
--	-----

EVOCATIONS

ILIE MOLEA, <i>Iraclie Porumbescu – Founder of Culture and Spirituality in Bukovina</i>	357
TROYAN, <i>Fedir Vovk as Founder of Ukrainian-Romanian Scientific Relations</i>	377

ANNIVERSARY

ALIS NICULICĂ, <i>“I. G. Sbiera” Library of Bukovina in Suceava on Centennial Threshold..</i>	387
---	-----

BUKOVINA – CULTURE AND CIVILISATION

OVIDIU BĂTĂ, <i>The Communication Routes in Historical Bukovina</i>	395
LIVIU-GEORGE MAHA, <i>The Economy of Bukovina in the Second Half of the 19th Century, in the Context of Regional Disparities and Economic Convergence within the Austro-Hungarian Empire</i>	417
MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU, <i>The University of Chernivtsi: from the German to the Romanian, French Originated Cultural Model</i>	439
MARIAN OLARU, <i>The Political Life in Bukovina at the End of the 19th Century (National Policy and Leveling Compromise)</i>	455
MIRCEA A. DIACONU, <i>The Bukovinian Incursions of V. Simiganovschi</i>	481
ELENA PASCANIUC (CRISTUȘ), <i>The Fate of a Book Mirrored in the Press of the Time. Elena Niculiță-Voronca, Datinele și credințele poporului român, adunate și așezate în ordine mitologică (1903)</i>	509
SERGHEI HAKMAN, <i>Peculiarities of the Inclusion of Bessarabia and of the Northern Part of Bukovina in the Soviet Union</i>	519
CAROL-ALEXANDRU MOHR, <i>“Die Stimme” – a Bukovinian Voice in Israel</i>	537

ȘTEFĂNIȚA-MIHAELA UNGUREANU, <i>Bukovina's Cultural Landscape. Built Patrimony and Practices of Its Capitalization</i>	553
CARMEN-EMILIA CHAȘOVȘCHI, <i>Research Techniques in Support of the Documentation of Bukovina's Built Heritage. A Proposal for an Exploratory Methodology</i>	575

EUROPEAN AND UNIVERSAL INTERFERENCES

IOAN-GABRIEL CHIRAȘ, <i>Towards an Economic Independence. The Customs Law of 1874</i>	593
---	-----

OPINIONS

CAROL-ALEXANDRU MOHR, <i>New Trends in the Synchronic and Diachronic Analysis of the German Minority in Bukovina</i>	605
--	-----

DOCUMENTARY ARTICLES

NICOLAE A. POPA, <i>The Religious Cults from the City of Vatra Dornei (I)</i>	619
---	-----

BOOKS. MAGAZINES

CRISTIAN-ALEXANDRU BOGHIAN, <i>Reinterpreting History Using New Historical Sources – The Habsburg Monarchy (1848–1918)</i>	641
MARIAN OLARU, <i>Orthodoxy and Nationalism in the History of Bukovina – Metropolitan Vladimir of Repta</i>	647
CRISTIAN-ALEXANDRU BOGHIAN, <i>Old Families from Bukovina. Case Study: The Cuparencu Family</i>	651
ELENA PASCANIUC (CRISTUȘ), <i>“The most numerous and interesting folklore category in folk literature ...”</i>	653
MARIAN OLARU, <i>Creative Localism – Magazines of History and Culture of Bukovina Newly Published</i>	655

EVENT REPORTS

<i>The 22nd Edition of the Scientific Session Alma Mater Sucevensis, Suceava, March 4–5, 2022</i> (Harieta Mareci-Sabol)	657
---	-----

IN MEMORIAM

ORTFRIED KOTZIAN, <i>Multilingual Bukovina Was United in His Person: Obituary for Prof. Oleh Pantschuk</i>	661
ȘTEFĂNIȚA-MIHAELA UNGUREANU, <i>Georgeta Constanța Istrătoaică (January 3, 1943 – February 10, 2022)</i>	665
NOTES ON CONTRIBUTORS	669

BUCOVINA – METAMORFOZELE UNEI PROVINCII

ȘTEFAN PURICI

Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava

E-mail: stefanp@atlas.usv.ro

Bukovina – the Metamorphoses of a Province

(Abstract)*

Central and Western European empires' territorial expansions to the continent's south and east were accompanied by policies to modernize the economy and society of the annexed regions. Although locals bore the majority of the costs of the transition from the traditional to the liberal order, imperial authorities contributed to establishing adequate codes of law, creating a stimulating framework for social relations, and the improvement of relations between the state/monarchy and the subjects. The study reveals how placing a territory under multiple administrations causes changes not only in legal and economic terms but also in the ethno-demographic structure. In the situation of Bukovina, substantial colonization and immigration from within the empire, particularly from Galicia, had an impact on the province's ethnic composition. More significantly, the decrease in Romanians in the general population was the outcome of a policy of quantitative balancing of ethnic groups and the avoidance of such a situation in which one nationality numerically dominates the others and has political and electoral benefits. As a result, the picture of Bukovina society in 1918 was very different from that of 1775, and the 20th century extremism and world wars changed the character of Bukovina even more deeply.

Keywords: Bukovina, province, Habsburg monarchy, modernization, ethnic groups, administration, autonomy, centralism, regionalism.

Extinderile teritoriale ale imperiilor Europei Centrale și Occidentale spre sudul și estul continentului au fost însoțite de politici de modernizare a economiei și a societății regiunilor anexate. Deși localnicii au suportat majoritatea costurilor tranziției de la ordinea tradițională la cea liberală, autoritățile imperiale au contribuit la stabilirea unor legi adecvate, la crearea unui cadru stimulativ pentru relațiile sociale și la îmbunătățirea relațiilor dintre stat/monarhie și subiecți. Studiul relevă modul în care plasarea unui teritoriu sub mai multe administrații determină schimbări nu numai din punct de vedere juridic și economic, ci și în structura etno-demografică. În situația Bucovinei, colonizarea substanțială și imigrația din interiorul imperiului, în special din Galiția, au avut un impact

* Traducere: Ștefan Purici.

asupra compoziției etnice a provinciei. Mai semnificativ, scăderea ponderii românilor în populația generală a fost rezultatul unei politici de echilibrare cantitativă a grupurilor etnice și evitarea unei astfel de situații în care o naționalitate îi domină numeric pe ceilalți și are beneficii politice și electorale. Ca urmare, imaginea societății bucovinene în 1918 a fost foarte diferită de cea din 1775, iar extremismul din secolul al XX-lea și războaiele mondiale au schimbat și mai profund caracterul Bucovinei.

Cuvinte-cheie: Bucovina, provincie, monarhie habsburgică, modernizare, grupuri etnice, administrație, autonomie, centralism, regionalism.

Expansiunile teritoriale ale imperiilor europene în epoca modernă au urmărit obiective multiple, între care sporirea gradului lor de securitate prin extinderea frontierelor, menținerea echilibrului de putere la nivel continental, creșterea numărului de contribuabili și lărgirea spațiului statal cu regiuni bogate în resurse au fost cele mai vizibile și mai des clamate. În condițiile în care, în linii mari, pe teritoriul european fuseseră trasate, începând cu mijlocul secolului al XVII-lea, granițe relativ stabile, orice extindere geografică a unui stat se putea face exclusiv în detrimentul celorlalți actori, de regulă mai slabi, ai sistemului internațional european. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, într-o criză politică și economică profundă au ajuns Rzeczpospolita Obojga Narodów („Federația celor două popoare” – Uniunea statală polono-lituaniană, 1569–1795) și Imperiul Otoman, chiar dacă nici alte state europene nu aveau sisteme economice foarte dinamice și regimuri politice perfect funcționale. În acest context, profitând de incapacitatea Uniunii polono-lituaniene de a-și păstra structura și robustețea, Austria, Prusia și Rusia au acaparat părți importante și au eliminat Rzeczpospolita din cadrul sistemului european de națiuni. Cât privește Imperiul Otoman, vulnerabilitățile sale au fost exploatate de venețieni, de ruși și de austrieci, Habsburgii reușind, de pildă, să intre în posesia unui teritoriu semnificativ, în schimbul serviciilor de intermediere a păcii între otomani și ruși, consecutivă războiului din 1768–1774.¹ Partea de nord a Țării Moldovei, ocupată de trupele imperiale în toamna anului 1774 și atașată, oficial, Austriei în mai 1775, a fost botezată „Bucovina” (după întinsele bucovine, păduri de fagi, care acopereau cea mai mare parte a regiunii), denumirea intrând în circuitul diplomatic și, treptat, fiind asumată de locuitorii provinciei.

Astăzi, după aproape 250 de ani de când pe harta politică a Europei, la est de Carpați, a apărut o nouă entitate administrativă în cadrul posesiunilor Casei de Habsburg, la circa 100 de ani de când Bucovina a dispărut ca provincie distinctă în urma integrării în Regatul României și la opt decenii de când ținutul a fost tăiat în două de o sârmă ghimpată, memoria locului rămâne încă vie. Acest fapt poate fi constatat inclusiv acum, când în apropierea României se desfășoară un război care a provocat zeci de mii de victime și milioane de persoane refugiate. Mulți dintre suceveni, vorbind

¹ Țara Moldovei nu a fost pașalâc otoman, bucurându-se de o largă autonomie administrativă, însă nu era subiect al dreptului internațional din acea vreme.

despre ajutorul pe care îl acordă vecinilor ucraineni, subliniază că felul în care procedează se datorează ospitalității tradiționale „bucovinene”. Totuși, presa scrisă, posturile TV, platformele media abundă în exemple ce evidențiază aceeași atitudine de compasiune și susținere de care dau dovadă românii, indiferent că sunt suceveni, gălățeni, clujeni, bucureșteni ori timișoreni. Și atunci, apar întrebările firești: Ce a fost Bucovina și ce attribute erau specifice unui bucovinean? Ce este astăzi Bucovina? Există încă bucovineni?

Nordul Moldovei, anexat în 1775 Austriei, a cunoscut o extragere din civilizația medievală balcanică, marcată de bizantinism și de influențe orientale, și o integrare, pe parcursul a 144 de ani (timp de cel puțin șase generații), în modernitatea central-europeană, de factură liberală și cu accente derivate din Iluminismul francez. Evident, această desprindere forțată de normele și obiceiurile medievale a constituit un șoc pentru moldoveni, determinându-i pe mulți dintre ei (câteva mii de persoane) să se refugieze sub autoritatea domnului Țării Moldovei. Ceilalți s-au văzut nevoiți să renunțe treptat – în circa două decenii – la structurile sociale și administrative tradiționale, devenind supuși ai unei monarhii luminate și contribuabili ai unui imperiu aflat în plină dezvoltare economică și afirmare a capitalismului. În plus, au fost nevoiți să asiste la intense procese demografice, în urma cărora tabloul etno-lingvistic și confesional s-a modificat puternic. Sub aspect politic și administrativ, foștii săteni și târgoveți moldoveni au fost plasați în cadrele constituționalismului monarhic, fiind încurajați să participe la viața publică, dar și sub protecția legilor imperiale, cu un sistem punitiv extrem de coerent și funcțional. Educația a fost elementul central pe care autoritatea centrală l-a folosit atât pentru a cultiva în rândul supușilor sentimentul de loialitate, cât și pentru a pregăti forța de muncă și birocrății din administrație, finanțe ori justiție. Sentimentul antreprenorial, spiritul de inițiativă, garantarea și protejarea proprietății private au fost vectorii care au încurajat în rândul bucovinenilor atitudinea de gospodar, respectul față de muncă și dorința de a prospera. Religia a reprezentat, la rândul ei, un factor pe care administrația habsburgică a încercat să-l valorifice pentru a-și construi piloni sociali solizi care să susțină edificiul imperial. După o tentativă nereușită de a impune ritul romano-catolic în locul celui ortodox, Curtea de la Viena a sprijinit multiplicarea bisericilor și confesiunilor și, apoi, a urmărit să sporească rolul ucrainenilor ortodocși în sânul Episcopiei (ulterior, Mitropoliei) Bucovinei.

Sub aspect administrativ, autoritățile centrale au încercat să facă economii la bugetul țării și au contopit teritorii în unități administrative mai mari, reducând astfel aparatul birocratic. Drept urmare, prin decretul din 16 septembrie 1786, împăratul Iosif al II-lea a dispus încorporarea Bucovinei în Regatul Galiției, ca al 19-lea cerc administrativ, hotărâre ce a generat nemulțumire atât la nivelul elitelor bucovinene, cât și în anumite cercuri vieneze². În pofida opoziției deschise

² Kurt Scharr, *Die Landschaft Bukowina – das Werden einer Region an der Peripherie 1774–1918*, Vienna – Cologne – Weimar, Böhlau, 2010, pp. 161–167.

a nobililor bucovineni și a refuzului de a participa la activitățile Dietei galițiene, unirea cu Galiția a avut ca efecte exercitarea unei presiuni polonizatoare, catolicizatoare și germanizatoare asupra administrației regionale și locale și a sistemului educațional din provincie. Reprezentanții guvernului austriac în capitala Bucovinei au urmărit diminuarea rolului jucat de elitele românești în viața publică, transformând treptat clasa conducătoare a provinciei din una autohtonă în una eterogenă. Evident, exagerările în aplicarea politicilor guvernamentale nu au lipsit, fapt constatat chiar de înalții funcționari habsburgi trimiși să inspecteze situația pe teren. Astfel, în anul 1804, August von Reichmann, consilier aulic, raporta: „De altfel, căpitanul cercual [von Schreiber – n.n.] se poartă rău și față de națiune [față de români – n.n.], nu-și dă nici cea mai mică osteneală de a-i învăța limba și, prin această inimizitate, a îndepărtat de la sine toate sufletele”³. Lupta bucovinenilor pentru separarea de Galiția, cumulată cu conștientizarea caracterului artificial al unirii celor două provincii, au determinat Curtea de la Viena să procedeze la revizuirea hotărârii lui Iosif al II-lea. În consecință, în urma evenimentelor revoluționare din anii 1848–1849, când în Cernăuți și în alte localități bucovinene s-a manifestat o mișcare coerentă de revendicare a autonomiei ținutului, împăratul Franz Joseph a decis să satisfacă doleanțele populației. Formal, uniunea administrativă dintre Bucovina și Galiția a fost anulată în 6 martie 1853. În fruntea Ducatului Bucovinei, proclamat oficial prin Constituția imperială din martie 1849, a fost desemnat Franz Freiherr von Schmuck, cu titlul de președinte (Landespräsident)⁴. Faptic, separarea definitivă de Galiția s-a produs în 29 mai 1854, când în Bucovina s-a instituit administrația locală proprie, teritoriul provinciei divizându-se în 15 districte⁵. După o extrem de scurtă perioadă de înglobare a ținutului în cadrul Galiției (aprilie 1860 – februarie 1861), prin Constituția din 26 februarie 1861, a fost consacrată definitiv autonomia Bucovinei⁶. Wenzel Ritter von Martina, noul guvernator al Ducatului, a publicat, în 20 aprilie 1861, un anunț prin care aducea la cunoștința populației că provincia a fost separată de Galiția⁷. Statutul de Ducat, păstrat inclusiv în urma realizării compromisului austro-ungar și instituirii Monarhiei dualiste, în 1867, a facilitat dezvoltarea unei vieți publice locale extrem de bogate, chiar dacă – la nivelul Cisleithaniei – ținutul a rămas pe locurile codașe sub aspectul evoluției economice.

³ Erich Prokopowitsch, *Die rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und der Dako-Romanismus*, Graz – Köln: Böhlau, 1965, p. 39.

⁴ G. Bogdan-Duică, *Bucovina. Notițe politice asupra situației*, Sibiu, Tipografia Liviu Albini, 1895, p. 174.

⁵ *Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde verfasst anlässlich des 50-jährigen glorreichen Regierungsjubiläums. Seine Kaiserlichen und Königlichen Apostolischen Majestät unseres Allergnädigsten Kaisers und Obersten Kriegsherrn durch die k. u. k. Gendarmerie des Landes-gendarmeriekommandos Nr. 13 Czernowitz*, Czernowitz, Selbstverlag, 1899, p. 325.

⁶ Mihai-Ștefan Ceaușu, Ion Lihaciu, *Autonomia Bucovinei (1848–1861). Studiu și documente*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2021, pp. 87–105.

⁷ Teodor Bălan, „Redobândirea unei autonomii”, în „Revista Arhivelor”, anul VII, nr. 1, 1946, p. 63.

Bucovina a fost, prin excelență, provincie de frontieră și acest caracter a marcat destinul teritoriului. Pentru cei mai mulți dintre înalții funcționari guvernamentali, ulterior și pentru profesorii universitari din Viena sau din alte mari orașe ale Austro-Ungariei, Bucovina era văzută ca un loc destinat celor care trebuiau să execute o pedeapsă, respectiv Universitatea din Cernăuți drept o „k. k. akademische Strafkolonie” – colonie de exil academică. Potrivit opiniei lui Theodor Mommsen, reproducă în interviul publicat de Karl Emil Franzos, „după ce ai fost condamnat la câțiva ani de Cernăuți, poți fi apoi grațiat la Innsbruck”⁸. Din punctul de vedere al localnicilor, autonomia asigura oportunități multiple de afirmare și, în unele cazuri, la nivelul Dietei se configurau alianțe politice conjuncturale menite să rezolve problemele punctuale de care erau interesate anumite grupuri etnice⁹. De cele mai multe ori, nu conta coloratura politică ori naționalitatea reprezentanților în structurile reprezentative și executive, atât timp cât asocierile politice provizorii puteau conduce la atingerea obiectivelor urmărite. Odată fiind rezolvată chestiunea ori, dimpotrivă, înregistrând eșec, alianțele respective se destrămau și se profilau alte majorități ori parteneriate.

Intenționat sau nu, conștient sau doar intuitiv, autoritățile austriece au reușit să dilueze sau să anihileze majoritățile de diverse feluri, pe care le-au găsit în regiune la momentul anexării. Astfel, după un secol de stăpânire în Bucovina, a dispărut dominația etno-socială a românilor, conturându-se un relativ echilibru numeric între vorbitorii de română, vorbitorii de ucraineană și cei de germană. Drept urmare, niciunul dintre grupurile etnice nu avea șanse să domine administrația, economia, comerțul sau justiția și să provoace, voit sau involuntar, „nedreptăți” la adresa celorlalte etnii. La fel, chiar dacă nu au reușit să restrângă importanța ortodoxismului în provincie – prin desprinderea bisericii bucovinene de Biserica Ortodoxă a Țării Moldovei și prin acordarea de privilegii reprezentanților altor culte pentru a se dezvolta viguros – vocea acestora a fost făcută mai puțin puternică prin crearea unei competiții în sânul bisericii între ortodocșii români și cei ucraineni¹⁰. Pe aceeași logică a fragmentării societale s-a înscris politica de dezvoltare a unui învățământ multilingvistic, multicultural și multiconfesional. Fiecare naționalitate se putea bucura de educație în limba maternă, cu recunoașterea specificului etnic și a conștientizării diferenței față de ceilalți. Toate aceste fenomene se puteau manifesta și erau tolerate de autorități, în măsura în care sistemul funcționa în direcția cultivării loialității față de imperiu și dinastie. Putem constata că, după aproape un secol și jumătate, teritoriul nordului moldav și-a schimbat imaginea etnică și lingvistică,

⁸ Karl Emil Franzos, „Erinnerungen an Mommsen”, în „Neue Freie Presse”, nr. 14095, 22 noiembrie, 1903, p. 1.

⁹ Vezi, pe larg, Mihai-Ștefan Ceașu, *Parlamentarism, partide și elită politică în Bucovina habsburgică. Contribuții la istoria parlamentarismului în spațiul central-est european*, Iași, Editura Junimea, 2004, pp. 233–398.

¹⁰ Marian Olaru, *Mișcarea națională a românilor din Bucovina la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, Rădăuți, Editura Septentrion, 2002, pp. 104, 144.

a făcut desuetă acea caracterizare de „barbarie” atribuită regiunii la finele secolului al XVIII-lea, a pășit ferm din medievalitate în modernitate. Către 1914 erau extrem de dificil de identificat tipare bizantine și năravuri balcanice la nivelul societății bucovinene, amprenta civilizației central-europene devenind copleșitoare. Ca un simbol politic al acestei „emancipări”, în Piața „Austria” din Cernăuți, în anul 1875 a fost ridicată statuia Austriei, reprezentând „omagiul” adus de bucovineni imperiului la împlinirea centenarului anexării¹¹.

O evoluție spectaculoasă, în special începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, s-a înregistrat în domeniul infrastructurii. Probabil cea mai relevantă este mărturia boierului moldovean Constantin Vârnav, autor al manuscrisului *Călătoria me de la Liov la Cernăuți și Liteni în anul 1860*. Acesta a traversat Bucovina în două rânduri, la o distanță de circa patru decenii: „Ce deosebire am găsit între Cernăuțiul de astăzi și acel de la 1820. Ulițe drepte, largi. Toate șoseluite, în loc de strămbe, înguste, pe care te înfundai până la genunchi în glod [...]. Și pe aceste ulițe, case bune la linie, cu un rând și cu două rânduri, în loc de niște case păcătoase în mijlocul ogrăzii, fără zăplaz și alături cu o livadă fără gard”¹². Modernizarea s-a datorat și măsurilor de stimulare a inițiativelor locale, administrația Bucovinei scutindu-i de plata impozitelor, pentru 30 de ani, și, pentru 10 ani, de plata rentei funciare urbane, pe proprietarii clădirilor din piatră. Autoritățile austriece au realizat un amplu program edilitar, atât în capitala ținutului, cât și în alte așezări urbane. Spre exemplu, de-a lungul secolului al XIX-lea, în Cernăuți au fost ridicate clădiri cu destinații clare: primăria, cazarma, penitenciarul, spitalul militar și cel civil, gimnaziul german, poșta, școala ortodoxă, diverse biserici, gara etc.¹³ Caracterul social al programului de modernizare a fost scos în evidență prin înființarea, în capitala provinciei, a grădinii publice (1830), după modelul „Volksgarten” din Viena, și organizării unui „teatru stabil” (1841)¹⁴. Tot pe această linie trebuie plasate construcțiile care au ilustrat caracterul multiethnic al Bucovinei, în Cernăuți și în alte localități fiind inaugurate „case naționale” (germane, românești, poloneze, ucrainene, evreiești etc.). Drept corolar al proiectelor edilitare poate fi considerată reședința mitropolitelor Bucovinei și Dalmației, ridicată în partea superioară a centrului vechi, cu finanțare publică și particulară în anii 1864–1875. Gândit ca o „coroană a orașului”, complexul este o dovadă a intențiilor Austriei de a transforma Cernăuțiul într-un Vatican al Bisericii Ortodoxe din interiorul imperiului¹⁵. La fel, aprobarea înființării unei universități în Cernăuți a fost gândită

¹¹ Ștefan Purici, Harieta Mareci-Sabol, „«Built to last». Defining identity by the statues of Chernivtsi”, în „Journal of Settlements and Spatial Planning”, Special Issue 7, 2021, p. 56.

¹² Apud Ștefan Purici, *Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775–1861*, Suceava, Editura „Hurmuzachi”, 1998, pp. 95–96.

¹³ Hugo Weczerka, „Die städtebauliche Entwicklung von Czernowitz 1775–1900”, în „Analele Bucovinei”, anul IV, nr. 3, 1997, pp. 657–660.

¹⁴ Ștefan Purici, *op. cit.*, p. 95.

¹⁵ Paolo Cornaglia, „Czernowitz to Chernivtsi by Cernăuți: A multicultural townscape as heritage of a plural society”, în Kathleen James-Chakraborty (ed.), *Proceedings of the Fourth International Conference of the European Architectural History Network*, Dublin, EAHN, 2016, pp. 105, 111.

ca o măsură de menținere și stimulare a culturii germane în cel mai îndepărtat colț al imperiului, în condițiile în care Universitatea din Lemberg a adoptat limba poloneză de predare, iar cea din Cluj a introdus instruirea în limba maghiară. Pe aceeași linie se înscrie ridicarea frumoasei clădiri a Teatrului German și a impunătorului edificiu al Camerei de Comerț și Industrii¹⁶ în capitala Bucovinei.

Astfel, în ajunul crepusculului Imperiului Austro-Ungar, Bucovina poate fi văzută ca un caleidoscop. Totul depinde de unghiul, de perspectiva din care privești provincia și societatea bucovineană din acel moment, dar și de puterea fluxului luminos, adică de repertoriul metodologic. Astfel, dacă îți propui să găsești dovezi de modernizare, progres, viață publică bogată, chiar prosperitate, cu siguranță Bucovina poate fi prezentată drept un spațiu în care misiunea „civilizatoare” a Habsburgilor în estul Europei a fost un real succes. La fel de bine, dacă încerci să demonstrezi că provincia a rămas un teritoriu slab dezvoltat în raport cu regiunile centrale ale imperiului, că liberalizarea regimului politic a fost selectivă, excluzând evreii din categoria grupurilor etnice cu drept de organizare pe criterii naționale a listelor electorale, că sătenii erau păcăliți de cămătari, arendași și, adeseori, nu reușeau să ocupe o funcție în administrație sau justiție, pentru toate aceste aspecte și multe altele vei putea înșirui numeroase argumente. Totuși, societatea și economia trebuie privite în ansamblul lor, iar istoria ne-a arătat că nu există state perfecte și nici națiuni pe deplin fericite. Drept urmare, Bucovina ar putea fi prezentată drept o țară în care populația se bucura de avantajele progresului industrial și social, dar în care fiecare locuitor simțea că, totuși îi lipsește ceva, chiar dacă acel sentiment putea fi unul puțin justificat.

În preajma Marii Conflagrații, elita vieneză căuta să identifice căile de păstrare a integrității imperiului dualist, în timp ce în țările Coroanei se afirma tot mai puternic o reală efervescență identitară care producea fisuri în zidul loialității popoarelor față de Casa de Habsburg. Diversele proiecte ale unor intelectuali precum Aurel Constantin Popovici, Josef Redlich, Aurel Onciul ori ale unor înalți funcționari ca Ernest von Koerber (prim-ministrul), Guido von Haerdtl (ministrul de Interne) sau chiar cel al împăratului Carol I (din octombrie 1918), căutând să ofere soluții pentru reformarea imperiului dualist, semnalau faptul că Austro-Ungaria nu putea supraviețui pe pilonii birocratici ai sistemului amenințat de implozie. Dar nu numai liderii politici sau intelectualii din imperiu au constatat că vechile formule de organizare politico-administrativă îngreădeau energiile naționale, ci și bucovinenii, la rândul lor, semnalau problemele existențiale ale structurii statale din care făceau parte: „În monarhia noastră, de un timp încoace se întâmplă lucruri nespuse de scandaloase și rușinoase și se ivesc semnele unui proces de descompunere. [...] Catastrofa se apropie repede și prăbușirea ne amenință”¹⁷.

¹⁶ Ovidiu Bătă, „Camera de Comerț și Industrie a Bucovinei – contribuții la dezvoltarea economică a țării”, în „Analele Bucovinei”, anul XXVI, nr. 2 (57), 2021, pp. 484–485.

¹⁷ „Semne rele”, în „Viața Nouă”, 21 decembrie 1923 (3 ianuarie 1914), pp. 2–3.

Astfel, pe parcursul unei lungi perioade de pace, progres și modernizare (1775–1914), administrația austriacă a reușit să modifice imaginea societății și economiei provinciei. Bucovina anului 1914 era total diferită de cea a anului 1790, atât sub aspectul transformării populației dintr-o masă preponderent amorfă (cu excepția unor nobili, precum Vasile Balș, a episcopului Dositei Herescu, ori a mazelilor cernăuțeni), condusă de o administrație – cu mici excepții – exogenă, într-o societate pronunțat stratificată social și politic, cu elemente dinamice în cadrul economiei (agriculturii, industriilor și comerțului) și finanțelor locale, cu numeroase formațiuni politice și asociații culturale, profesionale ori sportive, având în frunte un organism reprezentativ (Dieta Bucovinei) și unul executiv (Comitetul Țării), dominate de elementele endogene. Dacă primii guvernatori militari ai Bucovinei raportau că în zona ocupată rețeaua școlară este slab dezvoltată, știutori de carte fiind, practic, doar nobilii și clericii, în preajma Primului Război Mondial copiii și tinerii bucovineni beneficiau de circa 600 de școli primare (publice și private)¹⁸, două școli reale de stat și patru gimnazii private cu profil real, două școli tehnice și 12 școli profesionale, cinci școli agricole, 13 gimnazii pentru băieți, șase licee pentru fete, o școală normală de stat și trei școli normale private¹⁹, o universitate²⁰. Multe dintre unitățile de învățământ preuniversitar școlarizau elevii în limbile grupurilor etnice negermane (română, ucraineană, poloneză), iar în cadrul Universității „Franz Joseph” din Cernăuți unele cursuri (în special la Facultatea de Teologie) se predau în română sau slavonă. Drept urmare, către sfârșitul administrației habsburgice, în Bucovina a fost creată o intelectualitate multietnică și multiculturală, neomogenă sub aspect lingvistic și politic. Pe lângă bucovinenii care și-au legat indisolubil opțiunile politico-statale de Monarhia de Habsburg, existau numeroși intelectuali – formați în instituții de învățământ marcate mai mult sau mai puțin de spiritul, cultura și limba germană – care apreciau drept neadecvată, pentru secolul al XX-lea, forma imperială de organizare a popoarelor central-est europene și visau la o reorganizare administrativă pe criterii național-statale.

În pofida faptului că populația putea beneficia de pe urma procesului de modernizare și se bucura de avantajele civilizației central-europene, sentimentul neîmplinirii naționale pare să se fi extins treptat la nivelul tuturor grupurilor etnice. Ca atare, în toamna anului 1918, opiniei publice i-au fost aduse la cunoștință câteva proiecte politice vizând viitorul provinciei într-o epocă posthabsburgică²¹. Singura comunitate bucovineană care își lega indisolubil destinul de cel al Austriei era cea evreiască. Manifestările cu caracter național-cultural, inclusiv de orientare antihabsburgică, au devenit posibile tocmai datorită caracterului constituțional al

¹⁸ Constantin Ungureanu, *Învățământul primar din Bucovina (1774–1918)*, Chișinău, Editura Civitas, 2007, p. 187.

¹⁹ Idem, *Școlile secundare din Bucovina (1808–1918)*, Chișinău, [s.n.], 2016, pp. 164–168, 188, 206, 218, 223, 235, 242.

²⁰ *Die K. K. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz im ersten Vierteljahrhundert ihres Bestandes. Festschrift*, Czernowitz, Bukowinaer Vereinsdruckerei, 1900.

²¹ Ștefan Purici, „Unirea Bucovinei și grupurile etnice”, în „Analele Bucovinei”, anul XXVI, nr. 2 (53), 2019, pp. 381–386.

Monarhiei dualiste și aplicării normelor primare ale unui stat de drept. Pe de altă parte, justificat sau nu, liderii radicali ai românilor și ucrainenilor din Bucovina considerau că destinul comunităților pe care le reprezentau nu mai putea fi legat de Austro-Ungaria, ci de formațiuni statale care să cuprindă totalitatea sau majoritatea conaționalilor (România, respectiv Ucraina). Astfel, înfrângerea suferită în Primul Război Mondial a indus în mentalitatea colectivă percepția incapacității Casei de Habsburg de a gestiona întinsul imperiu central-european, legitimând la nivel psihologic inevitabilitatea disoluției monarhiei. După o scurtă perioadă de incertitudini și nedeclarate aspirații (septembrie – octombrie 1918), după două săptămâni de manifestări politice, acțiuni militare și tentative de preluare a puterii (27 octombrie – 11 noiembrie 1918), Bucovina s-a orientat definitiv spre integrarea în cadrul Regatului României, unica alternativă rămasă viabilă în prima decadă a lunii noiembrie. Pentru legitimarea opțiunii fostului Ducat austriac, în ziua de 28 noiembrie 1918, Congresul General al Bucovinei (la care au participat delegații consiliilor naționale român, german și polonez, precum și reprezentanții câtorva comune cu populație majoritar ucraineană de la nord de râul Prut) a votat „unirea necondiționată și pe vecie” a provinciei cu Regatul României.

Totuși, trecerea de la sistemul imperial la cel național-statal nu a fost una instantanee, ci a constituit o perioadă de acomodare și armonizare de circa un deceniu. Era imposibil de conceput faptul că epoca habsburgică din istoria Bucovinei va dispărea peste noapte și că normele, practicile, mentalitățile construite în perioada austriacă vor putea fi ignorate. Ba mai mult, bucovinenii s-au văzut obligați să compare noile reguli ce se instituiau de administrația română cu cadrul juridic, cultural și intelectual al imperiului dualist. O primă măsură legată de procesul de „deaustricizare” a fost aplicată în februarie 1919, când s-a dispus ca denumirile germane ale unor străzi și piețe să fie înlocuite cu unele românești. Totuși, în practică, îndepărtarea simbolurilor Monarhiei Habsburgice a durat mai mulți ani: statuia împărătesei Maria Theresia, care întruchipa extinderea puterii Casei de Habsburg asupra Bucovinei, a fost înlăturată la începutul anului 1919, însă inscripția de pe soclu („Zur ewigen Erinnerung an die Vereinigung Bukowinas mit Oesterreich”²²) a rămas integră pentru câțiva ani. În primăvara anului 1921, dr. Ion Jianu, originar din Pitești, chirurg la Spitalul Central din Cernăuți, constata „că și astăzi ne mai sfidează pajura austriacă de pe palatul Administrației și de pe palatul Tribunalului [...], e trist că până astăzi nu s-au schimbat firmele și numele stradelor, încât Cernăuții au încă aspectul unui oraș austriac”²³. Consacrarea „artistică” a desprinderii Bucovinei de Austria a fost realizată în 11 noiembrie 1924, când în piața din fața Primăriei cernăuțene a fost dezvelit Monumentul Unirii²⁴.

²² Spre veșnica amintire a unirii Bucovinei cu Austria.

²³ „O manifestare patriotică”, în „Glasul Bucovinei”, anul IV, 5 aprilie 1921, p. 2.

²⁴ Vasile Grecu, „Sărbarea Monumentului Unirii. Familia Regală și Guvernul Țării la Cernăuți”, în „Glasul Bucovinei”, anul VII, 8 noiembrie 1924, p. 1.

Cea mai vizibilă schimbare s-a produs în plan administrativ și politic: capitala s-a mutat de la Viena la București, Bucovina și-a pierdut statutul de Ducat (cu propriile organe reprezentative și executive), limba germană oficială a fost înlocuită de limba română, atât în instituțiile de stat, cât și în învățământ²⁵, partidele politice locale, într-un timp relativ scurt, și-au suprimat caracterul de formațiuni independente, devenind filiale ale partidelor centrale. Dar, probabil, cea mai profundă schimbare a devenit rapid sesizabilă în modul de administrare a Bucovinei, când tipul de guvernare centralizată a înlocuit autoguvernarea locală, chiar dacă în instituții au fost păstrați cei mai mulți dintre vechii funcționari. Concentrarea decizională excesivă la nivelul eșaloanelor de vârf s-a manifestat nu doar în plan administrativ, ci și la nivel economic și cultural. Modul elitelor bucureștene de a face politică și cultură a provocat iritare nu doar în rândul grupurilor etnice netitulare, ci și în interiorul comunității românești din Bucovina²⁶. Interesant de observat este fenomenul pendulării între centralism și autonomie la nivelul elitelor politice locale. Chiar și gruparea (partidul) lui Ion Nistor – cunoscută pentru obsesia sa de eradicare a particularităților provinciei – a îmbrățișat ideile protejării „specificului” Bucovinei în anii în care s-a aflat în opoziție. Constatând pe propria piele dezavantajele adoptării tuturor deciziilor la nivel central, reprezentanții acestei grupări liberale trăgeau clopotul de alarmă, într-un editorial publicat în „Glasul Bucovinei”: „Iar noi ce ne facem? Adecă bucovinenii aceștia băștinași, aci în țărișoara lor ce să înceapă? Unde să ne ducem? [...] Iată ce credem că se impune: băștinașii aceștia, desconsiderați și deposezați din drepturile lor de presumpțiozitatea unor elemente întru nimic superioare, lăsați în voia sorții de lipsa de intuițiune și pricepere a unei conduceri de stat desorientate, trebuie să se miște, să se adune, să se solidarizeze în jurul unei acțiuni comune de apărare. [...] Bucovineni, lăsați zarva și zavistia; lăsați certurile de cari vedeți că profită toți nesățioșii! Uniți-vă pentru izbândirea principiului de dreptate: în Bucovina au dreptul la viață și bucovinenii!”²⁷ Și mai articulat, centralismul exagerat a fost criticat în *Memoriul Bucovinei*²⁸, document adoptat în preajma aniversării a 13 ani de la Unire.

Cu toate că situația era puțin favorabilă exprimării specificului local, practic toate naționalitățile au cunoscut o proeminentă evoluție culturală și politică, participând la reconstrucția postbelică și contribuind la realizarea reformelor din anii '20 ai secolului al XX-lea. Loializarea bucovinenilor față de noua patrie s-a realizat chiar și în condițiile în care, dintre toate teritoriile care s-au unit cu Regatul României, Bucovina înregistra cea mai mică pondere a românilor în ansamblul

²⁵ Emanuel Turczynski, „Die Bukowina”, în Isabel Röska-Rydel, *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Galizien, Bukowina, Moldau*, Berlin, Siedler Verlag, 1999, pp. 289–290.

²⁶ Vezi: Mihail Cungrea, „Bucovinism și românism”, în „Țara Șipenițului. Organ al Societății național-culturale «Țara Șipenițului»”, I, 1936, nr. 1, pp. 26–28.

²⁷ „În Bucovina au dreptul la viață și bucovinenii”, în „Glasul Bucovinei”, anul XIV, 20 septembrie 1931, p. 1.

²⁸ „Memoriul Bucovinei”, în „Glasul Bucovinei”, anul XIV, 15 noiembrie 1931, pp. 1–4.

populației provinciei. Acest fenomen a fost înlesnit și de prelungirea termenelor și organizarea unor examene repetate de cunoaștere a limbii române de către funcționarii neromâni, uneori până în anii 1935–1936²⁹. Remarcăm, totodată, că în anii ce au urmat încheierii Marelui Război, fizionomia etnică a provinciei a cunoscut noi mutații, în urma retragerii în Austria și Germania a unui însemnat număr de funcționari germani bucovineni, a emigrării a sute de polonezi grație renașterii Rzecz Pospolita, a plecării peste ocean (în Canada și Statele Unite ale Americii) a mii de ucraineni și români, în special din lumea satelor. Chiar dacă, numeric, aceste fenomene nu au afectat demografia Bucovinei³⁰, sub aspect calitativ, diminuarea numărului de intelectuali și lideri politici la nivelul comunităților germană și poloneză a cântărit suficient de greu în planul adaptării sociale la noul cadru statal. De asemenea, emigrația pentru muncă din rândul românilor și ucrainenilor (grupuri etnice puternic ancorate în lumea satelor și în economia rurală) a reprezentat un indicator al dificultăților pe care societatea românească nu reușea să le depășească și al neîmplinirilor clasei politice interbelice.

Sub aspect economic, perioada cuprinsă între cele două războaie mondiale a înregistrat un progres vizibil, toate domeniile – căile de comunicații, industria, comerțul și băncile, inclusiv agricultura – cunoscând o dezvoltare continuă. Economia de piață, concurența, spiritul de inițiativă au dominat realitățile sociale ale provinciei, reușind să reziste valului dezintegrator generat de Marea Criză Economică din 1929–1933. În Cernăuți au fost construite clădiri reprezentative pentru perioada românească, între care menționăm Palatul Consistorial, Orfelinatul evreiesc, Aeroportul, Policlinica, Palatul Culturii, Catedrala „Sf. Nicolae” etc.³¹

Spiritual și ideatic, bucovinenii s-au racordat la vibrațiile cultural-filosofice și ideologice ale timpului, au menținut legăturile cu civilizația europeană, au receptat și adaptat modelele de dezvoltare occidentale. Pe lângă implicațiile pozitive ale acestei relații, efectele negative au devenit vizibile încă de la începutul deceniului al treilea al veacului trecut, când accentele antisemite în discursurile unor politicieni bucovineni au fost stimulate de programele xenofobe generate de intelectuali din Vechiul Regat. Mai mult, vulnerabilitățile sistemice ale democrației românești interbelice au creat premisele pătrunderii lesnicioase a ideologiilor extremiste și adaptării acestora la specificul României Mari. Regimul autoritar al lui Carol al II-lea a dat lovitură de grație sistemului democratic românesc care,

²⁹ Cristina Florea, *City of Dreams, Land of Longing: Czernowitz and Bukovina at the Crossroads of Empires*, A Dissertation presented to the Faculty of Princeton University, 2016, pp. 201–203.

³⁰ În anul 1910, Bucovina avea o populație de 800 098 de persoane, în timp ce în anul 1930, ținând cont și de pierderile umane directe și indirecte provocate de Primul Război Mondial, totalul locuitorilor se ridica la 839 519 persoane. Vezi Constantin Ungureanu, „Populația Bucovinei în 1910 și 1930. Evoluții etno-demografice”, în Nicolae Enciu (coord.), *In honorem Alexandru Moșanu: studii de istorie medievală, modernă și contemporană a românilor*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, pp. 443, 448–449.

³¹ Vezi Mariia Nykyrsa, *Chernivtsi. Dokumental'ni narysy z istoriy vulyts' i ploshch*, Chernivtsi, Zoloti Lytavry, 2008.

în pofida imperfecțiunilor sale, a asigurat cadrul necesar evoluțiilor pozitive și la nivelul Bucovinei. Însă, anexarea nordului Bucovinei, în vara anului 1940, și reocuparea acestuia, în primăvara anului 1944, au determinat spargerea integrității teritoriale a unui spațiu pe care unii l-au botezat „Elveția Orientului”. Perioada comunistă și evoluțiile ulterioare au adâncit diferențele între cele două părți ale Bucovinei, cu atât mai mult cu cât sudul a devenit parte a Uniunii Europene, în timp ce nordul a rămas în spațiul de civilizație post-sovietică. Războiul declanșat împotriva Ucrainei și prezența unui număr mare de persoane refugiate și de instituții transferate din estul statului vecin în Regiunea Cernăuți vor genera mutații de o amploare și mai mare, alterând probabil decisiv fragmentele ce se mai pot identifica din fizionomia identitară bucovineană.

Bibliografie

1. Bălan, Teodor, „Redobândirea unei autonomii”, în „Revista Arhivelor”, anul VII, nr. 1, 1946, p. 63.
2. Bătă, Ovidiu, „Camera de Comerț și Industrie a Bucovinei – contribuții la dezvoltarea economică a țării”, în „Analele Bucovinei”, anul XXVI, nr. 2 (57), 2021, pp. 475–486.
3. Bogdan-Duică, G., *Bucovina. Notițe politice asupra situației*, Sibiu, Tipografia Liviu Albini, 1895.
4. Ceașu, Mihai-Ștefan, *Parlamentarism, partide și elită politică în Bucovina habsburgică. Contribuții la istoria parlamentarismului în spațiul central-est european*, Iași, Editura Junimea, 2004, pp. 233–398.
5. Ceașu, Mihai-Ștefan, Lihaci, Ion, *Autonomia Bucovinei (1848–1861). Studiu și documente*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2021, pp. 87–105.
6. Cornaglia, Paolo, „Czernowitz to Chernivtsi by Cernăuți: A multicultural townscape as heritage of a plural society”, în Kathleen James-Chakraborty (ed.), *Proceedings of the Fourth International Conference of the European Architectural History Network*, Dublin, EAHN, 2016.
7. Cungrea, Mihail, „Bucovinism și românism”, în „Țara Șipenițului. Organ al Societății național-culturale «Țara Șipenițului»”, I, 1936, nr. 1, pp. 26–28.
8. *Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde verfasst anlässlich des 50. jährigen glorreichen Regierungsjubiläums. Seiner Kaiserlichen und Königlichen Apostolischen Majestät unseres Allergrößten Kaisers und Obersten Kriegsherrn durch die k. u. k. Gendarmerie des Landesgendarmeriekommandos Nr. 13 Czernowitz*, Czernowitz, Selbstverlag, 1899.
9. *Die K. K. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz im ersten Viertel-jahrhundert ihres Bestandes. Festschrift*, Czernowitz, Bukowinaer Vereinsdruckerei, 1900.
10. Florea, Cristina, *City of Dreams, Land of Longing: Czernowitz and Bukovina at the Crossroads of Empires*, A Dissertation presented to the Faculty of Princeton University, 2016.
11. Franzos, Karl Emil, „Erinnerungen an Mommsen”, în „Neue Freie Presse”, nr. 14 095, 22 noiembrie, 1903, p. 1.
12. Grecu, Vasile, „Sărbarea Monumentului Unirii. Familia Regală și Guvernul Țării la Cernăuți”, în „Glasul Bucovinei”, anul VII, 8 noiembrie 1924, p. 1.
13. Nykyrsa, Mariia, *Chernivtsi. Dokumental'ni narysy z istoriy vulyts' i ploshch*, Chernivtsi, Zoloti Lytavry, 2008.
14. Olaru, Marian, *Mișcarea națională a românilor din Bucovina la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, Rădăuți, Editura Septentrion, 2002.
15. Prokopowitsch, Erich, *Die rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und der Dako-Romanismus*, Graz – Köln: Böhlau, 1965.

16. Purici, Ștefan, *Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775–1861*, Suceava, Editura „Hurmuzachi”, 1998.
17. Idem, „Unirea Bucovinei și grupurile etnice”, în „Analele Bucovinei”, anul XXVI, nr. 2 (53), 2019, pp. 381–386.
18. Purici, Ștefan, Mareci-Sabol, Harieta, „«Built to last». Defining identity by the statues of Chernivtsi”, în „Journal of Settlements and Spatial Planning”, Special Issue 7, 2021.
19. Scharf, Kurt, *Die Landschaft Bukowina – das Werden einer Region an der Peripherie 1774–1918*, Vienna – Cologne – Weimar, Böhlau, 2010.
20. Turczynski, Emanuel, „Die Bukowina”, în Isabel Röska-Rydel, *Deutsche Geschichte im Osten Europas. Galizien, Bukowina, Moldau*, Berlin, Siedler Verlag, 1999, pp. 289–290.
21. Ungureanu, Constantin, *Învățămintul primar din Bucovina (1774–1918)*, Chișinău, Editura Civitas, 2007.
22. Idem, *Școlile secundare din Bucovina (1808–1918)*, Chișinău, [s.n.], 2016;
23. Idem, „Populația Bucovinei în 1910 și 1930. Evoluții etno-demografice”, în Nicolae Enciu (coord.), *In honorem Alexandru Moșanu: studii de istorie medievală, modernă și contemporană a românilor*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, pp. 443–449.
24. Weczerka, Hugo, „Die städtebauliche Entwicklung von Czernowitz 1775–1900”, în „Analele Bucovinei”, anul IV, nr. 3, 1997, pp. 657–660.

IRACLIE PORUMBESCU – CTITOR DE CULTURĂ ȘI SPIRITUALITATE BUCOVINEANĂ

ILIE MOLEA

Protopopiatul Rădăuți
E-mail: iliuta.molea@yahoo.com

Iraclie Porumbescu – Founder of Culture and Spirituality in Bukovina

(Abstract)*

The following study highlights the personality of Iraclie Porumbescu (1823–1896), an emblematic figure in the history of Bukovina. He was a scholar and a priest and his name is related to old settlements with historical significance such as Sucevița or Putna, but also to certain prolific moments of the social and cultural life of Bukovina. On August 15, 1871, together with his son, the regretted composer Ciprian Porumbescu, he was enthusiastically taking part in the Celebration of the Romanian students in the country and abroad organized at the Putna Monastery. Iraclie Porumbescu is also considered to be Bukovina's first modern prose writer. He was often compared to the renowned storyteller Ion Creangă, whose *Childhood Memories* are an important source of information regarding the old life and customs of the people who once lived in Bukovina. Thus, we will briefly layout a few biographical references of this priest who lived in Bukovina, insisting on the Romanian roots of the Porumbescu family, on the solid intellectual training which, in spite of the hardships of those times, Iraclie got since childhood, being initiated in the art of writing by Ghenadie Platenchi, the abbot of the Sucevița Monastery. It is worth mentioning that the scarce financial resources did not impede young Iraclie to deepen his intellectual knowledge, attending the courses of schools such as those in Karlsberg (Gura-Putnei), Suceava, Chernivtsi or Lemberg. Since his training years, he proved ambitious, hard-working and eager to defend the moral, spiritual and patriotic values of his ancestors. On the other hand, we cannot overlook his priestly service entrusted to him by God, a service which Iraclie fulfilled with dignity and responsibility in spite of the turmoil of the century, for 46 years (1850–1896), worthily preaching in villages such as Șipotele Sucevei, Boian, Stupca or Frătăuții Noi. As a priest, he actively involved in the social, political and especially cultural life of those times. An important aspect we would like to emphasize in our paper is the cultural side which the scholar priest vividly approached all his life. The literary works, which outlived him, present him as a genuine scholar and a leading nationalist of Bukovina. His literary works made him stand out even during his lifetime. In 1848, he wrote poems such as „Cântecul lui Iancu”, „Fata de Roman”, „Jeremia Moghilă și Săhastrul” and others. He collaborated with various newspapers of the time („Bucovina”,

* Traducere: Ilie Molea.

„Albina”, „Românul”, „Telegraful”), even being the secretary of „Bucovina”, the well-known cultural magazine, which appeared under the sponsorship of the Hurmuzachi family. The articles are full of profound patriotic accents, meant to strengthen the national consciousness of Bukovina, pleading for values such as identity and faith. In support of this description, Paul Leu, a famous biographer of the Porumbescu family, describes Iraclie as the one who „advocated, in his poetry and prose, for the revival of the national consciousness and of the ancient virtues, praising events, facts and personalities that made themselves conspicuous through time or during his lifetime”. The image of the scholar is closely related to his friendship with various men of culture of his time: Eudoxiu and Alecu Hurmuzachi, Aron Pumnul, Vasile Alecsandri, Constantin Morariu and others. Iraclie’s texts, which remind us of these coryphaei of the Romanian culture, stand for the importance of this man, for whom the love for his native language and people represented a sacred duty. All the above aspects show that Iraclie Porumbescu, the scholar priest, was a true founder of culture and spirituality in Bukovina, making him stand out as a dignified and worthy example for posterity.

Keywords: Church, school, priest, Putna Celebration of the year 1871, Stephen the Great, Iraclie Porumbescu, patriotism, culture.

(Rezumat)

Studiul evidențiază personalitatea lui Iraclie Porumbescu (1823–1896), o figură emblematică în istoria Bucovinei. A fost cărturar și preot, iar numele său este legat de vechile așezări cu semnificație istorică precum Sucevița sau Putna, dar și de anumite momente prolifere din viața socială și culturală a Bucovinei. În 15 august 1871, împreună cu fiul său, regretatul compozitor Ciprian Porumbescu, a participat cu entuziasm la Sărbătoarea studenților români din țară și străinătate, organizată la Mănăstirea Putna. Iraclie Porumbescu este, de asemenea, considerat a fi prima primul scriitor modern de proză din Bucovina.

Cuvinte-cheie: biserică, școală, cler, Serbarea de la Putna, Ștefan cel Mare, Iraclie Porumbescu, patriotism, cultură.

Introducere

Motto: „Știm din experiența vieții, că geniul unui popor este acel nevedzut spirit, care îi îndreaptă pașii spre știință. Știința și progresul sunt devisa popoarelor culte din lume. Și când facem o reprărire asupra fazelor de dezvoltare a poporului nostru, când ne transpunem cu gândul și inima în timpurile de glorie și mărire ale iubitei noastre națiuni românești din Bucovina, între multe alte tipuri marcante se înalță înaintea sufletului nostru și tipul frumos al aceluia preot al națiunii, care a fost idealul, întruparea sentimentelor și aspirațiilor sale”¹.

¹ Leonida Bodnărescu, *Scrisorile lui Iraclie Porumbescu adunate și însoțite de o schiță biografică*, partea I, Societatea Tipografică Bucovineană, Cernăuți, 1898, p. 22.

Acest preot, care reprezintă „întruparea sentimentelor și aspirațiilor” națiunii românești bucovinene, este nimeni altul decât Iraclie Porumbescu, bucovineanul care a marcat cultura și spiritualitatea Țării Fagilor, constituindu-se, pentru posteritate, într-un model demn de urmat². Nu degeaba se întreabă, mai departe, Leonida Bodnărescu: „Iar Tu popor român! Iubită națiune românească! Mai cugeți tu oare la faptele mărețe, nobile și mari ale bărbaților, care au trăit numai Ție și numai pentru Tine? Și ochii Tăi mai varsă ei oare lacrimi de sfântă aducere aminte asupra mormentului lui Iraclie Porumbescu?”³

În acest sens, studiul de față se dorește a fi un prinos de recunoștință și aducere aminte față de primul prozator modern al Bucovinei, cel de numele căruia se leagă spații voievodale precum Sucevița, Putna, dar și momente prolifiche din viața social-culturală a ținutului bucovinean.

Despre Iraclie și familia Porumbescu s-a scris destul de mult. Cărturari precum Leonida Bodnărescu, Valeriu Braniște, Constantin și Leca Morariu, Paul Leu, Nicolae Cârlan, Nina Cionca și Dimitrie Vatamaniuc au dedicat pagini întregi vieții și operei lui Iraclie, reliefând diverse aspecte care alcătuiesc personalitatea acestuia. Ne propunem, în cele ce urmează, să insistăm asupra slujirii sale preoțești, care nu s-a dezis de atribuțiile patriotului și omului de cultură, raportându-ne, totodată, și la câteva scrieri ale sale rămase emblematice pentru ceea ce a însemnat Iraclie-preotul⁴.

Repere biografice

În ziua de 9 Martie a anului 1823, zi de prăznuire a Sfinților 40 de Mucenici care au pățimit în lacul înghețat al Sevastiei, avea să se nască Iraclie, în sânul unei familii de țărani cu numele Golembiowski, din satul voievodal Sucevița. Tatăl său, Atanasie, pălmar la biserica satului, avea să devină, în anul 1840, vornic al Suceviței, în timp ce mama sa, Varvara (născută Crăciun), nepoată a vestitului haiduc Darie, era originară din localitatea Marginea.

Așa cum arată biograful Leonida Bodnărescu, numele Iraclie „și-l aduse cu sine în ziua nașterii sale”⁵, întrucât „poporul, de regulă, pune la botez copiilor numele sântului din ziua nașterii lor”⁶. În acest sens, trebuie de precizat faptul că, printre cei 40 de Mucenici care au murit pentru Hristos în lacul din Sevastia Armeniei, se număra și un oarecare „Heraclius”. Deși întâlnim destul de rar un astfel de nume,

² În susținerea acestei afirmații, aducem în prim plan opinia lui L. Bodnărescu care, în schița biografică a lui Iraclie, arăta: „Vrednic de amintire este și preotul Iraclie Porumbescu care era patriot mare și care atât prin activitatea sa ca preot, cât și prin scrierile sale merită a fi amintit cu laudă în paginile istoriei Bucovinei”. Cf. Leonida Bodnărescu, *op. cit.*, p. 4.

³ Leonida Bodnărescu, *op. cit.*, p. 22.

⁴ În acest sens, așa cum afirma și academicianul Dimitrie Vatamaniuc, ar fi necesară o cercetare mai amănunțită a scrierilor cu caracter religios-teologic aparținând lui Iraclie Porumbescu, cercetările actuale limitându-se, în ansamblu, doar la personalitatea culturală a acestuia.

⁵ *Ibidem*, p. 4.

⁶ *Ibidem*.

totuși, considerăm că nu este întâmplător ales. Asemeni eroului din mitologia greacă (Hercule), precum și mucenicului care a stat demn în fața chinurilor, și preotul Iraclie avea să îndure cu tărie și demnitate încercările vieții și vicisitudinile istoriei.

În ceea ce privește originea familiei Golembiowski, păreri sunt împărțite. Unii afirmă originea poloneză a acesteia, având în vedere stabilirea, la un moment dat în decursul istoriei, a unei familii de nobili poloni veniți în Bucovina, în timp ce alții sunt de părere că „rezonanța străină a acestui nume” ar fi „doar o traducere, așa cum s-a practicat după 1787, când Bucovina a fost alipită Galiției, formând o singură regiune cu capitala la Cernăuți. Atunci, funcționarii poloni care au invadat regiunea, au tradus o seamă de nume chiar și la sate”⁷. Astfel, numele „Golembiowski” ar fi corespondentul polon al românescului „Porumbescu”⁸. Cert este însă că, la momentul nașterii lui Iraclie, familia Golembiowski își avea rădăcinile adânc înfipte în spița neamului bucovinean, așa cum reiese de altfel și din mitricalele parohiei Sucevița, în care găsim referiri la diferite persoane aparținând familiei Golembiowski încă din perioada secolului al XVIII-lea⁹. Despre toate aceste aspecte, mărturisește însuși Iraclie în *Amințirile* sale, evidențind următoarele: „Auzii de la bunicul și tatăl meu, că în vremile vechi să fi emigrat în Moldova un antecesor al lor din Polonia, care era polon. Și să fi fost încă și nobil. Bunicul și tatăl meu, însă, se născură acolo în Moldova, care după aceea deveni Bucovina, și fură botezați în legea ortodoxă a țării, fură crescuți între români și se căsătoriră cu românce, și așa veni că și eu fui botezat în legea bunicilor și a părinților mei și crescut între români”¹⁰.

La vârsta de doi ani, copilul Iraclie se îmbolnăvi foarte grav. Varvara, mama pruncului, o roagă pe Maica Domnului să-i vindece copilul, iar ea, ca răsplată, îl va afierosi Ei; lucru care s-a și întâmplat. Copilul, odată vindecat, va fi încredințat arhimandritului Ghenadie Platenchi, egumenul de atunci al Mănăstirii Sucevița, care îl va lua în grija lui. La scurt timp, arhimandritul se mută la ctitoria și necropola ștefaniană, Mănăstirea Putna, preluând conducerea acesteia și luându-l cu el și pe copilul Iraclie. În această mănăstire a învățat Iraclie buchiile și tainele muzicii psaltice, sfințici fiindu-i bucoavna, *Ceaslovul și Psaltirea*.

⁷ Nina Cionca, *Scrisorile lui Iraclie Porumbescu*, București, Editura Ars Docendi, 1999, p. 15. Referitor la acest aspect, scriitorul Valeriu Braniște, biograful lui Ciprian Porumbescu, arată că „în epoca galițiană, adică polonă, s-au regulat în Bucovina numele de familie. Funcționarii poloni au profitat de ocazie, polonizând cu ridicata numele de familie ale românilor din Bucovina. De aici sumedenia de nume familiare polone la românii din Bucovina”. Cf. dr. Valeriu Braniște, *Ciprian Porumbescu: Icoane din frământările unui suflet de artist*, Lugoj, 1908, pp. 14–15; apud Leca Morariu, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, vol. I, ediție îngrijită, prefațată, adnotată, glosar și catalog al creației lui Ciprian Porumbescu de Vasile Vasile, Suceava, Editura Lidana, 2014, p. 14.

⁸ Numele „Porumbescu” avea să fie legalizat abia în anul 1881, în urma stăruințelor lui Iraclie. Cf. Leonida Bodnărescu, *op. cit.*, p. 17.

⁹ Paul Leu, *Iraclie Porumbescu. Monografie*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Suceava, 2014, p. 15.

¹⁰ Iraclie Porumbescu, *Amințiri*, ediție îngrijită de Ion Ștefan, Editura Gorjan, 1943, pp. 110–111.

După ce copilul a împlinit vârsta de 10 ani, părintele Ghenadie l-a înscris la școala trivială din satul vecin, Karlsberg (Gura-Putnei), unde a absolvit primele două clase. Clasa a treia a urmat-o la Suceava, finalizând-o în anul 1836, fiind apreciat de către profesori¹¹.

Bucuros de rezultatele ucenicului, arhimandritul Platenchi îl înscrie pe Iraclie la Gimnaziul din Cernăuți, susținându-l cu toate cele necesare unui trai decent. Anul 1837 va produce multă tristețe tânărului Iraclie, întrucât avea să moară binefăcătorul său, părintele Ghenadie. De aici încolo, „ani grei urmară pentru fiul de țărani din Sucevița. A fost și slugă pentru a se întreține la învățătură. Gimnaziul îl făcu, apoi, la Lemberg, adesea răbdând de foame. Avu parte chiar de închisoare, deoarece, un timp, a locuit cu un revoluționar polon. Printr-o stratagemă, reuși să se elibereze și să se întoarcă acasă. Ultimele două «clase filosofice» le termină la Cernăuți, în 1847, și în același an se înscrie la Seminarul diecezan”¹².

Referitor la perioada anilor de seminar petrecuți de Iraclie, biograful Leonida Bodnărescu arată următoarele: „În seminar rămase Iraclie patru ani, adică de la 1847 la 1850; acest timp îl întrebuința tânărul teolog foarte bine, [...] compunea singur melodii frumoase, se-ncerca și în scrierea de poezii și cerceta un curs de limba română la profesorul A. Pumnul, de la care primi un testimoniu [...]”¹³.

Testimoniul primit de la profesorul Aron Pumnul evidențiază interesul și sârguința lui Iraclie față de limba română. Pentru frumusețea și importanța acestuia, redăm în continuare conținutul testimoniuului scris la Cernăuți de către Aron Pumnul, în data de 27 august 1850: „Domnul Iracliu Golembiowski născut în Sucevița în Ducatul Bucovina, Ascultătoriu de Teologie în anul al 4-le[a], cercetând în cursul I-iu al anului scolastic 1850 prelegintiele din limba și literatura românească «foarte sârguincios», la examenul public au reportat «clasa emininte»; iar în cursul al II-le[a] cercetând prelegintiele «sârguincios» la examenul public au meritat «clasa emininte», [ceea] ce se întărește prin aceasta”¹⁴.

Demn de menționat este faptul că, în perioada studiilor cernăuțene, Iraclie frecventa des casa familiei Hurmuzachi, cu care a legat o strânsă prietenie. În casa de la Cernaucă, Iraclie îi va cunoaște pe tinerii revoluționari din Moldova, Țara Românească și Transilvania, refugiați aici după înfrângerea Revoluției de la 1848. Printre refugiați se numărau și Mihail Kogălniceanu, Costache Negri, Vasile Alecsandri, Aron Pumnul, George Barițiu și alții. În acest fel, conacul din Cernaucă devenise o oază de cultură din care nu putea lipsi teologul Iraclie. Mai mult decât atât, în anul 1848 este ales secretar al ziarului „Bucovina». Gazetă românească pentru politică, religie și literatură”, înființat la inițiativa fraților George și Alecu

¹¹ Leonida Bodnărescu, *op. cit.*, p. 5.

¹² Nina Cionca, *op. cit.*, p. 16. Referitor la greutatea prin care a trecut Iraclie în perioada instruirii sale, este binecunoscut faptul că, pentru o perioadă, tânărul Golembiowski a fost dascăl ambulant, spre a-și putea continua studiile. Cf. Leonida Bodnărescu, *op. cit.*, p. 7.

¹³ Leonida Bodnărescu, *op. cit.*, p. 7.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 7–8.

Hurmuzachi¹⁵: „Atmosfera românească din casa lui Doxachi Hurmuzachi modelează personalitatea viitorului preot, formându-i concepții de viață închinată poporului și luptei împotriva tendinței de germanizare exercitată asupra românilor, populația istorică a Bucovinei. Tot datorită acestor mari români, Iraclie dobândește scriitura românească, predominantă în opera sa literară, tributară, din păcate, și înrâuririi lui Aron Pumnul”¹⁶.

Anul 1850 a produs transformări notabile în viața lui Iraclie Porumbescu. Este anul căsătoriei sale cu Emilia Klodnitzki, fiica brigadierului silvic Ștefan Klodnitzki, din satul Voievodeasa. Slujba cununiei a avut loc în biserica voievodală din Volovăț, în ziua de 20 august, în prezența parohului din acea vreme, părintele Constantinovici de Grecul. Emilia va da naștere la nouă copii (trei fete și șase băieți), dintre care au ajuns la maturitate doar trei (ceilați murind la vârste fragede): Ștefan, Ciprian (marele artist și compozitor bucovinean) și Maria¹⁷. Totodată, în data de 16/28 septembrie a aceluiași an (1850), Iraclie va fi hirotonit preot de către episcopul Eugenie Hacman, pe seama parohiei Șipotete Sucevei¹⁸.

A purtat cu demnitate misiunea slujirii preoțești timp de 46 de ani, conștient fiind de responsabilitatea față de altar și păstoriți, precum și față de neamul românesc. Așa cum vom arăta mai târziu, Iraclie a activat ca preot în sate bucovinene precum Șipotete Sucevei (1850–1857; 1859–1865), Boian (1857–1859), Stupca (1865–1884) și Frătăuții Noi (1884–1896), peste tot lăsându-și amprenta binefăcătoare, punându-se în slujba lui Dumnezeu și a neamului. A știut să îmbine lucrarea preoțească cu preocupările de ordin cultural, politic și social. Așa se face că, la insistențele lui Alecu Hurmuzachi, îl vedem pe Iraclie candidând, în două rânduri, pentru postul de deputat în Dieta Bucovinei (în anii 1861 și 1868), de fiecare dată pierzând alegerile la diferență mică de voturi față de câștigător, ca urmare a unor jocuri politice meschine întreprinse de mai-marii vremii (a se vedea cazul pretorului din Rădăuți din anul 1861, precum și alegerea lui Schonbach în anul 1868)¹⁹.

După cum aminteam, viața lui Iraclie nu a fost lipsită de încercări și necazuri. Astfel, în data de 5 august 1876, în urma unei boli incurabile, avea să moară buna soție și mamă, Emilia, la vârsta de numai 50 de ani²⁰. Peste 7 ani, părintele Iraclie va resimți și durerea pierderii fiului său iubit, Ciprian, care se stinge din această viață în ziua de 6 iunie a anului 1883. Această pierdere i-a marcat întreaga viață, constituind „cea mai grea lovitură ce i-a fost dată mult încercatului Tată”²¹.

¹⁵ Nina Cionca, *op. cit.*, p. 16.

¹⁶ *Ibidem*, p. 17.

¹⁷ Paul Leu, *op. cit.*, p. 222.

¹⁸ Leonida Bodnărescu, *op. cit.*, p. 8.

¹⁹ Paul Leu, *op. cit.*, pp. 199–201.

²⁰ Nina Cionca, *op. cit.*, p. 22.

²¹ *Ibidem*, p. 25.

În ceea ce privește activitatea literară a lui Iraclie, precizăm faptul că „sub influența și la cererea prietenului său Vasile Alecsandri, culege mult folclor muzical bucovinean, care va reprezenta materialul literar predominant al volumului *Poezii populare. Balade (cântece bătrânești) adunate și îndreptate de V. Alecsandri, în 1852*”²².

Pe lângă culegerea de folclor, Iraclie scrie balade folclorice („Anița”), prelucrează legende din popor („Ieremia Moghilă și Săhastrul”; „Altariul mănăstirii Sucevița”) și evocă obiceiuri legate de îndeletnicirile sătești („Stâna”). În poeziile sale patriotice, el exaltă originea latină a neamului („Fata de roman”), elogiază unii luptători români din Revoluția de la 1848 („Lui Iancu”), exprimându-și, totodată, compasiunea pentru cei loviți de soartă („Poetul”, „Cerșetorul”) ²³.

Nu trebuie uitat nici faptul că Iraclie Porumbescu este unul dintre primii prozatori români din Bucovina, ale cărui „Amintiri” constituie și astăzi o sursă importantă de cercetare a trecutului și obiceiurilor de odinioară din Țara de Sus a Moldovei. Este considerat, pe bună dreptate, de unii istorici și critici literari drept un „Creangă al Bucovinei”²⁴. Colaborează la ziarele și revistele „Bucovina” și „Candela” din Cernăuți, „Albina românească”, „Românul”, „Gazeta Transilvaniei”, „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, „Fântâna Blanduziei”, „Concordia” ș.a.²⁵

Talentul său literar „era recunoscut și de contemporanii săi, care îi cunoșteau scrisul din schițele, episoadele și articolele publicate în presă [...]”²⁶. În acest sens, I. G. Sbiera, într-o scrisoare trimisă lui Iraclie în octombrie 1863, arată că părintele și-a „câștigat destule merite însemnate prin lucrările literare de până acuma”²⁷. Dintre aceste lucrări amintim: „Poezii”, în „Foaie pentru minte, inimă și literatură”, 1855, p. 31; „Imnul Iordanului”, în „Candela. Foaie bisericească-literară”, 1889, p. 61; „Sfat cu sătenii despre autonomia și congresul bisericesc în Bucovina” (articol în ziarul „Albina” din Pesta); „Tarifa stolei din anul 1786 în Eparchia ort.-orientală a Bucovinei” (articol apărut în „Gazeta Transilvaniei”, nr. 119, 122 și 123 din anul 1892); „Darea mea de samă după zece ani de păstorie în comuna Frătăușul-Nou”, în „Candela. Foaie bisericească-literară”, 1895; „Dezmormântarea domnitorilor Moldovei”, în „Almanah de învățătură și petrecere”, 1857, pp. 64–84; predici și articole cu tematică diversă ș.a.

Spre sfârșitul vieții, a fost ales egumen al Mănăstirii Putna, propunându-și să ridice mănăstirea „la acea înălțime care i se cuvine, fiind în lăuntru ei adăpostite osemintele eroului nostru «Ștefan cel Mare»”²⁸. Din păcate, lucrul acesta nu a putut fi

²² Marian Palade, *Ctitori de cultură și spiritualitate ortodoxă: Arhieriei, preoți și monahi cărturari din ținuturile Sucevei. Lexicon*, Pătrăuți, Editura Heruvim, 2012, p. 236.

²³ Pentru mai multe detalii, a se vedea Leca Morariu, *Opere. Istorie și critică literară*, vol. I, ediție îngrijită, notă editorială și „Cuvânt-înainte” de Liviu Papuc, Iași, Editura Tipo Moldova, 2011, pp. 313–324.

²⁴ A se vedea, în acest sens, „Introducerea” lui Ion Ștefan la ediția din anul 1943 a cărții *Amintiri*, scrisă de Iraclie Porumbescu. Cf. Iraclie Porumbescu, *op. cit.*, pp. 7–14.

²⁵ Marian Palade, *op. cit.*, p. 236.

²⁶ Ion Ștefan, „Introducerea”, în *op. cit.*, p. 10.

²⁷ Cf. Leonida Bodnărescu, *op. cit.*, p. 20.

²⁸ *Ibidem*.

realizat, întrucât la numai un an de zile, în urma unui cancer la stomac²⁹, părintele a plecat din lumea aceasta.

Referitor la moartea părintelui Iraclie, Leonida Bodnărescu precizează următoarele: „O boală grea a doborât la pământ și pe acest stejar puternic. Iraclie Porumbescu, paroh și exarh, muri la 13 februarie 1896 în vârstă de 73 de ani! Cu moartea lui a murit unul din cei mai activi preoți. Presa din loc și împrejurime a luat în cuvinte elogioase notiță despre moartea lui; veșnică fie-i pomenirea!”³⁰

A fost înmormântat în cimitirul din jurul bisericuței de lemn din Frătăuții Noi, foarte aproape de altarul la care slujise ca preot. Pe crucea sa de mormânt se află următoarea inscripție: „Aice zace marele naționalist și poet ecsarch arhiepiscopal Iraclie PORUMBESCU paroh ortodocs nă ot Sucevița în 9/III 1823 mort la 13/II 1896. Fie-i țerina ușoară!”.

Iraclie Porumbescu – chip al preotului bucovinean

Părintele Iraclie a slujit Biserica și neamul bucovinean timp de 46 de ani (28 septembrie 1850 – 13 februarie 1896), fiind hirotonit de către episcopul Eugenie Hacman (1793–1873). El a activat ca preot în timpul păstoririi următorilor ierarhi: Eugenie Hacman, Teofil Bendela (1873–1875), Teoctist Blajevici (1877–1879) și Silvestru Morariu-Andrievici (1880–1895)³¹.

După cum putem deduce, Iraclie a fost martor la numeroase transformări și încercări care au avut loc în Biserica Ortodoxă din Bucovina (încercările de rutenizare a Bisericii, implicarea statului în problemele bisericești³², dobândirea autonomiei bisericești, ridicarea Episcopiei de Cernăuți la rangul de arhiepiscopie, eparhia Bucovinei transformându-se în Mitropolia Bucovinei și Dalmației cu sediul la Cernăuți, în 23 ianuarie 1873 ș.a.). În ciuda tuturor transformărilor, părintele a rămas neclintit în rânduielile bisericești, fiind interesat de propășirea cultural-religioasă a credincioșilor.

Primul său loc de păstorire a fost în satul huțul Șipotele Sucevei din ocolul Câmpulungului Rusesc, unde a slujit mai întâi ca administrator parohial (2 ani, 1850–1852), iar ca paroh între anii 1852–1857 și 1859–1865. Istoricul Ion Nistor afirmă că episcopul Eugenie l-a rânduit într-un sat huțănesc, ca pedeapsă pentru corespondențele sale, în care combătea atitudinea antiromânească instalată în Biserica din Bucovina în perioada arhipăstoririi episcopului Hacman³³. O altă variantă ar fi aceea că

²⁹ Nina Cionca, *op. cit.*, p. 29.

³⁰ Leonida Bodnărescu, *op. cit.*, p. 20.

³¹ Pentru mai multe detalii referitoare la acești ierarhi ai Bucovinei, a se vedea Dumitru Valenciu, *Ierarhii Bucovinei*, Suceava, Grupul editorial „Mușatinii-Bucovina viitoare”, 2001, pp. 51–66.

³² Referitor la acest subiect, a se vedea Iraclie Porumbescu, *Tarifa stolei din anul 1786 în Eparchia ort.-orientală a Bucovinei*, Tipo- și litografia concesiunată Arch. Silvestru Morariu-Andrievici, Cernăuți, 1892 (retipărit din „Gazeta Transilvaniei”, nr. 119, 122 și 123 din 1892).

³³ https://ro.wikipedia.org/wiki/Iraclie_Porumbescu (4.10.2021).

Iraclie este trimis în parohia Șipotale Sucevei la insistența baronului Honniger, care știa că răzvrătirile politice cobilițene³⁴, iscate în ținutul huțănesc al Șipotelor, pot fi stăvilite la intervenția părintelui Iraclie. Iată cum descrie Leonida Bodnărescu acest aspect: „Cum auzi baronul Honniger că Porumbescu este hirotonit în preut, ceru de la archimandritul diecesan Filaret Bendevschi, ce-l substituia pre episcopul Hacman, care se afla la un sinod episcopesc în Viena, ca se trimată pre Iraclie Porumbescu în munții huțănești ca administrator parochial la Șipot, în care comună era cuibul resvrătirilor politice soțiale provocate de deputatul din senatul imperial, Cobelița, în tot ținutul Câmpulungului rusc, adecă a Putilei. Baronul Honniger știu a-i aprețui talentele și energia și câștiga încredere în bunele lui intențiuni; el nici nu s-a înșelat în așteptările sale, nu trecu mult timp și locuitorii se liniștiră”³⁵.

Atitudinea și tactul pastoral adoptate de Iraclie în această parohie au produs o transformare vizibilă în sufletele locuitorilor. Același Leonida consemnează următoarele: „Șipotenii câștigară pe preotul lor Iraclie așa de drag, încât cerură cu stăruință de la consistoriul episcopesc ca să-l lase în Șipot ca paroh definitiv, ceea ce s-a și întâmplat în anul 1852”³⁶.

De altfel, însuși Iraclie mărturisește despre șederea sa la Șipotale Sucevei: „La Șipot, pe lângă că scăpasem pe unele familii de depodare din gospodăriile lor, pe altele de secvestrarea averii lor mobile prin uzurpări fără suflet, scăpai pe un deputat comunal cu numele Maxim Petrean de prigoniri din partea autorităților ținutale, iar pe fostul primar comunal, Nichita Andreica, de la «Straffcompantie», muncind el deja la fortificațiile de la Zalescic”³⁷.

Aceste informații consemnate în schița biografică întocmită de Leonida Bodnărescu ne arată ce fel de om era părintele Iraclie: bun, blând, interesat de soarta enoriașilor, devotat acestora, împăciuitor – trăsături definitorii pentru un slujitor al Domnului. La inițiativa lui, s-a ridicat o școală în acel ținut, iar biserica a fost împodobită cu un clopot³⁸. Popularitatea sa ajunsese până acolo încât, potrivit spuselor lui, „și din comunele cele mai depărtate veniau oamenii [la dânsul] după sfat...”³⁹.

³⁴ E vorba de un oarecare Luchian Cobelița, huțan revoluționar de la 1848, care spunea că împăratul l-a făcut duce de Bucovina, îndemnându-i pe conaționali „să nu mai asculte de autoritățile din Cernăuți, ci toate dările lor să le ducă la el, pentru ca să le întrebuințeze cum i-a spus împăratul. Huțanii, creduli, nu se îndoiră și se grupară împrejurul său. De astă dată el trecea ca trimisul lui D-zeu. Preoții îl primeau în altare pe ușa cea mare, ca pe împărați. El se cumineca în toate zilele, căci pretindea că nu mănâncă niciodată nimic și că nu trăiește decât cu apă. Bolnavii și neputincioșii alergau la el și credeau că se fac sănătoși îndată ce Cobelița îi atingea...Atunci huțanii se puseră în stare de revoltă. Ei refuzară de a plăti dările și îndată ce un funcționar austriac, civil, fiscal sau militar, se înfățișa într-un sat huțănesc, era prins și dus la Cobelița...”. Cf. G. Sion, *Suvenire contimporane*, București, 1888, p. 364 și urm. apud Leca Morariu, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, vol. I, ediție îngrijită, prefațată, adnotată, glosar și catalog al creației lui Ciprian Porumbescu de Vasile Vasile, Suceava, Editura Lidana, 2014, p. 119.

³⁵ Leonida Bodnărescu, *op. cit.*, pp. 8–9.

³⁶ *Ibidem*, p. 9.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

Cu toate acestea, după cum își amintea mai târziu Iraclie Porumbescu, locuința sa din Șipote nu se deosebea de bordeiele țăranilor cei mai săraci: „Locuința mea de atunci, numai așa așa putea-o numi casă, dacă tot casă-i avea clădire din patru pereți din bârne necioplite și neunse, cu crăpăturile dintre bârne neastupate decât cu mușchi de pădure, cu un cuptor mare și cu o fereastră în față, cu alta micuță înspre ogradă, iar jos, fără nici o podeală”⁴⁰. În această „casă” s-a născut, în 14 octombrie 1853, compozitorul Ciprian Porumbescu, cel de-al doilea copil al lui Iraclie și al Emiliei Porumbescu și autorul imnurilor naționale „Trei culori”, „Pe-al nostru steag e scris Unire”, al nemuritoarei „Balade” și al primei operete românești, „Crai nou”.

Părintele Iraclie s-a dovedit un gospodar harnic, reușind să construiască o casă nouă și încăpătoare. În anii 1859–1864, și-a petrecut verile la Șipote compozitorul Carol Miculi, directorul Conservatorului din Lemberg (el este cel care l-a inițiat pe Ciprian Porumbescu în tainele mănuirii arcușului și a viorii). El venea aici pentru a culege cântece populare românești, fiind găzduit de preotul paroh.

Ca preot, Iraclie Porumbescu a iubit mult limba și neamul românesc, identificându-se cu lipsurile și neajunsurile acestuia, având chiar de suferit în urma atitudinii sale patriotice. Este cunoscută dojana pe care o primește Iraclie de la arhipăstorul său, Eugenie Hacman, întrucât și-a permis să trimită consistoriului un protest scris în litere latine: „Se dă Enoriei Șipot cu acea însemnare înapoi, cum că până acum încă niciun circulariu nu s-au slobozit pentru schimbarea literelor și samavolnicie este, [pe] care o oprim, a scrie raporturile și cele ale slujbei sale cu litere care numai îngreuiază și nu înlesnesc cetirea, și care la Consistoriul nu se întrebuițează...”⁴¹. Totuși, după cum ni se arată, această dojană „nu l-a scos din țâțâni (pe Iraclie), ci mai vârtos a făcut, că el n-a vrut se mai scrie cu litere cirilice!”⁴²

În martie 1857, preotul Iraclie Porumbescu, în baza adresei cu nr. 112 din 9/21 ianuarie 1857, semnată de același Eugenie, a fost trimis ca paroh în satul Boian (astăzi în Ucraina) pentru a salva acea comunitate de catolicizare și rutenizare. Locuitorii acelu sat se răzvrătiseră împotriva parohului ortodox Simion Andruhovici, pe care-l acuzau de abuzuri. Ca urmare a uneltirilor preotului greco-catolic Chlibowicki din Sadagura, aproximativ 400 de familii din Boian trecuseră la greco-catolicism. Părintele Iraclie a reușit să pacifice localitatea și să apere biserica și cimitirul ortodox, pe care doreau să le ocupe țăranii trecuți la greco-catolicism⁴³. Doi ani a avut de luptat curajosul preot cu dușmănia preoților uniți și a rutenilor, în cele din urmă reușind să readucă la credința ortodoxă aproape 300 de familii⁴⁴.

Considerăm că „Mărturia” boienarilor referitoare la activitatea părintelui Iraclie în parohia lor este mai mult decât sugestivă: „[...] acest domn paroh fiind el în

⁴⁰ Leonida Bodnărescu, *op. cit.*, p. 171, apud Nina Cionca, *op. cit.*, p. 18.

⁴¹ Leonida Bodnărescu, *op. cit.*, pp. 9–10.

⁴² *Ibidem*, p. 10.

⁴³ https://ro.wikipedia.org/wiki/Iraclie_Porumbescu (5.10.2021).

⁴⁴ Nina Cionca, *op. cit.*, p. 19.

nefericitul timp al răzvrătirii bisericești sociale iscate în Boian prin unele înrâuriri deplorabile, prin doi ani (de la 1857 până la 1859) administrator acestei parohii, [...] arăta și dovedi el cea mai vie și netăgăduită jertfire de sine pentru sfânta noastră biserică și poporățiune, cum și cea mai îndemnătoare și mai pilduitoare loialitate și devotament patriotic constatat și recunoscut pe atuncea de tot insul aflător în această comună⁴⁵. Totodată, „amintitul preot și parohul au împlinit până chiar și la abnegațiunea de sine, și de cele ale familiei sale, pe timpul tulburărilor religioase la Boian, toate datoriile chemării sale cu totul excepționale și grele pe atunci, cu cel mai mare zel, și cu cea mai aleasă prudență, tact și devotament către Sf. Biserica noastră și prin aceea s-a agonisit nu numai dragostea poporenilor lui spre păstorie încredințați, dar s-a câștigat și un renume, ce stă și astăzi în amintire la dânșii [...]”⁴⁶.

Cu toate acestea, lipsurile materiale și atitudinea ostilă a episcopului Eugenie Hacman l-au determinat pe părintele Iraclie să ceară Consistoriului Eparhial să fie transferat din nou la Parohia Șipote. Cererea i-a fost acceptată abia în aprilie 1859.

Întorcându-se la Șipote, parohienii îl primesc cu multă bucurie⁴⁷. Părintele rămâne aici până în anul 1865, când este mutat la Stupca, un sat mare și frumos. Mutarea s-a făcut în urma dorinței părintelui, întrucât soția sa, preoteasa Emilia, își avea părinții la Ilișești (localitate aflată la mică distanță față de Stupca), iar Ciprian, cel de-al doilea fiu al acestora, studia la Suceava.

La Stupca, potrivit unui atestat din data de 19 martie 1880, părintele Iraclie avea să îndeplinească, la un moment dat, două funcții: preot și învățător la școala „poporană” (1 noiembrie 1877 – 27 octombrie 1878)⁴⁸. Ca și până acum, Iraclie s-a făcut iubit foarte repede de către parohieni, păstorind aici „nouăsprezece ani cu aceeași râvnă și dragoste de aproapele, ca la Șipote sau Boian”⁴⁹.

Principalele direcții de activitate ale părintelui Iraclie, în perioada păstoririi la Stupca, au fost Biserica, familia, școala, publicistica și politica⁵⁰. După moartea lui Ciprian, preotul Iraclie Porumbescu s-a mutat ca paroh la biserica de lemn din Frătăuții Noi, unde a slujit între anii 1884 și 1896. Și aici, pentru o vreme, părintele a fost și învățător, lăsându-și amprenta benefică asupra școlii prin organizarea unor cursuri inedite de industrie casnică, de împletituri (din nuiete, papură, paie ori pănuși) și de apicultură.

Referitor la cursurile menționate, este de folos să redăm chiar cuvintele părintelui, după cum urmează: „Pomenesc aici numai de cursul de industrie casnică ce-l ținui aici în anul 1889 prin instructori români din Brașov, care m-a costat aproape la 200 florini și avu un rezultat ce-l știu ai noștri din Cernăuți și din Suceava, căci lucrurile confecționate aici, la acel curs, fură prin 14 zile expuse în

⁴⁵ Leonida Bodnărescu, *op. cit.*, p. 11.

⁴⁶ *Ibidem*, pp. 12–13.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 15.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 17.

⁴⁹ Paul Leu, *op. cit.*, p. 220.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 226.

apartamentele «Societății» din Cernăuți și în cele ale «Școalei Române» la Suceava; apoi și toate gazetele noastre de aici și din Ardeal lăudară acest curs. Apoi 120 fl., parte colectați și parte din venitul meu bisericesc, ce-i dădai pentru școlarii săraci de odată; [...] Și-n fine, aproape la 70 fl., ce-i dădai ca să se introducă la școala de aici lucrul de mână, și anume îi dădai pentru uneltele de lucrat, pe care bază acel lucru anul trecut (1894) s-a și introdus»⁵¹.

Observăm, așadar, interesul pentru cultură și educație manifestat de către preotul Iraclie, interes unit cu hărnicie, dărnicie și jertfelnicie, virtuți care l-au săpat adânc pe părintele în memoria și amintirea frățuștenilor⁵².

Către sfârșitul vieții, părintele Iraclie, la îndemnul autorităților bisericești de atunci, acceptă egumenia Putnei, cu gândul de a îndrepta abuzurile și neorânduielele săvârșite de către arhimandritul Cozub și ceilalți viețuitori ai mănăstirii. Din păcate, lucrul acesta nu a mai fost posibil, întrucât în ziua de 13 februarie a anului 1896, la vârsta de 73 de ani, părintele Iraclie a trecut la cele veșnice.

Ca o încununare la cele expuse până acum, redăm câteva frânturi din „Darea de samă” pe care părintele Iraclie o consemnează la zece ani de păstorire în parohia Frățuștii Noi. Lucrarea este ca un testament pe care Iraclie îl lasă credincioșilor din parohia Frățuștii Noi, cu un an înainte de a muri. Gândurile exprimate de părinte și consemnate în revista „Candela” (anul XIV, 1895) denotă erudiție teologică, seriozitate și responsabilitate în slujirea preoțească, sinceritate și patriotism: „[...] gândindu-mă numai la D-zeu, care știe și gândurile și cugetele noastre, m-am silit și eu, din întreg sufletul meu, ca în toată preoția mea de zece ani aici, din legea îndeplinită de Mântuitorul Christos, să nu știrbesc ceva, ci pe deplin să o fac și să o păzesc. [...] Ca preot și învățător al sfintei noastre legi dreptcredincioase a răsăritului, după cuvintele Evangheliei, n-am avut și n-am voie să ascund lumina mea, câtă am avut-o și-o am, sub obroc, ci să o arăt la lume. Lumina, câtă o am, sunt științele, învățăturile mele preoțești, apoi faptele și purtarea mea preoțească, iară lumea, căreia am avut să-i arăt acea lumină, sunteți mai întâi voi, iubiții mei fii și fiice duhovnicești, adică parohia aceasta, ce mi s-a încredințat de scaunele înalte. [...] Prin toți zece ani am stăruit cu toată căldura să vă feresc, de o parte, de păcate care închid sufletelor noastre ușile raiului, iară de altă parte să vă îndemn la fapte și purtări cinstite, care să cinstească și neamul nostru românesc înaintea celorlalte neamuri din această țară. [...] Iară ce privesc pe unii pomi din parohia noastră, care nu dau încă roduri creștinești așa de bune, precum ar fi de dorit, apoi eu pentru aceia m-oi ruga din toată inima mea la D-zeu, ca ei măcar de acum înainte să urmeze S[fintele] Scripturi și să asculte de învățătorul lor duhovnicesc»⁵³.

⁵¹ Leonida Bodnărescu, *op. cit.*, p. 19.

⁵² Pr. Viorel Dutciac, *Cronica de la Frățuștii Noi*, Suceava, Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”, Suceava, 2011, p. 346.

⁵³ Exarchul și parochul Iraclie Porumbescu, *Darea mea de samă după dzece ani de păstorie în comuna Frățuștul-nou*, în „Candela. Foaie bisericească-literară”, redactată cu concursul mai multor preuți din Arhidieceasa Bucovinei, de profesorii dr. Emilian Voiutschi și Isidor Vorobchievici, anul XIV (1895), Tipografia c.r. universitară R. Eckhardt, Cernăuți, 1895, pp. 382–386.

Această „Dare de samă” a părintelui se încheie ca o scrisoare de rămas bun, în care preotul își binecuvântează ucenicii, precum și întregul neam românesc: „Și acuma, după împlinirea, din mila lui D-zeu, de zece ani ai preoției mele aici, readuc în gândul, în inima și în darul meu cel s[fânt] preoțesc toate binecuvântările mele, ce vi le-am dat până acuma, încă odată într-o și vă binecuvântează, dragii mei, pe voi, pe toți parohienii mei, și vă doresc din întreg sufletul meu, să trăiți cu toții, cu soțiile și cu copiii voștri, mulți ani în cinstea s[fintei] noastre legi dreptcredincioase creștinești și în cinstea neamului nostru românesc. Amin!”⁵⁴

Aceste câteva cuvinte, precum și rândurile expuse mai sus, îl califică pe părintele Iraclie ca fiind un chip autentic al preotului bucovinean, un model demn de urmat pentru posteritate.

Iraclie și Serbarea de la Putna din anul 1871 **Articolul-reportaj „Desmormântarea Domnitorilor Moldovei în catacombele Mănăstirii Putna”**

Despre deshumarea mormintelor voievodale din Mănăstirea Putna, Iraclie Porumbescu afirma că: „[...] actul care are să urmeze în acel loc, și anume în biserica Mănăstirii Putna, e de însemnătatea cea mai mare, nu numai pentru noi, bucovinenii, ci și pentru toți Români care trăiesc în hotarele Moldovei [...]”⁵⁵.

La trecerea unui veac și jumătate de la Serbarea națională desfășurată la Mănăstirea Putna în anul 1871, serbare care, după unii, își are rădăcinile în recomandările făcute, la un moment dat, de către părintele Iraclie, în cele ce urmează aducem în atenție un articol important scris de acesta și publicat în ziare precum „Albina”, „Calendar pentru români pe anul 1857” ș.a., intitulat „Desmormântarea Domnitorilor Moldovei în catacombele mănăstirii Putna”.

Dimitrie Vatamaniuc, în lucrarea *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, arată următoarele: „Organizarea unei serbări la Putna, la mormântul lui Ștefan cel Mare, avea menirea să arate că românii din imperiu nu capitulasera în fața stăpânirii dualiste. Cel dintâi care vorbește despre ținerea unei serbări la Putna pare să fie Iraclie Porumbescu⁵⁶. El asistă la deschiderea oficială a mormântului lui Ștefan

⁵⁴ *Ibidem*, p. 386.

⁵⁵ Iraclie Porumbescu, „Desmormântarea Domnitorilor Moldovei în catacombele mănăstirii Putna” (în continuare se va cita: „Desmormântarea Domnitorilor Moldovei...”), în Leonida Bodnărescu, *op. cit.*, p. 46.

⁵⁶ A. Vasiliu, *Iraclie Porumbescu, inițiator al serbării de la Putna*, în „Bucovina literară”, anul III, nr. 46 din 18 aprilie 1943, apud D. Vatamaniuc, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968, p. 103. Referitor la rolul de inițiator al Serbării atribuit lui Iraclie de către academicianul Dimitrie Vatamaniuc, vezi și „Eminescu și Țara de Sus a Moldovei”, în Mihai Eminescu, *Răpirea Bucovinei*, antologie, prefață și note de D. Vatamaniuc, București, Editura Saeculum I.O., 2019, pp. 8–9: „Eminescu nu este inițiatorul serbării de la Putna din august 1871, acesta putând fi considerat Iraclie Porumbescu, care propune încă în 1856 o «celebrație solenelă» la mormântul lui Ștefan cel Mare pentru 1857, însă nu are loc în condițiile de atunci. Dacă nu este inițiatorul serbării de la

cel Mare și a celor ale familiei sale, făcută de o comisie, în noiembrie 1856, și publică o dare de seamă, *Monastirea Putna, 12 noiembrie 1856*, destul de amănunțită⁵⁷. Se constată că „mormintele fuseseră jefuite și faptul acesta stârni indignare. Se făcu propunerea ca, la reșezarea osemintelor voievodului și ale familiei sale la locul de veci, să se convoace reprezentanți ai «nației române din Bucovina și celelalte țări românești». Se propuse ca acea «celebrație solenelă» să se săvârșească în mai 1857 sau în 2 iulie 1857. Serbarea nu se ține și trece mai bine de un deceniu până ce începe să se discute din nou despre ea»⁵⁸.

Pe marginea acestor considerații au avut și încă au loc diferite dispute și păreri referitoare la inițierea de către Iraclie a Serbării de la Putna. Într-adevăr, cum se poate observa din articol, Iraclie vine cu propunerea organizării la Putna a unei ceremonii la care să fie invitat „întregul cler gr[eco-]oriental al Bucovinei”, precum și „alte notabilități ale nației române din Bucovina și celelalte a[le] Țării Românești”, dând și câteva detalii referitoare la modul în care ar trebui să fie invitați aceștia. Cu toate acestea, cele mai multe studii și lucrări referitoare la serbarea organizată în 1871 la Putna nu-l arată pe Iraclie ca fiind unul dintre inițiatori și nu se fac nici măcar aluzii la persoana sa⁵⁹.

Motivați de faptul că cele mai multe dintre scrierile părintelui Iraclie au „un conținut de interes foarte mare și-ar fi păcat strigător la cer a nu le scoate la lumina zilei”⁶⁰, vom insista asupra articolului menționat, care reprezintă unul dintre primele reportaje cunoscute în literatura română. Este scris din perspectiva martorului ocular care a participat la deshumarea mormintelor voievodale din Mănăstirea Putna, deshumare întreprinsă în 12–17 noiembrie 1856, la inițiativa egumenului Artemon Bortnic, starețul de atunci al mănăstirii.

După ce redă câteva detalii referitoare la inițiatorii deshumării, precum și la componența comisiei însărcinată cu aceasta, părintele Iraclie prezintă lucrările propriu-zise, desfășurate în mănăstirea voievodală a Putnei. Descrierea minuțioasă a mormintelor, precum și a obiectelor găsite alături de osemintele domnești, ne relevă spiritul critic, atent la detaliu, al autorului, aspect care face ca articolul acestuia să reprezinte un izvor istoric important în ceea ce privește necropola ștefaniană, dar și întregul ținut bucovinean.

Putna, Eminescu are o contribuție decisivă, ca secretar al Comitetului de organizare, în pregătirea ei, și tot el propune să se țină și un congres studențesc. Serbarea se înscrie ca cea mai importantă manifestație a solidarității naționale organizată de studenții români din provinciile românești de sub stăpâniri străine. Congresul studențesc fixează ca orientare pentru generația lui Eminescu lupta pentru unitatea culturală, care conduce, o jumătate de secol mai târziu, și la unitatea politică a poporului român”.

⁵⁷ „Calendar pentru români pe anul 1857”, anul XIV, 1857, pp. 15–18; Leonida Bodnărescu, *op. cit.*, pp. 46–61, apud D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 103.

⁵⁸ D. Vatamaniuc, *op. cit.*, p. 103.

⁵⁹ A se vedea în acest sens *Serbarea de la Putna, 1871. Publicistică, documente, amintiri*, ediție îngrijită de monahul Alexie Cojocaru, prefață de Adrian Alui Gheorghe, Editura Mitropolit Iacov Putneanul, Mănăstirea Putna, 2021.

⁶⁰ Leonida Bodnărescu, *op. cit.*, p. I.

Scriind despre emoția trăită la vederea rămășițelor pământești ale voievodului Ștefan cel Mare, Iraclie considera neîndestulătoare propria-i simțire pentru a trăi în toată adâncimea ei această emoție și chema, de aceea, „națiunea întreagă să simțească (...) acest moment sacru și maiestos”. Mai apoi, el exclama răscolit: „Moldovă, Moldovă, veche și nouă, iată eroul tău, iată părintele tău, iată creatorul cununei gloriei și al fericirii tale [...]!” Încordarea și tăcerea deveniseră atât de profunde, scrie Iraclie Porumbescu, încât se auzeau cum bat inimile în piepturile celor de față și „nu se văzu acuma ochi fără de lacrimi și chiar pe cei de alt neam, care se aflară de față la acest minut grandios și istoric, îi văzui cu adevărat urniți și cutremurați în cea mai adâncă adâncime a inimii lor!”⁶¹

Patriotismul și sensibilitatea sufletească a bucovineanului Iraclie transpar și din descrierea voievodului Ștefan cel Mare, pe care îl consideră „proprietatea morală nu numai a Bucovinei, ci și a Moldovei, Basarabiei și, respectiv, și a Valahiei”, mormântul acestuia reprezentând „«paladiul» a milioane de români” (aluzie la ideea de unitate românească)⁶². În continuare, părintele Iraclie aduce argumente în favoarea sfințeniei marelui domnitor român, în cuvinte de o frumusețe aparte: „Ștefan cel Mare e pentru Români aceea ce [e] un Rudolf de Habsburg, sau un Carol cel Mare pentru Germani, un Napoleon I pentru Francezi [...], cu aceea cumpănitoare, însă, adăogire că, vroind a pricepe desăvârșit gloriositatea lui Ștefan cel Mare pentru Români, trebuie și a cugeta și a simți despre el ca și Românii; pe lângă caracterul lor cel național, care e blândețe, dreptate și simțibilitate, mai sunt și religioși, în sensul cum îl înțeleg ei. Ștefan, deci, cel Mare se numește de Români pentru eroismul lui, cel renumit, pentru amorul lui cel adevărat excepțional către patrie și națiune, și pentru virtuțile și faptele lui cele creștinești și evlavioase, cel mare, bun și sfânt, [...] fiind acest pronume, «Sfânt», motivat încă și prin aceea împregiurare, că pietatea și reverența Românului pentru rugile și parastasele plinite în sute de biserici și prin 352 de ani, întru fericita memorie a acestui mare bărbat, Domnitor și părinte al Moldovei, toate aceste au așîșderea un mare incurs întru mai marea întemeiere a numirii lui Ștefan cel Mare «sfânt»”⁶³.

Maniera în care este scris articolul i-a făcut pe cei mai mulți cercetători și critici literari să confirme faptul că textul reprezintă „realizarea uneia dintre primele pagini de reportaj [...] izbutit din literatura română, mai ales dacă trebuie să avem în vedere stadiul de dezvoltare a speciei în acel moment”⁶⁴. În acest sens, istoricul și criticul literar Nicolae Cârlan afirmă următoarele: „Concepută concomitent, dar relativ independent de protocolul elaborat de comisiunea guvernamentală bucovineană însărcinată să conducă desfășurarea lucrărilor de deshumare,

⁶¹ Iraclie Porumbescu, „Desmormântarea Domnitorilor Moldovei ...”, în Leonida Bodnărescu, *op. cit.*, p. 53.

⁶² *Ibidem*, p. 59.

⁶³ *Ibidem*.

⁶⁴ Nicolae Cârlan, *Un reportaj despre deshumarea lui Ștefan cel Mare în 1856*, în „«Suceava». Anuarul Muzeului Județean”, anul VI–VII, 1979–1980, p. 352.

relatarea lui Iraclie Porumbescu este o îmbinare neproportională între «fapt și literatură», predominanța fiind, fără discuție, în favoarea faptelor, a evenimentelor înregistrate cât mai fidel cu puțință într-o descriere aproape fără relief, în general ternă, în manieră neutră, de proces verbal, animată totuși pe alocuri de condeiul înflăcărat al autorului, de verbul său fierbinte, sau de izbucnirea unor efluvii sentimentale strunite cu strășnicie aproape pe întreaga întindere a relatării⁶⁵. Într-un studiu ulterior, intenționăm să realizăm o comparație între articolul-reportaj semnat de către părintele Iraclie și protocolul încropit de comisia care a efectuat lucrările de deshumare din Mănăstirea Putna, protocol publicat în anul 1904 de către cunoscutul arhitect austriac Karl Adolf Romstorfer (1854–1916) și republicat în anul 2003, de către monahii putneni⁶⁶.

Textul, care i-a făcut pe unii cercetători să afirme faptul că Iraclie Porumbescu ar fi promotorul organizării unei serbări naționale la Mănăstirea Putna, este următorul: „[...] mai aștern următoarele întrebări spre dezbateră și răspundere: [...] Să se proiecteze pentru reconsecrarea și reaşezarea relicvelor lui Ștefan cel Mare și a familiei lui, în locul unde se va ordona de înaltele instanțe, o celebrație solenelă? Să se concheme la aceea întregul cler gr[eco-]oriental al Bucovinei? Să se invite și alte notabilități ale nației române din Bucovina și celelalte a[le] Țării Românești? Și în ce mod să urmeze invitarea aceasta; prin circulare oficiale, în Principate, prin consulat sau prin jurnale publice, și care să fie acele notabilități?”⁶⁷

Textul sugerează, așadar, organizarea unei „celebrări” cu ocazia reînnoșării osemintelor aparținând familiei voievodale (în acest sens, Iraclie Porumbescu recomandă și data organizării: lunile mai sau iulie din anul 1857).

Fragmentul poate fundamenta ideea conform căreia părintele Iraclie este printre primii bucovineni care sugerează organizarea unei adunări naționale la Putna, însă acest lucru nu presupune neapărat și faptul că el ar fi și inițiatorul de drept al Serbării din anul 1871. Cu toate acestea, se poate sesiza că majoritatea sugestiilor sale se regăsesc în pregătirea și desfășurarea propriu-zisă a serbării din anul 1871.

În ciuda aparențelor, există păreri conform cărora părintele Iraclie nici măcar nu a participat la evenimentul de la Mănăstirea Putna (de altfel, documentele serbării nu-l menționează). Lucrul acesta ar fi explicabil din mai multe motive: contextul istoric (presiunea autorităților austriece care interziceau bucovinenilor să participe la întruniri naționaliste⁶⁸; războiul franco-prusac ș.a.), alegerile dietale

⁶⁵ *Ibidem*, p. 353.

⁶⁶ Protocolul este publicat în lucrarea *Ștefan cel Mare și Sfânt. 1504–2004. Portret în istorie*, carte tipărită cu binecuvântarea ÎPS Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Editura „Mușatinii”, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, pp. 139–165.

⁶⁷ Leonida Bodnărescu, *op. cit.*, p. 60.

⁶⁸ Referitor la acest aspect, a se consulta lucrări precum: Marian Olaru, *Mișcarea națională a românilor din Bucovina la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, Rădăuți, Editura Septentrion, 2002; Teodor Balan, *Lupta pentru tricolor: un capitol din istoria politică a Bucovinei: 1898–1904*, ediție îngrijită, comentarii, cronologie și indice de nume de prof. dr. Marian Olaru, București, Editura Academiei Române, 2008 ș.a.

pe care Iraclie le-a pierdut în favoarea lui Schonbach (alegerile avuseseră loc în anul 1868, Iraclie arătându-se dezgustat de politica din vremea sa și de jocurile perfide promovate de aceasta⁶⁹) ș.a.

Cu toate acestea, Leca Morariu arată tocmai contrariul, și anume faptul că Iraclie Porumbescu, însoțit de fiul său, Ciprian, se implică activ în organizarea serbării⁷⁰. Totuși, nici Leca Morariu nu-l arată pe Iraclie ca fiind inițiatorul de drept al serbării, ci pe reprezentanții studențimii românești din diaspora: „Fie că inițiatorul ei fu Eminescu, sau mai ales inimosul ardelean Aurel A. Mureșianu, serbarea inaugurată la mănăstirea Putna, în ziua hramului „Adormirea Maicii Domnului”, la 15/27 August 1871, fu cu adevărat prima mare închinare a românilor de pretutindeni la mormântul celui mai mare Domn Român”⁷¹.

Dacă asupra implicării lui Iraclie în inițierea și organizarea Serbării planează opinii diverse, adesea confuze, lucrurile sunt mai clare în ceea ce privește prezența lui Ciprian Porumbescu la acest eveniment. Valeriu Braniște, biograful compozitorului, afirmă în mod direct faptul că printre tinerii prezenți la Putna, „era și Ciprian Porumbescu, care aproape două săptămâni n-a făcut deosebire între zi și noapte, dând mână de ajutor unde trebuia”⁷². Mai mult decât atât, același Leca Morariu, bazându-se pe cele consemnate de către N. Petra-Petrescu, îl arată pe Ciprian Porumbescu ca fiind cel care „împrumută” vioara lăutarului Grigori Vindireu, continuând acompanierea horei care a încununat Serbarea, după care se adresează tatălui său, Iraclie, prin următoarele cuvinte: „Tată, am cântat Daciei întregi!”⁷³

În ciuda acestei situații confuze, trebuie să admitem faptul că familia Porumbescu reprezintă pentru Bucovina un important reper pentru ceea ce a însemnat specificul acestei zone, precum și pentru împlinirile, dar și eșecurile locuitorilor acestui ținut.

Cert este că „relatarea despre *Desmormântarea domnitorilor Moldovei [...]* scrisă fluent, cu acuratețe stilistică, patetică și sentimentală câteodată, rămâne una dintre primele, dacă nu chiar prima pagină de reportaj izbutit din literatura română, al cărui subiect comportă interes, cum zice însuși autorul, «pentru toți românii», în primul rând datorită conținutului și în al doilea rând pentru semnificația ei istorico-literară”⁷⁴.

Concluzii

Raportându-se la bucovinenii de odinioară care au marcat istoria Țării Fagilor, lăsând în urmă un „nume bun”, Mihai Eminescu sublinia următoarele: „Românii din provinciile austriace ne dau uneori strălucite și vrednice de imitat

⁶⁹ Pentru mai multe detalii, a se vedea Mihai Iacobescu, *30 de zile în «Siberia» căutând arhivele Bucovinei*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Iași, Editura Junimea, 2005, pp. 312–313.

⁷⁰ Leca Morariu, *op. cit.*, p. 90.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Valeriu Braniște, *op. cit.*, p. 41.

⁷³ N. Petra-Petrescu, „Ciprian Porumbescu, compozitor român”, în „Amicul Poporului. Călindar pe anul bisect 1884”, Sibiu, p. 62, 66; apud Leca Morariu, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, vol. II, p. 101.

⁷⁴ Nicolae Cărlan, *op. cit.*, p. 357.

modele a unor vieți pline de o activitate salutară și binecuvântată atât pentru consângenii lor cât și pentru tronul căruia sunt supuși și monarhia de care se țin. Pornind de la niște începuturi mici, dar muncind cu dezinteresare pentru ridicarea poporului lor din neștiință și sărăcie, acești bărbați se ridică încet în văzul lumii prin merite reale, prin muncă, prin iubire de adevăr⁷⁵.

Un astfel de „bărbat” a fost și Iraclie Porumbescu, prototip al preotului bucovinean interesat de propășirea spirituală, socială, dar și culturală a neamului, aducându-și contribuția la formarea conștiinței naționale îndeosebi în rândul țăranilor⁷⁶, conștient fiind de faptul că „veșnicia s-a născut la sat”.

Născut într-o familie simplă din plaiurile binecuvântate ale Suceviței, fiind obișnuit cu greul vieții, neavând posibilități financiare adecvate, Iraclie s-a ridicat prin muncă, știind că numai prin efort și jertfire de sine își poți atinge idealurile. Activitatea sa plurivalentă reprezintă „un model vrednic de imitat”, amintindu-ne de responsabilitatea pe care o avem față de țară și față de moștenirea spiritual-culturală a înaintașilor. Patriot desăvârșit, bun cunoscător al sufletului bucovinean, iubitor de sacru și frumos, Iraclie Porumbescu se constituie, alături de alți corifei ai acestui ținut, într-un veritabil ctitor de cultură și spiritualitate bucovineană.

Bibliografie

1. Balan, Teodor, *Lupta pentru tricolor: un capitol din istoria politică a Bucovinei: 1898–1904*, ediție îngrijită, comentarii, cronologie și indice de nume de prof. dr. Marian Olaru, București, Editura Academiei Române, 2008.
2. Bodnărescu, Leonida, *Scrierile lui Iraclie Porumbescu adunate și însoțite de o schiță biografică*, Partea I, Societatea Tipografică Bucovineană, Cernăuți, 1898.
3. Braniște, Valeriu, *Ciprian Porumbescu: Icoane din frământările unui suflet de artist*, Lugoj, 1908.
4. Cărlan, Nicolae, „Un reportaj despre deshumarea lui Ștefan cel Mare în 1856”, în *Ștefan cel Mare și Sfânt. 1504–2004. Portret în istorie*, carte tipărită cu binecuvântarea ÎPS Pimen, Arhiepiscop al Sucevei și Rădăuților, Editura „Mușatinii”, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, pp. 139–165.
5. Cionca, Nina, *Scrisorile lui Iraclie Porumbescu*, București, Editura Ars Docendi, 1999.
6. Cojocaru, Alexie (ed.), *Serbarea de la Putna, 1871. Publicistică, documente, amintiri*, prefață de Adrian Alui Gheorghe, Editura Mitropolit Iacov Putneanul, Mănăstirea Putna, 2021.
7. Dutciac, Viorel, *Cronica de la Frătăuții Noi*, Suceava, Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”, 2011.
8. Iacobescu, Mihai, *30 de zile în «Siberia» căutând arhivele Bucovinei*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Iași, Editura Junimea, 2005.
9. Leu, Paul, *Iraclie Porumbescu. Monografie*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Suceava, 2014.
10. Morariu, Leca, *Iraclie și Ciprian Porumbescu*, vol. I, ediție îngrijită, prefațată, adnotată, glosar și catalog al creației lui Ciprian Porumbescu de Vasile Vasile, Suceava, Editura Lidana, 2014.
11. Idem, *Opere. Istorie și critică literară*, vol. I, ediție îngrijită, notă editorială și „Cuvânt-înainte” de Liviu Papuc, Iași, Editura Tipografică Moldova, 2011.

⁷⁵ Mihai Eminescu, *op. cit.*, pp. 118–119.

⁷⁶ A se vedea nota 41 din Ioan-Paul Valenciu, *Preoțimea ortodoxă din Bucovina în timpul ocupației habsburgice (1775–1918)*, Suceava, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, 2016, p. 324.

12. Olaru, Marian, *Mișcarea națională a românilor din Bucovina la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea*, Rădăuți, Editura Septentrion, 2002.
13. Palade, Marian, *Ctitori de cultură și spiritualitate ortodoxă: Arhieri, preoți și monahi cărturari din ținuturile Sucevei. Lexicon*, Pătrăuți, Editura Heruvim, 2012.
14. Petra-Petrescu, N., „Ciprian Porumbescu, compozitor român”, în „Amicul Poporului. Călimdar pe anul bisect 1884”, Sibiu, pp. 62, 66.
15. Porumbescu, Iraclie, „Desmormântarea Domnitorilor Moldovei în catacombele Mănăstirii Putna”, în Bodnărescu, Leonida, *op. cit.*, p. 46.
16. Idem, *Amintiri*, ediție îngrijită de Ion Ștefan, Editura Gorjan, 1943.
17. Idem, „Darea mea de samă după dzece ani de păstorie în comuna Frătăușul-nou”, în „Candela». Foaie bisericească-literară”, redactată cu concursul mai multor preuți din Arhidieceasa Bucovinei, de profesorii dr. Emilian Voiutschi și Isidor Vorobchievici, anul XIV (1895), Tipografia c.r. universitară R. Eckhardt, Cernăuți, 1895, pp. 382–386.
18. Idem, *Tarița stolei din anul 1786 în Eparchia ort.-orientală a Bucovinei*, Tipografia și litografia concesionată Arch. Silvestru Morariu-Andrievici, Cernăuți, 1892 (retipărit din „Gazeta Transilvaniei”, nr. 119, 122 și 123 din 1892).
19. Sion, G., *Suvenire contimpurane*, București, 1888.
20. Valenciuc, Dumitru, *Ierarhii Bucovinei*, Suceava, Grupul editorial „Mușatinii-Bucovina viitoare”, 2001.
21. Valenciuc, Ioan-Paul, *Preoțimea ortodoxă din Bucovina în timpul ocupației habsburgice (1775–1918)*, Suceava, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăușilor, 2016.
22. Vasiliu, A., „Iraclie Porumbescu, inițiator al serbării de la Putna”, în „Bucovina literară”, anul III, nr. 46, 18 aprilie 1943.
23. Vatamaniuc, D., „Eminescu și Țara de Sus a Moldovei”, în Mihai Eminescu, *Răpirea Bucovinei*, antologie, prefață și note de D. Vatamaniuc, București, Editura Saeculum I.O., 2019, pp. 8–9.
24. Idem, *Ioan Slavici și lumea prin care a trecut*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968.
25. „Calendar pentru români pe anul 1857”, anul XIV, 1857, pp. 15–18.
26. https://ro.wikipedia.org/wiki/Iraclie_Porumbescu.

FEDIR VOVK AS FOUNDER OF UKRAINIAN-ROMANIAN SCIENTIFIC RELATIONS

SERHIY TROYAN

Departamentul de Relații Internaționale, Informații și Studii Regionale
al Universității Naționale de Aviație, Kiev/Ucraina
E-mail: kattis@ukr.net

(Abstract)

Fedir Vovk (1847–1918), a native of Poltava region and a professor at the Sorbonne University and the University of Petrograd, an illustrious Ukrainian anthropologist and archaeologist, made a significant contribution to the development of national and world scientific thinking. In particular, he is known as the discoverer of Mizin culture, editor of the works of Taras Shevchenko, an active promoter of Ukrainian culture in Europe. Based on the study of a significant ethnographic material collected from different countries, including Romania, Hungary, Russia, F. Vovk published in 1892 a unique work, “The Ritual and Traditions of Marriage in Ukraine”, and in 1916 – two works: “Anthropological Features of the Ukrainian People” and “Ethnographic Features of the Ukrainian People”. Through his works, he rejected the theories of several Russian imperial historians about the fact that Ukraine is only “a south of Russia”. Of particular importance for the scientific activity of F. Vovk was his stay in Romania during 1878–1882. The scientist studied, in particular, the Ukrainian settlements in Northern Dobrogea. As the eloquent scientific results of these studies were, for example, the works “The Trans-Danubian «Sicea» in local memories and stories” (1883) and “Ukrainian Fishing in Dobrogea” (1899). F. Vovk also collaborated with the well-known writer, translator, publicist and public activist Zamfir Arbore-Rally (1848–1933) and rightly entered the scientific annals as one of the founders of the Ukrainian-Romanian scientific and cultural relations of the late (political) stage of the national-cultural renaissance and development of state-building processes in Central and Eastern Europe.

Keywords: Fedir Vovk, Ukraine, Romania, antropology, research.

Fedir Vovk, fondator al relațiilor științifice ucraineano-române

*(Rezumat)**

Fedir Vovk (1847–1918), originar din regiunea Poltava și profesor la universitățile din Sorbona și Petrograd, a fost un antropolog și arheolog ucrainean de excepție. A devenit

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

cunoscut, în special, ca descoperitor al culturii Mizin, editor al operelor lui Taras Șevcenko și promotor activ al culturii ucrainene în Europa. Pe baza cercetării materialelor etnografice colectate în diferite țări, inclusiv România, Ungaria și Rusia, Fedir Vovk a publicat, în 1892, o lucrare încă unică numită *Ritualul și ceremoniile de nuntă în Ucraina*, iar în 1916 două lucrări: *Caracteristicile antropologice ale poporului ucrainean* și *Caracteristicile etnografice ale poporului ucrainean*. Prin lucrările sale, el a infirmat teoriile unor istorici imperiali ruși că Ucraina ar fi doar „sudul Rusiei”.

Șederea în România, între anii 1878 și 1882, a fost foarte importantă pentru activitatea științifică a lui Fedir Vovk. El a investigat așezările ucrainene din Dobrogea de Nord, rezultatele științifice ale acestei cercetări fiind publicate în lucrările *Sich beyond the Danube According to Local Memories and Stories* [Siciul de dincolo de Dunăre după amintiri și povestiri locale] (1883) și *Ukrainian Fishery in Dobruzha* [Pescuitul ucrainean în Dobrogea] (1899). Fedir Vovk a colaborat, de asemenea, cu un celebru scriitor, traducător și publicist român, Zamfir Arbore-Ralli (1848–1933). Prin activitatea științifică desfășurată, Fedir Vovk rămâne unul dintre fondatorii relațiilor științifice și culturale ucraineano-române ale etapei târzii (politice) de renaștere național-culturală și dezvoltare a proceselor active de formare a statelor în Europa Centrală și de Est.

Cuvinte-cheie: Fedir Vovk, Ucraina, România, antropologie, cercetare.

Born in Poltava Oblast and Professor at Sorbonne and Petrograd University, the outstanding Ukrainian anthropologist and archaeologist Fedir Vovk made a significant contribution to the development of domestic and world scientific thought. Research developments of Fedir Vovk became practical and theoretical assets of modern ethnography, and his scientific heritage in the field of Ukrainian anthropology and ethnology remains classic. This fact has been repeatedly emphasized by researchers of scientific activity of Fedir Vovk, in particular, V. Sarbey, O. Franko, V. Naulko, S. Segeda, O. Taran, R. Konta, V. Kushnir, L. Kozar and others¹. The purpose of this

¹ В. Г. Сарбей, О.Е. Франко, “Парижские уроки”, in “Вопросы истории”, 1987, nr. 11, pp. 148–153; С. Сегеда, “Антропологічна спадщина Ф. Вовка в світлі сучасних наукових даних”, in Ф. Вовк, *Антропологічні особливості українського народу*, Київ: «Фотовідеосервіс», 1994, pp. 55–74; В. Наулко, О. Франко, “Етнографічна та народознавча спадщина Ф.К. Вовка”, in *Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди 70-річчя*. Львів, Київ, Нью-Йорк, 1996, pp. 675–697; В. Наулко, О. Франко, “Учений надзвичайно широкого профілю”, in “Пам’ять століть”, 1997, nr. 1, pp. 37–41; О. Франко, *Федір Вовк – вчений і громадський діяч*, Київ: Видавництво Європейського університету, 2000, 378 р.; О.Г. Таран, *Наукова спадщина Федора Вовка в галузі антропології: спадкоємність традицій та сучасне бачення*: дис... канд. іст. наук: 07.00.07, *Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка*, Київ, 2003, 195 р.; Р. Конта, “Етнологічні здобутки Федора Вовка: сучасна вітчизняна історіографія ХХІ ст.”, in “Література та культура Полісся”: збірник наукових праць, вип. 71. Регіональні проблеми розвитку літератури, історії та культури у загальноукраїнському контексті / відп. ред. та упоряд. Г.В. Самойленко; *Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя*, Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012, pp. 286–294; В. Кушнір, “Українська ідентичність і українці Північної Добруджі у працях Ф. Вовка”, in “Українознавство”, 2013, nr. 1, pp. 136–139; В. Наулко, “Павло Чубинський – Федір Вовк: естафета поколінь”, in *Всеволод Іванович Наулко. Пошуки. Роздуми. Студії: Збірник наукових праць до 80-річчя від дня народження*, Київ: Український письменник,

scientific article is to synthetically summarize the creative heritage of the Ukrainian anthropologist and also to emphasize his role in the context of Ukrainian-Romanian scientific and cultural interaction.

Fedir Vovk was born in the village of Kryachkivtsi, Poltava Oblast. His father was a teacher for a local barin. Striving for a better education for his children, he moved to Nizhyn along with his family. It was there where Fedir first graduated from the Gymnasium, and later from the Nizhyn Lyceum. In 1865 Fedir Vovk got into the University of Novorossiysk in Odessa in the Department of Natural Sciences, Faculty of Physics and Mathematics. At the university, Fedir Vovk attended the course of I. Mechnikov, at that time assistant professor at the Department of Zoology, with whom he will later cooperate in Paris at the Russian Higher School of Social Sciences at the Sorbonne. Having studied for two semesters in Odessa, in 1866 he transferred to Kyiv University of St. Volodymyr after hearing that there was a Ukrainian community there.

V. Antonovych, P. Chubynsky, and M. Dragomanov had a direct influence on the worldview of Fedir Vovk in his Kyiv period of life. V. Antonovych noticed the inquisitive young man and instructed him to prepare for the publication of *Kobzar* by Taras Shevchenko, including censored works. Being a senior student, Fedir Vovk began a research on ethnography, took part in preparing publication of the Ukrainian language dictionary and the collection of folk songs. In 1871 he graduated from Kyiv University of St. Volodymyr.

After graduation Fedir Vovk worked in Kyiv Chamber of Control, and simultaneously was actively engaged in public activity. In particular, he became one of the founders of the South-Western department of the Russian Geographical Society, and a member of the “Stara Gromada” (Old Community) – a cell of Ukrainian intelligentsia. Vovk was one of Volodymyr Antonovych’s assistants in organizing and conducting the 3rd Archeological Congress. Together with Olexander Rusov they prepared the publication of *Kobzar* by Taras Shevchenko, which was published in 1878 in Prague and Geneva and contained works prohibited in Russia².

In September 1876, after the issue of the Ems decree, the Southwestern office of the Russian Geographical Society ceased its activities. In order to avoid persecution, in 1879 Fedir Vovk goes to Geneva (Switzerland). It was there where he helped Mykhailo Dragomanov in preparation for the publication of the first issues of the “Hromada” magazine. However, due to homesickness for his family, two years later he returned to Kyiv. At the same time his wife and children were arrested and exiled to Vyatka.

2013, pp. 264–273; Л. Козар, “Громадська позиція у фольклористично-етнографічних працях Федора Вовка”, in “Міфологія і фольклор”, 2015, nr. 3–4, pp. 40–54.

² Ф. Волков, А. Русов, Примечания к части “Свода показаний, данных некоторыми из арестованных по делам о государственных преступлениях, касающихся сообщества украинофилов, in “Былое”, 1907, VI, pp. 153–160.

Fedir Vovk again found himself in prolonged exile, on the beginning of which he researched the life of Ukrainians in Romania, in particular during long journeys and expeditions in 1879–1882. Based on folklore and ethnographic materials collected during travels in Europe, for example in Tulcea (Dobrudja), Vovk created and published the historical and ethnographic sketches “Zadunaiska Sich” in the “Kievskaya starina” under the pseudonyms “Kondratovych” and “Lupulesku” (according to local memories and stories)³ and “Русские колонии в Добрудже (Историко-этнографический очерк)”⁴. The sketches were written at a high artistic level and were of remarkable historical value, because for the first time in the Ukrainian historiography they covered life of the Cossacks beyond the Danube for more than a century after the collapse of Zaporizhzhya Sich (1775) up to the early 80s of the 19th century. Vovk himself points out the main sources for his work: because of total absence of literary evidence about Sich beyond the Danube, he had to look in the local folk literature, and stories and memories of the elderly. As for Ukrainian folk songs, they are better preserved in Dobrudzha than in Ukraine. Here Fedir Vovk has collected almost 70 historical songs only, most of which are unknown versions. Both works by Fedir Vovk are united by the main point of view about the inseparable connection between the Ukrainian ethnos and the Cossacks beyond the Danube, well reflected in the oral folk art.

In his researches about the life of Ukrainian settlers in Dobrudzha, Fedir Vovk embodies the idea that it is impossible to create a developed civil society outside of its nation or country, underlining the importance of intellectuals in the national revival of each country and Ukraine in particular. Folklore records used in the research are distinguished by novelty, originality, poetic imagery, genre diversity (historical songs, Cossack songs, chumack songs, recruit songs, songs about barchina and freedom, love and family life). When recording songs and legends, not only civic principles of an amateur folklorist were shown, but also the professional approach to the case, as most of the texts are certified, and their versions are also given. Folklore records of Fedir Vovk were highly valued by researchers, and became an important source for the creation of new works, indicating their importance for science.

At this time, Fedir Vovk also collaborated with the famous Romanian writer, translator, publicist, and public figure Zamfir Arbore-Ralli (1848–1933). Therefore, he rightfully entered the scientific annals as one of the founders of Ukrainian-Romanian scientific and cultural relations of the late (political) stage of national-cultural revival and development of active state-forming processes in Central and Eastern Europe.

³ [Ф. Вовк] “Кондратович. Задунайская Сечь (по местным воспоминаниям и рассказам)”, in “Киевская старина”, 1883, nr. 1, pp. 27–67; nr. 2, pp. 269–301; nr. 4, pp. 728–829.

⁴ [Ф. Вовк] Лупулексу, “Русские колонии в Добрудже (Историко-этнографический очерк)”, in “Киевская старина”, 1889, nr. 1, pp. 117–154; nr. 2, pp. 314–336; nr. 3, pp. 685–704.

In 1883 a search circular was issued for Fedir Vovk, and he could not return to Ukraine. The scientist had to go to Geneva again, where he joined the circle of famous European researchers. In particular, his name was inextricably linked with the study of monuments of Mizin site in Chernigiv oblast and Trypillian culture in the Kyiv oblast. During the excavations, he also found works of Stone Age art: a unique bracelet on a plate of mammoth tusk, and stylized female figurines. Vovk was awarded the Kahn Prize at the XIV International Congress of Anthropology and Prehistoric Archaeology in Geneva for his report on these findings.

In May 1887, the scientist moved to Paris, where he received an anthropological education. For several years, Fedir Vovk attended lectures and practical classes at the anthropological school founded by Paul Brock. He was also lucky to attend lectures and do research at the School of Higher Studies, Natural History Museum, and the Trocadero Museum. Fedir Vovk became acquainted with the heritage of leading French scientists (L. Manouvrier, P. Topiar, J. Hervé, E. Amy, Ch. Letourneau), which based on the synthesis of anthropology, comparative ethnography and archaeology⁵.

Fedir Vovk, with the active support of the scientist Louis Manouvrier, prepared his Ph. D. dissertation named “Skeletal Modifications of the Foot of Primates and Human Races”, dedicated to the evolution of the ape and human foot in the process of anthropogenesis. After defending his PhD dissertation devoted to comparative anthropology on March 01, 1905, he received the degree of Doctor of Natural Sciences from Sorbonne University. There he began his first anthropological and ethnographic studies of Galicia, Bukovyna, and Transcarpathia. Simultaneously with his anthropological studies, Fedir Vovk became a member of the French Prehistoric Society and the Society for Scientific Excursions.

Abroad, Fedir Vovk did his best to integrate the achievements of Ukrainian science in the broader Western European scientific circles. “Fedir Vovk, being in Ukraine with all his thoughts and emotions, undertakes the difficult mission to link Ukrainian science with French and becomes for a long time almost the only bridge, through which scientific thoughts of Western Europe reach us and vice versa”⁶ – wrote the scientist Levko Chykalenko.

On the pages of French anthropological journals Fedir Vovk published materials with new discoveries of anthropologists, archaeologists, ethnologists and ethnographers of Ukraine. At the meeting of the Paris Anthropological Society he spoke about discoveries of Ukrainian archeologists (including golden hryvnas from

⁵ О. Таран, “Хв. Вовк і французька школа антропології: формування української наукової антропологічної традиції на поч. XX ст.”, in *Україна, українці, українознавство у XX ст. в джерелах і документах: Зб. наук. пр.: У 2 ч.*, Київ, 1999, ч. 1, р. 244; І.В. Черновол, “Спадщина Федора Вовка в Інституті археології НАН України”, in “Археологія”, 2011, nr. 1, pp. 110–117.

⁶ Н. Осипчук, “Федір Вовк – вчений, дослідник української археології, етнографії та антропології”, in “Кримська Світлиця”, 2016, 27 травня, nr. 22.

Volodymyr Antonovych's excavations in Kyiv), read ethnological articles, and sent 8 recordings of Ukrainian folk songs to the society's audio library.

In 1901, in Paris was founded Russian Higher School of Social Sciences, where Vovk was invited to give lectures. He was elected professor of anthropology and ethnography. The scientist held this position for the entire period of existence of the school from 1901 to 1905.

From Paris, the scientist often visited Lviv, where he gave ethnography and anthropology courses at the Free Ukrainian University. On behalf of the Paris Anthropological Society, Fedir Vovk began to research the anthropological features of the Ukrainian people. Field research was conducted with the financial and technical support of the Taras Shevchenko Scientific Society in Lviv, Ivan Franko personally, and local intellectuals. During the four summer seasons of 1903–1906 Fedir Vovk conducted his researches in Galicia, Bojkivschyna, Lemkivschyna, Bukovyna, Transcarpathia, and Serbia. The result of his scientific research was the article “Anthropometric experiments of the Ukrainian population of Galicia, Bukovyna, and Hungary Hutsuls”⁷.

In January 1906, Fedir Vovk received official permission from the Russian government to return to Russia, but with a ban on living in Ukraine. At that time he settled in St. Petersburg and became curator of two departments of the Russian Museum. While teaching anthropology at St. Petersburg University, the scientist united the student youth around him and created his own anthropological school.

The scientific school created by Fedir Vovk in St. Petersburg united around itself gifted Ukrainian students and young scientists (S. Rudenko, L. Chykalenko, O. Alesho, V. Sakharov and others). Fedir Vovk sent his students to independent ethnographic and anthropological expeditions to implement their scientific plans: systematic anthropological research of the Ukrainian people on the whole ethnic territory of Ukraine (from Galicia to Kuban). Fedir Vovk managed to start a systematic collection of anthropological materials on the territory of Ukraine, as well as in places of compact habitation of Ukrainians (Kursk Region, Kuban, territories around the Don River etc.) Collected materials, covering about 5 thousand people, became the basis for a generalizing work, in which for the first time was given a detailed description of anthropological features of the Ukrainian people, defined their genetic relationships, as well as the place of the Ukrainians in the anthropological types of Europe. On the basis of the analysis of variations of main morphological signs in more than forty territorial groups of Ukrainians, Fedir Vovk came to the conclusion that dark hair and eyes, high stature, rounded head shape, narrow face with straight ridge of the nose prevail among them. The scientist called the combination of these features “Ukrainian anthropological type”. Fedir Vovk noted that Ukrainians show morphological affinity with the Southern and Western

⁷ Хе. Вовк, “Антропометричні досліді українського населення Галичини, Буковини й Угорщини. Гуцули”, in “Матеріали до українсько-руської етнології”, 1908, т. 10, pp. 1–39.

Slavs. In 1916, the result of these studies was the summarizing *Anthropological Peculiarities of the Ukrainian People*⁸. At the same time, on November 19, 1916, Fedir Vovk was awarded the French Legion of Honor.

With his works F. Vovk proved: Ukrainians are a separate, different from other Slavic peoples, anthropological type with quite original ethnographic features. Assessing the anthropological heritage of Fedir Vovk in this context, the famous Ukrainian scholar and writer V. Petrov wrote that “the description of the anthropological type of Ukrainian made by Fedir Vovk, will retain its value as a certain «fundamental» stage in the development of the Ukrainian anthropological science”⁹.

The works of Fedir Vovk on Ukrainian material of comparative ethnography were based on the use of a method of systematization, classification and processing of ethnographic data that was new at that time in Europe. As a result, Ukrainian ethnographic and archeological sciences rose to the same level with European ethnological sciences of the end of 19th – beginning of 20th century. O. Franko (in co-authorship with A. Franko) noted in this regard: “As ethnographer, Fedir Vovk was one of the first in the national science to apply a scientific method to ethnography and focused on the study of everyday life features, not just folklore, as it was practiced before”. And further: “He entered ethnography as a serious researcher of wedding rituals and ceremonies in Ukraine”, “was the founder of Ukrainian ethnography and one of the greatest representatives of general Slavic ethnography”¹⁰. Before the appearance of Fedir Vovk’s works, Ukrainian ethnography was a simple description of the peculiarities of the people, dominated by fascination with linguistics and folklore. The Ukrainian scientist, adhering to the ideas and foundations of French anthropology, convincingly proved that ethnography is a branch of anthropology as prehistory.

Fedir Vovk dreamed of returning to Ukraine and continuing his scientific and teaching work in Kyiv. On October 7, 1917, the researcher was elected an honorary member of the Geographical Institute in Kyiv. On October 29, 1917, the Petrograd University awarded Fedir Vovk the title of honorary doctor of anthropology and ethnography *honoris causa*. On March 18, 1918, at the meeting of the Academic Council of Kyiv University he was elected Head of Geography and Ethnography Department. On June 11, 1918, Fedir Vovk left Petrograd for Ukraine. However, he came down with the flu on his way and died on June 29, 1918. Fedir Vovk is buried in Zhlobin, Gomel region (Belarus).

To summarize, it should be noted that in the communist period the figure of the outstanding Ukrainian scientist was covered in the spirit of Marxist-Leninist

⁸ Ф. К. Вовк, *Студії з української етнографії та антропології: нова редакція*; передм. О.Г. Таран, Харків: Видавець Савчук О.О., 2015, pp. 57–220.

⁹ В. Петров, *Походження українського народу*, Київ: МП «Фенікс», 1992, p. 95.

¹⁰ А. Франко, О. Франко, “Федір Вовк – вчений і громадський діяч (До 150-річчя від дня народження)”, in “Зерна”. Літературно-мистецький альманах українців Європи, 1998, nr. 4–5, pp. 247–252.

methodology, taking into account the ideological factor. This led to the fact that Fedir Vovk was referred to the group of “Ukrainian bourgeois nationalists”, and his ethnological scientific achievements were either silenced or deliberately distorted. Only the Ukrainian diaspora’s historiography for a long time was the only source of objective information about the scientist. However, since the late 1980s in Ukraine, the approaches of scientists in assessing the scientific heritage of Fedir Vovk began to change fundamentally. A number of works about the scientist were published, where along with the analysis of his achievements as an anthropologist the ethnological and ethnographic achievements of Fedir Vovk were characterized. Some researchers devoted their dissertation studies to the scientific heritage of the scientist. They contained important information about Vovk’s activity as an ethnologist and his achievements in this field. The questions of organization and conduct of ethnographic and anthropological expeditions on the territory of Ukraine and abroad, including Romania, and the important role of Fedir Vovk as an ethnologist and founder of intercultural Ukrainian-Romanian communication were not ignored by scientists. At the same time, there are still a number of problems associated with the study of ethnological achievements of the scientist that require further research. That is why the works in which the mentioned problem is a subject of actual applied scientific analysis continue to appear even today.

Bibliografie

1. [Вовк, Ф.] “Кондратович. Задунайская Сечь (по местным воспоминаниям и рассказам)”, in “Киевская старина”, 1883, nr. 1, pp. 27–67; nr. 2, pp. 269–301; nr. 4, pp. 728–829.
2. Idem, Лупулексу, “Русские колонии в Добрудже (Историко-этнографический очерк)”, in “Киевская старина”, 1889, nr. 1, pp. 117–154; nr. 2, pp. 314–336; nr. 3, pp. 685–704.
3. Idem, *Студії з української етнографії та антропології: нова редакція*; передм. О. Г. Таран, Харків: Видавель Савчук О.О., 2015, pp. 57–220.
4. Idem, “Антропометричні дослідди українського населення Галичини, Буковини й Угорщини. Гуцули”, in “Матеріали до українсько-руської етнології”, 1908, т. 10, pp. 1–39.
5. Волков, Ф., Русов, А., Примечания к части “Свода показаний, данных некоторыми из арестованных по делам о государственных преступлениях, касающихся “сообщества украинофилов”, in “Былое”, 1907, VI, pp. 153–160.
6. Козар, Л., “Громадська позиція у фольклористично-етнографічних працях Федора Вовка”, in “Міфологія і фольклор”, 2015, nr. 3–4, pp. 40–54.
7. Конта, Р. “Етнологічні здобутки Федора Вовка: сучасна вітчизняна історіографія ХХІ ст.”, in “Література та культура Полісся”: збірник наукових праць, вип. 71. Регіональні проблеми розвитку літератури, історії та культури у загальноукраїнському контексті / відп. ред. та упоряд.
8. Кушнір, В., “Українська ідентичність і українці Північної Добруджі у працях Ф. Вовка”, in “Українознавство”, 2013, nr. 1, pp. 136–139.
9. Наулко, В., Франко, О., “Учений надзвичайно широкого профілю”, in “Пам’ять століть”, 1997, nr. 1, pp. 37–41.
10. Наулко, В., “Павло Чубинський – Федір Вовк: естафета поколінь”, in *Всеволод Іванович Наулко. Пошуки. Роздуми. Студії: Збірник наукових праць до 80-річчя від дня народження*, Київ: Український письменник, 2013, pp. 264–273.

11. Наулко, В., Франко, О., “Етнографічна та народознавча спадщина Ф.К. Вовка”, in *Збірник наукових праць на пошану Ярослава Дашкевича з нагоди 70-річчя*. Львів, Київ, Нью-Йорк, 1996, pp. 675–697.
12. Осипчук, Н., “Федір Вовк – вчений, дослідник української археології, етнографії та антропології”, in “Кримська Світлиця”, 2016, 27 травня, № 22.
13. Петров, В., *Походження українського народу*, Київ: МП «Фенікс», 1992, р. 95.
14. Самойленко, Г. В.; *Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя*, Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012, pp. 286–294.
15. Сарбей, В. Г., Франко, О. Е., “Парижские уроки”, in “Вопросы истории”, 1987, № 11, pp. 148–153.
16. Сегада, С., “Антропологічна спадщина Ф. Вовка в світлі сучасних наукових даних”, in Ф. Вовк, *Антропологічні особливості українського народу*, Київ: «Фотовідеосервіс», 1994, pp. 55–74.
17. Таран, О., “Хв. Вовк і французька школа антропології: формування української наукової антропологічної традиції на поч. ХХ ст.”, in *Україна, українці, українознавство у ХХ ст. в джерелах і документах: Зб. наук. пр.: У 2 ч.*, Київ, 1999, ч. 1, р. 244.
18. Таран, О. Г., *Наукова спадщина Федора Вовка в галузі антропології: спадкоємність традицій та сучасне бачення*: дис... канд. іст. наук: 07.00.07, Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, Київ, 2003, 195 р..
19. Франко, О., *Федір Вовк — вчений і громадський діяч*, Київ: Видавництво Європейського університету, 2000, 378 р..
20. Франко, А., Франко, О., “Федір Вовк – вчений і громадський діяч (До 150-річчя від дня народження)”, in “Зерна”. Літературно-мистецький альманах українців Європи, 1998, № 4–5, pp. 247–252.
21. Черновол, І. В., “Спадщина Федора Вовка в Інституті археології НАН України”, in “Археологія”, 2011, № 1, pp. 110–117.

BIBLIOTECA BUCOVINEI „I. G. SBIERA” DIN SUCEAVA ÎN PRAG DE CENTENAR

ALIS NICULICĂ

Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”, Suceava
E-mail: alisniculica2@gmail.com

“I. G. Sbiera” Library of Bukovina in Suceava on Centennial Threshold

(Abstract)*

The “I. G. Sbiera” Library of Bukovina in Suceava is today, a century after its establishment, a landmark in the cultural life of the county and of Bukovina. Founded on December 12, 1923, under the name of Central Library, through the efforts of professor and former mayor Eusebie Popovici, the institution started with 2 000 books and periodicals and a single volunteer librarian, to reach today over 400 000 library units and 46 employees, over time changing its name several times. In the year of its centenary, the library will also celebrate 30 years since it bears its current name. Meritorious is the activity of all those who, over time, have served the book and the library of Suceava, among them being undoubtedly distinguished Corneliu Soroceanu and Emil Satco.

Keywords: library, Eusebie Popovici, Ion G. Sbiera, Suceava, Bukovina.

(Rezumat)

Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera” din Suceava este astăzi, la un secol de la înființare, un reper în viața culturală a județului și a Bucovinei. Înființată în 12 decembrie 1923, sub numele de Biblioteca Centrală, prin eforturile profesorului și fostului primar Eusebie Popovici, instituția a pornit la drum cu 2 000 de cărți și periodice și un singur bibliotecar voluntar, pentru a ajunge astăzi la peste 400 000 de unități de bibliotecă și 46 de salariați, de-a lungul vremii schimbându-și de mai multe ori denumirea. În anul centenarului său, Biblioteca va sărbători și 30 de ani de când poartă denumirea actuală. Meritorie este activitatea tuturor celor care, de-a lungul timpului au slujit cartea și biblioteca suceveană, între aceștia distingându-se, indubitabil, Corneliu Soroceanu și Emil Satco.

Cuvinte-cheie: bibliotecă, Eusebie Popovici, Ion G. Sbiera, Suceava, Bucovina.

* Traducere: Alis Niculică.

Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera” este astăzi o instituție reper în viața culturală a municipiului și județului Suceava și, de ce nu, a Bucovinei (re)întregite, prin întâlnirile de suflet organizate în colaborare cu biblioteci și oameni de cultură din regiunea Cernăuți, prin proiectele transfrontaliere derulate, prin donațiile de carte realizate pentru comunitatea românească din nordul Bucovinei.

Cronologic vorbind, instituția suceveană este a doua bibliotecă publică a Bucovinei, după Biblioteca Țării Bucovina, inaugurată cu fast la Cernăuți, în 29 septembrie 1852, care, timp de aproape un sfert de secol, a fost un simbol al luptei naționale românești în Bucovina, aceasta și datorită faptului că majoritatea celor ce au condus-o au fost români: teologul Eusebiu Popovici, juristul Alecu Hurmuzachi și profesorii Iacob Vorobchievici, Aron Pumnul, Ion G. Sbiera. Singurul german care a condus, pentru un timp, Biblioteca Țării, a fost profesorul Ernst Rudolf Neubauer. Având un depozit de carte preponderent în limba germană, responsabilii Bibliotecii Țării au făcut mari eforturi pentru a achiziționa cărți și reviste românești, iar ultimul său custode, Ion G. Sbiera, a mers chiar mai departe, forțând utilizarea limbii române în corespondența oficială cu autoritățile. După 1875, Biblioteca Țării a intrat în subordinea Universității din Cernăuți, iar cei ce au condus destinele ei până la Unire, Karl Reifenkugel, Johann Polek și Friedrich Baumhack, nu au mai fost interesați de păstrarea caracterului național românesc al acestei instituții. Este important să amintim de cabinetele de lectură, înființate pe tot cuprinsul Bucovinei, de comunități naționale locale sau societăți culturale, însă acestea erau entități private, cu acces doar pentru membrii comunității sau societății respective. În Suceava, pe lângă biblioteca Gimnaziului, cu carte specifică uzului școlar, fiecare societate avea câte o micuță bibliotecă ce cuprindea mai cu seamă reviste. Dintre acestea, mai importantă a fost cea a „Însoțirii orășenilor români din Suceava”, înființată în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, unde, pe lângă periodice românești din Bucovina, Ardeal sau România, puteau fi găsite și câteva sute de cărți, obținute fie prin cumpărare, fie prin donații. Din păcate, în timpul Primului Război Mondial, cărțile bibliotecii „Însoțirii orășenilor români din Suceava”, mutate pentru mai multă siguranță în clădirea Gimnaziului, au dispărut, în condițiile în care instituția școlară a fost transformată în spital militar rus iar colecțiile bibliotecilor pe care le adăpostea au fost îngrămădite într-o singură încăpere, care nici măcar nu a fost sigilată (martie 1917). La fel s-au pierdut și cărțile societății sucevele „Școala Română”. Din această cauză, una dintre prioritățile oamenilor de cultură din Suceava din anii de după război va fi întemeierea unei biblioteci publice.

Înființarea Bibliotecii Centrale a Sucevei¹ se datorează strădaniei profesorului Eusebie Popovici, fost membru al Consiliului Național Român și militant unionist, primar al Sucevei în zilele fierbinți și atât de încărcate de emoții ale lunii noiembrie 1918, când era nevoie, mai mult ca oricând, de oameni curajoși pentru a lua deciziile vitale impuse de criza de autoritate instaurată în imperiul austro-ungar la sfârșitul

¹ Vezi Emil Satco, Alis Niculică, *Enciclopedia Bucovinei. Personalități, localități, societăți, presă, instituții*, vol. I–III, Suceava, Editura „Karl A. Romstorfer”, 2018.

războiului. Eusebie Popovici a fost unul dintre acei oameni providențiali ai Sucevei și Bucovinei, care a solicitat intrarea trupelor române în orașul său amenințat de anarhie și distrugere, pentru a restabili ordinea, iar în 28 noiembrie a luat parte la Congresul General al Bucovinei, unde a votat Unirea pe vecie a Bucovinei cu România. Ca profesor la liceul sucevean și ca membru fondator a două importante societăți culturale sucevene: „Școala Română” și „Casa Națională”, Popovici era conștient de necesitatea stringentă ca în fosta capitală medievală a Moldovei să se înființeze o bibliotecă cu caracter enciclopedic, la care întreaga populație să aibă acces și care să devină un focar central de răspândire a culturii în toate localitățile județului Suceava, prin reorganizarea cabinetelor de lectură locale și înființarea de filiale. Acest lucru se va întâmpla la cinci ani de la Unire. În seara geroasă a zilei de 12 decembrie 1923, în prezența unui public entuziast, în sediul „Casei Naționale” din Suceava, președintele acesteia, Eusebie Popovici, are onoarea de a susține discursul inaugural care anunța deschiderea oficială a Bibliotecii Centrale a Sucevei². Noua instituție suceveană pornea la drum cu peste 2 000 de volume și periodice, obținute prin unificarea colecțiilor deținute de „Casa Națională” și „Școala română”, la care se adăugau cărțile obținute prin cumpărare de la urmașii profesorului Animpodist Dașchievici și de la cei ai inspectorului școlar Nicolae Tarasievici. „Școala Română” a mai donat Bibliotecii Centrale sucevene valoroasele volume și manuscrise lăsate societății, cu limbă de moarte, de profesorul, scriitorul și traducătorul Vasile Bumbac. În 1932, este inaugurată o nouă aripă a Casei Naționale, iar Biblioteca Centrală se mută în noul spațiu, alături de Muzeul Orășenesc și Muzeul „Ciprian Porumbescu”.

În timp, zestrea bibliotecii sucevene a crescut constant. Însă, finalul celui de-al Doilea Război Mondial, cu marile pierderi politice și teritoriale ale României, s-a răsfrânt negativ și asupra cărții. Tot ceea ce amintea de Bucovina de odinioară, de nordul înstrăinat, de viața culturală de înaltă ținută și, mai ales, lipsită de orice îngrădiri, trebuia să dispară. Treptat, multe dintre cărțile și reviste „incomode” au fost trimise la topit. Și, ca să se piardă orice urmă, au fost distruse și registrele de inventar ale Bibliotecii Centrale a Sucevei. Cărțile care au supraviețuit și care aveau în titlu sau conținut cuvintele Bucovina, Cernăuți etc. au fost puse sub cheie, într-un depozit la care nu se putea intra decât cu aprobare specială. Depozitul acesta s-a deschis după decembrie 1989, iar cărțile și revistele vechi au fost redat circuitului public. În prezent, Biblioteca Bucovinei deține un fond de cca 440 000 de unități de bibliotecă, care cuprinde: cărți, seriale și periodice, documente audio-vizuale.

Biblioteca Centrală a Sucevei își va păstra denumirea inițială până în 1950, când, pe fondul reorganizării administrativ-teritoriale a țării, va fi, pe rând, Bibliotecă Raională (1950), Bibliotecă Regională (1952), Municipală (1968), Județeană (1974), pentru ca, din 1993, să i se stabilească definitiv, prin hotărâre de guvern, titulatura de Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”.

² Simona-Teodora Adamovici-Ienache, „Biblioteca Centrală a Sucevei – o istorie mai puțin cunoscută”, în „Analele Bucovinei”, anul XXVIII, nr. 2 (57), 2021, pp. 603–615.

Sediul actual al Bibliotecii Bucovinei „I. G. Sbiera” din Suceava.
Sursa: Arhiva personală Alis Niculică.

Biblioteca s-a mutat în actualul Corp A al instituției în anul 1968, când începe și dezvoltarea serviciilor oferite publicului³. Astfel, în anii următori se creează condiții pentru acces liber la raft la secțiile pentru copii și adulți și se amenajează o sală de lectură, care funcționa în actuala Sală de Artă „Elena Grecalesi”, se pune la punct și serviciul de împrumut interbibliotecar, se înființează Secția Muzicală și, datorită dezvoltării orașului, se vor deschide două filiale în cartierele Burdujeni și Ițcani, urmate de cea din cartierul Obcini, în 1986. Între 1980 și 1984, în cadrul Bibliotecii a existat și un promițător Cenaclu literar „Dialog liric”, din care au făcut parte profesorii Viorel Dârja și Petru Froicu, contabilul Nicolae Moscaliuc, bibliotecarii Ion Pînzar și Viorica Petrovici ș.a., cu întâlniri lunare, dezbateri pe marginea creațiilor personale, deplasări pentru schimb de experiență în localitățile județului. În 1988, datorită demersurilor directoarei din acea perioadă, Aurica Clim, fostul Hotel „Parc”, aflat în aceeași curte, trece în proprietatea Bibliotecii, devenind actualul Corp B. Din păcate, în 2006, filiala din Ițcani s-a închis prin decizia Consiliului Local Suceava.

Cel mai important vector al unei instituții de cultură este, indubitabil, cel uman. Fără salariați dedicați, care să atragă publicul, care să pună în valoare colecțiile, o bibliotecă nu poate să existe. Iar Biblioteca suceveană se poate mândri cu astfel de oameni. Până la declanșarea războiului, profesorul Corneliu Sorocean, secretar al Societății Culturale „Școala Română”, s-a ocupat voluntar de fondul de carte și reviste al bibliotecii. Iubitor de carte, a organizat diferite manifestări și expoziții, a editat primul *Catalog al cărții sucevene* (1933) și a proiectat chiar un Muzeu Literar al Sucevei, ca parte a Bibliotecii Centrale.

³ *Biblioteca Municipală Suceava la 50 de ani. 1923–1973*, Suceava, 1973.

Biblioteca suceveană pornea în drumul ei spre centenar cu un singur și neremunerat angajat. În anul 1944 se stingea Corneliu Sorocean, iar situația bibliotecii se va schimba radical după război. Devenită o instituție care servea propagandei oficiale a partidului unic, salariații trebuiau să se supună noilor reguli și să promoveze politica de stat. Numărul angajaților a crescut constant, ajungând la 7 în 1952 și la 15 (din care 11 de specialitate) în 1973. Odată cu sporirea și diversificarea serviciilor oferite, s-a impus și mărirea personalului, care astăzi este de 46 de salariați, dintre care 37 de specialitate. Trebuie să amintim că, alături de cei care s-au dedicat exclusiv activității de bibliotecar, pentru anumite perioade de timp din viața lor, au lucrat în cadrul bibliotecii și personalități ale vieții culturale sucevene, unele aflate la început de drum, cum au fost poetul Ion Beldeanu, gazetarul Ion Paranici, profesorii și scriitorii Emil Simion și Emanoil Rei, profesoara și poeta Viorica Petrovici, prozatoarea Mălina Anițoaei sau, în ultima parte a activității profesionale, poeta Angela Furtună.

Cea mai mare personalitate – spunem cu cea mai mare certitudine – care a marcat existența bibliotecii sucevene este cărturarul Emil Satco⁴, fost redactor responsabil la Centrul de Radioficare Suceava (1964–1970), director de cămin cultural și cadru didactic la Școala din Ipotești (Suceava), director la Școala din Mihoveni. În 1977 a fost adus de conducerea județeană de partid la Biblioteca Județeană Suceava pentru a pune bazele Secției Muzicale, unică la acea vreme în România. De numele lui Emil Satco, șef serviciu (1991–2001, 2003–2004) și director adjunct (2001–2003) se vor lega: înființarea Secțiilor de Muzică și Arte Plastice (astăzi Secția de Artă și Informare Audio-Vizuală), Periodice, Donații (astăzi, Fondul *Bucovina*) și Limbi Străine; inițierea publicării dicționarilor personalităților bucovinene (el inaugurând această serie în 1981, cu *Muzica în Bucovina*, o lucrare care a răscolit amintirile tuturor celor care au cunoscut gloria Bucovinei întregi și care a culminat, în 2004, cu publicarea monumentalei *Enciclopedii a Bucovinei* în două volume, care a cunoscut o a doua ediție prin grija fiicei sale, Alis Niculică, ediție cu multe completări și adnotări, apărută în trei volume, în anul aniversării Centenarului Unirii); inițierea unei pinacoteci și a colecției iconografice prin donațiile unor artiști plastici de valoare (Fred Micoș, Mircea V. Hrișcă, Ion Grigore, Costin Neamțu, Puia Masichievici ș.a.); atragerea de donații de carte, documente, manuscrise și corespondență făcute de autori în viață sau de urmașii acestora (academicienii Dragoș Rusu și Vladimir Trebici, scriitorul Dragoș Vicol, maestrul dirijor și compozitor Grigore Macovei, profesorii George Nimigeanu și Emilian Țopa, cărturarii Erast Tarangul, Ion Negură, Traian Ștefureac, poetul Constantin Ștefuriuc ș.a.), lucrări de artă (între care amintim cea mai importantă donație, de 15 lucrări de mare valoare din creația artistei Elena Greculesi, aflate în sala care astăzi poartă numele maestrei) ș.a.; publicarea celui dintâi *Catalog* al Secției Muzicale; fondarea revistei trimestriale

⁴ Elena Pintilei, „Emil Satco (1941–2007) – 80 de ani de la naștere. Omul, cercetătorul, istoricul”, în „Analele Bucovinei”, anul XXVIII, nr. 2 (57), 2021, pp. 401–421.

„Scriptum”. La toate acestea se adaugă inițiativa de la începutul anilor '90 de a schimba denumirea Bibliotecii Județene Suceava în „Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”, ca un omagiu adus vechii Bibliotecii a Țării, vechi simbol al unității culturale a Bucovinei, azi despărțită în două, pe care Ion G. Sbiera, membru fondator al Academiei Române și mare luptător pentru emanciparea culturală și națională a românilor, o numea Biblioteca Bucovinei.

Contemporan cu Emil Satco a fost Ion Pânzar, bibliograf, memorialist, coautor al unora dintre dicționarele editate de bibliotecă privitoare la personalitățile din Bucovina, director al acestei instituții în perioada postdecembristă.

În prezent, Biblioteca Bucovinei se poate lăuda cu o pleiadă de tineri cercetători, care continuă cu succes construcția prestigiului instituției sucevene: bibliograf Gheorghe Gabriel Cărăbuș – doctor în științe istorice, manager al instituției din 2004; bibliograf Alis Niculică – doctor în științe istorice, autoarea unor volume privind istoria culturală a Bucovinei, șef Birou Informare Bibliografică; bibliotecar Alexandru Ovidiu Vintilă – doctor în științe istorice, poet, președinte al Societății Scriitorilor Bucovineni, responsabil al compartimentului Marketing Cultural și Informare Comunitară; bibliograf în cadrul Biroului Informare Bibliografică, Elena Pintilei – doctor în științe istorice, autoarea unei valoroase monografii privind viața și activitatea lui Ion G. Sbiera, patronul spiritual al Bibliotecii Bucovinei; bibliotecar la secția Fond *Bucovina*, Simona-Teodora Adamovici – doctorand în istorie, care pregătește susținerea unei lucrări mult așteptate despre istoria instituției sucevene.

În anul 2023, biblioteca suceveană aniversează Centenarul înființării și a 30 de ani de când poartă o titulatură care reunește, măcar sentimental, sudul și nordul Bucovinei. Vremurile ciudate, pe care le traversăm cu toții, și-au pus pecetea și asupra instituțiilor de cultură. În cei doi ani de pandemie, biblioteca și-a luat rămas bun de la mulți dintre colaboratorii de suflet ai acesteia: Î.P.S. Pimen, arhimandrit al Sucevei și Rădăuților, Stavrofora Irina Pântescu, întâia Stareță a Mănăstirii Voroneț, poetul și gazetarul Ion Paranici, ziaristul Dumitru Teodorescu, cărturarul Eugen Dimitriu, profesorii Petru Bejinariu și Gheorghe Dolinski, prozatorul Grigore Crigan, poezii Mircea Lutic, Vasile Zetu și Carmen Veronica Steiciuc, universitara Lora Bostan. Aflată la o răscruce de vremuri, instituția suceveană, la fel ca toate celelalte instituții de cultură din țară, trebuie să caute noi modalități pentru a ajunge la cititorii care se obișnuiesc din ce în ce mai mult cu mediul on-line și să descopere alte căi pentru a atrage publicul de toate vârstele la manifestările organizate de personalități ale scrisului românesc, trebuie să se reinventeze pe sine, pentru a determina noile generații să înțeleagă faptul că nemuritor este numai cuvântul „adunat pe-o carte” și plăcerea de a răsfoi un volum este de neegalat în fața unui click pe calculator. Trăim vremuri istorice, cu descoperiri și transformări tehnologice uluitoare, iar noul secol, în care pășește cu încredere și speranță Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera”, va evidenția dacă tot ceea ce s-a construit și consolidat până acum este viabil și poate constitui o bază solidă pentru existența sa ulterioară.

Bibliografie

1. Adamovici-Ienache, Simona-Teodora „Biblioteca Centrală a Sucevei – o istorie mai puțin cunoscută”, în „Analele Bucovinei”, anul XXVIII, nr. 2 (57), 2021, pp. 603–615.
2. *Biblioteca Municipală Suceava la 50 de ani. 1923–1973*, Suceava, 1973.
3. Pintilei, Elena, „Emil Satco (1941–2007) – 80 de ani de la naștere. Omul, cercetătorul, istoricul”, în „Analele Bucovinei”, anul XXVIII, nr. 2 (57), 2021, pp. 401–421.
4. Satco, Emil, Niculică, Alis, *Enciclopedia Bucovinei. Personalități, localități, societăți, presă, instituții*, vol. I–III, Suceava, Editura „Karl A. Romstorfer”, 2018.

CĂILE DE COMUNICAȚIE DIN BUCOVINA ISTORICĂ

OVIDIU BĂTĂ

Institutul „Bucovina”, Rădăuți
E-mail: bataovidu@yahoo.com

The Communication Routes in Historical Bukovina

(Abstract)*

Although Bukovina, compared to other Crown Lands, was the last one annexed by the Habsburg Empire, this province had a better road network than any of the other countries, especially the countries in the southeast.

The Habsburg administration has been noted for taking good care of strategic state and district roads, which were well built and maintained. For the military control of the area, in order to facilitate the connections between the localities and in order to enhance the natural riches of Bukovina, since 1775 the Austrian administration rebuilt and redeveloped the old roads, created new ones, built durable bridges over the waters, modernized rafting by arranging the courses of the main rivers, it introduced the railways and the fast means of transmitting news at a long distance. The action was mainly carried out with the help of the local population, who were forced to work, with their arms, carts and animals. Soldiers deployed in Bukovina also participated in the works guided by specialists.

As early as 1775, 70 wooden bridges were built for the rapid transport of General Splény's troops. Between 1783 and 1814 the old road Snyatin – Chernivtsi – Siret – Suceava – Gura Humorului – Câmpulung Moldovenesc – Vatra Dornei – Poiana Stampei – the border with Transylvania, now known as “Karpaten- or Franzensstraße”, was modernized. Between 1786 and 1809 a second road was built, connecting the Prut Valley and the Moldavian Valley through Dubăuți – Storojineț – Vicov – Marginea – Solca – Gura Humorului (known as the “stone road” or “Hora'sche Straße”).

In Bukovina, public roads, large and small, were divided into: country roads (“Reichsstraßen”, which the inhabitants called “royal roads”); district roads; communal/competition roads (“Konkurrenz-Straßen”). The classification of a road, the construction of a new one or the abandonment of an existing road, as well as the establishment of barriers and the establishment of tolls were done by a law of the country. A committee on district roads was responsible for the execution of the construction, the technical and economic administration, as well as the supervision of the condition of the roads in the political district.

As “royal roads” were known: the Carpathian road, the cobbled road, the footpath (from the Carpathian road, from Mamaiești to Zaleszczyki), the customs road (from Siret

* Traducere: Ovidiu Bătă.

to the Romanian customs from Sinăuți) and the Belgian road (on the Bistrița Aurie valley, from Iacobeni – Cărlibaba – Pasul Știol – Maramureș).

In 1863, Bukovina had a network of 1,783 km of roads, of which 408 km were country roads, 70,3 km were customs roads, 9,5 km were salt roads, and the remaining 1 295,8 km were district roads. In 1872 there were: 410 km of country roads with 23 tolls and 13 bridge tolls; 522,75 km of communal roads, with 18 tolls and two bridge tolls. Revenues from barrier and bridge charges were used to maintain roads. At the beginning of the 20th century, Bukovina was crossed by 26 district roads with a total length of 932 km, the country's roads totaled about 430 km, and a network of almost 3,000 km of roads connecting the neighboring localities.

Keywords: Bukovina, royal roads, Carpathian road, stone road, country roads, district roads, competition roads.

(Rezumat)

Studiul tratează sistemul căilor de comunicație din Bucovina în perioada administrației austriece, cu accent pe măsurile luate de aceasta în vederea construirii, întreținerii, extinderii și supravegherii rețelei de drumuri și șosele strategice de stat și districtuale. În Anexă sunt prezentate, selectiv, prevederile *Legii provinciale* din 11 decembrie 1884, referitoare la drumurile mari și mici, publice, neerariale, și *Legea provincială* din 8 decembrie 1869, privitoare la rohâtcile (barierele) șoselelor și podurilor publice neerariale, pe unde se intra în oraș și unde se încasau taxele pentru mărfurile aduse spre vânzare.

Cuvinte-cheie: Bucovina, administrație austriacă, drumuri imperiale, drumuri districtuale, căi de comunicație.

Deși Bucovina a fost ultima dintre toate Țările Coroanei care a fost încorporată Austriei, această provincie avea dezvoltată totuși, la mijlocul secolului al XIX-lea, o rețea de drumuri mai bună decât în oricare dintre celelalte țări, în special cele din sud-est¹.

Administrația habsburgică s-a remarcat prin grija deosebită acordată șoselelor strategice de stat și districtuale, care au fost bine construite și întreținute. Pentru controlul militar al zonei, înlesnirea legăturilor dintre localități și în scopul punerii în valoare a bogățiilor naturale ale Bucovinei, încă din anul 1775 administrația austriacă a reconstruit și reamenajat drumurile vechi, a creat altele noi – în primul rând, armata a construit drumurile în țară și unul dintre acestea a fost cel care a legat Bucovina de Transilvania prin trecătoarea Bârgău –, a construit poduri trainice peste ape, a modernizat plutăritul prin amenajarea cursurilor principalelor râuri, a introdus căile ferate de transport și mijloacele rapide de transmitere a știrilor la distanță.

¹ *Hauptbericht der Handels- und Gewerbekammer für das Herzogthum Bucovina nebst der Topographisch-statistischen Darstellung des Kammerbezirkes mit Schluss des Jahres 1861* (în continuare se va cita: *Hauptbericht der Handels- und Gewerbekammer für das Herzogthum Bucovina*), Czernowitz, gedruckt bei Johann Eckhardt, 1862, p. 264.

În timpul ocupației țării, trupele austriece nu au găsit nicio șosea în adevăratul sens al cuvântului, nu existau nicăieri drumuri pietruite, doar drumuri de țară, cărări și poteci de câmp și forestiere, nici poduri peste numeroasele râuri care puteau fi traversate numai prin intermediul vadurilor, și numai pe Nistru și Prut existau treceri foarte primitive. Pentru transportul mai rapid al trupelor austriece au fost construite, într-o primă etapă, chiar în anul 1775, 70 de poduri de lemn de tip german peste ape².

Căi și mijloace de transport la nivelul cerințelor unei economii medievale au existat și până la anexare. Din documentele vechi se cunoaște că la vremea respectivă se vorbea despre drumurile principale și comerciale, dar acestea erau căi de comunicații deplorabile, drumuri de pământ neaccesibile când ploua, dar care erau totuși de mare importanță, ca singur mijloc de comunicare și de trafic.

Astfel de drumuri principale și comerciale erau: drumul de la Horodena prin Tăutri, Pohorlăuți la Hotin; așa-numitul drum de țară spre Iași, de la Sniatyn prin Lujeni, Jucica, Mahala, cu joncțiunea de pe malul drept al Prutului prin Cernăuți, Țureni și Mamornița; drumul de la Kutu prin Vijnița, Lucavăț, Storojineț, Prisăcăreni, Mihăileni la Iași, cu joncțiunea spre Siret, și drumul de la Capu Codrului, prin Suceava și, apoi, la Iași.

La aceste drumuri erau legate altele, pe care se putea ajunge la localitățile mai mari și la mănăstirile țară. Cel mai important dintre acestea era cel de la Zaleszczyki prin Cuciuru Mic, Rohozna, Cernăuți, Siret, Grănicești, Iacobești până la Suceava. Din acest drum se ramificau două drumuri înspre Rădăuți: unul de la Stârcea-Berlinți prin Frătăuți și unul de la Siret prin Dornești.

Pe Valea Sucevei era un drum special de la Frătăuți la Straja, un altul de la Frătăuți, prin Marginea, la Mănăstirea Sucevița, apoi de la Rădăuți la Solca și de aici, prin Arbore și Iacobești, la Suceava. De la Capu Codrului, un drum ducea pe Valea Moldovei în amonte până la Câmpulung și de acolo la Pojorâta. În rest, în țară existau doar cărări și poteci pentru transportul samarizat cu cai.

Toate acestea erau comunicații ce nu puteau fi asimilate șoselelor, deoarece nu erau nici pietruite, nici nu aveau șanțuri sau poduri, ci constau doar din căi largi, nivelate, asemănătoare cu drumurile din stepa rusească³.

După introducerea în Bucovina a administrației civile în locul celei militare (noiembrie 1786), extinderea rețelei de drumuri s-a realizat succesiv. Cu multă măiestrie și îngrijire s-au construit drumuri mari, ca o șosea, drumuri care corespundeau cerințelor traficului din toate punctele de vedere⁴. Toate drumurile

² *Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde, verfasst anlässlich des 50 jährigen glorreichen Regierungsjubiläums Seiner kaiserlichen und königlichen Apostolischen Majestät, unseres Allergnädigsten Kaisers und obersten Kriegsherrn durch die k. k. Gendarmerie des Landes-Gendarmerie-Commandos No. 13* (în continuare se va cita: *Die Bukowina*), Czernowitz, 1899, p. 333; Hermann Ignatz Bidermann, *Die Bukowina unter österreichischer Verwaltung 1775–1875*, Lemberg, Druck von Kornel Piller, 1876, p. 84.

³ *Die Bukowina*, p. 333.

⁴ *Ibidem*.

din Bucovina, indiferent de categoria lor, erau bine întreținute, supravegherea lor fiind supusă unor comitete administrative speciale, care controlau cu rigurozitate starea bună a acestora și a podurilor.

Referindu-se la promovarea comerțului practicat în și prin Bucovina, generalul-maior Gabriel baron Splény de Mihálydy, primul administrator militar al Bucovinei (1 septembrie 1774 – 6 aprilie 1778), considera necesară deschiderea unei noi căi de comunicație spre Transilvania, pe care mărfurile cu destinația Bucovina (stofe și pânzeturi fine, țesături de mătase și lână, diferite sortimente de postavuri, piei, pălării, aramă, fier, diferite mărunțișuri etc.) vor putea fi procurate din țările ereditare, în special de la Viena, mai ieftin decât cele obținute din țări mai îndepărtate. Pentru construirea drumului nou transilvănean au fost propuse două trecători, cea de la Bârgău (Borgoer Pass) și cea de la Rodna (Rodnaer Pass), amândouă cu mari dificultăți.

Baronul Karl von Enzenberg, care a întreprins, încă în anul 1773⁵, o călătorie în partea nordică a Moldovei pentru a stabili, printre altele, dacă se poate realiza un drum permanent carosabil spre Transilvania, fie peste punctul de control sanitar de la Rodna, fie peste cel de la Bârgău spre Moldova prin Dorna, a găsit că amândouă trecătorile erau potrivite pentru construirea drumului, dar prefera trecătoarea Bârgăului peste care exista un „drum de picior și de călărie”⁶, care se putea transforma într-un drum carosabil. Deși Splény recomanda lărgirea și amenajarea potecii de călărie (Reitsteig)⁷ care pornea de la confluența pârâului Teșna Împutiță (Teschna-Impucita-Bach) cu pârâul Dorna și ducea, peste muntele Cucureasa (Kakurassa-Gebirge), la Rodna, împăratul Iosif al II-lea a decis, în anul 1783, „deschiderea” trecătorii Bârgăului (Oeffnung des Borgoer Passes)⁸. Drumul de care (Karrenweg), pe care Enzenberg îl construise în anii 1778–1779, de la Dorna prin Valea Teșnei și peste Muntele Cucureasa până la Rodna, a fost abandonat, astfel că drumul de la Dorna către Bistrița a fost redirecționat peste Pasul Bârgău⁹.

Pentru unele porțiuni ale drumului de la Capu Codrului până la Cucureasa, respectiv Bârgău, trebuiau traversate câteva ape curgătoare (Moldova, Moldovița, Putna, Bistrița Aurie, Dorna, Teșna Împutiță și Tiha Bârgăului) care, la ploi puternice și la topirea zăpezilor se revărsau și inundau suprafețe întinse. Exista deci posibilitatea ca acest drum să nu poată fi permanent deschis, dar trebuia totuși construit în vederea promovării comerțului, astfel încât călătorii să se poată deplasa pe vreme bună fără greutate, iar la umflarea apelor și în caz de vreme rea aceștia să găsească adăposturi și alimentele necesare.

⁵ Johann Polek, *Die Erwerbung der Bukowina durch Österreich*, Czernowitz, Pardini, 1889, p. 14.

⁶ *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice economice și demografice* (în continuare se va cita: *Bucovina în primele descrieri*), ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefață de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei Române, 1998, p. 217.

⁷ *Ibidem*, pp. 215, 217.

⁸ H. I. Bidermann, *op. cit.*, p. 80.

⁹ *Die Bukowina*, p. 333.

Până la Pojorâta exista un drum ce putea fi folosit fără dificultate, atunci când apele ce trebuiau traversate aveau un nivel scăzut. Între Pojorâta și Iacobeni, respectiv peste Obcina Mestecăniș, drumul trebuia lărgit și netezit, era necesară construirea de poduri peste pârâul Putna și peste zonele mlăștinoase, iar cărarea îngustă din lungul malului Bistriței Aurii, între Iacobeni și satul Dorna, trebuia lărgită prin tăierea muntelui în zona numită Strâmtură. Tot prin tăieturi în munte și prin construirea de poduri peste mlaștinile din zona Dorna Candrenilor, se putea construi drumul până la confluența pârâului Teșna cu pârâul Dorna.

De la confluența pârâilor Teșna și Coșna cu pârâul Dorna, drumul putea continua fie spre dreapta, peste Munții Bârgăului spre Rodna, fie spre stânga, pe pârâul Dorna, înspre trecătoarea Bârgăului. Deși drumul prin trecătoarea Rodnei până la Bistrița ar fi fost mai lung cu circa patru mile, Splény înclina pentru această variantă, plaiurile din zonă fiind puse într-o stare aproape carosabilă, costurile ar fi fost incomparabil mai mici decât dacă se opta pentru trecătoarea Bârgăului, care presupunea costuri mai mari, determinate în principal de nevoia trecerilor repetate peste pâraiele Dorna și Tiha Bârgăului. Splény lăsa la latitudinea unei comisii, constituite formal, alegerea variantei optime, comisie care ar fi trebuit să se consulte cu negustorii și țăranii galițieni, moldoveni și transilvăneni.

Referitor la modul în care trebuia executată lucrarea, Splény propunea două variante: cu ajutorul militarilor celui de-al 2-lea Regiment de Garnizoană aflat în zonă, sau cu „puterile generale ale întregului district”¹⁰.

În cea de a doua variantă, Splény era de părere că „s-ar putea prevedea o căruță la 30 de familii și un salahor la 10 familii care ar putea fi folosiți pentru această muncă, ceea ce ar însemna recrutarea din district a aproape 400 de căruțe și 1 200 de salahori”¹¹. Pe toată durata lucrării, aceste forțe de muncă trebuiau rotite lunar, oamenii să fie întreținuți cu pâine, iar vitele cu fân sau pășunat.

Era nevoie de un număr corespunzător de oameni pricepuți la construirea drumurilor și de ustensilele necesare. Pentru ca să nu se încurce între ei și să poată fi folosiți eficient, lucrătorii și căruțele trebuiau să fie împărțiți în echipe conduse de un inginer. Pentru stimularea muncii și pentru ca activitatea să se desfășoare în perfectă ordine, pe lângă fiecare echipă urma să fie repartizat un ofițer, un subofițer și soldați aduși din Transilvania. De asemenea, pe lângă fiecare echipă trebuia să se repartizeze un nobil, care, în calitate de comisar, să se preocupe de asigurarea numărului necesar de lucrători și de căruțe, de întreținerea lor, de menținerea ordinii și păcii între țărani, de înlocuirea lucrătorilor și pentru ca nici unul să nu plece în timpul lucrului¹².

Administrația militară și-a îndreptat atenția principală către construirea de drumuri practicabile, și, în special, către stabilirea unei bune legături între Galiția și Transilvania, prin Bucovina, din motive militaro-strategice. În acest fel a fost creat

¹⁰ *Bucovina în primele descrieri*, p. 173.

¹¹ *Ibidem*, p. 175.

¹² *Ibidem*.

așa-numitul „drum vechi”, cel de-a lungul curburii Carpaților, care urma apoi Valea Moldovei în sus și, prin Valea Putnei, trecea peste șaua Mestecăniș în Valea Bistriței Auri, apoi pe Valea Dornei în amonte și peste trecătoarea Bârgău ducea la Bistrița.

Șoseaua de legătură dintre Galiția și Transilvania, respectiv vechiul drum prin Sniatyn – Cernăuți – Suceava – Gura Humorului – Câmpulung – Vatra Dornei – Bistrița, peste Muntele Măgura, s-a construit, lărgit și modernizat cu mijloace simple și, în principal, cu sprijinul populației din satele apropiate, care era obligată la prestații în muncă, cu brațele și cu carele¹³, în perioada dintre anii 1783 și 1814. Țăranii dorneni și câmpulungeni au contribuit la construcția porțiunii de șosea dintre Măgura Calului și Câmpulung. Din Poiana Stampei, de exemplu, au fost recrutați să lucreze la șosea peste 350 de bărbați, cu 112 atelaje trase de cai și boi, a căror întreținere și hrană a fost suportată de săteni¹⁴. Lucrările au fost executate sub îndrumarea inginerului Dotzi (Dóczy) și conducerea militară a căpitanului Scherz¹⁵. De-a lungul acestei șosele, în anumite locații și la distanțe stabilite de administrație, au fost construite clădiri militare mai mici și zone de odihnă pentru militari. Clădirile au fost folosite ulterior ca stații de poștă, pentru odihna și cazarea călătorilor și schimbarea cailor. Stațiile de poștă erau întreținute de un personal de deservire, pentru care au fost construite locuințe, și adăposteau un număr de cai de schimb, pentru întreținerea cărora s-au pus la dispoziție fânețe.

În lungime de 248,3 km, șoseaua, cunoscută ca Franzensstraße sau drumul carpatin (Karpathenstraße), a fost finalizată în anul 1814 și a devenit cea mai importantă cale de comunicație din Bucovina. Pe traseul ei existau mai multe amplasamente industriale importante: mina de fier Iacobeni, care era deja în funcțiune în anul 1784; de la Iacobeni un drum ducea pe Bistrița Aurie până la mina de argint și plumb de la Cărlibaba; topitoria de cupru de la Pojorâta; forjele de la Prisaca Dornei (Eisenau). De la Vama, un drum devia în amonte pe Valea Moldoviței, spre Vatra Moldoviței, unde funcționau două forje. În Bucșoia, de asemenea amplasată la șosea, funcționa o forjă cu trei vetre de afinare a fierului și un atelier de prelucrare, iar în Stulpicani, pe pârâul Suha, industriașul Karl Kalitta opera un furnal.

O altă șosea principală care traversa Bucovina în direcția de la nord la sud, așa-numita „șosea militară a Vicovului” (Wikower Militärstraße), în lungime de 114 km, a fost începută anul 1786 sub conducerea căpitanului Hora și finalizată în anul 1809 de inginerul Kutschera¹⁶. Cunoscută și ca „drumul acoperit” (Verdeckte Reichsstraße) sau șoseaua Hora, ducea prin Storojineț, Ciudei, Vicov, Marginea și

¹³ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774–1862). *De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, 1993, p. 247.

¹⁴ Paraschiva Abutnăriței, Ioan Abutnăriței, *Monografia comunei Poiana Stampei*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Suceava, Editura Mușatinii, 2013, pp. 45–46.

¹⁵ H. I. Bidermann, *op. cit.*, p. 80; Ionel Dârdală, *Istoria Câmpulungului Moldovenesc din cele mai vechi timpuri până la Marea Unire*, Câmpulung Moldovenesc, Editura Fundației Culturale „Alexandru Bogza”, 2006, p. 103.

¹⁶ *Hauptbericht der Handels- und Gewerbekammer für das Herzogthum Bucovina*, p. 264.

Solca până la Gura Humorului, unde se lega cu drumul carpatin. De la Vicovu de Sus se desprindea un drum care ducea în sus pe Valea Sucevei, către Straja, Seletin, Izvor și se continua, peste munți, cu o cărare pentru animale de povară către Sighet, în Ungaria¹⁷.

Informații mai detaliate despre toate drumurile imperiale, drumurile districtuale și comunale, ale sării etc. au fost prezentate de Camera de Comerț și Industrie a Bucovinei în *Raportul* din anul 1862. Conform acestuia, drumurile din Districtul cameral Bucovina erau împărțite în¹⁸:

A. Șosele împărătești (Reichsstraßen), patru șosele în lungime de $53\frac{6}{8}$ mile (408,5 km; o milă = 7,6 km);

B. Drumul sării (Salinenstraßen), din Cacica peste Dealul Cojocului (Dialu Kożokului) în șoseaua Hora/acoperită. În lungime de $1\frac{2}{8}$ mile (9,5 km), era întreținut de Salina Carl Ludwig și de comunitățile din jur.

C. Șosele vamale (Zollstraßen), șase șosele în lungime totală de $9\frac{2}{8}$ mile (70,3 km):

- șoseaua Boianului, de la podul Cernăuțiului la Noua Suliță spre Basarabia;
- șoseaua Țureni, din Cernăuți prin Țureni spre granița cu Moldova;
- șoseaua Bosanci, din Suceava, prin Nemericieni, la granița cu Moldova;
- șoseaua Tișăuți, ca legătură dintre precedenta și Moldova;
- șoseaua Cornu Luncii sau Băișești, din Berchișești până în granița cu Moldova spre Piatra;
- șoseaua Gura Negri, se desprindea, la Dorna, din șoseaua carpatină și ducea la granița cu Moldova.

D. Drumuri districtuale, comunale și alte drumuri artificiale (Landes-, Gemeind- und sonstige Kunststraßen), 82 de drumuri în lungime totală de $170\frac{4}{8}$ mile.

Rețeaua drumurilor care serveau comunicării publice avea, în anul 1860, o lungime totală de $234\frac{6}{8}$ mile, respectiv circa 1 784 km, lungime care a crescut la 4 058 km în anul 1895¹⁹.

Începutul, construcția rapidă și continuă a șoselelor naționale, comunale și a altor șosele private, apoi a drumurilor sării și vamale, precum și completarea și extinderea drumurilor imperiale în Bucovina s-a datorat și inginerului districtual Adolf Marin, inginer cl. I, cavaler al Ordinului Imperial Rusesc „Sf. Anna”, clasa a 3-a, membru al Asociației Comerciale din Austria Inferioară²⁰. În extinderea rețelei rutiere bucovinene, Marin a fost susținut, în special, de șefii de district și consilierii aulici Franz Kratter, Eduard Ritter von Milbacher și Gheorghe Isăcescu, care, cu o

¹⁷ *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bukowina* (în continuare se va cita: *Bukowina*), Wien, 1899, Druck und Verlag der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, p. 518.

¹⁸ *Hauptbericht der Handels- und Gewerbekammer für das Herzogthum Bucovina*, pp. 248–259.

¹⁹ *Bukowina*, p. 518; E. Guzman, „Silvicultura și industria silvică”, în *Geschichte der österreichischen Land- und Forstwirtschaft und ihrer Industrien 1848–1898*, I. und II. Hälfte, Wien, 1901, p. 140.

²⁰ *Provinzial-Handbuch der Königreiche Galizien und Lodomerien: für das Jahr 1853*, Lemberg, aus der galizischen Provinzial-Staats-Druckerei, p. 44.

perseverență rară, acordau o mare atenție sistemului de comunicații din Bucovina. Ca urmare, în perioada 1824–1855 s-a stârnit un zel neobișnuit pentru construirea de drumuri bune în toată Bucovina, activitate la care au participat funcționari privați și camerali care aveau aceleași interese pentru aceste căi de comunicații. Ca inițiatori, manageri și constructori pricepuți de drumuri merită să fie menționați administratorul cameral de la acea vreme Koch, directorii economici von Asboth și Ambrosius, pădurarul Csikani von Illeni, mandatarii camerali Krommer, Woynarowicz și Strohmaier, mandatarii privați von Godkowski, Reisch, Etterle, Karbowski și Strobel, administratorul silvic cameral Wenzel Schaller, maistrul constructor de drumuri Berger ș.a.²¹

Succesorul lui Adolf Marin, inginerul Anton Röhl, sprijinit de administratorii provinciei – baronii Eduard von Bach și Adalbert von Henniger –, apoi de guvernatori – baronul Franz von Schmück și contele Karl von Rothkirch –, a continuat, începând din anul 1851, cu același zel activitatea de îmbunătățire și extindere a rețelei de drumuri, în timp ce Manz von Mariensee a construit pe cheltuiala lui, în zona montană, circa 38 de km de drumuri bine întreținute.²²

Șoseaua Berhomet (pe Siret) – Cârlibaba peste Munții Schuridin, șoselele Sudeliu, Dubăuți – Coțmani și Zaleszczyk – Horodenca au fost reconstruite sub baronul Schmück, iar șoseaua Suceava – Capu Codrului a fost aproape complet reconstruită.

Fostul comisar pentru construcția drumurilor, inginer-asistent clasa a II-a Josef Hibl din Câmpulung Moldovenesc trebuie menționat aici, în special. În timp ce atât marii proprietari de terenuri private, cât și Camera și Fondul Religionar, sub conducerea directorilor districtelor financiare Schaulawy și Ritter von Zulawski, precum și funcționarii individuali ai Camerei de Comerț și Industrie și privații, în general, concureau între ei, orientându-și activitatea către construcția de drumuri, Josef Hibl nu a neglijat deteriorarea treptată a drumului de la Capu Codrului către Priporul-Candreni, drum care avea porțiuni întinse rău construite. Prin urmare, menținerea în stare bună a drumului pe o lungime de 114 km s-a datorat activității energice desfășurate de Josef Hibl timp de 30 de ani²³.

Prin *Legea* din 16 ianuarie 1870 – *Legea* validă pentru Ducatul Bucovinei relativă la înșirarea mai multor drumuri publice neerare aflătoare în categoria drumurilor de concurență –, drumurile mai importante, care primiseră anterior fonduri de la stat, au fost declarate drumuri de concurență (*Konkurrenzstraße*). În anul 1870, drumurile de concurență aveau o lungime totală de 522,75 km²⁴.

Legea privind construcția și întreținerea drumurilor și căilor publice non-erariale, care a intrat în vigoare în 1 ianuarie 1885, a transformat drumurile de concurență în drumuri districtuale, iar gestionarea tehnică și economică a tuturor

²¹ *Hauptbericht der Handels- und Gewerbekammer für das Herzogthum Bucovina*, pp. 264–265.

²² *Ibidem*, p. 265.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Die Bukowina*, p. 333.

acestor drumuri dintr-un district politic a revenit, prin transfer, Comitetului rutier districtual. Drumurile districtuale erau cele care, datorită importanței traficului în interiorul unui district, au fost declarate ca atare printr-o lege specială a statului. Aceste drumuri trebuia să fie construite ca o șosea și să aibă o lățime de cel puțin 7 m. În anul 1899, Bucovina era traversată de 26 de drumuri districtuale (Bezirks-Strassen) cu o lungime totală de 932 km²⁵.

Harta comunicațiilor Ducatului Bucovina.
Sursa: *Die Bukowina, 1899.*

²⁵ *Ibidem.*

Conform raportului întocmit de Camera de Comerț și Industrie a Bucovinei, în anul 1872, șoselele Districtului Bucovina erau împărțite în²⁶:

A. Șosele/drumuri împărătești/ale țării (Reichsstraßen)

Drumuri ale țării erau drumurile care, datorită însemnătății lor pentru comerțul țării se declarau ca atare printr-o lege a țării.

Drumul carpatin (Karpathenstraße sau Franzensstraße), în lungime de 33⁵/₈ mile (248,3 km), cel mai însemnat dintre drumurile principale ale Bucovinei – „admirabil din toate punctele de vedere”²⁷ –, străbătea regiunea în lungul munților, începea Sniatyn (Galiția), trecea prin Cernăuți, Siret, Suceava, Câmpulung, Gura Humorului, Dorna, Poiana Stampei până la granița transilvană (Priporu Candreni), de unde începea șoseaua Dotzi (Dotzi'sche Straße).

Șoseaua Hora (Hora'sche Straße), sau așa-numita „șosea acoperită”/„pietruită”, o altă șosea principală și bine întreținută, în lungime de 15 mile (114 km), începea de la Dubăuți pe Prut, trecea prin Hlinița, Storojineț, Ciudei, Vicov, Marginea și Solca (pe creasta Pleșa de lângă Solca) până la Gura Humorului, unde se unea cu drumul carpatin.

Până în anul 1824, cele două șosele, drumul carpatin și șoseaua Hora, au fost principalele căi de comunicație ale Bucovinei.

Șoseaua podolică (Podolische Straße), cu o lungime de 5 mile (38 km), se desprindea, lângă Mămăieștii Vechi, din șoseaua carpatină și ducea spre târgul galițian Zaleszczyk.

Șoseaua Sinăuțiului, drum de legătură în lungime de o milă (7,6 km), se desprindea din șoseaua carpatină lângă orașul Siret și ducea la vama românească de la Sinăuți.

Între căile de comunicație de primă importanță se număra și „șoseaua belgiană” – drum reamenajat și transformat, cu ajutorul unor specialiști belgieni, în șosea, de industriașul minier Anton Manz, după ce a deschis mina de plumb și argint de la Cârlibaba (1797) –, care se desprindea ceva mai sus de Iacobeni (de la Puciosu) din șoseaua carpatină și, urcând Valea Bistriței Aurii, trecea prin Cârlibaba și apoi, prin trecătoarea Știol, în Maramureș²⁸.

Ca drumuri principale, șoselele împărătești, în lungime totală de 54 de mile (circa 410 km), împreună cu podurile necesare, erau foarte bine construite și întreținute. Pe toate aceste drumuri existau 23 de taxe de drum (rohacă) și 13 taxe de pod²⁹.

²⁶ *Hauptbericht und Statistik über das Herzogthum Bukowina für die Periode vom Jahre 1862–1871*. Herausgegeben von der Bukowinaer Handels- und Gewerbekammer (în continuare se va cita: *Hauptbericht und Statistik 1862–1871*), Lemberg, Druck v. K. Piller, 1872, pp. 346–347.

²⁷ Em. Grigorovitz, *Dicționarul geografic al Bucovinei*, București, Atelierele grafice Socec & Co., Societate Anonimă, 1908, p. 31.

²⁸ *Die Bukowina*, p. 333.

²⁹ *Hauptbericht und Statistik 1862–1871*, p. 346.

B. Drumuri de concurență (Konkurrenz-Straßen):

- șoseaua Cernăuți – Țureni, lungime 2 mile, cu o taxă de drum și una de pod;
- șoseaua Cernăuți – Noua Suliță, cu ramificații la Sadagura, Rohozna și Jucica, lungime $7\frac{1}{8}$ mile, cu trei taxe de drum și una de pod;
- șoseaua Cernăuți – Cadobești prin Zastavna, lungime $5\frac{4}{8}$ mile, cu două taxe de drum;
- șoseaua Coțmani – Nepolocăuți, două mile lungime, cu o taxă de drum;
- șoseaua Hliboca – Opișeni, $3\frac{2}{8}$ mile lungime;
- șoseaua Vijnița – Zeleneu prin Vășcăuți, cu ramificații spre drumul Storojineț – Berhomet, $9\frac{7}{8}$ mile lungime, cu trei taxe de drum;
- șoseaua Vijnița – Berhomet – Storojineț, $7\frac{7}{8}$ mile lungime, cu patru taxe de drum;
- șoseaua Negostina – Marginea, prin Dornești și Rădăuți, $3\frac{2}{8}$ mile lungime, cu o taxă de drum;
- șoseaua Iacobeni – Cârlibaba, $3\frac{2}{8}$ mile lungime;
- șoseaua Suceava – Nemericieni, $1\frac{4}{8}$ mile lungime;
- șoseaua Gura Humorului – Cornu Luncii, $2\frac{5}{8}$ mile lungime, cu o taxă de drum;
- șoseaua Cerepcăuți – Siret, $1\frac{2}{8}$ mile lungime;
- șoseaua Siret – Sinăuți, $1\frac{1}{8}$ mile lungime;
- șoseaua Cuciuru Mic – Mosoreni, 3 mile lungime, cu două taxe de drum;
- șoseaua Zvineaca – Babin spre Horodenca, $1\frac{4}{8}$ mile lungime;
- șoseaua Rădăuți – Vicovu de Jos, $2\frac{3}{8}$ mile lungime;
- șoseaua Vicov – Cârlibaba, $12\frac{2}{8}$ mile lungime.

Cele 17 șosele însumau $69\frac{5}{8}$ mile lungime (aproximativ 530 km), cu 18 taxe de drum și două taxe de pod³⁰.

Administrația habsburgică s-a remarcat prin atenția acordată șoselelor startegice de stat și districtuale. La începutul secolului al XX-lea, o rețea densă (la 1 000 de locuitori reveneau 2,10 km de drumuri) și bine îngrijită de șosele și drumuri străbătea Bucovina. Localitățile importante din țară erau legate între ele prin 26 de drumuri districtuale, cu o lungime totală de 932 km. Construite ca șosele, atât drumurile imperiale, în lungime de circa 430 km, cât și cele districtuale erau bine întreținute și erau foarte potrivite pentru circulația vehiculelor, putând fi utilizate și în scop turistic de automobile și biciclete³¹.

O imagine asupra drumurilor și podurilor din Bucovina la începutul secolului al XX-lea este prezentată în tabelul de mai jos.

³⁰ *Ibidem*, pp. 346–347.

³¹ Hermann Mittelman, *Illustrierter Führer durch die Bukowina, Czernowitz*, 1907, p. 53.

Tabel nr. 1. Drumuri de stat și districtuale în anul 1908. Numărul și lungimea drumurilor și podurilor

Nr.	Drumuri și poduri în district	Drumuri		Poduri construite din:								
		Lungimea	Mărginite de pomi fructiferi	Lemn		Piatră		Fier	Alte materiale		În total	
		Kilometri		Număr	Lungimea (m)	Număr	Lungimea (m)	Număr	Număr	Lungimea (m)	Număr	Lungimea (m)
1.	Cernăuți	190	150	159	883	49	84	–	189	180	397	1147
2.	Gura Humorului	73	30	90	180	20	30	–	–	–	110	210
3.	Câmpulung	87	–	100	350	20	30	–	10	15	130	395
4.	Coțmani	72	51	52	142	6	8	–	25	63	83	213
5.	Rădăuți	137	43	368	2407	–	–	–	–	–	368	2407
6.	Siret	106	50	101	117	20	17	–	1	6	122	140
7.	Storojineț	108	–	83	492	–	–	–	78	70	161	562
8.	Suceava	101	45	40	170	78	155	–	40	25	158	350
9.	Vășcăuți	41	–	73	146	–	–	–	–	–	73	146
10.	Vijnița	115	–	266	1130	–	–	–	–	–	266	1130
11.	Zastavna	106	60	9	34	91	129	–	26	21	126	146
Total		1 136	429	1341	6051	275	453	–	369	380	1 994	6 846
		1 102	429	1341	6051	275	453	–	302	273	1 918	6 777

Sursa: „Statistisches Jahrbuch des Herzogtums Bukowina für das Jahr 1908”,
II. Jahrgang, XV. Heft der Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina,
Czernowitz, 1911, p. 316.

În Anexă prezentăm, selectiv, prevederile *Legii provinciale* din 11 decembrie 1884, referitoare la făcutul și conservatul drumurilor mari și mici, publice, neerariale, și *Legea provincială* din 8 decembrie 1869, privitoare la rohățile (barierele) șoselelor și podurilor publice neerariale, pe unde se intra în oraș și unde se încasau taxele pentru mărfurile aduse spre vânzare. Ca sursă, am folosit *Manualul*

Administrațiunii comunale pentru Ducatul Bucovinei, întocmit de secretarul țării dr. Eugen Simiginowicz, la ordinul Comitetului provincial bucovinean, manual editat de Comitetul țării al Ducatului Bucovinei, Cernăuți, 1902, pp. 57–64, 71–77.

Anexa

Măsuri pentru întreținerea șoselelor comunale, a drumurilor și podurilor

În privința construirii și întreținerii șoselelor și drumurilor publice neerariale stătorește *Legea provincială* din 11 decembrie 1884, „Foaia legilor și ordinelor provinciale”, XXIII, nr. 39.

I. Despre drumuri mari și mici în genere

§ 1.

Drumurile publice, mari și mici, a căror facere și conservare nu se plătește din tezaurul statului, sunt:

- a) drumuri ale țării;
- b) drumuri districtuale;
- c) drumuri comunale, mari și mici.

§ 2.

Drumuri ale țării sunt acelea care datorită însemnătății lor pentru comerțul țării se declară ca atare prin o lege a țării.

§ 3.

Drumuri districtuale sunt acelea care datorită importanței lor pentru comerțul din lăuntru unui district politic se declară ca atare prin o lege a țării.

Drumurile de concurență de până acuma numite în consemnațiunea alăturată, se declară acuma prin legea prezentă de drumuri districtuale.

Ce rohăci să se pună pe ele și cât de mari să fie tarifele lor, se află arătat în consemnațiunea amintită mai sus.

§ 4.

Drumuri comunale mari și mici sunt acele drumuri publice mari și mici care fac legătura în lăuntru unei comune sau al unui teritoriu dominical, sau cu comune și teritorii domenicale învecinate și care, în cazul din urmă, nu sunt puse în vreuna dintre categoriile de drumuri numite în paragrafii de mai sus.

La ele se numără și cărările de umblat călare și pe jos în și dintre satele muntenești.

§ 5.

Podurile și alte construcții artificiale se consideră în regulă ca părți ale drumurilor respective. Cu privire la însemnătatea și scumpetea lor se pot ele

considera excepțional ca obiecte independente și declara ca părți ale altei categorii, decum este drumul respectiv.

§ 6.

Drumurile țării și cele districtuale sunt de ținut în forma șoselelor și calea bătută să se facă de regulă cel puțin de șapte metri de lată.

Drumurile comunale mari și mici trebuie ținute totdeauna în stare bună, și cele ce au fost și până acuma trebuie și mai departe prevăzute cu material acoperitor.

II. Purtarea cheltuielilor pentru făcutul, prefăcutul și conservarea drumurilor mari și mici

§ 7.

Cheltuielile făcutului drumurilor țării se poartă din fondul țării, tot așa și cheltuielile conservatului, întrucât nu se acoperă cu venitul rohătcilor.

§ 8.

Făcutul și conservatul drumurilor districtuale este afacere comună a aceluși district politic în care se află ele.

Cheltuielile făcutului și conservatului drumurilor districtuale se plătesc, întrucât nu se acopăr cu venitul rohătcilor, din repartițiuni asupra tuturor birurilor directe ale districtului politic respectiv.

Administrația drumurilor districtuale (Comitetul drumurilor districtuale) poate pune și strânge adausuri de la birurile directe până la 10 procente ale lor.

Adausuri de peste 10 până la 50 de procente ale birurilor directe se pot pune numai cu încuviințarea Comitetului țării.

Veniturile în folosul drumurilor districtuale aflate într-un district curg într-un fond al drumurilor districtuale, ce este a se forma, din care se acoperă toate cheltuielile pentru aceste drumuri districtuale.

§ 9.

Pentru făcutul și conservatul unor drumuri districtuale sau unor obiecte construite de însemnătate deosebit de mare și mai scumpe (§ 5), pentru a căror conservare nu ajung mijloacele fondului drumurilor (§ 8) fără îngreunarea prea mare a celor obligați, poate Dieta încuviința comitetelor drumurilor subvenții sau împrumuturi fără camătă din fondul țării, care se pot întrebuința însă exclusiv numai pentru acel drum sau acea construcție, pentru făcutul căruia au fost încuviințate.

§ 10.

Dacă un drum al țării sau districtual trece printr-o comună, atunci cade asupra comunei sau asupra teritoriului dominical întreagă și exclusiv acea parte a cheltuielilor care rezultă dintr-o construcție mai scumpă a acelei porțiuni de drum numai cu privire pentru locuitorii comunei prin pavare (pietruire), facere de canaluri/șanțuri și alte tocmele, care putând lipsi nu s-ar face, dacă n-ar trece drumul prin comună, ci s-ar afla la larg.

Având acea comună o rohatcă pentru pavagiu, atunci trebuie să acopere toate cheltuielile bucății de drum ce trece prin ea din bani proprii.

Comunele și teritoriile dominicale sunt obligate să conserve, cât ține locul, și banchetele și șanțurile drumurilor țării și ale celor erariale.

§ 11.

La rânit/curățat omătul de pe drumurile districtuale sunt obligate comunele prin al căror teritoriu trece drumul districtual, atât cât ține hotarul comunei, cât și al teritoriilor dominicale, pe plată în acel fel, ca rânitul omătului în cuprinsul hotarelor amintite să se facă în principal de locuitorii comunei și unde nu ajung puterile ei să se ridice comunele învecinate la rânit.

§ 12.

Fiecare comună și fiecare teritoriu domnical, separate, sunt obligate să facă și să conserve drumurile mari și mici din lăuntrul ținutului lor. Însă, în acele cazuri în care această dispoziție nu s-ar putea aplica din împrejurări locale sau de alt fel, sau ar avea de urmare o îngreunare disproporționată, fie a comunei sau a teritoriului dominical, precum și în cazuri când trece drumul printre două comune sau teritorii dominicale, sau printre o comună și un teritoriu dominical, atunci are să se împărțească și reguleze această obligație la cererea unei părți interesate de către Comitetul țării.

§ 13.

Făcutul și conservatul drumurilor comunale mari și mici este o afacere internă a comunelor și pentru strânsul banilor și făcutul lucrului trebuincios la aceasta sunt decisive dispozițiile legii comunale.

§ 14.

Obligațiile ce se razimă pe titluri speciale de drept rămân în vigoare pentru fiecare categorie de drumuri.

III. Despre competența în afacerile drumurilor

§ 15.

Punerea unui drum existent în categoria drumurilor țării sau ale districtului, dispoziția de a se face un astfel de drum nou, precum și părăsirea unui drum deja existent al țării sau al districtului se face printr-o lege a țării.

Înainte de a se lua rezoluții despre astfel de propuneri legislative, trebuie să se fi auzit cu privire la considerații publice și militare părerea dregătoriilor respective.

§ 16.

Executarea construcției, întreaga administrație tehnică și economică, precum și privegherea stării drumurilor țării țin de cercul competenței Comitetului țării.

§ 17.

Pentru toate drumurile districtuale aflate într-un district politic se constituie un comitet propriu pentru drumuri districtuale, căruia îi aparține executarea

construcției, întreaga administrație tehnică și economică, precum și privegherea stării drumurilor districtuale.

§ 18.

Fiecare comitet al drumurilor districtuale constă din nouă membrii care se aleg de primarii tuturor comunelor districtului și de proprietarii tuturor teritoriilor dominicale din district sau de reprezentanții lor împuterniciți cu majoritate absolută de voturi pe timp de șase ani.

Cine este eligibil în Comitetul comunal este eligibil și în Comitetul drumurilor comunale. Fiecare este obligat să primească alegerea ce a căzut asupra lui. Dându-se cineva în lături, au să se aplice dispozițiile prevăzute în legea comunală pentru caz că n-ar primi cineva o alegere.

Toți membrii poartă acest serviciu fără plată. Pentru cheltuielile îmbinate cu el li se dă desdăunare din fondul drumurilor districtuale.

[§ 19.]

§ 20.

Comitetul drumurilor districtuale este pentru afacerile acestor drumuri organul decizător și privighietor.

El are să fixeze cel puțin trei luni înainte de capătul fiecărui an calendaristic preliminarul și cheltuielile fondului drumurilor districtuale pentru anul următor administrativ și să-l supună fără întârziere Comitetului țării spre aprobare.

Cel târziu două luni după sfârșitul fiecărui an calendaristic are să se supună comptul [contul] anual, examinat de Comitetul drumurilor districtuale, Comitetului țării spre aprobare.

Deciziile Comitetului drumurilor districtuale se iau cu majoritate absolută de voturi. El ia decizii, dacă din membrii săi, invitați din timp, sunt prezenți mai mulți de jumătate. Despre deciziile luate se poartă un protocol, care trebuie scris de președinte și un membru al Comitetului.

[§ 21., § 22.]

§ 23.

Fiecare Comitet de drumuri districtuale este obligat să pună, pentru îndeplinirea serviciului tehnic la drumuri, un organ cu calificare corespunzătoare și pentru paza drumurilor districtuale personalul trebuincios la priveghere.

Conclusul Comitetului drumurilor districtuale despre așezatul organului tehnic, precum și despre fixarea plății sale are trebuință de aprobarea Comitetului țării.

Pentru serviciul tehnic al drumurilor pot pune două sau mai multe comitete învecinate un organ comun.

§ 24.

Comitetul țării poate decreta președintelui unui comitet de drumuri, care neglijează obligațiile sale sau nu urmează ordinele ce i le dă Comitetul țării, pedepse de

ordine până la suma de 20 de florini, care curg în casa fondului drumurilor districtuale. Pentru violare gravă sau neglijare neconținută a obligațiilor sale se poate destitui din locul său de Dregătorie politică a țării în înțelegere cu Comitetul țării.

§ 25.

Plângeri contra dispozițiilor Comitetului drumurilor se adresează la Comitetul țării.

Comitetul țării are să se încredințeze cel puțin o dată în an despre starea tuturor drumurilor districtuale și pentru delăturarea lipsurilor și defectelor ce le va fi observat să dea ordinele necesare comitetelor respective.

În cazul când Comitetul drumurilor districtuale nu ar îndeplini obligațiile sale sau ar trece marginea competenței sale, Dregătoria politică a țării este autorizată să-l dizolve, însă are să dispună, prin Comitetul țării, până în șase săptămâni o nouă alegere, iar până atunci să pună în înțelegere cu Comitetul țării un comitet provizor de trei membri din cei îndreptățiți la alegere, ca să îngrijească deocamdată de afacerile Comitetului drumurilor districtuale.

§ 26.

Crearea rohătcilor pentru drumuri și obiecte construite, precum și fixarea tarifelor respective urmează prin legislația țării.

Încuviințarea pentru așezarea rohătcilor concese de lege o dă Comitetul țării, dacă s-a documentat deplin că starea drumului respectiv, eventual al obiectului construit corespunde scopului său.

Strămutarea prepeleacului unei rohătcii, afară de cazuri de ceartă, în alt loc decât cel fixat de lege, poate să o încuviințeze Comitetul țării.

Deciderea certelor despre scutire de taxe de rohatcă, despre așezarea sau strămutarea prepelecilor de rohatcă și altele, rămâne rezervată administrației statului pentru orice categorie de drumuri.

[§ 27.]

§ 28.

Dregătoriile politice sunt autorizate și obligate să persiste ca drumurile publice să se țină în stare, cum o cere legea, și ca folosirea lor să fie pentru oricine liberă.

Este datorია lor ca, în cazuri când se află comunicațiunea împiedicată din cauza defectelor aflătoare la drum, mai ales din cauza viscoliturilor, sau este periclitată siguranța persoanei sau a averii, să pretindă îndreptarea trebuincioasă mai întâi de la organele obligate la aceasta, și fiind amânarea îmbinată cu pericol, dacă la provocarea dată de către Dregătoria districtuală politică îndreptarea nu se face curând, să o facă nemijlocit pe sepele celor obligați.

§ 29.

Modalitățile despre trecerea drumurilor de concurență de până acuma, însemnate în consemnațiunea alăturată, și a fondurilor sale la administrarea Comitetului drumurilor districtuale se stabilesc de Comitetul țării.

§ 30.

Această lege intră în vigoare cu 1 ianuarie 1885.

§ 31.

Ministrul de Interne este însărcinat cu executarea acestei legi.

Despre rohăpci

Dispozițiile privitoare la rohăcile de pe șosele publice neerariale, apoi la scutirile de rohăpci și contravențiile contra normelor de rohăpci le conțin următoarea *Lege provincială* din 8 decembrie 1869, „Foaia legilor și ordinelor provinciale”, XXV, nr. 28.

§ 1.

Șoselele districtuale, cărora li s-a acordat impunerea rohăcilor pe calea legislației provinciale, vor fi supuse acestora.

Chiar și singuritele poduri se vor putea declara drept obiecte construcționale proprii și se vor putea pune rohăpci prin legile provinciale.

Șoselele comunale (drumurile comunale) și podurile pe acestea nu au să se rohătească, de regulă, și rohătirea atăror șosele sau poduri nu se va putea dispune niciodată fără cererea respectivei comune sau a respectivului teritoriu dominical.

§ 2.

Încuviințându-se rohătirea șoselelor districtuale sau comunale, se va stabili prin legea provincială, din caz în caz, totodată tariful taxelor pentru fiecare rohătcă și se va socoti de regulă pe șoselele districtuale pentru 7 kilometri, și anume:

pentru o vită la trăsură..... 2 creițari

pentru o vită grea mânată..... 1 cr.

pentru o vită ușoară..... 1/2 cr.

Tariful taxelor la rohăcile de poduri se va stabili din caz în caz, însă nu are să întrecă tariful pentru rohăcile de șosele pe șoselele comunale sus-amintitele câtimi tarifare.

§ 3.

Veniturile din rohăcile de șosele și poduri le va percepe, la șoselele districtuale, respectivul fond al șoselelor districtuale, la șoselele comunale și la poduri comunale sau teritoriul dominical separat, obligat la întreținerea acestora.

§ 4.

Îndreptățirea singuritelor comune, a societăților private, a fondurilor sau a persoanelor private de a ridica rohăpci pe șosele publice neerarice sau pe poduri va rămâne, unde se află în vigoare, precum și viceversa obligațiile impuse pentru aceasta, neatinsă pe durata privilegiului sau a încuviințării.

§ 5.

Locul unde are să se plătească rohatca se va însemna prin un stâlp. Dispozițiile despre punctul de ridicare a stâlpului va compete, la șoselele districtuale, organelor însărcinate legal cu administrarea acestora, la șoselele comunale comitetului comunal, respectiv secretarului teritoriului dominical.

Rohatca are să se plătească trecându-se stâlpul fără privire la distanța ce s-a parcurs înaintea trecerii. Rohatca de poduri are să se plătească numai când respectivul pod s-a folosit efectiv.

[§ 6.]

§ 7.

Dacă într-o localitate se află ridicăți, din orișice cauză, în cursul aceleiași șosele mai mulți stâlpi, rohatca are să se plătească numai o dată.

§ 8.

Caii, boii, buhail, vacile, vițele, catării și măgarii se vor rohăți ca vitele grele, mânjii, vițeei, oile, caprele și porcii ca vite ușoare (mici).

Caii de călărit se vor trata drept vite grele. Vitele care se duc pe spate sau în trăsură nu vor fi supuse rohătcii.

§ 9.

Particularii care cârnesc cu trăsura sau cu vitele din drumul cu rohatcă și îl întrebuințază pe acesta apoi iarăși dincolo de stațiune, spre a ocoli stâlpul, vor fi obligați să plătească taxa legală de stâlp.

[§ 10.]

§ 11.

Privitor la scăderea și scutirea de plata rohătcii pe drumurile și podurile publice neerariale vor fi vigente toate dispozițiile legale existente pentru șoselele i. r. erariale și îndeosebi următoarele:

De la plata tuturor rohătcilor de drumuri și poduri vor fi scutiți:

1. I. r. Curte Împărătească precum și iluștri membri ai Prea Înaltei Case Împărătești dimpreună cu suita lor și toate trăsurile în livre(a) împărătească aparținătoare Curții i. r.

2. Suveranii străini care călătoresc ca atare prin țările i. și r. pentru sine și pentru suita lor.

3. Delegații și ambasadorii puterilor străine care sunt acreditați la Prea Înalta Curte Împărătească și care călătoresc cu cai proprii sau de poștă. Pentru cai nămiți [închiriați] are însă să se plătească rohatca.

4. Trupele i.r., ofițerii și persoanele militare, dacă se află în marș sau în serviciu, prin urmare și pentru toate trăsurile și caii lor de călărit, dacă li s-a ordonat a face un marș de escortă cu cai militari.

5. Miliția i. și r. garnizională, un pătrar de milă în jurul districtului încartirării de regiment, însă numai în uniformă.

[6, 7, 8, 9, 10, 11]

12. Transporturile de naturalii [produse ale pământului] care se transportă dintr-o stațiune de magazin în alta, precum și trăsurile cu produsele din țară, care se duc cu caii de olac [cai de poștalion], dacă vor avea certificatul de furnizare.

Această scutire însă nu se va extinde și asupra trăsurilor cu praf de pușcă care nu se vor transporta în urma tunurilor sau a trupelor, și nici asupra trăsurilor cu salitră sau cu transporturi de medicamente pe care le va transporta regia militară i. și r. de medicamente dintr-o provincie în alta.

[13, 14, 15]

16. Trăsurile preoților care își îndeplinesc îndatoririle chemării lor, când pleacă la biserică, la cateheză, la cercetarea bolnavilor și la înmormântarea morților în cercul parohiei lor, precum și trăsurile care se întorc cu deșertul acasă, având a aduce cu ea pe preotul acasă de la săvârșirea funcțiunii.

17. Trăsurile cu morți și trăsurile care însoțesc cortegiul funerar și pleacă spre cimitir.

[18, 19]

20. Toate trăsurile pentru susținerea sau construirea drumurilor, pentru construire spre a scuti și a regula țărnicurile, ce se întreprind în concurență spre a evita inundații, dacă se legitimează cu adeverința organelor cărora li s-a încredințat conducerea, construirea și administrarea drumurilor.

[21, 22]

23. Toate trăsurile care în urma legilor de concurență au să lucreze fără plată pentru construire la biserici, la case parohiale, la cimitire, la case din cimitir și la școli, dacă se legitimează cu un testimoniu de la antistele comunal sau respectiv de la îngrijitorul proprietății.

24. Trăsuri care duc lemne de ars fără plată pentru școală, dacă au certificat de la antistele comunal.

25. Trăsuri cu tulumbe sau cu alte rechizite spre stingerea focului, dacă se întrebuițează la un incendiu.

26. Vitele care se mână la păscătoare în munți, pentru drumul înainte și înapoi, dacă arată certificatul de la antistele comunal, respectiv de la îngrijitorul moșiei asupra numărului vitelor și a posesorului lor.

27. În comunele unde s-a construit bariera, locuitorii nu plătesc vamă pentru:

a) vitele ce se trimit la păscut, la adăpat, la potcovit și la lecuit;

b) trăsurile agricole, adică: plug, grape trăsurii cu gunoi și ghips dacă acel ghips se cară la fânațe și câmpuri, și dacă se certifică cum se cuvine;

c) toate trăsurile de economie pe care le întrebuițează locuitorii unei comune unde s-a construit o barieră.

§ 12.

Cei de la barieră sunt obligați a trata persoanele cu cuviință, a le espeda ziua și noaptea fără întârziere, a lua plata cuvenită afară, în drum, lângă barieră, și a da o boletă (bilet) despre plătirea cuvenită dacă se pretinde de către cineva. Ei sunt obligați a expune într-un loc băcător la ochi, afară, o tarifă de barieră, întărită de către administrația respectivă a drumului, și a lumina îndeustul locul de la barieră noaptea. Dacă nu urmează acestor hotărâri, plătesc cei de la barieră o pedeapsă de 5 până la 20 florini v. a.

§ 13.

1. Cine înconjoară sau ocolește bariera,
2. Cine trece cu trăsura fără să plătească palta cuvenită,
3. Cine calcă orice barieră sau pod pe orice drum și nu plătește plata cuvenită, plătește o pedeapsă care este de cinci sau zece ori mai mare decât plata barierei.

§ 14.

Dacă se cere plată pentru barieră într-un caz care nu se cuvine sau dacă se cere o sumă mai mare decât cea fixată prin lege, atunci plătește cel de la barieră, afară de pedepsele ce-l pot urmări în urma legilor penale, o pedeapsă care este de 20 de ori mai mare decât suma ce a luat-o cu nedreptul pentru barieră.

§ 15.

Cel de la barieră este îndreptățit a lua, de la cel ce a comis o încălcare de lege față cu bariera, de trei ori mai mult decât prețul fixat, spre a-și asigura prețul pedepsei în bani gata, și a da un bilet de adevărire despre banii primiți.

§ 16.

Pedepsirea în cazurile 12, 13 și 14 compete în sfera de activitate a antistelui din comuna în care se află bariera, iar banii ce curg din pedeapsă se cuvin, în cazurile de la 13, pe jumătate celui de la barieră, iar în cazurile celelalte pentru sărmanii din comună. În cazuri în care nu poate solvi cineva banii de pedeapsă, are să se închidă pe 48 de ore.

§ 17.

Deciderea certurilor în privința liberării de la plata barierei, a construirii sau a strămutării barierei ș.m.d. sunt rezervate pentru Dregătoria statului față cu orice categorie a drumurilor.

Bibliografie

1. Abutnăriței, Paraschiva, Abutnăriței, Ioan, *Monografia comunei Poiana Stampei*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Suceava, Editura Mușatinii, 2013.
2. Bidermann, Hermann Ignatz, *Die Bukowina unter österreichischer Verwaltung 1775–1875*, Lemberg, Druck von Kornel Piller, 1876.
3. Dârdală, Ionel, *Istoria Câmpulungului Moldovenesc din cele mai vechi timpuri până la Marea Unire*, Câmpulung Moldovenesc, Editura fundației Culturale „Alexandru Bogza”, 2006.

4. Grigorovitza, Em., *Dicționarul geografic al Bucovinei*, București, Atelierele grafice Socec & Co., Societate Anonimă, 1908.
5. Guzman, Eugen, „Silvicultura și industria silvică”, în *Geschichte der österreichischen Land- und Forstwirtschaft und ihrer Industrien 1848-1898*, I. und II Hälfte, Wien, 1901, p. 140.
6. Iacobescu, Mihai, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774–1862). *De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, 1993.
7. Mittelman, Hermann, *Illustrierter Führer durch die Bukowina*, Czernowitz, 1907.
8. Polek, Johann, *Die Erwerbung der Bukowina durch Österreich*, Czernowitz, Pardini, 1889.
9. Simiginowicz, Eugen, *Manualul Administrațiunii comunale pentru Ducatul Bucovinei pentru uzul reprezentanțelor comunale și al secretarilor comunali*, Cernăuți, Editura Comitetului provincial bucovinean, 1902.
10. *Provinzial-Handbuch der Königreiche Galizien und Lodomerien: für das Jahr 1853*, Lemberg, aus der galizischen Provinzial-Staats-Druckerei.
11. *Hauptbericht der Handels- und Gewerbekammer für das Herzogthum Bucovina nebs der Topographisch-statistischen Darstellung des Kammerbezirkes mit Schluss des Jahres 1861*, Czernowitz, Gedruckt bei Johann Eckhardt, 1862.
12. *Hauptbericht und Statistik über das Herzogthum Bukowina für die Periode vom Jahre 1862–1871*, Herausgegeben von der Bukowinaer Handels- und Gewerbekammer, Lemberg, Druck v. K. Piller, 1872.
13. *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bukowina*, Wien, Druck und Verlag der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1899.
14. *Die Bukowina. Eine allgemeine Heimatkunde, verfasst anlässlich des 50 jährigen glorreichen Regierungsjubiläums Seiner kaiserlichen und königlichen Apostolischen Majestät, unseres Allergnädigsten Kaisers und obersten Kriegsherrn durch die k. k. Gendarmerie des Landes-Gendarmerie-Commandos No. 13*, Czernowitz, 1899.
15. „Statistisches Jahrbuch des Herzogtums Bukowina für das Jahr 1908”, II. Jahrgang, XV. Heft der Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina, Czernowitz, 1911.
16. *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice economice și demografice*, ediție bilingvă îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigorovici, prefață de D. Vatamaniuc, București, Editura Academiei Române, 1998

ECONOMIA BUCOVINEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA, ÎN CONTEXTUL DISPARITĂȚILOR REGIONALE ȘI CONVERGENȚEI ECONOMICE DIN CADRUL IMPERIULUI AUSTRO-UNGAR

LIVIU-GEORGE MAHA

Departamentul de Economie și Relații Internaționale, Facultatea de Economie
și Administrarea Afacerilor, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
E-mail: mlg@uaic.ro

The Economy of Bukovina in the Second Half of the 19th Century, in the Context of Regional Disparities and Economic Convergence within the Austro-Hungarian Empire

*(Abstract)**

The aim of this paper is to present the regional economic context of the events organized at Putna in 1871, in terms of economic growth and development, as well as economic disparities and convergence within the Austro-Hungarian Empire. The territory which became the the regions, while the results regarding the economic convergence were not very consistent. Austrian province of Bukovina was a poor one, with an agricultural economy, a low population density, a poorly developed infrastructure etc. Immediately after the annexation, the new administration implemented some important reforms, and created the necessary premises for the acceleration of the economic growth process. However, Bukovina didn't perform well in response to these reforms, with growth rates not being very high, under a continuous growth process. Even the estimations related to the dimension of the economic activity (especially GDP *per capita*) are different depending on the methodology used, most of the literature in the field validates the research hypotheses regarding the heterogeneity of the Austro-Hungarian economy, emphasizing the important differences between Cisleithania and Transleithania, but also within the provinces of the empire. At the same time, there is evidence of significant disparities between

Keywords: economic growth, regional development, disparities, economic convergence, Bukovina, the Austro-Hungarian Empire.

* Traducere: Liviu-George Maha.

(Rezumat)

Scopul lucrării este de a prezenta contextul economic regional al evenimentelor organizate la Putna în 1871, în ceea ce privește creșterea și dezvoltarea economică, precum și disparitățile economice și convergența în cadrul Imperiului Austro-Ungar. Teritoriul care a devenit provincia austriacă Bucovina a fost unul sărac, cu o economie agricolă și o densitate scăzută a populației, o infrastructură slab dezvoltată etc. Imediat după anexare, noua administrație a implementat câteva reforme importante și a creat premisele necesare pentru accelerarea procesului de creștere economică. Cu toate acestea, Bucovina nu a avut rezultate bune ca răspuns la aceste reforme, ratele de creștere nefiind foarte ridicate. Chiar și estimările legate de dimensiunea activității economice (în special PIB-ul pe cap de locuitor) sunt diferite în funcție de metodologia utilizată. Cea mai mare parte a literaturii de specialitate validează ipotezele de cercetare privind eterogenitatea economiei austro-ungare, subliniind diferențele importante dintre Cisleithania și Transleithania, dar și între provinciile imperiului. În același timp, există dovezi ale unor disparități semnificative între regiuni, în timp ce rezultatele privind convergența economică nu au fost foarte coerente.

Cuvinte-cheie: creștere economică, dezvoltare regională, disparități, convergență economică, Bucovina, Imperiul Austro-Ungar.

Așa cum preciza Mihai Eminescu, se pare că austriecii au găsit în Bucovina, în momentul anexării, în 1775, a acestui teritoriu de către Imperiul Habsburgic, „stări de lucruri cu totul fericite în privirea îndestulării materiale ale locuitorilor. Au găsit mănăstirile pline de averi, o numeroasă clasă de țărani cu totul liberi, mazilii, ruptășii și răzeșii, bresle de meșteșugari, starostii de negustori... o feudalitate cam târzie în viața ei, dar liniștită și liberă”¹.

Deși citatul anterior ar putea susține o imagine favorabilă, este cert faptul că economia Bucovinei, ca, de altfel, a Moldovei, în ansamblu, avea o structură deficitară, bazată pe exploatarea extensivă a resurselor, mediul de afaceri fiind unul nestimulativ pentru antreprenoriat și dezvoltarea afacerilor. În principal, fiscalitatea împovărătoare, nivelul ridicat al taxelor și impozitelor instituite de-a lungul timpului² în contextul dependenței politice a Principatelor Române de Imperiul Otoman și al unui secol de domnii fanariote, au reprezentat o frână în calea dezvoltării economice și, implicit, creșterii nivelului de trai.

La nivelul anului 1775, cele mai multe valori mobiliare și imobiliare se aflau în proprietatea mănăstirilor și schiturilor din această regiune³, economia fiind una preponderent agrară, bazată pe creșterea extensivă a animalelor. Deși slab populată, cu o densitate de numai 7 locuitori/km², ca, de altfel, întregul teritoriu al Moldovei⁴, Bucovina era bogată în resurse naturale, ceea ce a permis ulterior dezvoltarea industriei

¹ Mihai Eminescu, *Opere*, vol. IX, București, Editura Academiei R.S.R., 1980, p. 207.

² Radu Grigorovici, *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*, București, Editura Academiei Române, 1998.

³ Sorin-Toader Clipa, *Fondul Bisericesc al Bucovinei și lichidarea lui (1948–1949)*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2006, pp.15–24.

⁴ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, Editura Humanitas, 1991, p. 16.

extractive, fiind avute în vedere, în principal, exploatările miniere de plumb, fier, aur și argint, dar și cele trei saline, izvoarele de ape minerale etc.⁵

Competitivitatea economică foarte scăzută își punea amprenta și asupra modului în care această regiune participa la schimburile comerciale internaționale. Astfel, excesul de pășuni atrăgea turme de oi din Transilvania și Moldova, așa cum pădurile de fag și stejar din Bucovina erau folosite pentru îngrășarea turmelor de porci din Galiția. Produsele destinate comercializării erau, în special, cele legate de activitate agricolă: brânză de oi, miei, lână, porcine, piei, blănuri, miere și ceară.

Imediat după anexare, autoritățile austriece a luat o serie de măsuri care au contribuit decisiv la îmbunătățirea mediului de afaceri și crearea premiselor pentru accelerarea procesului de dezvoltare economică. A fost avută în vedere o abordare multidimensională, care viza toate domeniile deficitare și avea un pronunțat caracter reformator, care a contribuit la schimbarea fizionomiei demografice, economice, politice, etnice și culturale a provinciei, conferindu-i un statut singular în comparație cu regiunile învecinate⁶.

În primul rând, pot fi menționate noua organizare administrativ-teritorială și structurile de guvernare locală, create după anexare, precum și reforma sistemului de justiție. Aceasta din urmă a presupus, pe lângă înființarea de instituții cu atribuții în acest domeniu, și adoptarea unui cadru legislativ propice dezvoltării economice, astfel fiind stimulate liberul schimb, economia de piață și relațiile comerciale capitaliste⁷.

Totodată, deși progresele au fost mai lente față de alte provincii ale Imperiului Habsburgic, au fost realizate investiții vizând instituirea unui sistem de transporturi, care includea atât o rețea rutieră, cât și una feroviară, dar și canale navigabile care să permită plutăritul. Îmbunătățirea infrastructurii de transport a favorizat, în special, dezvoltarea industriei lemnului și stimularea exportului de material lemnos, cauzând efecte pozitive inclusiv în agricultură, cu extinderea suprafețelor arabile prin realizarea de defrișări masive.

În același timp, trebuie subliniată importanța măsurilor pe care le-a implementat noua administrație în ceea ce privește colonizarea masivă a acestui teritoriu, dată fiind densitatea extrem de redusă a populației și nevoia tot mai acută de forță de muncă. Stimularea dezvoltării anumitor ramuri industriale, ca și dezvoltarea activității economice în domeniile tradiționale au dus la o cerere de forță de muncă cu o structură, din punct de vedere al calificării și competențelor profesionale, fără corespondent în potențialul uman existent la nivelul regiunii. În acest context, colonizarea poate fi justificată obiectiv prin nevoile unei economii în plin proces de restructurare, dar și printr-o serie de constrângeri legate de

⁵ Gavril Irimescu, „Din istoria mineritului în Bucovina”, în „Suceava – Anuarul Muzeului Județean”, vol. VIII, 1981, pp. 265–277.

⁶ Florin Pintescu, „Bucovina – zonă de convergență etnică și spirituală”, în „Revista Română de Studii Culturale”, nr. 1, 2000, p. 10.

⁷ Ana-Cozmina Drăgușanul, „Europenizarea Bucovinei în „epoca luminilor”, în „Revista Asociației Germano-Române”, Stuttgart, p. 2.

necesitatea furnizării unor servicii publice la anumite standarde, fructificarea experienței existente în alte provincii, asigurarea condițiilor pentru o cât mai bună integrare a Bucovinei în cadrul imperiului etc.

Astfel, prin împroprietărirea cu suprafețe considerabile de teren, dar și oferirea unor avantaje legate de serviciul militar, obligațiile de clacă, impozitele și taxele datorate etc., populația Bucovinei a crescut rapid, de la 67 000 de locuitori în 1774 la 135 000 în 1785, 380 826 în 1850, 456 920 în 1857 și 511 964 în 1869. Recensământul din 1869 oferă și informații legate naționalitatea acestora, 40,8% fiind români, 37,3% ruteni, 9,5% evrei, 8% germani, 1,7% unguri etc.⁸ Trebuie remarcat faptul că situația era cu totul diferită față de momentul anexării, când, în cele 226 de sate locuiau 71 750 de locuitori, dintre care 52 750 erau români (aprox. 73%), 15 000 erau ruteni și huțuli (aprox. 21%), 4 000 fiind germani, armeni, polonezi, evrei, unguri etc. (aprox. 6%)⁹.

Aceste evoluții socio-demografice au făcut ca Bucovina să recupereze dezavantajele legate de lipsa forței de muncă și densitatea redusă a populației, recensământul din 1869 ilustrând o situație mult mai omogenă din acest punct de vedere. Bucovina depășește unele provincii ale imperiului (Carinthia, Carniola, Dalmația, Salzburg și Tirol) și se compară cu altele considerate a fi dotate corespunzător din perspectiva resurselor umane (Austria de Sus, Styria etc.), aceeași tendință urmând a se manifesta și în următoarele decenii, până la începutul secolului al XX-lea.

Tabel nr. 1. Suprafața, populația și densitatea populației în regiunile din Cisleithania¹⁰ (1869)

Regiune	Suprafața (km ²)	Populația (locuitori)	Densitatea populației (loc./km ²)
Austria de Jos	19 287	1 954 251	101,32
Silezia	5 148	511 581	99,37
Moravia	22 233	1 997 897	89,86
Boemia	59 963	5 106 069	85,15
Littoral	7 909	582 079	73,60
Galiția	78 508	5 418 016	69,01
Austria de Sus	11 998	731 579	60,98
Styria	22 457	1 131 309	50,38

⁸ P. S. Aurelian, *Bucovina: descriere economica însoțită de una charta*, în colecția „Economie Națională”, București, Typographia Laboratorilor Romani, 1876, p. 19.

⁹ Dinu C. Giurescu, *Istoria ilustrată a Românilor*, Editura Sport-Turism, București, 1981, p. 216.

¹⁰ „Țara de dincoace de Leitha” cuprindea toate teritoriile din cadrul Imperiului Austro-Ungar, care se aflau sub controlul direct al Austriei.

(continuare)

Bucovina	10 453	511 964	48,98
Carniola	9 989	463 273	46,38
Carinthia	10 375	336 400	32,42
Dalmația	12 795	442 796	34,61
Tirol	29 331	878 907	29,97
Salzburg	7 166	151 410	21,13
Cisleithania	300 232	20 217 531	67,34

Sursa: John J. Lalor (ed.), *Cyclopaedia of Political Science, Political Economy, and the Political History of the United States, by the Best American and European Writers*, vol. I, New York, Maynard, Merrill, and Co., 1899, p. 166.

O măsură cu un puternic impact economic a fost secularizarea averilor mănăstirești și înființarea Fondului Religionar Ortodox al Bucovinei (Der griechisch-orientalische Religionsfond der Bukowina), scopul declarat al acestuia, conform *Regulamentului duhovnicesc (Anordnung zur Regulierung des Geistlichen, Kirchen- und Schulwesens der Bukowina)* din 1786, fiind „plata cheltuielilor de întreținere necesară pentru personalul bisericesc și pentru școli și numai pentru binele clerului, al religiei și omenirii”¹¹. În fapt, a fost creată o uriașă organizație economică care deținea aproximativ 63% din suprafața Bucovinei, dar și o serie de proprietăți în Moldova¹², de evoluția și performanțele căreia urma să fie legată, cel puțin pentru o perioadă, bunăstarea întregii provincii.

Totodată, trebuie subliniate reducerea numărului de taxe și impozite practicate, precum și diminuarea cuantumului acestora. Sistemul fiscal devine unul stimulativ pentru activitățile comerciale, fiind micșorate, de exemplu, impozitele la vânzarea produselor animale și a celor alimentare, precum și taxele vamale aplicabile importurilor de mărfuri. În urma acestor măsuri, dar și datorită ritmului alert de dezvoltare economică, veniturile fiscale colectate în Bucovina înregistrează o evoluție ascendentă, impozitele directe, impozitele indirecte și monopolurile statului reprezentând echivalentul a 5 664 220 de lei în 1861, pentru a crește cu peste 30%, până la 7 455 774 de lei, în 1871.

Structura veniturilor provenind din taxele și impozitele colectate în Bucovina, la nivelul anului 1871, demonstrează faptul că situația socio-economică era foarte diferită față de momentul anexării. De exemplu, cea mai importantă sursă de venit o constituie taxele vamale, peste 20% din totalul

¹¹ Isidor Onciul, „Der griechisch-orientalische Religionsfonds”, în *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, XI. Band *Bukowina*, Druck und Verlag der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Alfred Hölder k. und k. Hof- und Universitätsbuchhändler, Wien, 1899, pp. 158–159.

¹² Mihai Iacobescu, *30 de zile în „Siberia” căutând arhivele Bucovinei*, Iași, Editura Junimea, 2003, pp. 82–83.

acestora, ceea ce reprezintă dovada unor importuri semnificative de bunuri, atât dintre cele destinate prelucrării, cât și consumului final. Urmează, din punctul de vedere al ponderii în veniturile totale, taxele pe tutun (aprox. 16%), impozitele pe consum (aprox. 15%), impozitul fondiar (aprox. 12%) etc.

Tabel nr. 2. Structura veniturilor bugetare colectate în Bucovina (1871)

Categorie de impozit	Pondere în totalul veniturilor bugetare
Taxe vamale	21%
Tutun	16%
Impozit pe consum	15%
Impozit fondiar	12%
Impozit personal	8%
Sare	8%
Impozit pe locuințe	6%
Impozit pe venit	4%
Taxe de timbru	4%
Impozit pe chirii	3%
Taxe de înregistrare	3%

Sursa: P. S. Aurelian, *Bucovina: descriere economica însoțită de una charta*, în colecția „Economie Națională”, București, Typographia Laboratorilor Romani, 1876, p. 19.

Dinamica accelerată a activităților economice a antrenat și modificări substanțiale ale structurii socio-profesionale a populației și distribuției forței de muncă pe industrii și domenii de activitate. Dacă, la momentul anexării Bucovinei, majoritatea covârșitoare a populației era ocupată în agricultură, sfârșitul secolului al XIX-lea și, mai ales, începutul secolului al XX-lea prezintă un anumit echilibru între diferitele sectoare economice.

O analiză detaliată a structurii pe ramuri a forței de muncă angajate în domeniul industrial, la nivelul anului 1869, arată faptul că majoritatea patronilor activează în domeniul meșteșugăresc, fapt explicabil prin gradul ridicat de fărâmițare a activităților economice, în timp ce procesul de concentrare a întreprinderilor este mai vizibil în industria minieră, construcții etc.¹³ Se poate observa, totodată, ponderea ridicată pe care o deține în populația totală ocupată o serie de domenii, cum ar fi: comerț (aprox. 21%), industria prelucrării metalelor, lemnului și pietrelor (cca 20%), producția fabricatelor chimice, tutunul, obiecte de alimentație etc. (cca 12%), tăbăcărie, fabricate de hârtie și alte câteva industrii (aprox. 12%) etc.

¹³ P. S. Aurelian, *op. cit.*, pp. 20–21.

Tabel nr. 3. Structura personalului implicat în activitățile industriale din Bucovina (1869)

Domeniul de activitate	Ponderea în total personal ocupat în industrie
Industria minieră	6%
Industria construcțiilor și a lucrărilor de artă	8%
Industria prelucrării metalelor, lemnului și pietrelor	20%
Producția fabricatelor chimice, tutun, obiecte de alimentație	12%
Industria textilă	10%
Tăbăcărie, fabricate de hârtie și altele	12%
Alte industrii	8%
Comerț	21%
Transporturi	3%

Sursa: P. S. Aurelian, *Bucovina: descriere economică însoțită de una charta*, în colecția „Economie Națională”, București, Typographia Laboratorilor Romani, 1876, pp. 20–21.

Ulterior, continuă tendința de echilibrare a structurii forței de muncă pe sectoare și ramuri economice, statisticile oficiale pentru anul 1910 estimând faptul că, dintre cei 425 553 de lucrători bucovineni, 34,15% erau liber profesioniști, 33,32% erau angajați în afaceri de familie sau în agricultură, 17,37% erau muncitori zilieri, 11,47% muncitori etc.¹⁴ Trebuie menționat, totodată, faptul că distribuția lucrătorilor pe sectoare economice și pe niveluri de calificare nu era similară pentru toate naționalitățile care trăiau în Bucovina, românii, ca și rutenii, fiind printre cei mai puțin prezenți în comerț, industrie, servicii publice etc.¹⁵

Una dintre industriile care au evoluat spectaculos după anexarea Bucovinei de către Imperiul Habsburgic a fost industria lemnului, suprafețele mari împădurite constituind o oportunitate de negoț cu parteneri din străinătate încă din Evul Mediu. Dar, abia după 1786, putem vorbi de o exploatare profesionistă a fondului forestier, peste jumătate din acesta aparținând Fondului bisericesc, circa 30% fiind păduri particulare, 13% păduri comunale și țărănești etc.

Treptat, pădurile ajung să fie principala sursă de venit din Bucovina, la mai puțin de un secol de vremurile în care exploatarea era una în regie proprie, la scară foarte mică și existau, încă, destule păduri fără stăpân. Este relevantă analiza veniturilor anuale obținute din acest tip de activități economice, precum și modul de distribuire a acestora pe categorii de beneficiari, în funcție de regimul de proprietate al pădurilor.

Tabel nr. 4. Venituri medii anuale din exploatarea lemnului (1862–1871)

Proprietari	Venituri (lei)
Comune	218 327

¹⁴ *Österreichische Statistik*, NF, 3. Band, Nr. 10, Wien, 1916, p. 226.

¹⁵ I. E. Torouțiu, *Poporația și clasele sociale din Bucovina*, București, 1916, p. 430.

(continuare)

Particulari	711 583
Fondul Bisericesc	506 955
TOTAL	1 436 865

Sursa: P. S. Aurelian, *Bucovina: descriere economica însoțită de una charta*, în colecția „Economie Națională”, București, Typographia Laboratorilor Romani, 1876, p. 57.

Una dintre consecințele negative ale exploatării lemnului în Bucovina, la o scară din ce în ce mai mare, este reprezentată de defrișarea masivă a pădurilor, unele, cum e cazul celor de mesteacăn, dispărând aproape în totalitate, în timp ce altele înregistrau diminuări de peste 80% în doar 50 de ani. Însă, defrișarea, ca și desecarea terenurilor mlăștinoase și reducerea suprafețelor ocupate de fânețe și pășuni, au contribuit la creșterea suprafețelor de teren arabil care intră în circuitul agricol, ceea ce a făcut ca terenul arabil să crească de la 360 406 pogoane în 1820, la 432 878 în 1860, respectiv 521 254 pogoane în 1876, adică aproape 25% din suprafața totală a regiunii.

Tabel nr. 5. Structura terenurilor din Bucovina în funcție de modul de utilizare a acestora (1876)

Tip teren	Suprafața (pogoane)
Teren arabil	521 254
Grădini	15 693
Fânețe	320 587
Pășuni	229 470
Păduri	950 278
Construcții	7 515
Lacuri, teren mlăștinos și pământ neproductiv	50 211
TOTAL	2 095 008

Sursa: P. S. Aurelian, *Bucovina: descriere economica însoțită de una charta*, în colecția „Economie Națională”, București, Typographia Laboratorilor Romani, 1876, p. 29.

Dacă, în 1775, aveam de-a face cu o exploatare extensivă a resurselor și, în special, a pământului arabil, pe parcursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, au loc o serie de transformări calitative în ceea ce privește modul de lucru în agricultură, cum ar fi: creșterea interesului pentru cultivarea cerealelor (grâu, ovăz, orz, secară), extinderea culturii cartofului, introducerea de noi plante (trifoi, lucernă, alte tipuri de nutrețuri), practicarea rotației culturilor, folosirea îngrășămintelor naturale, a mașinilor agricole, semințelor selecționate și a noilor tehnologii.

Fig. 1. Imperiul Austro-Ungar.

Evaluând ansamblul măsurilor luate de administrația austriacă, precum și impactul economic al acestora, putem aprecia faptul că, treptat, Bucovina devine o provincie tot mai integrată în economia Imperiului Austro-Ungar la un nivel similar altor regiuni, nu neapărat dintre cele mai dezvoltate. Astfel, pot fi considerate oportune evaluări ale modului în care aceasta se poziționează față de restul imperiului din punctul de vedere al dimensiunii activității economice, dinamicii și performanțelor înregistrate etc. În acest context, trebuie manifestată prudență în interpretarea unor date statistice, dat fiind că majoritatea celor disponibile au la bază estimări făcute de specialiști în domeniu, pe baza unor metodologii proprii și nu totdeauna convergente către aceleași valori.

Tabel nr. 6. Rata anuală de creștere a PIB *per capita* (1870–1910)

Regiune	Rata de creștere PIB/loc. (Good & Ma, 1998)	Rata de creștere PIB/loc. (Schulze, 2007)
Austria de Jos	1,13%	0,65%
Austria de Sus	1,12%	0,73%
Boemia	1,27%	1,10%
Bucovina	1,25%	0,67%

(continuare)

Carinthia	1,18%	1,23%
Carniola	1,30%	1,29%
Dalmația	1,27%	0,52%
Galiția	1,26%	0,85%
Littoral	1,27%	1,02%
Moravia	1,15%	1,07%
Salzburg	1,27%	0,80%
Silezia	1,37%	1,32%
Styria	1,19%	1,17%
Tirol & Vorarlberg	1,47%	0,95%
Austria	1,20%	0,97%
Croația-Slavonia	1,54%	1,36%
Danube Tisza Basin	1,54%	1,35%
Left Bank Danube	1,36%	1,18%
Left Bank Tisza	1,42%	1,24%
Right Bank Danube	1,58%	1,39%
Right Bank Tisza	1,44%	1,26%
Tisza Maros Basin	1,46%	1,28%
Transilvania	1,49%	1,31%
Ungaria	1,50%	1,34%
Imperiul Austro-Ungar	1,28%	1,10%

Sursa: D. F. Good, T. Ma, *New Estimates of Income Levels in Central and Eastern Europe, 1870–1910*, în F. Baltzarek, F. Butschek, G. Tichy (ed.), *Von der Theorie zur Wirtschaftspolitik- ein österreichischer Weg*, Stuttgart, 1998; Max Stephan, Schulze, *Regional Income Dispersion and Market Potential in the Late Nineteenth Century Habsburg Empire*, London School of Economics, WP 106/07, 2007, p. 24.

Se poate observa, astfel, că, în unele studii, rata medie anuală de creștere economică a Bucovinei, pentru perioada 1870–1910, se situează peste media provinciilor aflate sub controlul direct al Austriei și apropiată celei calculate pentru întregul imperiu (1,25% față de 1,20%, respectiv 1,28%). Alți autori plasează însă Bucovina cu mult sub aceste medii (0,67% față de 0,97%, respectiv 1,10%).

Este evident însă faptul că, oricare dintre estimări ar fi luată în considerare, economia Imperiului Austro-Ungar nu a înregistrat performanțe notabile în ceea ce privește creșterea economică, ritmul de creștere fiind unul destul de modest, de puțin peste 1%, nivel ce-l situează, din acest punct de vedere, la coada clasamentului european. Trebuie remarcate performanțele superioare ale provinciilor aflate sub

autoritatea Ungariei, ritmul de creștere economică fiind semnificativ mai mare decât în cazul Austriei – 1,50% față de 1,20% și, respectiv, 1,34% față de 0,97%¹⁶.

Aceleași diferențe pot fi constatate și comparând estimările realizate pentru nivelul PIB la nivelul regiunilor componente ale Imperiului Austro-Ungar. Așa cum arată figurile 2 și 3, în funcție de metodologia utilizată pentru calcularea PIB, este modificată atât ierarhia provinciilor, cât și modul în care fiecare dintre ele evoluează în timp.

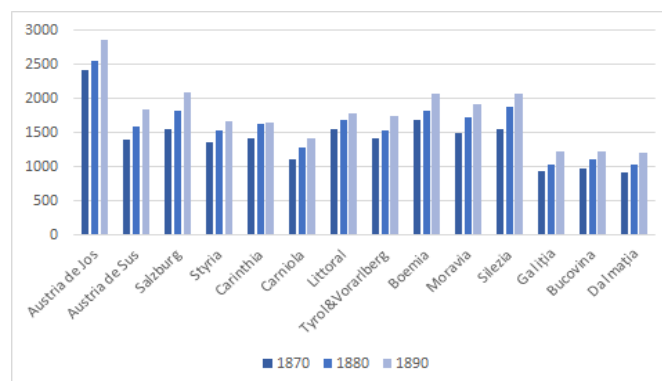

Fig. 2. Evoluția PIB *per capita* în perioada 1870–1910 (1990 G-K Intl. \$).

Sursa: D. F. Good, T. Ma, *New Estimates of Income Levels in Central and Eastern Europe, 1870–1910*, în F. Baltzarek, F. Butschek, G. Tichy (ed.), *Von der Theorie zur Wirtschaftspolitik- ein österreichischer Weg*, Stuttgart, 1998.

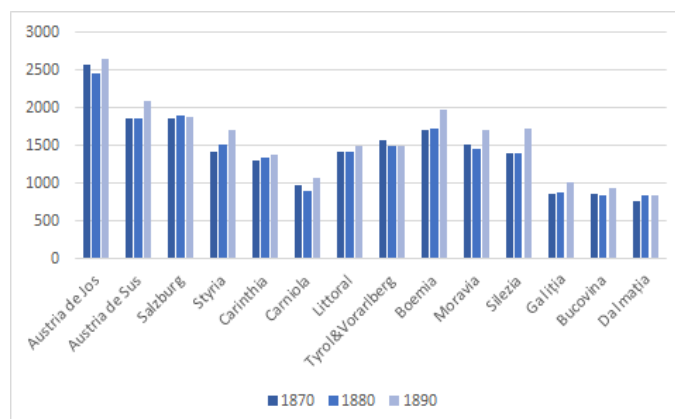

Fig. 3. Evoluția PIB *per capita* în perioada 1870–1910 (1990 G-K Intl. \$).

Sursa: Max Stephan Schulze, *Regional Income Dispersion and Market Potential in the Late Nineteenth Century Habsburg Empire*, London School of Economics, WP 106/07, 2007, p. 26.

¹⁶ Max Stephan Schulze, „Patterns of Growth and Stagnation in the Late Nineteenth Century Habsburg Economy”, in „European Review of Economic History”, nr. 4, 2000, pp. 311–340.

Într-un studiu mai recent, Ciccarelli și Missiaia (2014) propun evaluarea PIB și a dimensiunii activităților economice pornind de la mărimea impozitelor aplicabile afacerilor, în special a celor legate de transferul de proprietate și a taxelor de timbru, acestea fiind printre cele mai întâlnite forme de taxare în Europa acelor vremuri. În Austro-Ungaria, de exemplu, acestea se refereau la taxele aplicabile transferurilor de proprietate și altor contracte vizând active reale, cum ar fi închirierile și ipotecile, transferul de active financiare, cum ar fi acțiunile și obligațiunile, precum și taxele de timbru a căror plată era necesară pentru demararea unor acțiuni în instanță, emiterea de bilete, asigurări etc.¹⁷

Aplicarea acestei metode permite evidențierea unei anumite convergențe la nivelul regiunilor aflate sub controlul direct al Vienei până la începutul anilor 1880, pentru ca accelerarea creșterii economice numai în anumite regiuni să genereze o divergență în ceea ce privește evoluția PIB regional¹⁸.

Tabel nr. 7. Mărimea taxelor aplicabile afacerilor și PIB (mil. kr.)

Regiune	1870		1880		1890	
	TA	PIB	TA	PIB	TA	PIB
Austria de Jos	27,42	1527,52	34,11	1702,14	47,57	2104,72
Austria de Sus	4,05	408,04	5,27	420,43	5,73	490,32
Boemia	21,32	2611,97	32,11	2866,75	35,72	3423,15
Bucovina	0,90	132,28	1,11	143,47	1,70	181,07
Carinthia	1,55	130,46	1,61	139,29	1,96	148,43
Carniola	1,32	134,28	1,70	129,75	1,95	158,89
Dalmația	0,78	103,52	0,95	118,25	1,19	133,04
Galiția	7,71	1390,72	9,12	1552,85	14,82	1998,88
Littoral	2,86	252,83	3,24	273,92	4,37	308,92
Moravia	8,72	913,58	10,28	936,42	11,89	1156,32
Salzburg	0,96	84,90	1,14	92,24	1,43	96,91
Silezia	1,98	213,45	2,34	237,03	3,02	311,76
Styria	5,98	482,93	6,45	545,41	8,34	648,50
Tirol & Vorarlberg	3,62	412,83	4,07	404,10	5,45	415,62

Notă: TA – taxe și impozite aplicabile afacerilor; PIB este calculat la prețuri din 1910.

Sursa: Carlo Ciccarelli, Anna Missiaia, „Business Fluctuations in Imperial Austria’s Regions, 1867–1913: New Evidence”, în „Economic History Working Papers”, nr. 186, 2014, The London School of Economics and Political Science, 2014, p. 8.

¹⁷ Carlo Ciccarelli, Anna Missiaia, *op. cit.*, p. 6.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 2–3.

Astfel, regiunile componente ale Cisleithaniei pot fi împărțite în patru categorii, după cum urmează: a) Austria de Jos se află peste media națională și formează un cluster de sine stătător; b) Boemia, Salzburg și Austria de Sus, tot peste media națională, dar mai puțin decât Austria de Jos, formează cel de-al doilea cluster; c) cel de-al treilea grup este format din șase regiuni (Carinthia, Littoral, Moravia, Silezia, Styria și Tirol-Vorarlberg) aflate la niveluri apropiate de media națională; d) ultimul cluster conține regiunile relativ sărace: Bucovina, Galiția, Dalmația și Carniola¹⁹.

Se pare că, în cazul Imperiului Habsburgic, mai mult ca oriunde, calendarul, ritmul și direcțiile de specializare în ceea ce privește transformările economice și procesul de industrializare au fost influențate decisiv de condițiile specifice regionale²⁰. Mai multe studii de specialitate validează ipoteza conform căreia diferențele regionale constituie o potențială sursă pentru diferențele semnificative dintre regiuni în ceea ce privește creșterea economică²¹. Dintre aceste diferențe, dimensiunea activității economice pare a fi principalul factor determinant al potențialului unei regiuni, evaluat prin atractivitatea acesteia pentru producători, în termeni de acces ieftin și facil la factori de producție, respectiv, piață de desfacere²².

Analiza statistică a datelor permite gruparea regiunilor în două categorii în funcție de caracterul continuu/discontinuu al procesului de creștere economică. Astfel, grupul regiunilor cu creștere continuă, cu un ritm relativ constant pe întreaga perioadă de analiză, este format din: Austria de Jos, Austria de Sus, Boemia, Silezia, Galiția, Bucovina și Dalmația. În același timp, grupul regiunilor pentru care ritmul de creștere se modifică de-a lungul timpului este format din: Salzburg, Styria, Carinthia, Carniola, Littoral, Tirol & Vorarlberg, în timp ce Moravia se află la interferența celor două tipuri de comportament.

Tabel nr. 8. Profiluri regionale în funcție de continuitatea/discontinuitatea creșterii economice

Grupul A: Provincii cu creștere continuă	<i>Austria de Jos</i> <i>Austria de Sus</i> <i>Boemia</i> <i>Bucovina</i> <i>Dalmația</i> <i>Galiția</i> <i>Silezia</i>
---	---

¹⁹ *Ibidem*, p. 3.

²⁰ S. Pollard, *Peaceful Conquest*, Oxford, 1986.

²¹ Max Stephan Schulze, *Regional Income Dispersion and Market Potential in the Late Nineteenth Century Habsburg Empire*, London School of Economics, WP 106/07, 2007, p. 2.

²² K. H. Midelfart-Knarvik, H. G. Overman, S. J. Redding, A. J. Venables, *The Location of European Industry*, Economic Papers 142. DG Economic and Financial Affairs, European Commission, Brussels, 2000, passim.

(continuare)

<i>Moravia</i>	
Grupul B: Provincii cu creștere discontinuă	<i>Carinthia</i>
	<i>Carniola</i>
	<i>Littoral</i>
	<i>Salzburg</i>
	<i>Styria</i>
	<i>Tirol & Vorarlberg</i>

Sursa: Carlo Ciccarelli, Anna Missiaia, „Business Fluctuations in Imperial Austria’s Regions, 1867–1913: New Evidence”, în „Economic History Working Papers”, nr. 186, 2014, The London School of Economics and Political Science, 2014, p. 11.

Figura 4 prezintă o imagine de ansamblu a modului în care a evoluat economia Bucovinei în perioada 1867–1913, fiind vizibile atât continuitatea procesului de creștere economică, cât și performanțele relativ scăzute din acest punct de vedere. Este interesant de observat și modul în care economia bucovineană a reacționat la criza din 1873, care și-a pus amprenta semnificativ asupra economiei Imperiului Austro-Ungar. După o scădere rapidă de câțiva ani, perioadă în care este evaluată rezistența economiei, Bucovina intră în etapa de recuperare după producerea șocului, de adaptare la noile condiții, revenirea la un nivel apropiat celui de dinaintea crizei fiind realizată la aproape un deceniu de la declanșarea crizei.

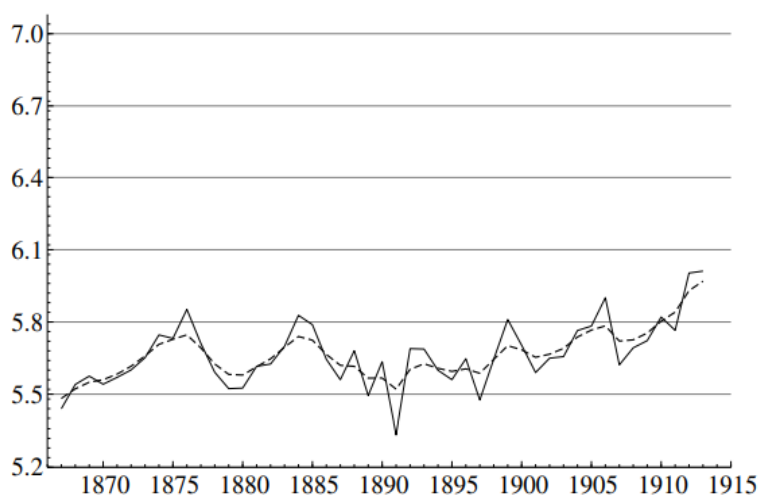

Fig. 4. Evoluția PIB în Bucovina în perioada 1867–1913 (prețuri 1910).

Sursa: Carlo Ciccarelli, Anna Missiaia, „Business Fluctuations in Imperial Austria’s Regions, 1867–1913: New Evidence”, în „Economic History Working Papers”, nr. 186, 2014, The London School of Economics and Political Science, 2014, p. 15.

Rezultatele prezentate în literatura de specialitate cu privire la estimările realizate pentru PIB și evoluția acestuia, ca și pentru alți indicatori relevanți pentru evaluarea nivelului de dezvoltare, justifică o analiză a disparităților existente în cadrul Imperiului Austro-Ungar și a modului în care acestea au evoluat pe parcursul secolului al XIX-lea. Se poate aprecia că situația nu s-a îmbunătățit simțitor, atât timp cât, înainte de Primul Război Mondial, cea mai săracă regiune avea un PIB *per capita* cu 60% mai mic decât cel al celei mai dezvoltate regiuni și cu 30% sub media națională²³.

Evaluarea dinamicii disparităților regionale la nivelul Imperiului Austro-Ungar relevă o tendință generală de reducere moderată a acestora pe termen lung, la nivelul întregii perioade analizate (1870–1910), pentru toate regiunile componente și ambele categorii de provincii din perspectiva continuității procesului de creștere economică. Totuși, o analiză mai atentă a evoluției din interiorul perioadei ne arată o diferență importantă între cele două categorii. Astfel, dacă pentru prima categorie de regiuni creșterea este una continuă, pentru cea de-a doua categorie de regiuni poate fi identificată o primă fază de scădere economică, între 1867 și 1884, și una de creștere economică susținută, pe parcursul ultimelor trei decenii, ceea ce explică și caracterul discontinuu al creșterii economice pentru aceste regiuni²⁴.

Folosind disparitățile economice drept criteriu de grupare a regiunilor, acestea sunt distribuite în patru categorii²⁵: Austria de Jos; Boemia, Salzburg și Austria de Sus – caracterizată printr-un grad ridicat de omogenitate; Silezia, Styria, Littoral, Moravia și Tirol – o grupă mai numeroasă și mai puțin omogenă; Bucovina, Galiția, Dalmația și Carniola – aceste regiuni au un nivel al PIB sub media națională, o rată de creștere economică modestă, fără perioade accelerare a acestui proces; dintre acestea, Dalmația a înregistrat o stagnare de jumătate de secol, regiunea cea mai performantă fiind Carniola, care reușește să recupereze câteva poziții în acest interval de timp.

Se poate observa faptul că diferențele dintre regiunile componente ale imperiului s-au păstrat pe parcursul secolului al XIX-lea, regiunile din Est fiind în urma celor din Vest din punctul de vedere al dezvoltării economice, în condițiile în care Imperiul Austro-Ungar și, în special, Austria au eșuat în a păstra același ritm de dezvoltare cu celelalte puteri europene. De exemplu, Austria era văzută ca fiind oarecum în urma Germaniei, dar înaintea Italiei, în timp ce Ungaria era în urma Austriei, dar oarecum înaintea Rusiei²⁶, existând autori care apreciază că Austro-Ungaria este un bun studiu de caz pentru a ilustra un proces lent de industrializare²⁷.

²³ D. F. Good, T. Ma, „New Estimates of Income Levels in Central and Eastern Europe”, 1870–1910, în F. Baltzarek, F. Butschek, G. Tichy (ed.), *Von der Theorie zur Wirtschaftspolitik – ein österreichischer Weg*, Stuttgart, 1998.

²⁴ Carlo Ciccarelli, Anna Missiaia, *op. cit.*, pp. 17–18.

²⁵ *Ibidem*, pp. 18–21.

²⁶ A. Gerschenkron, *Economic Backwardness in Historical Perspective*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1962, pp. 16–17.

²⁷ David F. Good, „Austria-Hungary”, în Sylla Richard & Toniolo Gianni (ed.), *Patterns of European Industrialization. The Nineteenth Century*, Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2003, p. 219.

Mai mult, orice metodă de evaluare ar fi folosită, unele regiuni, cum e cazul Bucovinei și Galiției, prezintă un potențial foarte redus al pieței, situație care se răsfrânge negativ asupra antreprenoriatului și dezvoltării afacerilor²⁸.

Există studii care constată existența a numeroase similarități între Uniunea Europeană din Prezent și Imperiul Habsburgic, acestea fiind legate de modul în care s-au constituit aceste entități, de rolul elitelor în construcția și menținerea lor, de caracterul eterogen al provinciilor componente, de nivelul ridicat al autonomiei acestora, de ajutorul acordat regiunilor mai puțin dezvoltate, inclusiv din perspectiva reformelor și investițiilor în infrastructură etc.²⁹

În acest context, literatura de specialitate cuprinde lucrări care analizează convergența economică în cadrul Imperiului Austro-Ungar, cu instrumentele utilizate în prezent de teoria economică pentru a evalua situația existentă la nivelul Uniunii Europene. Aplicarea modelelor propuse de Solow și Schumpeter duce la obținerea unor rezultate mixte în ceea ce privește convergența economică. Ceea ce se confirmă printr-un model este infirmat de celălalt, așa cum rezultatele calculate pe baza unor estimări privind PIB sunt contrazise, uneori, de rezultatele obținute pe baza altor estimări³⁰.

O serie de autori și-au îndreptat atenția către studiul modului în care a evoluat nivelul de trai în Austro-Ungaria, considerând că, astfel, pot fi obținute rezultate și pentru perioada de dinainte de 1870. Totodată, utilizarea unor indicatori relevanți pentru evaluarea condițiilor de viață poate oferi o imagine mai clară asupra nivelului de dezvoltare și evoluției fiecărei regiuni din acest punct de vedere. Astfel, analiza comparativă a salariilor nominale (exprimate în unități monetare) practicate în cadrul imperiului demonstrează existența unor importante decalaje între regiuni, Bucovina, ca și Galiția, aflându-se printre provinciile cu cele mai mici niveluri ale salariului zilnic.

Tabel nr. 9. Salariul nominal zilnic (Viena = 1)

Regiune	1856–1860 OSH/Austria	1861–1865 OSH/Austria	1866–1870 OSH/Austria	1876–1880 OSH/Tabak	1881–1885 OSH/Tabak
Austria de Jos	0,79 / 0,82	0,73 / 0,77	0,83 / 0,81	0,79 / 0,95	0,76 / 0,75
Austria de Sus	0,71 / 0,88	0,70 / 0,91	0,73 / 0,92	0,76 / 0,75	0,74 / 0,71
Styria	0,71 / 0,75	0,64 / 0,82	0,71 / 0,81	0,66 / 0,69	0,65 / 0,61
Carinthia	0,70 / 0,71	0,65 / 0,82	0,68 / 0,72	0,67 / 0,79	0,64 / 0,76

²⁸ Max Stephan Schulze, *Regional Income Dispersion and Market Potential in the Late Nineteenth Century Habsburg Empire*, London School of Economics, WP 106/07, 2007, p. 14.

²⁹ Robert Cooper, *The European Union and the Habsburg Monarchy*, Eurozine, 2012, p. 2.

³⁰ Roman Stöllinger, *Economic Growth in the Habsburg Monarchy 1870–1910: Convergence, Catching-up, Confusion*, Conference: „Falling Behind and Catching Up Southeast Europe and East Central Europe in Comparison”, Viena, 2016.

(continuare)

Carniola	0,71 / 0,82	0,62 / 0,70	0,64 / 0,66	0,60 / 0,92	0,58 / 0,76
Littoral	0,82 / 1,11	0,72 / 0,74	0,79 / –	0,68 / 0,73	0,65 / 0,63
Tirol	0,83 / 0,99	0,85 / 1,04	0,83 / 1,00	0,83 / 0,78	0,78 / 0,68
Boemia	0,54 / 0,56	0,51 / 0,62	0,58 / 0,58	0,59 / 0,69	0,57 / 0,65
Moravia	0,45 / 0,56	0,39 / 0,52	0,48 / 0,63	0,45 / 0,71	0,45 / 0,62
Silezia	0,41 / 0,47	0,39 / 0,48	0,50 / –	0,47 / –	0,47 / –
Galiția	0,44 / 0,52	0,39 / 0,50	0,44 / 0,61	0,40 / 0,53	0,38 / 0,53
Bucovina	0,51 / 0,56	0,45 / 0,44	0,48 / 0,51	0,46 / –	0,42 / –
Dalmația	1,01 / 0,98	1,01 / 1,05	1,09 / 0,88	0,94 / –	0,92 / –
Ungaria	0,71 / 0,74	0,60 / 0,67	0,67 / –	0,62 / –	0,63 / –
Slovacia de Vest	0,63 / 0,74	0,53 / 0,61	0,60 / –	0,48 / –	0,49 / –
Slovacia de Est	0,62 / 0,78	0,50 / 0,61	0,53 / –	0,43 / –	0,46 / –
Croația/Slavonia	0,89 / 0,88	0,80 / 1,10	0,85 / –	–/–	–/–
Banat	0,85 / 0,94	0,64 / –	0,76 / –	0,70 / –	0,69 / –
Transilvania	0,66 / 0,78	0,49 / 0,64	0,56 / 0,68	0,45 / –	0,44 / –

Notă: *OSH* – statistici oficiale; *Austria* – publicație economică și de afaceri care publica nivelul trimestrial al prețurilor și salariile zilnice (1855–1869); *Tabak* – publicațiile statistice ale guvernului privind monopolul cu tutun (începând din anul 1860).

Sursa: Tomas Cvrcek, *Convergence and Catch-up at the Periphery? Living Standards in the Habsburg Empire, 1829–1910*, Clemson University, 2011, p. 45.

Însă, cu mult mai relevant pentru evaluarea nivelului de trai este salariul real, măsurat prin cantitatea de bunuri și servicii care poate fi achiziționată cu salariul nominal, deci puterea de cumpărare a acestuia. În acest caz, decalajele dintre regiuni sunt și mai importante. De exemplu, dacă luăm în considerare variația procentuală anuală medie a salariului real pentru perioada 1829–1910, observăm că sunt provincii cu creșteri anuale medii de peste 1% (Boemia și Silezia), în timp ce altele înregistrează un declin al salariilor reale (Transilvania, Banat și Croația). Bucovina se situează la un nivel mediu al creșterii anuale a salariului real, de 0,5%/an.

În cazul aprofundării analizei prin evaluarea dinamicii salariului real pe parcursul acestei perioade, poate fi observată o serie de diferențe între cele patru subperioade luate în considerare și de la o provincie la alta. Astfel, cele mai mari creșteri ale nivelului de trai sunt înregistrate în perioadele 1849–1873 și 1896–1910, perioada 1829–1848 fiind caracterizată prin scăderi ale salariului real pentru cele mai multe dintre provincii, în timp ce între 1874 și 1895, deși evoluțiile sunt pozitive, creșterile sunt destul de modeste.

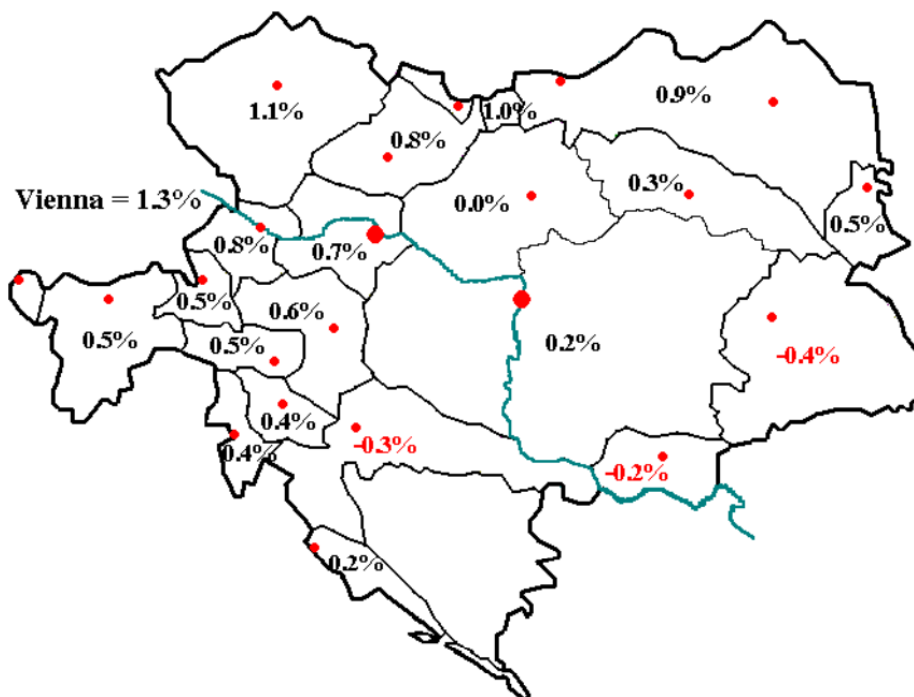

Fig. 5. Variația procentuală anuală medie a salariului real (1829–1910).

Sursa: Tomas Cvrcek, *Convergence and Catch-up at the Periphery? Living Standards in the Habsburg Empire, 1829–1910*, Clemson University, 2011, p. 57.

Bucovina se înscrie în tiparul comportamental întâlnit la majoritatea regiunilor din Cisleithania. După o scădere a salariului real în perioada 1829–1848, sunt înregistrate creșteri medii anuale destul de consistente, peste media întregii perioade, de 0,59% în perioada 1849–1873. Ulterior, ritmul de creștere încetinește între 1874 și 1895, fiind de doar 0,08%, urmând ca acesta să ajungă la un nivel record în cadrul imperiului, de 1,77%, în perioada 1896–1910.

Tabel nr. 10. Evoluția procentuală anuală medie a salariului real în perioada 1829–1910

Regiune	1829–1848	1849–1873	1874–1895	1896–1910
Viena	-0,44%	1,23%	1,24%	0,46%
Austria de Jos	-0,36%	1,41%	0,76%	0,28%
Austria de Sus	-0,15%	0,61%	0,55%	1,17%
Salzburg	-0,14%	0,74%	-0,16%	1,09%
Styria	0,72%	0,52%	0,69%	0,73%

(continuare)

Carinthia	-0,52%	0,66%	0,56%	0,39%
Carniola	-0,24%	0,10%	0,72%	0,90%
Littoral	-0,23%	0,12%	1,22%	1,11%
Tirol	0,23%	0,77%	0,19%	0,78%
Boemia	-0,18%	1,30%	0,54%	0,73%
Moravia	-0,61%	0,91%	1,61%	0,62%
Silezia	-0,77%	2,11%	0,83%	0,71%
Galiția	0,52%	0,75%	0,84%	1,34%
Bucovina	-1,20%	0,59%	0,08%	1,77%
Dalmația	-1,86%	1,44%	0,01%	0,75%
Cisleithania	-0,35%	0,88%	0,65%	0,86%
Ungaria	0,82%	0,32%	-0,73%	1,50%
Slovacia de Vest	0,19%	0,12%	-0,40%	1,69%
Slovacia de Est	0,30%	-0,37%	1,16%	1,54%
Croația/Slavonia	-0,30%	0,14%	0,14%	1,38%
Banat	-0,45%	-0,35%	-1,14%	1,27%
Transilvania	0,71%	-1,24%	0,06%	0,47%
Transleithania	0,21%	-0,23%	-0,27%	1,34%

Sursa: Tomas Cvrcek, *Convergence and Catch-up at the Periphery? Living Standards in the Habsburg Empire, 1829–1910*, Clemson University, 2011, p. 48.

În concluzie, în vederea înțelegerii modului în care au evoluat din punct de vedere economic provinciile din cadrul Imperiului Austro-Ungar, precum și situația existentă din perspectiva disparităților regionale și convergenței economice, trebuie avut în vedere contextul economic la nivelul anilor 1870. Astfel, Austro-Ungaria era puțin întârziată în ceea ce privește procesul de industrializare, dacă ne raportăm la ritmul înregistrat de majoritatea celorlalte puteri europene, ambele părți ale imperiului prezentând o anumită înapoiere, mai accentuată în cazul Ungariei, față de principalii competitori pe arena internațională. Au contat, de asemenea, eliminarea barierelor comerciale din interior și înființarea unei uniuni vamale, perioada de creștere economică susținută dintre 1867 și 1873, dar și criza financiară din 1873.

Literatura de specialitate cuprinde încă suficiente subiecte intens disputate cu privire la economia Imperiului Austro-Ungar, mai ales în ceea ce privește performanțele acestuia, dimensiunea economiei, nivelul PIB etc. Instrumentele utilizate, în prezent, pentru evaluarea funcționalității și performanțelor diferitelor grupări regionale și, în special, ale Uniunii Europene, pot fi utile pentru analiza economiei austro-ungare și oferă noi perspective de aprofundare a cercetării în domeniu.

Indiferent de premisele luate în considerare și modul de măsurare a rezultatelor macroeconomice, majoritatea studiilor realizate confirmă existența unui grad ridicat de eterogenitate între regiunile controlate direct de Austria, respectiv de Ungaria, dar și în interiorul fiecărei categorii, din punctul de vedere al nivelului de dezvoltare, structurii economiei, ritmului de creștere economică etc. Chiar și în aceste condiții, analizele

statistice realizate confirmă existența unor profiluri de dezvoltare regională, existând suficiente similarități între anumite regiuni din punctul de vedere al procesului de creștere și dezvoltare economică, mai ales când există asemănări importante între acestea din punct de vedere al localizării geografice, dotării cu resurse, premiselor istorice, caracteristicilor demografice etc.

Analiza evoluției economiei austro-ungare pe parcursul secolului al XIX-lea, folosind modele asemănătoare celor utilizate pentru Uniunea Europeană, nu arată îmbunătățiri semnificative din punctul de vedere al convergenței economice pe parcursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, rezultatele fiind neconcludente în această privință. Astfel, se poate aprecia faptul că deficitul de integrare a piețelor la nivelul imperiului este explicat parțial prin cauze de natură economică sau care țin de mediul de afaceri, un impact semnificativ avându-l și diferențele etno-lingvistice.

Bibliografie

1. Aurelian, P. S., *Bucovina: descriere economica însoțită de una charta*, în colecția „Economie Națională”, București, Typographia Laboratorilor Romani, 1876.
2. Ciccarelli, Carlo, Missiaia, Anna, „Business Fluctuations in Imperial Austria’s Regions, 1867–1913: New Evidence”, *Economic History Working Papers*, nr. 186, The London School of Economics and Political Science, 2014.
3. Clipa, Sorin-Toader, *Fondul Bisericesc al Bucovinei și lichidarea lui (1948–1949)*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare”, 2006.
4. Cooper, Robert, *The European Union and the Habsburg Monarchy*, Eurozine, 2012.
5. Cvrcek, Tomas, *Convergence and Catch-up at the Periphery? Living Standards in the Habsburg Empire, 1829–1910*, Clemson University, 2011.
6. Drăgușanul, Ana-Cozmina, „Europenizarea Bucovinei în «epoca luminilor»”, în „Revista Asociației Germano-Române”, Stuttgart, p. 2.
7. Eminescu, Mihai, *Opere*, vol. IX, București, Editura Academiei R.S.R., 1980.
8. Gerschenkron, A., *Economic Backwardness in Historical Perspective*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1962.
9. Giurescu, Dinu C., *Istoria ilustrată a Românilor*, București, Editura Sport-Turism, 1981.
10. Good, D. F., Ma, T., „New Estimates of Income Levels in Central and Eastern Europe, 1870–1910”, în Baltzarek, F., Butschek, F., Tichy, G. (ed.), *Von der Theorie zur Wirtschaftspolitik- ein österreichischer Weg*, Stuttgart, 1998.
11. Good, D. F., „Austria-Hungary”, în Sylla, Richard, Toniolo, Gianni (ed.), *Patterns of European Industrialization. The Nineteenth Century*, Routledge, Taylor & Francis e-Library, 2003.
12. Grigorovici, Radu, *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice*, București, Editura Academiei Române, 1998.
13. Iacobescu, Mihai, *30 de zile în „Siberia” căutând arhivele Bucovinei*, Iași, Editura Junimea, 2003.
14. Irimescu, Gavril, „Din istoria mineritului în Bucovina”, în „Suceava – Anuarul Muzeului Județean”, vol. VIII, 1981, p. 265–277.
15. Lalor, John J. (ed.), *Cyclopaedia of Political Science, Political Economy, and the Political History of the United States, by the Best American and European Writers*, vol. I, New York: Maynard, Merrill, and Co., 1899.

16. Maha, L. G., Donici, G. A., Maha, S. Ș., „The Economic Development of Bukovina (I) The First Period of Austrian Rule: 1774–1849”, în „Review of Economic and Business Studies”, nr. 6, 2010, pp. 223–241.
17. Maha, L. G., Maha, S. Ș., Donici, G. A., „Dimensiunea regională a procesului de integrare. Studiu de caz: Bucovina”, în Mureșan, Maria (coord.), *Procesul de integrare a României în economia europeană. Dimensiuni istorice și contemporane*, București, Editura Academiei de Științe Economice, 2008, pp. 270–310.
18. Maha, S. Ș., Maha, L. G., Donici, G. A., „The Economic Development Of Bukovina (II) Bukovina As An Autonomous Duchy: 1849–1918”, în „Review of Economic and Business Studies”, nr. 7, 2011, pp. 265–293.
19. Midelfart-Knarvik, K. H., Overman, H. G., Redding, S. J., Venables, A. J., *The Location of European Industry*, Economic Papers 142. DG Economic and Financial Affairs, European Commission, Brussels, 2000.
20. Nistor, Ion, *Istoria Bucovinei*, București, Editura Humanitas, 1991.
21. Onciul, Isidor, „Der griechisch-orientalische Religionsfonds”, în *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild*, XI. Band *Bukowina*, Druck und Verlag der kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Alfred Hölder k. und k. Hof- und Universitätsbuchhändler, Wien, 1899.
22. *Österreichische Statistik*, NF, 3. Band, Nr. 10, Wien, 1916.
23. Pintescu, Florin, „Bucovina – zonă de convergență etnică și spirituală”, în „Revista Română de Studii Culturale”, nr. 1, 2000, pp. 9–16.
24. Pollard, S., *Peaceful Conquest*, Oxford, 1986.
25. Schulze, Max Stephan, „Patterns of Growth and Stagnation in the Late Nineteenth Century Habsburg Economy”, în „European Review of Economic History”, nr. 4, 2000.
26. Idem, *Regional Income Dispersion and Market Potential in the Late Nineteenth Century Habsburg Empire*, London School of Economics, WP 106/07, 2007.
27. Schulze, Max-Stephan, Wolf, Nikolaus, *Economic Nationalism and Economic Integration: The Austro-Hungarian Empire in the Late Nineteenth Century*, CESifo Working Paper Series, nr. 2813, 2009.
28. Stöllinger, Roman, *Economic Growth in the Habsburg Monarchy 1870–1910: Convergence, Catching-up, Confusion*, Conference: *Falling Behind and Catching Up Southeast Europe and East Central Europe in Comparison*, Vienna, 2016.
29. Torouțiu, I. E., *Poporația și clasele sociale din Bucovina*, București, 1916.

UNIVERSITATEA DIN CERNĂUȚI: DE LA MODELUL CULTURAL GERMAN LA CEL ROMÂNESC, DE SORGINTE FRANCEZĂ¹

MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU

Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Iași
E-mail: msceau@yahoo.com

The University of Chernivtsi: from the German to the Romanian, French Originated Cultural Model

(Abstract)*

In the mid-nineteenth century, the desire to establish a form of higher education in Bukovina, the most eastern province of the Habsburg Monarchy, meant to contribute to increasing the degree of culture of the local elite, was one of the concerns of the society of the time and it was expressed as early as 1848. As a result, residents from different social categories have also repeatedly addressed requests to the local political authorities, especially the Provincial Parliament, to ask the central regime for approval of the establishment of a higher education institution in the provincial capital, Chernivtsi. After being approved by the Chamber of Deputies and the Imperial Senate, on March 13 and March 20, respectively, the draft law on the establishment of the University of Chernivtsi received, on March 31, 1875, the imperial sanction. Until 1918, the “Francisco-Josephine” University of Chernivtsi, which was created after the model of the higher education institutions in Austria, had in its composition three faculties, namely: the Faculty of Law and Political Science, the Faculty of Philosophy and Letters and the Faculty of Orthodox Theology, lacking the Faculty of Medicine. The collapse of the Habsburg Monarchy at the end of The First World War, which had as a consequence the union of Bukovina with the Kingdom of Romania, on November 28, 1918, will directly influence the becoming of the university within the frameworks of the Romanian state. In the summer of 1919, the publication of the decree of the Romanian government followed, by which, the non-Romanian professors from the University of Chernivtsi, were asked to give a statement that they were committed to learning the Romanian language in two years, so that they could then teach in this language. This was the mandatory condition for keeping them in office, in addition to taking the oath of allegiance to the Romanian state and the king. Considering that the required deadline was too short for learning the Romanian language at a level that

¹ Studiu elaborat în cadrul Grantului PN-III-P4-ID-PCCF-2016-0131, *Limba și cultura germană în România. 1918–1933. Realități post-imperiale, discurs public și câmpuri culturale.*

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

would allow them to hold academic lectures and publish scientific papers, most of the foreign professors from the University of Chernivtsi decided to give up their teaching activity here and at the beginning of September 1919 they were repatriated to Austria. The new Romanian university was inaugurated on October 24, 1920, in the synodal hall of the metropolitan residence in Cernăuți. In the new Romanian organization of the university, the German language and Germanistics declined, given that the German language changed its status, from the situation of a state language to the state of language of a minority. The reorganization of the University of Chernivtsi in its Romanian form meant, in addition to the establishment of numerous new departments, such as psychology, sociology, art history, algebra, astronomy or mechanics, which, due to the lack of competent frameworks, have long remained unoccupied and the abolition of some of the old ones, such as that of Austrian history, Ukrainian language, German or Austrian law. The University of Chernivtsi ceased its activity as a Romanian university, of French cultural origin, with the entry of Soviet troops in Chernivtsi, on July 28, 1940, following the ultimatum given by the Kremlin to the Romanian government, which led to the annexation of the territory of Northern Bukovina by the Soviet Union.

Keywords: Bukovina, Chernivtsi, university, establishment, development.

(Rezumat)

Studiul de față își propune să prezinte aspecte legate de înființarea și evoluția ca instituție a Universității din Cernăuți. Autorul evidențiază etapele acestui proces, plecând de la perioada pașoptistă, până în anul 1940, arătând rolul numeroșilor factori implicați: reprezentanții politici bucovineni, români și de alte etnii din Dieta Bucovinei, Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, reprezentanți ai Ministerului pentru Culte și Învățământ etc.

Cuvinte-cheie: Bucovina, Universitatea din Cernăuți, înființare, dezvoltare.

La jumătatea secolului al XIX-lea, dorința înființării unei forme de învățământ superior în Bucovina, cea mai estică provincie a Monarhiei de Habsburg, menite să contribuie la creșterea gradului de cultură a elitei autohtone, a constituit una dintre preocupările societății timpului și a fost exprimată încă din anul 1848, în documentul programatic revoluționar intitulat „Petiția Țării”, ce a fost elaborat și înaintat autorităților centrale din Viena de reprezentanții politici bucovineni, români și de alte etnii². După obținerea autonomiei provinciale, prin Constituția octroiată din martie 1849, în perioada următoare în Bucovina s-a produs o creștere semnificativă a numărului instituțiilor de învățământ, de la cel primar la cel gimnazial. Totodată, a sporit mulțimea elevilor ce frecventau aceste instituții, producându-se și o diversificare socială mai mare a provenienței acestora³, în conformitate cu nevoia acută de modernizare și progres, resimțită de întreaga societate.

² Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Suceava, Colecția Documente, P. XII, nr. 35/1848; Mihai-Ștefan Ceașu, Ion Lihaciu, *Autonomia Bucovinei (1848–1861). Studiu și documente*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021, p. 108.

³ Constantin Ungureanu, *Sistemul de învățământ din Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774–1918)*, Chișinău, Tipografia centrală, 2015, p. 67 și urm.

Din numărul destul de mare de absolvenți de gimnaziu superior, echivalentul austriac al liceului românesc, cei mai mulți dintre cei care doreau să își desăvârșească pregătirea academică, urmând o formă de învățământ superior, se loveau de numeroase piedici. În special, predominau cele de ordin material, legate de distanța mare dintre cea mai estică provincie a Monarhiei de Habsburg, Bucovina, și marele centru universitar al Vienei, precum și de costurile mari necesitate de întreținerea unui student aflat la studii în principalele centre universitare din vestul monarhiei, costuri pe care doar puțini și le puteau permite⁴.

Ca urmare, în repetate rânduri, locuitorii din diferite categorii sociale au adresat solicitări autorităților politice locale, în special Dietei provinciale, spre a cere regimului central aprobarea înființării unei instituții de învățământ superior în capitala provinciei, Cernăuți. În special Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, prin unii membri ai săi ce erau personalități marcante ale elitei politice și culturale provinciale, precum Gheorghe Hurmuzaki, Constantin Tomașciuc sau Ioan G. Sbiera, a militat cel mai activ în această direcție⁵.

Nevoia tot mai stringentă de a avea o instituție de nivel academic în provincie, resimțită de societatea bucovineană a timpului ca o condiție firească a modernizării, s-a impus și în atenția oamenilor politici locali. Astfel, ca urmare a presiunii societății, în ședința Dietei Bucovinei din 25 septembrie 1868, deputatul avocat dr. Iulius Pompe a făcut propunerea de a se înființa o Academie de Științe Juridice în Cernăuți⁶. Deși a fost înaintată spre soluționare autorităților centrale vieneze, cu avizul pozitiv al camerei legislative bucovinene, acestea nu au dat curs favorabil propunerii făcute.

O dată cu polonizarea, în anii 1870–1871, a universităților din Cracovia și din Lemberg, pentru absolvenții gimnaziilor superioare germane din Bucovina s-a restrâns și mai mult posibilitatea de a face studii într-o regiune mai apropiată, rămânându-le numai universitățile germane din Viena, Praga, Graz sau Innsbruck. În noile condiții, în cursul anului 1871/1872, Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina a discutat mult problema înființării unei universități de stat în capitala provinciei bucovinene, făcând numeroase demersuri pe lângă forurile competente⁷. La aceste demersuri s-au asociat și Camera de Comerț și Industrie a Bucovinei și alte instituții și societăți provinciale.

Inițiativa parlamentară a aparținut dr. Constantin Tomașciuc, judecător și deputat de origine română. În ședința Dietei Bucovinei din 28 noiembrie 1872,

⁴ Vezi, în acest sens, notațiile lui I. G. Sbiera, publicate în *Familia Sbiera, după tradițiune și istorie și amintiri din viața autorului*, Cernăuți, 1899.

⁵ Constantin Loghin, *Societatea pentru literatura și cultura română în Bucovina la 80 de ani (istoric și realizări)*, Cernăuți, Tipografia „Mitropolitul Silvestru”, 1943, passim.

⁶ *Stenographische Protokolle des Bukowiner Landtages*, II. Wahlperiode, II. Session, 14. Sitzung vom 21.9.1869; Erich Prokopowitsch, *Gründung, Entwicklung und Ende des Franz-Josephs-Universität in Czernowitz*, Clausthal-Zehlefeld, 1955, p. 7.

⁷ Ilie Luceac, *Familia Hurmuzaki: între ideal și realizare (O istorie a culturii românești din Bucovina în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea)*, Cernăuți – Timișoara, Editura „Alexandru cel Bun”, Editura Augusta, 2000, p. 73.

el a făcut propunerea de înființare a unei universități germane în scopul satisfacerii „nevoilor speciale ale Bucovinei, ca și a intereselor imperiului”⁸. Dieta provincială a votat în unanimitate propunerea făcută în 9 decembrie 1872 și a înaintat-o guvernului central din Viena, spre a i se da curs⁹. Aparent surprinzător este faptul că propunerea ce se referea la înființarea unei universități germane venea din partea unui negerman și că ea a fost aprobată și susținută de ansamblul corpului parlamentar bucovinean, în care românii dețineau o poziție importantă, mai ales prin intermediul reprezentanților marii proprietăți funciare. Pe lângă tradiția educației germane, o explicație ar fi aceea că majoritatea parlamentară în Dietă o dețineau adepții liberalismului și ai centralismului, în frunte cu baronul Eudoxiu Hurmuzaki, în rândul căreia intra și Tomașciuc, în timp ce adepții federalismului, în frunte cu baronul Alexandru Petrino, alcătuiau minoritatea¹⁰. În general, în gândirea liberalilor din monarhie era structurată ideea că universității îi revenea rolul de a fi purtătoarea ideii de stat austriac care, prin răspândirea culturii germane în rândul tuturor naționalităților, putea contribui la strângerea legăturilor dintre acestea și la întărirea sentimentului de apartenență statală, realizând astfel o mai mare omogenitate a imperiului. Totodată, considerăm că atât majoritatea, cât și minoritatea parlamentară, date fiind realitățile politice și practice ale aceluși timp, erau conștiente că, prin susținerea ideii universității germane, cerința privitoare la înființarea noii instituții de învățământ superior de stat putea fi mult mai ușor acceptată și transpusă în practică, la nivel central și, mai ales, în spațiul multinațional bucovinean.

Atât Constantin Tomașciuc, cât și baronul Eudoxiu Hurmuzaki, iar mai apoi fratele său Gheorghe, în calitate lor de deputați ai Bucovinei în Camera Deputaților a Consiliului Imperial din Viena, au făcut mai multe intervenții în Cameră pentru a se da curs propunerii făcute de Dieta bucovineană, de înființare a unei universități în Cernăuți. Ca urmare, în ședința din 26 martie 1874, comisia de finanțe a Camerei Deputaților a invitat guvernul să-și prezinte propunerile privitoare la înființarea noii universități. Deputatul Tomașciuc, făcând dovada marelui său talent oratoric, a intervenit iarăși în favoarea întemeierii noii instituții academice¹¹.

În discursul său, pe lângă argumentele cunoscute, legate de costurile mari de întreținere a tinerilor bucovineni aflați la studii la universitățile din vestul monarhiei, el accentua faptul că, prin polonizarea universităților din Galiția s-au redus posibilitățile bucovinenilor de a face studii academice în această provincie

⁸ *Stenographische Protokolle des Bukowiner Landtages*, IV. Wahlperiode, II. Session, Sitzung vom 6. 11. 1872; Sitzung vom 28. 11. 1872.

⁹ *Ibidem*, Sitzung vom 9.12.1872.

¹⁰ Mihai-Ștefan Ceaușu, *Der Landtag der Bukowina*, în Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch (ed.), *Die Habsburgermonarchie. 1848–1918*, vol. VII: *Verfassung und Parlamentarismus*, 2. Teilband: *Die regionalen Repräsentativkörperschaften*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2000, pp. 2187–2188.

¹¹ *Idem*, *Parlamentarism, partide și elită politică în Bucovina habsburgică (1848–1918). Contribuții la istoria parlamentarismului în spațiul central-est european* (în continuare, se va cita: *Parlamentarism*), Iași, Editura Junimea, 2004, p. 187.

învecinată, atât datorită necunoașterii limbii, cât și faptului că aceste universități se arătau a fi, de acum înainte, mai apropiate de modelul și de direcțiile culturale romanice, în speță franceze, în timp ce românii și ucrainenii din Bucovina, prin toată educația și instrucția lor, se simțeau mai apropiați de direcțiile culturale germane. Deputatul bucovinean aducea și argumente de politică internă, afirmând că prin înființarea universității s-ar realiza consolidarea unității de stat austriece, precum și de politică externă, și că prin înființarea acestei universități s-ar întări influența Austro-Ungariei și a culturii și civilizației germane în răsăritul Europei¹².

Pentru susținerea proiectului de lege privitor la înființarea unei universități germane în Cernăuți, prezentat în Camera Deputaților în 9 decembrie 1874, dr. Carl von Stremayr, ministru pentru Culte și Învățământ, a pledat cu aceleași argumente de politică internă și, mai ales, externă, folosite anterior de Tomașciuc¹³. În cursul lunii februarie 1875, în cadrul dezbaterilor parlamentare destul de animate care au urmat, referitoare la forma finală a proiectului de lege, s-au purtat discuții pe tema introducerii unor catedre paralele, cu limba de predare română și ucraineană. Astfel, deputatul român Gheorghe Hurmuzaki a încercat să introducă prevederea legală referitoare la instituirea limbii române ca limbă de predare la Facultatea de Drept, precum și cea privitoare la înființarea unei catedre de istorie națională (a provinciei) în cadrul Facultății de Filozofie. În cadrul acelorași dezbateri, deputatul ucrainean galițian Ion Ozarhevici a propus înființarea unei catedre de limba și literatura ucraineană la noua universitate cernăuțeană, ca o măsură salutară, menită să ridice nivelul cultural al populației de această etnie, ce trăia în Bucovina și Galiția. Deși propunerile lui Hurmuzaki s-au bucurat de sprijinul bancherului vienez de origine aromână, deputatul Nicolai Dumba, în cele din urmă ele au fost respinse de plenul Camerei¹⁴.

În final, s-a ajuns la un compromis, în urma căruia s-a hotărât ca germana să fie limba oficială de predare la Facultatea de Juridică și la cea de Filozofie, înființându-se, totodată, în cadrul celei din urmă, o catedră pentru limba și literatura română și una pentru cea ucraineană, în locul celei de limbi orientale, ce era inclusă în cadrul teologiei. În același timp, la Facultatea de Teologie s-au admis ca limbi de predare româna și ucraineana pentru Catedra de teologie practică. După ce a fost aprobat de Camera Deputaților și de Senatul Imperial, în 13 și, respectiv, în 20 martie, proiectul de lege privitor la înființarea Universității din Cernăuți a primit, în 31 martie 1875, sancțiunea imperială¹⁵. Ca urmare, în toamna aceluiași an, a avut loc deschiderea oficială a cursurilor la noua universitate cernăuțeană, care purta numele împăratului Franz-Josef. În discursurile rostite în 4 octombrie 1875,

¹² *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes*, VIII. Session, 1874, II. Band, p. 1451 și urm.

¹³ *Die k. k. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz im Ersten Vierteljahrhundert ihres Bestandes*, Czernowitz, 1900, p. XII.

¹⁴ *Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes*, VIII. Session, 1875, III. Band, pp. 4524–4525.

¹⁵ *Die k. k. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz*, p. XXVI și urm.

cu prilejul inaugurării oficiale a noii instituții de învățământ superior din capitala celei mai estice provincii a imperiului, ministrul Carl von Stremayr și ceilalți invitați au subliniat atât faptul că aceasta era o răsplată acordată bucovinenilor pentru loialismul lor, cu ocazia aniversării a 100 de ani de la anexarea provinciei de Monarhia de Habsburg, cât și importanța și rolul noii universități de a fi, în viitor, un factor activ de răspândire a culturii germane în răsăritul Europei¹⁶.

De la începutul existenței sale și până în 1918, Universitatea „Francisco-Josephină” din Cernăuți, care a fost creată după modelul instituțiilor de învățământ superior din Austria, a avut în componerea sa trei facultăți, și anume: Facultatea de Drept și Științe Politice, Facultatea de Filozofie și Litere și Facultatea de Teologie Ortodoxă, lipsindu-i Facultatea de Medicină. Pe lângă fiecare dintre aceste facultăți a existat un număr de seminarii de specialitate. În plus, în timp, pe lângă Facultatea de Filozofie s-a înființat un număr de zece institute (de chimie, fizică, matematică, fizică cosmică, zoologie, botanică, mineralogie, geologie, geografie și farmacologie).

Cu excepția corpului profesoral de la teologie, ce a fost alcătuit în majoritate, în toată perioada austriacă, din profesori români, cel de la cele două facultăți laice a fost dominat de profesori străini. În totalitatea sa, corpul profesoral își avea desăvârșită pregătirea academică la universitățile germane din monarhie și din afara ei. Majoritatea celor 127 de profesori, care s-au perindat prin Universitatea din Cernăuți în perioada austriacă, au provenit de la universitățile germane din vestul monarhiei, în special de la Universitatea din Viena (44) și cea din Graz (14), precum și de la unele universități din Germania și Elveția. Dintre profesorii ce au predat la universitatea cernăuțeană, unii precum economistul Josef Schumpeter, istoricul Johannes Kromayer sau romanistul și folcloristul Mathias Friedwagner au fost profesori cu o reputație științifică de talie europeană¹⁷.

După regulile existente atunci în universitățile austriece, rectorul universității era ales de majoritatea corpului profesoral universitar, din rândurile sale, doar pe durata unui an academic, putând fi reales ulterior. În conformitate cu legislația atunci în vigoare în partea austriacă a Monarhiei de Habsburg, rectorul universității devenea automat membru de drept (virilist) în Dieta Bucovinei¹⁸. Primul rector ales al Universității din Cernăuți a fost dr. Constantin Tomașciuc, de origine română, ce a fost numit profesor de drept civil procesual, comercial și cambial la Facultatea de Drept, iar ultimul rector al universității austriece a fost tot un român, dr. Vasile Tarnavschi, profesor de teologie¹⁹.

¹⁶ Rudolf Wagner (ed.), *Alma Mater Francisco Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten-Universität in Czernowitz. Festschrift zum 100. Jahrestag ihrer Eröffnung 1875*, München, 1975, p. 21 și urm.; Gerald Stourzh, *Die Franz-Josephs-Universität in Czernowitz. 1875–1918*, în Richard G. Plaschka, Karlheinz Mack (ed.), *Wegenetz europäischen Geistes. Wissenschaftszentren und geistige Wechselbeziehungen zwischen Mittel- und Südosteuropa vom Ende des 18. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg*, Wien, 1983, p. 54 și urm.

¹⁷ Rudolf Wagner (ed.), *Alma Mater Francisco Josephina*, p. 122 și urm.

¹⁸ Mihai-Ștefan Ceaușu, *Parlamentarism*, p. 188.

¹⁹ Rudolf Wagner, *op. cit.*, p. 130.

În urma acțiunilor desfășurate de elita lor politică, românii au reușit să obțină doar o satisfacere parțială a cererii lor de a se înființa o catedră de istorie a românilor în cadrul Universității din Cernăuți, prin înființarea, în 1912, a Catedrei de istorie a sud-estului Europei, care urma să acorde o deosebită atenție istoriei românilor. Ca profesor titular al acestei catedre a fost numit românul bucovinean Ioan Nistor, unul dintre absolvenții universității cernăuțene²⁰.

O analiză a frecvenței studenților, din 1875 până la începutul Primului Război Mondial, relevă faptul că majoritatea studenților proveneau din rândul românilor, ucrainenilor, evreilor și al celorlalte naționalități din Bucovina²¹, iar speranțele puse de întemeietorii acestei universități germane, din cea mai estică provincie a monarhiei, de a atrage aici un important aflux de studenți din România și Rusia învecinată, nu au fost împlinite decât parțial. Deși în anul 1901, cu ocazia aniversării a 25 de ani de existență a Universității „Francisco-Josephine” din Cernăuți, atât secretarul general al Academiei Române, Dimitrie Sturdza, cât și rectorul Universității din București, profesorul Dimitrie Onciul, subliniau în alocuțiunile rostite cu acest prilej, în calitate de invitați la acest moment festiv, necesitatea strângerii legăturilor de colaborare dintre cele două universități existente în România și cea cernăuțeană²², în toată perioada următoare acest deziderat s-a realizat doar într-o măsură redusă.

Cea mai căutată de români era Facultatea de Teologie Ortodoxă, ce a dobândit un bun renume în sud-estul european²³. Anual, la această facultate veneau numeroși tineri auditori din România, dornici de studiu, mai ales după ce Sinodul Bisericii Române din București a hotărât, în anul 1878, trimiterea teologilor români la Cernăuți pentru desăvârșirea studiilor, ajungându-se ca, în anul academic 1911/1912, numărul acestora să ajungă la 72 de studenți, dintr-un total de 204 studenți²⁴. Între cei care și-au făcut studiile în capitala Bucovinei sau și-au susținut doctoratul aici, s-au numărat Gala Galaction, Dumitru Stăniloae sau episcopii sufragani de Iași, dr. Varlaam Răilean și dr. Donici Aramescu. În schimb, numărul auditorilor veniți din România la celelalte două facultăți laice ale Universității din Cernăuți a fost cu mult mai redus.

Explicațiile sunt de natură concurențială, materială și lingvistică, fiind legate de faptul că, pentru cei mai mulți dintre cei ce doreau să studieze, erau mai la îndemână facultățile de drept sau de filozofie existente la Universitatea din

²⁰ Ion Toderașcu, „Prelegerea inaugurală a lui Ion Nistor la Universitatea din Cernăuți (1912)”, în Al. Zub (ed.), *Ion Nistor (1876–1962)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1993, pp. 95–96.

²¹ Hannelore Burger, „Das Problem der Unterrichtssprache an der Universität Czernowitz”, în Ilona Slawinski, Joseph P. Strelka (ed.), *Glanz und Elend der Peripherie. 120 Jahre Universität Czernowitz*, Bern – Berlin – Frankfurt a. M. – New York – Paris – Wien, 1998, p. 78.

²² Rudolf Wagner (ed.), *op. cit.*, pp. 86–88, 90–91.

²³ Friedrich Heyer, *Die Orientalische Frage im kirchlichen Lebenskreis*, Wiesbaden, 1991, pp. 226–227.

²⁴ Constantin Ungureanu, *op. cit.*, p. 225.

București și Iași. Totodată, pentru tinerii din România, crescuți și educați într-un sistem de învățământ ce imita, în mare parte, modelul cultural francez, limba franceză le era mult mai apropiată decât limba germană. Ca urmare, atunci când li se oferea posibilitatea să studieze în străinătate, cei mai mulți preferau să o facă în cadrul instituțiilor de învățământ superior din Franța, iar atunci când se îndreptau spre o universitate germană, aceasta era fie cea din Viena, fie universitățile mai mari din Germania și numai arareori cea din Cernăuți. La toate acestea putem adăuga și anumite resentimente de factură naționalistă, tot mai proeminente spre finele veacului al XIX-lea și începutul celui următor, ce făceau ca, în ochii unora dintre românii din regat, universitatea să apară ca o instituție germanizatoare²⁵.

Prăbușirea Monarhiei de Habsburg la sfârșitul Primului Război Mondial, ce a avut drept consecință unirea Bucovinei cu Regatul României în 28 noiembrie 1918, va influența direct devenirea universității cernăuțene în cadrele statului român. Pentru început însă, la Universitatea din Cernăuți situația a rămas pentru o scurtă perioadă neschimbată. Cursurile din semestrul de iarnă 1918/1919 pentru cei 1 040 de studenți, dintre care 151 erau germani și 475 evrei germanofoni, au continuat să fie ținute în limba germană²⁶.

Problema păstrării universității cernăuțene ca universitate germană a stârnit multe dezbateri în mediul german, dar și în cel românesc, care solicita o cât mai rapidă românizare a ei. Propunerea făcută de noul guvern al Republicii Austria, prin intermediul reprezentantului la Viena al Consiliului Național Român din Bucovina, dr. Constantin Isopescul-Grecul, el însuși profesor la această universitate, de a păstra caracterul german al universității bucovinene, a fost respinsă de președintele consiliului, dr. Iancu cavalier de Flondor²⁷. În scopul păstrării universității germane, o delegație compusă din Fritz Lang, Alfred Kohlruss și Alois Lebouton, ca reprezentanți ai Consiliului Național German din Bucovina, a intervenit în primăvara și vara anului 1919 pe lângă autoritățile guvernamentale române de la București. Răspunsul însă a fost negativ, primind doar promisiunea că va fi înființată la Sibiu o universitate germană pentru toți etnicii germani din România²⁸, promisiune ce nu se va materializa în viitor. De asemenea, eforturile făcute, în vara aceluiași an, de delegația austriacă prezentă la tratativele de pace de la Saint Germain, în direcția păstrării caracterului german al Universității din Cernăuți, au fost lipsite de succes²⁹.

În organizarea pe baze românești a Universității din Cernăuți, în primii ani postbelici, un rol deosebit i-a revenit profesorului universitar Ion Nistor, în

²⁵ În acest sens, vezi Romulus Cârdea, „Învățământul superior”, în *Zece ani de la Unirea Bucovinei cu România. 1918–1928*, Cernăuți, 1928, pp. 265–266.

²⁶ Emanuel Turczynski, „Die Universität Czernowitz”, în: Franz Lang (Hrsg.), *Buchenland. Hundertfünfzig Jahre Deutschtum in der Bukowina*, München, 1961, p. 348.

²⁷ Constantin Isopescul-Grecul, „Amintiri asupra evenimentelor din 1918”, în Ion Nistor, *Amintiri răzlețe din timpul unirii. 1918*, Cernăuți, 1938, p. 183.

²⁸ „Deutsche Volkszeitung. Organ des Deutschen Volksrates für die Bukowina”, II. Jahrgang, nr. 33, Czernowitz, 29. Iuni 1919.

²⁹ *Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich. 1918–1938*, vol. II, Wien, 1994, p. 164.

calitatea sa de ministru pentru problemele Bucovinei, delegat pe lângă Guvernul României³⁰. Din inițiativa sa, procesul de românizare s-a desfășurat într-un ritm accelerat și, adesea, prea ostentativ.

Primele semne ale schimbării au apărut în semestrul academic din toamna-iarna anului 1918/1919, când, deși s-a menținut vechiul sistem de funcționare al universității, toți profesorii români de la Facultatea de Teologie și-au ținut din proprie inițiativă cursurile în limba română³¹. În vara anului 1919, a urmat publicarea decretului guvernului român, prin care profesorilor neromâni de la Universitatea din Cernăuți li se cerea să dea o declarație că se angajează să învețe limba română în doi ani de zile, spre a putea apoi să predea în această limbă. Aceasta era condiția obligatorie pentru menținerea lor în funcție, pe lângă depunerea jurământului de credință față de statul român și de rege³². Apreciind că termenul cerut era prea scurt pentru învățarea limbii române la un nivel care să le permită ținerea unor prelegeri academice și publicarea unor lucrări științifice, cei mai mulți dintre profesorii străini de la Universitatea din Cernăuți, 52 din 56, au hotărât să renunțe la activitatea lor didactică de aici și, la începutul lunii septembrie 1919, s-au repatriat în Austria³³. Totuși, profesorii Friedrich Kleinwaechter, Fritz Netolitzky, Carl Siegel, Alfons Penecke și Eugen Herzog au rămas, fiind numiți, prin hotărârea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii, ca titulari la universitatea cernăuțeană, cu începere de la 1 octombrie³⁴.

Acesta a fost sfârșitul Universității din Cernăuți ca universitate germană. În mod oficial, finalul l-a constituit Decretul-lege nr. 4091 din 12 septembrie 1919, care stabilea că universitatea cernăuțeană urma a fi deschisă, începând cu 1 octombrie, ca universitate românească, la fel ca cea din Cluj³⁵. Salariile, gradațiile și indemnizațiile profesorilor și funcționarilor de la această universitate urmau să fie aceleași cu cele ale celor de la Universitățile din București și Iași³⁶. Cu toate acestea, a mai durat aproape un an până la inaugurarea sa în noua variantă românească, din cauza greutăților ridicate de problema găsirii personalului didactic calificat necesar, insuficiența sa la nivelul Bucovinei conducând la selectarea acestuia din Vechiul Regat, din Transilvania sau Basarabia³⁷.

În același timp, profesorilor germani rămași li s-a încuviințat derogarea de a preda cursuri în limba germană pe durata a patru semestre³⁸. Ulterior, la propunerea

³⁰ Ovidiu Bozgan, „Ion I. Nistor. Preliminarii monografice (II)”, în „Revista Istorică”, serie nouă, tomul V, nr. 3–4, 1994, p. 350; Doina Alexa, *Ion Nistor – dimensiunile personalității politice și culturale*, Rădăuți, Editura Institutului Bucovina – Basarabia, 2000, p. 131 și urm.

³¹ „Anuarul Universității din Cernăuți. 1925–1926”, Cernăuți, 1927, p. 65.

³² *Ibidem*, p. 346.

³³ Romulus Cândea, *op. cit.*, pp. 266–267.

³⁴ „Monitorul Bucovinei”, fasc. 54, 12 august 1919.

³⁵ Rodica Iațencu, Marian Olaru (ed.), *Bucovineni în Parlamentul României întregite*, vol. I (*Sesiunea 1919–1920*), București, Editura Academiei Române, 2015, p. 203.

³⁶ „Monitorul Oficial al României”, nr. 126, 13 septembrie 1919.

³⁷ Doina Alexa, *op. cit.*, p. 134.

³⁸ Emanuel Turczynski, *op. cit.*, p. 348.

Consiliului Facultății de Drept, pentru suplinirea catedrelor universitare vacante, prin decizia ministrului delegat Ion Nistor, din 1 decembrie 1919, profesorul onorar dr. Fr. Kleinwaechter era numit la Catedra de drept financiar și economie națională³⁹, unde va rămâne până la pensionarea sa, în 1925. În același timp, pentru suplinirea catedrelor vacante la Facultatea de Filozofie, Litere și Științe, au fost numiți ca suplinitori, între alții: pentru Catedra de limbă germană, profesorul dr. Eugen Herzog care era și titular pentru filologie romanică și decan al facultății; pentru cea de geografie, prof. dr. Alfons Penecke, titular pentru geologie, iar pentru matematică prof. dr. Carol Siegel, titular pentru filozofie⁴⁰. Pentru întărirea corpului didactic de la catedra de germană, începând cu data de 1 decembrie a fost confirmat, ca lector pentru învățământul practic de limba germană, profesorul secundar dr. Franz Lang⁴¹, care își va continua activitatea didactică universitară până în 1940.

Unii profesori germani, pe lângă activitatea la catedră, au fost cooptați și în diferite comisii examinatorii. Astfel, profesorul Kleinwaechter a fost numit, prin Decizia ministerială din 15 octombrie 1919, pentru trei ani, președinte al Comisiei pentru examenul de științe de stat, ce urma a fi susținut de studenții de la Facultatea de Drept⁴². Cu timpul însă, locul profesorilor germani rămași va fi luat de profesorii români, iar în cadrul universității românești, limba germană va rămâne doar ca obiect de studiu.

Noua universitate românească a fost inaugurată cu mult fast în 24 octombrie 1920, în sala sinodală a reședinței mitropolitane din Cernăuți, loc în care, în 28 noiembrie 1918, a avut loc votarea rezoluției de unire a Bucovinei cu România. La evenimentul deschiderii oficiale au fost prezenți, pe lângă noul rector al universității, profesorul Ion Nistor, regele Ferdinand, membrii ai familiei regale române, nouă miniștri ai guvernului, în frunte cu generalul Averescu, mitropolitul Bucovinei, Vladimir de Repta, secretarii generali ai Administrației provizorii provinciale, președintele Academiei Române, Dimitrie Onciul, reprezentanții universităților din București și din Iași⁴³.

În mesajul de salut adresat noii instituții de învățământ superior românesc de profesorul Ion Borcea, în numele Universității din Iași, se evidențiază existența unei anumite continuități a învățământului academic românesc, precum și contribuția sa la formarea unor personalități culturale din Vechiul Regat și nu numai, menționându-se că: „Universitatea din Cernăuți, cel puțin Facultatea de Teologie, era și mai înainte un focar de înaltă cultură românească, ce a dat teologi de seamă în toate părțile locuite de români”⁴⁴. În același timp, se specifică faptul că: „Universitatea din Iași e fericită că alături de ea, în inima dulcii Bucovine, acest așezământ universitar va conlucra

³⁹ „Monitorul Bucovinei”, fasc. 86 (supliment), 5 decembrie 1919.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*, fasc. 90, 29 decembrie 1919.

⁴² *Ibidem*, fasc. 81, 15 noiembrie 1919.

⁴³ *Inaugurarea universității românești din Cernăuți, 23–25 octombrie 1920*, Cernăuți, 1922, p. 6.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 38.

la făurirea de minți luminate și caractere alese și va străluci ca focar de înaltă cultură, contribuind atât la progresul științei pe toate tărâmurile, cât și la răspândirea datelor și aplicațiilor științei, în stratele cele mai largi ale societății”⁴⁵. Totodată, prin adresa rectorului Leon C. Cosmovici, citită de profesorul Borcea, se exprima speranța unei strânse colaborări viitoare a instituției ieșene de învățământ superior cu cea cernăuțeană: „prin legăturile trecutului, prin situația lor, Universitățile din Cernăuți și Iași sunt chemate a colabora în cea mai strânsă armonie, sprijinindu-se și completându-se reciproc”⁴⁶. Posibil ca această colaborare să fi avut în vedere, între altele, și o anumită complementaritate, în sensul că Universitatea din Iași avea Facultatea de Medicină, care îi lipsea celei cernăuțene. De altfel, același profesor Borcea a fost și mesagerul Societății de Medici și Naturaliști din Iași, în a cărei adresă se evidențiază rolul important jucat de bucovineanul Zotta în crearea societății, în 1833, care, alături de Academia Mihăileană, a fost precursora a Universității, contribuind hotărâtor la înființarea Facultății de Medicină⁴⁷.

Universitatea din Cernăuți s-a condus după legile fostei universități austriece și după inaugurarea sa ca universitate românească în 1920, deoarece, potrivit decretului-lege al guvernului român, acestea rămăneau în vigoare până la realizarea unificării legislației universitare⁴⁸. Însă, pe măsura adâncirii procesului de românizare, în scurt timp au fost luate măsuri în această direcție, ce aveau în vedere abrogarea vechilor prevederi legislative austriece și folosirea ca model a reglementărilor de la universitățile din Vechiul Regat. Astfel, în cursul anului 1921, potrivit raportului rectorului Maximilian Hacman, s-au modificat regulamentele Facultăților de Drept și de Teologie de la Universitatea din Cernăuți, în conformitate cu dispozițiile regulamentelor similare de la Universitățile din București și Iași. După aprobarea lor, noile regulamente au fost puse în practică începând cu anul universitar 1921/1922.

În ideea unificării și românizării, în 1921, Senatul Universității din Cernăuți a considerat necesar să renunțe la modelul german al unei unice Facultăți de Filozofie, hotărând despărțirea sa în două facultăți separate, și anume, una de Filozofie și Litere și o alta de Științe, după modelul de organizare de sorginte franceză al Universității din Iași⁴⁹. Apoi, în 28 octombrie 1924, vechiul regulament de studiu austriac cu libertățile sale academice a fost lichidat și a fost introdus sistemul existent la universitățile din București și Iași, care preciza o durată a studiilor de trei ani, cu un examen final după fiecare an, spre deosebire de sistemul austriac, ce prevedea examene după fiecare semestru, iar la sfârșit licența. În afara cursurilor obligatorii pentru licență, erau prevăzute și cursuri pe durata a doi ani pentru doctorat.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 39.

⁴⁸ *Inaugurarea festivă a rectorului pentru anul de studii 1921/1922, la 24 octombrie 1921, Cernăuți, Editura Universității, 1922, pp. 5–6.*

⁴⁹ *Ibidem*.

Prin noile reglementări au fost îngădite competențele autonomiei universitare, mai ales în privința competenței alegerii rectorului. Acesta nu mai era ales de ansamblul corpului academic ca până atunci, ci urma a fi numit de Ministerul Instrucțiunii din București, din trei propuneri făcute de Senatul universității⁵⁰. Ultimele rămășițe din legea universitară austriacă au fost abrogate în anul 1925, când, prin Decretul regal din 12 iunie, s-a stabilit obligativitatea introducerii dispozițiilor din legea învățământului superior din România Veche și la Universitatea din Cernăuți⁵¹.

În noua organizare românească a universității, limba germană și germanistica au decăzut, în condițiile în care limba germană și-a schimbat statutul, de la situația unei limbi de stat, ce era vorbită de un număr destul de mare de locuitori ai provinciei, la starea de limbă a unei minorități. Catedra de germanistică a fost suplinită, o perioadă, de profesorul Eugen Herzog, care fusese adus în perioada austriacă ca profesor pentru Catedra de romanistică. Pe lângă aceasta mai funcționa și un lectorat de limbă germană, ce a fost condus în toată perioada românească de profesorul gimnazial dr. Franz Lang⁵². După moartea profesorului Herzog în 1928, catedra a fost suplinită de profesorul gimnazial dr. Victor Morariu, care va ocupa în 1929, prin concurs, catedra vacantă. Din comisia de concurs, alături de patru profesori cernăuțeni și de germanistul Kisch de la Cluj, a făcut parte și profesorul Iorgu Iordan, de la Universitatea din Iași. Încercarea lui Iorgu Iordan de a-l propune pentru această catedră pe sasul Karl Kurt Klein, ce era pe atunci asistentul germanistului ieșean Traian Bratu, nu a avut succes datorită influenței exercitate de Ion Nistor asupra celorlalți membri ai comisiei, astfel încât Victor Morariu a avut, în final, câștig de cauză⁵³.

Totodată, reorganizarea Universității din Cernăuți în forma sa românească a însemnat, pe lângă înființarea a numeroase noi catedre – precum cea de psihologie, sociologie, istoria artei, algebră, astronomie sau mecanică, care, din lipsa unor cadre competente, au rămas multă vreme neocupate –, și desființarea unora dintre cele vechi, precum cea de istorie austriacă, de limbă ucraineană, de drept german sau austriac etc.⁵⁴

La nivelul provinciei, insuficiența personalului calificat, competent să ocupe funcții universitare, a făcut ca aici să fie aduse cadre didactice cu rang universitar și din Vechiul Regat, care aveau o bună pregătire academică. Dintre acestea, multe au provenit de la Universitatea din Iași, mai ales de la Facultatea de Științe, precum matematicienii Simeon Stoilov, Octav Mayer, Gheorghe Vrânceanu, Dan Hulubei

⁵⁰ Emanuel Turczynski, *Kontinuität und Wandel: Die Universität Czernowitz, ihre Professoren und Studenten in der Zwischenkriegszeit*, în Ilona Salwinski, Joseph P. Strelka (ed.), *Die Bukowina. Vergangenheit und Gegenwart*, Peter Lang, Bern – Berlin – Frankfurt a. M. – New York – Paris – Wien, 1995, pp. 137–138.

⁵¹ „Anuarul Universității regele Ferdinand I din Cernăuți. Anul de studii 1925–1926”, 1927.

⁵² Rudolf Wagner (ed.), *op. cit.*, pp. 165–166.

⁵³ Iorgu Iordan, *Memorii*, vol. II, București, 1978, p. 183.

⁵⁴ „Anuarul Universității regele Ferdinand I din Cernăuți. Anul de studii 1923–1924”, 1925, p. 70 și urm.

sau fizicianul Constantin C. Bedreag⁵⁵. Totodată, au venit să profeseze la Universitatea din Cernăuți o serie de profesori care își desăvârșiseră cariera academică în Franța, precum profesorul de limba engleză Dragoș Protopopescu, profesorul de chimie anorganică Nicolae Costeanu sau profesorul de fiziologie animală Nicolae Florescu, ce își luaseră doctoratul la Universitatea din Paris⁵⁶. Pentru fiecare, chemarea la Universitatea din Cernăuți a însemnat un bun prilej de promovare în ierarhia universitară, chiar dacă unii nu au poposit decât o scurtă perioadă de timp în capitala Bucovinei. Astfel, Traian Ionașcu, recomandat conferențiar de drept civil la Universitatea din Iași în 1923, a fost numit în 1924 profesor agregat pentru Catedra de drept internațional privat la Cernăuți, pentru ca apoi, în 1925, să se transfere ca profesor la Facultatea de Drept din Iași⁵⁷.

După aproape două decenii de activitate rodnică în favoarea culturii și științei românești, Universitatea din Cernăuți și-a încetat activitatea ca universitate românească, de sorginte culturală franceză, odată cu intrarea trupelor sovietice în Cernăuți, în 28 iulie 1940, în urma ultimatumului dat de Kremlin guvernului României, care a dus la anexarea teritoriului Bucovinei de Nord, cu orașul Cernăuți, de către Uniunea Sovietică. În noile împrejurări, mulți dintre profesorii universității cernăuțene, refugiați pe teritoriul statului român, au fost numiți în aceleași funcții în cadrul facultăților similare de la Universitatea din Iași sau din București. Unii dintre aceștia, precum fizicianul Teodor Câmpănuș⁵⁸, istoricul Ilie Grămadă⁵⁹, juristul Erast Tarangul⁶⁰ sau pedagogii Silvestru Găină⁶¹ și Constantin Narly⁶², spre a nu aminti decât câteva nume dintr-o listă mai lungă, au desfășurat în cadrul universității ieșene, care i-a găzduit o perioadă mai lungă sau mai scurtă de timp, o prodigioasă activitate pedagogică și științifică.

Bibliografie

- „Anuarul Universității din Cernăuți. 1925–1926,” Cernăuți, 1927.
„Anuarul Universității din Cernăuți. 1937–1938”, Cernăuți, 1938.
„Anuarul Universității Regele Carol al II-lea din Cernăuți pe anul 1937–1938”, 1938.
„Anuarul Universității Regele Ferdinand I din Cernăuți. Anul de studii 1925–1926”, 1927.
„Anuarul Universității regele Ferdinand I din Cernăuți. Anul de studii 1923–1924”, 1925.
„Anuarul Universității Regele Ferdinand I din Cernăuți. Anul de studii 1923–1924”, 1925.

⁵⁵ „Anuarul Universității regele Ferdinand I din Cernăuți. Anul de studii 1923–1924”, 1925, pp. 101–103; „Anuarul Universității Regele Carol al II-lea din Cernăuți pe anul 1937–1938”, 1938, pp. 261–265.

⁵⁶ „Anuarul Universității din Cernăuți. 1937–1938”, Cernăuți, 1938, p. 20 și urm.

⁵⁷ „Anuarul Universității Regele Ferdinand I din Cernăuți. Anul de studii 1923–1924”, 1925, p. 46.

⁵⁸ Emil Satco, *Enciclopedia Bucovinei*, vol. I, Editura Princeps Edit, Iași, 2004, p. 200.

⁵⁹ *Ibidem*, pp. 442–443.

⁶⁰ *Ibidem*, vol. II, pp. 475–476.

⁶¹ *Ibidem*, vol. I, p. 412.

⁶² *Ibidem*, vol. II, pp. 108–109.

- „Deutsche Volkszeitung. Organ des Deutschen Volksrates für die Bukowina”, II. Jahrgang, nr. 33, Czernowitz, 29. Iuni 1919.
- „Monitorul Bucovinei”, fasc. 54, 12 august 1919.
- „Monitorul Oficial al României”, nr. 126, 13 septembrie 1919.
- Alexa, Doina, *Ion Nistor – dimensiunile personalității politice și culturale*, Rădăuți, Editura Institutului Bucovina – Basarabia, 2000.
- Außenpolitische Dokumente der Republik Österreich. 1918–1938*, vol. II, Wien, 1994;
- Berger, Hannelore, „Das Problem der Unterrichtssprache an der Universität Czernowitz”, în Ilona Slawinski, Joseph P. Strelka (ed.), *Glanz und Elend der Peripherie. 120 Jahre Universität Czernowitz*, Bern – Berlin – Frankfurt a. M. – New York – Paris – Wien, 1998, p. 78.
- Bozgan, Ovidiu, „Ion I. Nistor. Preliminarii monografice (II)”, în „Revista Istorică”, serie nouă, tomul V, nr. 3–4, 1994, p. 350.
- Câdea, Romulus, „Învățământul superior”, în *Zece ani de la Unirea Bucovinei cu România. 1918–1928*, Cernăuți, 1928, pp. 265–266.
- Ceaușu, Mihai-Ștefan, *Der Landtag der Bukowina*, în Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch (ed.), *Die Habsburgermonarchie. 1848–1918*, vol. VII: *Verfassung und Parlamentarismus*, 2. Teilband: *Die regionalen Repräsentativkörperschaften*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2000, pp. 2187–2188.
- Idem, *Parlamentarism, partide și elită politică în Bucovina habsburgică (1848–1918). Contribuții la istoria parlamentarismului în spațiul central-est european*, Iași, Editura Junimea, 2004.
- Ceaușu, Mihai-Ștefan, Lihaciu, Ion, *Autonomia Bucovinei (1848–1861). Studiu și documente*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2021.
- Die k. k. Franz-Josephs-Universität in Czernowitz im Ersten Vierteljahrhundert ihres Bestandes*, Czernowitz, 1900.
- Diracția Județeană a Arhivelor Naționale Suceava, colecția Documente, P. XII, nr. 35/1848.
- Heyer, Friedrich, *Die Orientalische Frage im kirchlichen Lebenskreis*, Wiesbaden, 1991.
- Iațencu, Rodica, Olaru, Marian (ed.), *Bucovineni în Parlamentul României întregite*, vol. I (Sesiunea 1919–1920), București, Editura Academiei Române, 2015.
- Inaugurarea festivă a rectorului pentru anul de studii 1921/1922, la 24 octombrie 1921*, Cernăuți, Editura Universității, 1922.
- Inaugurarea universității românești din Cernăuți, 23–25 octombrie 1920*, Cernăuți, 1922.
- Iordan, Iorgu, *Memorii*, vol. II, București, 1978.
- Isopescul-Grecul, Constantin, „Amintiri asupra evenimentelor din 1918”, în Ion Nistor, *Amintiri răzlețe din timpul unirii. 1918*, Cernăuți, 1938, p. 183.
- Loghin, Constantin, *Societatea pentru literatura și cultura română în Bucovina la 80 de ani (istoric și realizări)*, Cernăuți, Tipografia „Mitropolitul Silvestru”, 1943.
- Luceac, Ilie, *Familia Hurmuzaki: între ideal și realizare (o istorie a culturii românești din Bucovina în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea)*, Cernăuți – Timișoara, Editura „Alexandru cel Bun” – Editura Augusta, 2000.
- Prokopowitsch, Erich, *Gründung, Entwicklung und Ende des Franz-Josephs-Universität in Czernowitz*, Clausthal-Zehlefeld, 1955.
- Satco, Emil, *Enciclopedia Bucovinei*, vol. I, Editura Princeps Edit, Iași, 2004, p. 200.
- Sbiera, I. G., *Familia Sbiera, după tradițiune și istorie și amintiri din viața autorului*, Cernăuți, 1899.
- Stenographische Protokolle des Bukowiner Landtages*, II. Wahlperiode, II. Session, 14. Sitzung vom 21.9.1869.
- Stenographische Protokolle des Bukowiner Landtages*, IV. Wahlperiode, II. Session, Sitzung vom 6. 11. 1872; Sitzung vom 28. 11. 1872.
- Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes*, VIII. Session, 1874, II. Band.
- Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrathes*, VIII. Session, 1875, III. Band.

- Stourzh, Gerald, *Die Franz-Josephs-Universität in Czernowitz. 1875–1918*, în Richard G. Plaschka, Karlheinz Mack (ed.), *Wegenetz europäischen Geistes. Wissenschaftszentren und geistige Wechselbeziehungen zwischen Mittel- und Südosteuropa vom Ende des 18. Jahrhunderts bis zum Ersten Weltkrieg*, Wien, 1983, p. 54 și urm.
- Toderașcu, Ion, „Prelegerea inaugurală a lui Ion Nistor la Universitatea din Cernăuți (1912)”, în Al. Zub (ed.), *Ion Nistor (1876–1962)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1993, pp. 95–96.
- Turczynski, Emanuel, *Kontinuität und Wandel: Die Universität Czernowitz, ihre Professoren und Studenten in der Zwischenkriegszeit*, în Ilona Salwinski, Joseph P. Strelka (ed.), *Die Bukowina. Vergangenheit und Gegenwart*, Peter Lang, Bern – Berlin – Frankfurt a. M. – New York – Paris – Wien, 1995, pp. 137–138.
- Idem, „Die Universität Czernowitz”, în Franz Lang (Hrsg.), *Buchenland. Hundertfünfzig Jahre Deutschtum in der Bukowina*, München, 1961, p. 348.
- Ungureanu, Constantin, *Sistemul de învățământ din Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774–1918)*, Chișinău, Tipografia centrală, 2015.
- Wagner, Rudolf (ed.), *Alma Mater Francisco Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten-Universität in Czernowitz. Festschrift zum 100. Jahrestag ihrer Eröffnung 1875*, München, 1975.

**VIATA POLITICĂ DIN BUCOVINA
LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XIX-LEA
(POLITICĂ NAȚIONALĂ ȘI
AUSGLEICHGERECHTIGKEIT)**

MARIAN OLARU

Institutul „Bucovina”, Rădăuți
E-mail: olmary55@gmail.com

**The Political Life in Bukovina at the End of the 19th Century
(National Policy and Leveling Compromise)**

*(Abstract)**

The study presents the evolution of the relations between the political and national groups from Bukovina at the end of the 19th century, insisting on the results of the elections of the mentioned period. The electoral statistical data and the various pre- and post-electoral agreements prove the increased involvement and political diversity of the parties that activated on the territory of Bukovina.

Keywords: Bukovina, political parties, national movements, leveling compromise.

(Rezumat)

Studiul prezintă evoluția raporturilor, a grupurilor politice și a grupurilor naționale din Bucovina la sfârșitul secolului al XIX-lea, insistând asupra rezultatelor alegerilor electorale din perioada menționată. Datele statistice electorale și diversele înțelegeri electorale pre- și postelectorale dovedesc creșterea implicării și a diversității politice a formațiunilor ce au activat pe teritoriul Bucovinei.

Cuvinte cheie: Bucovina, partide politice, mișcări naționale, compromis nivelator.

Analiza situației politice din Bucovina pornește de la premisa că, la sfârșitul secolului al XIX-lea, Monarhia Austro-Ungară trecea prin ample transformări determinate de dezvoltarea conștiinței naționale a popoarelor din imperiu, amplificată

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

Analele Bucovinei, **XXIX**, 2 (59), p. 455–479, Rădăuți – București, 2022

de urmările dualismului din anul 1867 și de preocuparea pentru realizarea unui stat supranațional, în care se păstrau importante elemente ale statului „anațional”, prefigurat prin Constituția din 1849. În aceste condiții, „cu toate că preponderența numerică a germanilor era destul de slabă în comparație cu celelalte națiuni, poziția politico-culturală dominantă a rămas atât de puternică, încât, până la perioada Primului Război Mondial (făcând abstracție de alte dificultăți politice și juridice), nu se putea spera în realizarea unei ordini imperiale federale care să le asigure tuturor națiunilor nu doar egalitatea în fața legii, ci și drepturi politice egale și aceleași posibilități de ascensiune socială”¹.

La alegerile din anul 1879, național-conservatorii români au câștigat un număr însemnat de mandate, întărindu-și poziția. Aceștia au obținut 14 din cele 29 de mandate în Dietă, cu toate presiunile guvernamentale: două locuri în Corpul I electoral al marii proprietăți (Miron Călinescu și Ioan Țurcanovici/Țurcanu); șase mandate din opt – Corpul al II-lea electoral al marii proprietăți (Nicolae Grigorcea, Eugen Stârcea, Nicolae Mustață, Ștefan Miculi, Leon Vasilco și Ioan Lupul); șase locuri din 12 ale districtelor electorale rurale. Acestora li se alătură: moșierul Gheorghe Flondor și Orest Renney (ales în unanimitate) – mandatul de Rădăuți; Anton Negruț – Sire; Ion Cosovici – Stănești; Alexandru Vasilco-Serețchi – Vijnița – Putila; Ioan Zotta – Zastavna. În urma acestor alegeri, Ioan Țurcanu a fost numit de către împărat ca locțiitor al căpitanului Țării. Câștigători ai alegerilor au fost liberal-constituționali și, ca urmare, aceștia aveau în Dietă o majoritate fragilă și postul de căpitan al Țării în persoana lui Anton Kochanowski.

Liberalii au ocupat cinci mandate la orașe, în condițiile unui absentism ridicat, două mandate la Camera de Comerț și Industrie, două mandate în curia marii proprietăți rurale și șase mandate în curia districtelor electorale rurale. Printre cei aleși se afla prof. univ. dr. Constantin Tomasciuc și înalți funcționari de stat (baronul Hieronimus Alesani, apropiat de boierii români²). Comitetul Țării a fost dominat de conservatori, care au deținut trei locuri din patru: Nicolae Grigorcea – marea proprietate; Orest Renney – comunele rurale; Ioan Lupu – ales al ansamblului deputaților. Numirea unui guvern în frunte cu Eduard Taaffe, format din coaliția conservatoare de dreapta, a dus la formarea așa-zisului „inel de fier”, care a condus monarhia timp de 15 ani, concomitent cu păstrarea dietelor provinciale. În Bucovina acest fapt a dus la consolidarea elementelor conservatoare.

Dincolo de faliile politice care existau între conservatorii de dreapta și liberalii constituționali, în Ducatul Bucovinei au funcționat legături și, uneori, poziții comune, fapt evidențiat de debaterile din Dietă, de promovarea unor măsuri și subscrierea

¹ Robert A. Kann, „Despre problema naționalităților în Monarhia Habsburgică (1848–1918)”, în *Monarhia Habsburgică (1848–1918)*, vol. III, *Problema națională*, București, Editura Academiei Române, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Iași, Editura Polirom, 2021, p. 248.

² Mihai-Ștefan Ceaușu, *Parlamentarism, partide politice și elită politică în Bucovina Habsburgică: 1848–1918. Contribuții la istoria parlamentarismului din spațiul central-est european*, Iași, Editura Junimea, 2004, p. 287.

unor inițiative de către conservatori, dar și de liberali. De exemplu, în 1878, inițiativa liberalului Joseph Rott, care a cerut creșterea numărului de judecători, construirea de localuri pentru judecătoria și un al doilea tribunal de primă instanță în provincie, a fost susținută și de conservatorii Nicolae Mustăță, Alexandru Vasilco, Ioan Zotta, Gheorghe Flondor ș.a. De asemenea, interpelările conservatorului Ioan Zotta, privitoare la introducerea limbii române ca limbă de predare la Gimnaziul Superior din Suceava și folosirea celor trei limbi oficiale ale provinciei în instanțele de judecată au fost susținute de marele proprietar Gustav Marin, prof. univ. dr. Constantin Tomasciuc și baronul Iacob Szymonowicz³. În același sens a fost încheiat și un pact electoral între români și ucraineni, îndreptat împotriva germanilor, o propunere în acest sens fiind făcută de deputatul român de Zastavna. În sesiunea următoare (1880), chestiunea limbilor a fost reluată de către deputații conservatori români în alianță cu armeano-polonii din curia mării proprietăți, când aceștia au reușit să obțină votarea unei rezoluții, spre nemulțumirea deputaților germani, pentru egala folosire a limbilor oficiale ale țării în instituțiile provinciale. În aceeași perioadă, în multe dintre provinciile Cisleithaniei (Dalmația, Krain, Steiermark sau Küstenland) doleanțele erau asemănătoare, din dorința realizării în practică a cadrului constituțional existent și ca reacție la procesul de germanizare și de afirmare a identităților naționale. De altfel, dezbaterile privitoare la egala îndreptățire a națiunilor și a limbilor folosite de acestea au devenit încă din 1867 „un principiu constituțional și de drept garantat”⁴. În ordinul ministrului Justiției din Austria (nr. 379/18 aprilie 1882), Alois Pražak, către prezidiul Curții Superioare a landului din Graz, se găsea formulată cea mai deplină și coerentă precizare cu privire la împlinirea deplinei egalități a națiunilor și limbilor din imperiu, astfel încât „tratatul egal al limbilor poate fi revendicat – întotdeauna în limitele posibilului – ca un drept, nu doar, ca până acum, ca o soluție urgentă, adică o concesie care poate fi luată în considerare în mod individual, făcută persoanei unei naționalități și care nu înțelege altă limbă”⁵.

Declanșarea campaniei pentru alegerile provinciale din iunie 1884 a determinat acțiuni și evenimente care au particularizat-o ca fiind una extrem de agitată. Atât liberalii constituționali, cât și conservatorii, au căutat să obțină cât mai multe voturi, încercând să atragă de partea lor „omul de rând”⁶. Lumea rurală a fost pentru conservatorii naționali principala lor preocupare, căutând să obțină susținerea clerului ortodox. În același timp, au fost reînnoite alianțele cu „moscofilii” sau „rutenii bătrâni”, iar pentru a-i avea aliați pe mării proprietari armeano-poloni, conservatorii naționali au consimțit tacit la o împărțire a mandatelor din Dieta provincială în Corpul al II-lea din curia electorală a mării proprietăți funciare. Acest fapt este apreciat de istoricul Mihai-Ștefan Ceașu ca fiind cel ce a determinat obținerea majorității în nou aleasa Dietă

³ *Ibidem*, p. 288.

⁴ Robert A. Kann, *op. cit.*, p. 234.

⁵ *Ibidem*.

⁶ Mihai-Ștefan Ceașu, *op. cit.*, p. 289.

a Bucovinei. Ca urmare, Alexandru baron von Serețki a fost numit în funcția de căpitan al Țării și locțiitor al său a fost desemnat dr. Jose Rott, membru al minorității liberal-germane. În Comitetul Țării, românii dețineau majoritatea, iar grupările armeano-polonă și liberalii germani aveau câte un loc în organismul permanent de conducere a Țării. Conservatorii români aveau doi membri, deputatul Orest Reney – pentru curia comunelor rurale și baronul Mustață – reprezentând ansamblul deputaților din Dietă. Aceștia li se adăuga căpitanul Țării, care conducea lucrările Comitetului. În baza alianțelor și a scorului electoral, conservatorii au obținut două locuri în Corpul I electoral al mării proprietăți și patru (din opt) locuri din cele ale Corpului al II-lea electoral. Armeano-polonii obțineau trei mandate în Dietă și unul revenea unui german cu vederi conservatoare. Din cele 12 mandate rezervate curiei districtelor comunelor rurale, șapte au revenit conservatorilor români: Ioan Zotta –Zastavna, Gheorghe Flondor – Storojineț, Alexandru Serețchi – Vijnița, Victor Stârcea –districtul Gura-Humorului – Solca, Orest Reney – Rădăuți, Vasile Moraru – districtul rural Stănești și Eudoxiu (Doxuță) Hurmuzaki – districtul Cernăuți. Conservatorii au ocupat un loc și în curia orașelor prin Cornel Cosovici, judecător la Tribunalul din Cernăuți, care a obținut majoritatea voturilor electorilor și calitatea de deputat de Suceava.

Caracteristica generală a alegerilor din 1884 a fost slaba prezență la vot a alegătorilor. Astfel, la Siret, din 726 de alegători înscriși pe listă, au fost prezenți doar 201, care l-au ales ca deputat pe Johann Woynarowicz; la Rădăuți, din 1 013 alegători, au fost prezenți 570, care l-au ales ca deputat pe prof. univ. dr. Constantin Tomasciuc, care a avut 318 voturi față de Mihai Pitei, care a obținut 251 de voturi. Aceeași situație a fost și la Cernăuți, unde, din cei 3 479 de alegători recenzați, s-au prezentat la vot 1 073, care i-au ales pe liberalii Kochanowski (979 de voturi) și Josef Rott (651 de voturi)⁷. Două mandate care reveneau Camerei de Comerț și Industrie au fost ocupate de liberali prin Wilhelm Alth (președintele acestei instituții) și evreul Iacob Kohn, consilierul Camerei de Industrie. Cinci locuri au fost -Dorna și Sadagura. ocupate de liberali în curia comunelor rurale, mandatele fiind deținute de funcționarii administrației provinciale: Alesani, guvernator al Bucovinei – la Siret; căpitani districtuali Victor Ortynski, Anton Keschman, Josef Kochanowski și Josef Kuppetz (judecător districtual). Aceștia au deținut mandatele din districtele rurale din Coțmani, Suceava, Câmpulung

Baronul Vasilco aprecia, la deschiderea lucrărilor Dietei, că față de perioada în care mai fusese căpitan al Țării, când în Dietă aveau loc dezbateri aprinse pe diverse subiecte, introducerea alegerilor directe pentru Consiliul Imperial a condus la o „liniștire a spiritelor”⁸, prin ruperea legăturii dintre reprezentarea în Dietă și cea pentru Consiliul Imperial. Cu toate acestea, chestiunile ce aveau să fie pe agenda dezbaterilor din Dietă nu puteau să fie mai puțin importante decât înainte, iar diferențele de opinii exprimate de grupurile politice din Dietă aveau să contribuie la obținerea unor mai

⁷ *Ibidem*, p. 292.

⁸ *Ibidem*, p. 293.

bune rezultate în opera de modernizare a vieții economice, sociale și culturale. Scopul comun al membrilor Dietei trebuia să fie apărarea autonomiei și a independenței provinciei Bucovinei. În discursul de deschidere a lucrărilor Dietei, Alexandru Vasilco a prezentat punctul de vedere al conservatorilor români cu privire la chestiunea națională, pornind de la principiul constituțional care acorda „drepturi egale pentru toți”. În același timp, cerea egală îndreptățire la folosirea celor trei limbi ale provinciei (româna, ucraineana și germana) în instituțiile publice, fără însă a prejudicia rolul și locul limbii germane ca limbă oficială, ceea ce făcea necesară cunoașterea acestora de către toți locuitorii imperiului. Exprimând ideea unui profund loialism al românilor față de Coroană și Imperiu, Alexandru Vasilco a combătut acuzațiile de iredentism și panromânism, spunând că românii bucovineni nu urmăreau decât afirmarea națională în conformitate cu drepturile conferite de Constituție, și nu o limitare a drepturilor ce erau recunoscute prin lege pentru celelalte naționalități: „Acela care își iubește cu adevărat poporul nu poate și nu are voie să ofere mâna sa pentru scurtarea drepturilor unei alte naționalități, dacă nu vrea ca odată o astfel de nedreptate să se răzbune pe propriul popor”⁹. În această perioadă, Societatea „Concordia”, prin programul său, își propunea o mai intensă activitate politică pentru renașterea națională. Așa a reușit, la alegerile din 1886, să determine alegerea lui Isidor Zotta, care a candidat în urma vacantării mandatului de deputat pentru districtele Rădăuți – Suceava – Câmpulung – Dorna. Cu toate succesele electorale, activitate politică a fost apreciată ca fiind una „palidă”, fapt datorat unor neînțelegeri dintre tinerii politicieni și marii proprietari, care formau majoritatea societății politice¹⁰.

Scena politică din imperiul dualist, cu deosebire din Cisleithania, a fost marcată de intensificarea disputelor pe teme naționale. La sfârșitul secolului al XIX-lea, „factorii centrifugi” care marcau Austro-Ungaria erau mult mai intenzi decât cei centripeti, ceea ce a dus la o acutizare a disputelor, așa cum este și cazul Bucovinei. Nu de puține ori, între autoritățile centrale și provinciale, pe de o parte, și mișcările identitar-naționale, pe de altă parte, s-au manifestat coliziuni ce au dus la crize politice. În acest sens, Felix Pino, la sfârșitul celei de a șasea perioade legislative, în 1890, constata cu privire la „partidul românesc” că, „deși se numea partid de guvernământ, sprijinea guvernul totuși numai în măsura în care era compatibil cu tendințele sale și foarte des făcea acestuia numeroase greutăți”¹¹. În acest context, pe scena politică bucovineană a apărut societatea politică „Concordia”. Compusă din membri ai „bătrânilor”, în general național-conservatori, cât și din „tineri” politicieni, reprezentanți ai noului val din politica Ducatului, recrutați din rândul intelectualilor, al învățătorilor și preoților, aceasta își propunea instruirea poporului pentru apărarea libertăților și drepturilor individuale și a celor naționale; dezvoltarea simțului civic și a dorinței de a participa la viața politică, întărirea conștiinței de stat și a ideii binelui

⁹ Apud Mihai-Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, pp. 294–295.

¹⁰ Ioan Cocuz, *Partidele politice românești din Bucovina: 1862–1914*, Suceava, Editura „Cuvântul nostru”, 2003, pp. 192–193.

¹¹ *Ibidem*, pp. 295–296.

public. „În general, țelurile societății vizau realizarea unei atitudini de solidaritate în cadrul grupului național”¹², concomitent cu aducerea în viața publică și politică a unor noi categorii sociale, recrutate mai ales din rândul clasei mijlocii. În vederea împlinirii țelurilor sale, Societatea „Concordia” a publicat mai multe broșuri cu titlul *Biblioteca de popularizare*. Prima dintre acestea, apărută la Brașov, în 1886, a fost alcătuită de I. Bumbac și Grigore Halip. Aici, autorii prezentau trecutul Bucovinei, precum și țelurile urmărite de „Concordia”. În același timp, a văzut lumina tiparului „Revista politică” – organ de presă al Societății „Concordia”, cu apariție bilunară, îngrijită de Matei Lupu și Simeon Florea Marian. Aceasta se adresa românilor bucovineni și căuta să întărească sentimentul de solidaritate în cadrul grupului național român, necesitate resimțită mai ales ca urmare a disputei dintre „tinerii” și bătrânii” politicieni și cu celelalte etnii din provincie¹³. Analizând activitatea Societății „Concordia”, istoricii constată faptul că aceasta a fost inegală pe parcursul existenței ei și că era impulsionată mai ales în timpul diferitelor alegeri din Ducat. Astfel, în 1886, „Concordia” a sprijinit candidatura lui Isidor Zotta pentru Camera Deputaților din Viena, în districtul electoral rural Suceava – Rădăuți, în urma depunerii mandatului de către baronul Conrad Eybesfeld, ministru al Învățăământului din Austria, acțiune care s-a sfârșit cu succesul candidatului român. Treptat, ca urmare a creșterii ponderii „tinerilor” politicieni în viața politică a Bucovinei, activitatea Societății „Concordia” se intensifică, fapt ce a pregătit evenimentele politice ale ultimului deceniu al secolului al XIX-lea și apariția primului partid politic românesc

În rândurile ucrainenilor din Bucovina, începând cu anii '80 ai secolului al XIX-lea se manifestau două curente: cel al „rutenilor tineri” – unii dintre ei recrutați din rândurile intelectualilor formați la Universitatea din Cernăuți, care militau pentru o intensificare a mișcării naționale, determinată de o mai intensă participare la viața economică și social-politică a provinciei – și cel al ucrainenilor conservatori, cunoscuți și ca „rutenii bătrâni” sau „moscofilii”. Aceștia din urmă se considerau ca făcând parte din marea familie a rușilor și erau de părere că ucraineana este un dialect al limbii ruse, în timp ce „rutenii tineri”, cunoscuți și drept poporaniști, considerau că ucrainenii formau o națiune distinctă, fapt ce impunea demersuri politice susținute în acest sens. Față de aceste curente politice ucrainene, autoritățile austriece s-au poziționat în mod diferit: în timp ce „rutenii tineri”, mulți dintre ei galițieni de religie greco-catolică, au fost susținuți pentru a reduce influența Imperiului Țarist și proiectele panslaviste în Galiția, „moscofilii”, aparținători religiei ortodoxe, erau acuzați de lipsă de loialitate și pentru că în unele proiecte politice s-au aflat alături de național-conservatorii români, în numele solidarității ortodoxe și a respingerii influențelor galițiene¹⁴.

Cu un debut animat de aproximativ aceleași țeluri, după ce o vreme s-au diferențiat ca orientare cultural-națională, societățile culturale „Ruska Rada” și „Ruska Besida” ajung să fie dominate, după 1884, de „rutenii tineri”, iar venirea din Galiția în

¹² *Ibidem*, p. 298.

¹³ *Ibidem*, p. 299.

¹⁴ *Ibidem*, p. 301.

Bucovina a lui Ștefan Smal-Stocki, Miron Corduba, Vasile Simovici ș.a. a dus la creșterea curentului poporanist. În timp ce „moscofilii” proveneau din rândul preoțimii, „rutenii tineri” erau laici¹⁵. Din 1885, aceștia și-au înființat propriul organ de presă, „Bukovyna”, condus de scriitorul Osip Iurii Fedkovici. Pe fondul dezvoltărilor cultural-naționale din imperiu, la finele secolului al XIX-lea, cele două mișcări naționale ale românilor și ucrainenilor ajung în contradicție pe diferite teme: preponderența politică în Ducat, controlul asupra Bisericii Ortodoxe din Bucovina și a Fondului Religionar Ortodox, rutenizarea versus românizarea unora dintre locuitorii provinciei, chestiunea învățământului în limbile naționale etc. Intensificarea vieții politice în Ducatul Bucovinei a făcut, din motivele invocate mai sus, ca „rutenii tineri” să colaboreze politic cu liberalii germani, cu evreii și polonii¹⁶.

În contextul vieții politice și al unor manifestări naționale tot mai intense, polonezii, care erau puțin numeroși, au devenit un important factor politic prin activitatea elitelor lor din Bucovina, sprijinite de forțe religioase și politice din Galiția. Supusă canonic episcopului de Lemberg, Dieceza romano-catolică din Bucovina a fost vizitată la sfârșitul lui iunie 1887 de arhiepiscopul dr. Morawski. Primită cu entuziasm de „partida” polono-iezuită din Bucovina, vizita a cuprins parohiile din orașele Cernăuți, Coțmani, Sadagura, Siret, Rădăuți și Suceava, precum și din unele dintre satele aflate pe acest traseu. Era prima vizită a unui ierarh romano-catolic în dieceză după 30 de ani și „a fost cu totul îndreptățită și mai cu seamă necesar dictată de împrejurările politice, sociale și religioase în care trăiau aici, în Bucovina, o mulțime de naționalități și confesiuni”¹⁷. Lăudată de „Gazeta polska” din Cernăuți, vizita a fost privită cu reținere de către germanii bucovineni, elementul ce se considera îndreptățit la întâietate politică în imperiu și în Bucovina, pentru că arhiepiscopul a folosit în discursurile sale limba poloneză și nu cea germană. Totodată, vizita arhiepiscopului Lemberg „a indignat simțurile religioase ale ortodocșilor, ale protestanților, ale jidanilor din țară, a atins brusc și în mod foarte neplăcut sentimentele etice ale fiecărui om cult”¹⁸. Aceasta, deoarece dr. Morawski aprecia drept „singura religie a lui Dumnezeu” pe cea catolică și considera drept „o nelegiuire” căsătoria unui catolic cu o persoană de altă religie.

În presa românească a vremii („Revista politică” și „Gazeta Bucovinei”) sunt publicate mai multe articole care vorbesc despre „polonizarea Bucovinei”. În epocă era sesizabilă creșterea numărului asociațiilor sau a societăților culturale, sportive, ale meseriașilor etc. înființate de polonezi și preocuparea acestora pentru introducerea limbii poloneze în cât mai multe instituții de învățământ, folosirea acesteia în lăcașuri de cult etc., Aceasta îi făcea pe românii bucovineni să afirme că aspirațiile cultural-naționale ale polonezilor erau peste importanța și ponderea

¹⁵ С. С. Костишин (голова), В. М. Ботушанський (відповідалий редактор), О. В. Добржанский, Ю. М. Масан, Л. П. Михайлина, *Буковина: історичний нарис*, Чернівці, Зелена Буковина, 1998, p. 174.

¹⁶ Mihai-Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, p. 301.

¹⁷ „Arhiepiscopul catolic în Bucovina”, în „Revista politică”, anul II, nr. 4, 1 iulie 1887, p. 3.

¹⁸ *Ibidem*.

numerică a acestora în Bucovina¹⁹. Aceeași idee o regăsim și în memoriul trimis prim-ministrului Taaffe, în decembrie 1892, de către deputații români în Dieta Bucovinei și în Parlamentul vienez. În documentul amintit se afirma că baronul Felix Pino, guvernator al Bucovinei, a contribuit la mărirea „caleidoscopului

¹⁹ Mitropolit Silvestru Morariu-Andrievici, *În apărarea bisericii strămoșești*, ediție îngrijită de Ioan-Paul Valenciu, Câmpulung Moldovenesc, Biblioteca „Miorița”, 2007, pp. 18–19. Problematika răspândirii catolicismului și a uniației în Bucovina a fost una preocupantă în timpul arhipăstoriei lui Silvestru Morariu-Andrievici. Bazându-se pe legea din 21 decembrie 1867 și cea care reglementa relațiile interconfesionale, din 25 mai 1868, mitropolitul Bucovinei credea că poate contribui la împlinirea obiectivelor asumate la începutul arhipăstoriei sale: apărarea eparhiei de tendințele de catolicizare și de înstrăinare a credincioșilor prin trecerea la uniație, sub asaltul persistent al romano-catolicilor, coordonați de Episcopia Romano-Catolică de Liov și cel național, prin conservarea caracterului românesc al provinciei, în condițiile în care aici era acceptat dualismul național. În ordinul circular din 12/24 iulie 1885, constata că preoții uniți cu Biserica Romei se întreceau în a stigmatiza Biserica Ortodoxă prin numirile de „schismă, apostasie, poartă a iadului, cuibul satanei, credință mai rea decât cea mahomedană”, prin așezarea în Cernăuți a episcopului exilat de Varșovia – Felinski, instaurarea unui convent al ursulinelor, cu un institut de educație a fetelor în Cernăuți etc. Mitropolitul Morariu-Andrievici observa existența unei coaliții confesionale romano-catolice și greco-catolice și naționale polone și rutene. Articolele din „Revista politică” și „Gazeta Bucovinei” reflectă această preocupare și oferă importante informații în acest sens. Ilustrative sunt articolele din „Gazeta Bucovinei”, anul II, nr. 55, 12/24 iulie 1892; nr. 57, 19/31 iulie 1892; nr. 58, 23 iulie/4 august 1892 etc. Împotriva atacurilor confesionale tot mai numeroase din Eparhia Bucovinei, mitropolitul a alcătuit mai multe ordine circulare adresate preoților și o *Apologie*, ce a fost publicată în „Foaia ordinăciunilor Consistoriului arhiepiscopicesc în afacerile Arhiepiscopiei ortodox-orientale a Bucovinei”, nr. 10, 1885, edată și trimisă în 15/27 iulie 1885. Deputatul imperial Victor Stârcea a făcut o vizită, în decembrie 1891, șefului de secție de la Ministerul de Interne, dr. Erb, care era omul de încredere al lui Taaffe. Victor Stârcea încerca să obțină, în mod confidențial, informații despre faptul că „în timpul din urmă, românilor din Bucovina li se aplică o tractare, care în genere e privită ca rea voință”. Acesta avea să-i spună, între altele: „Pe baza acestor informațiuni, românilor din Bucovina li se impută că-i apasă pe ruteni atât în privința confesională și mai ales în cea națională, ba îi împiedică chiar în dezvoltarea culturală, ceea ce dă șansă la neconținute plângeri. Ca urmare a acestor supărări ale rutenilor e arătată și schimbarea religiei în comuna Rarancea, care de aceea s-a întâmplat, pentru că arhiepiscopul, care și de altfel ocupă parohii rutene cu preoți români, [în] Rarancea, țin[e] doi preoți români. Guvernului nu-i poate fi indiferentă o astfel de procedură în paguba poporanționii rutene”. Apoi, în documentul publicat de „Deșteptarea”, 7/20 martie 1903, dr. Erb precizează că „lărgirea potestății elementului polon și asupra Bucovinei nu-mi e necunoscută. Silința aceasta nu, nu-i aprobată în cercurile guvernului central și prin urmare și apologia arhiepiscopului e judecată aici imparțial. De aceea, mă pot exprima franc, după părerea mea apologia e opul unui bărbat de stat. Erau doară toate pregătite pentru a converti la unie populațiunea ruteană a Bucovinei; în Cernăuți a instala un episcop rutean catolic, sediul arhiepiscopului gr.-or. a-l strămuta sau la Suceava sau la Rădăuți și astfel a diviza și Fondul Religionar. Dar în urma apologiei, care apără ca un fulger din cerul senin, planul acesta fu zădărnicit pe lung timp, deși poate nu nimic pe totdeauna”. Apud Ioan-Paul Valenciu, „Mitropolitul Silvestru Morariu Andrievici, apărător al dreptei credințe și al demnității românești”, în Mitropolit Silvestru Morariu-Andrievici, *op. cit.*, pp. 37–38. Cât privește situația prezentată de dr. Erb, adevărul era acela că în 18/23 februarie și 3 martie 1888, în Rarancea au trecut la uniație 89 de creștini ortodocși. Pentru readucerea la ortodoxism a celor din Rarancea, plecați la greco-catolici, a fost desemnat Miron Călinescu, care nu și-a îndeplinit îndatorirea impusă de mitropolit. Cf. Constantin Morariu, *Cursul vieții mele. Memorii*, ediție îngrijită, prefață, micro-biografii, glosar și note: prof. univ. dr. Mihai Iacobescu, Suceava, Liga Tineretului din Bucovina – Editura Hurmuzachi, 1998, p. 49.

bucovinean cu unele culori noi”, prin înființarea „partidului rutenilor tineri”, iar Anton Pace, urmașul său în funcție, era „nașul partidului armeano-polon”²⁰.

Dând viață unui ambițios program pastoral și de dezvoltare culturală și națională, de readucere a Bisericii Ortodoxe la rosturile ei duhovnicești, rezemat pe tradițiile strămoșești și având drept obiectiv cultura²¹, mitropolitul Silvestru Morariu-Andrievici își propunea să înlăture „destrămările materiale, sociale, religioase și morale, ce au apucat a se lăți în popor”²². Alături de numeroasele vizite pastorale efectuate în eparhie, chemând preoții la opera de luminare a credincioșilor și de apărare a credinței ortodoxe, prin scrierile sale teologice, activitatea sa în Dietă și de sprijinire a învățământului, arhiepiscopul bucovinean este prezent în spațiul public în cadrul unor manifestări de anvergură. Prin *Apologia Bisericii Ortodoxe Greco-Orientale din Bucovina*, din 20 iunie/2 iulie 1885, mitropolitul Silvestru Morariu-Andrievici înainta autorităților vieneze un protest, temeinic argumentat, față de procesul de catolicizare și rutenizare a Bucovinei²³. În 1886, îl aflăm pe arhipăstorul Morariu-Andrievici alături de cei care au sărbătorit 100 de ani de la înființarea Arhidiecezei Bucovinei, prilej a aduce aminte autorităților care era situația etnică și confesională la venirea austrieșilor în Bucovina. La sărbătorirea a 70 de ani de viață ai arhipăstorului bucovinean, un comitet festiv, condus de baronul Hurmuzachi, a organizat o mare manifestare religioasă a ortodocșilor bucovenieni. Aceasta a început cu slujbe în toate bisericile arhidiecezei, în 13/25 noiembrie și a continuat cu manifestarea din 14/26 noiembrie 1888, la care au participat parohieni, consilieri consistoriali, autorități, profesori universitari și studenți din toate colțurile Bucovinei. Manifestarea a stârnit adversitatea unora dintre ruteni, care au protestat „cu privire la regresul bisericii rusești sub acest mitropolit, precum și din cauze naționale, cu privire la piedica ce emană oblăduirea mitropolitului prezent pentru dezvoltarea naționalității rutene”²⁴. În cuvântul de răspuns la discursurile festive rostite în onoarea sa, mitropolitul bucovinean afirma: „Cât despre umilință, apoi vă asigur cu cuvintele prorocului, că pentru Sion nu voi tăcea și pentru Ierusalim nu va tăcea gura mea; de asemenea, cum ca un străjer ce sunt pus casei Noului Israel, voi veghea neadormit și voi întâmpina cu bărbăție orice încercări de

²⁰ Marian Olaru, „Două memorii reprezentative pentru situația social-politică a românilor bucovenieni la sfârșitul secolului al XIX-lea”, în „Analele Bucovinei”, anul II, nr. 1, 1995, pp. 189–190.

²¹ Silvestru Morariu Andrievici a fost fondator al Reuniunii Române pentru Leptură din Cernăuți (1862), vicepreședinte al Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina (1874–1880), apoi membru de onoare al acesteia, inițiator al Societății Muzicale Armonia (1881), al revistei „Candela” (1882), al Tipografiei Arhidiecezane (1883) și al Societății „Academia Ortodoxă” (1889). În timpul arhipăstoriei sale s-a pictat Catedrala mitropolitană din Cernăuți. A colaborat la mai multe periodice din Bucovina, a avut o largă colaborare cu arhiepiscopii ai Bisericii Ortodoxe, a publicat mai multe studii și articole, a alcătuit și sprijinit publicarea de manuale școlare etc. Vezi: Mircea Irimescu, *Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina (1862–2012)*, vol. II, *Voluntariat bucovinean. Membrii Societății*, Rădăuți, Editura Septentrion, 2013, pp. 377–378.

²² Constantin Hrehor, *Silvestru Morariu-Andrievici*, Iași, Editura „Timpul”, 2009, p. 75.

²³ Mitropolit Silvestru Morariu-Andrievici, *op. cit.*, pp. 86–98.

²⁴ Protestul a fost găzduit în paginile ziarului „Neues Wiener Tagblatt” (16 nov. 1888), fiind preluat de „Revista politică”, anul III, nr. 22, 1 decembrie 1888, p. 11.

agresiune confesională; iar ca arhipăstor voi fi, după mandatul Domnului, pururea gata a-mi pune și sufletul pentru turma cuvântătoare ce mi-a fost încredințată”²⁵.

Serbarea prilejuită de împlinirea unui deceniu de când în fruntea Mitropoliei Bucovinei și Dalmației s-a aflat mitropolitul Silvestru Morariu-Andrievici²⁶ a fost un prilej de a reuni toate clasele societății românești „cu reprezentanți așa de numeroși, [că] i-a dat acestei serbări o culoare demonstrativă, prin care s-a arătat dușmanilor vădiți și ascunși ai credinței noastre, cum că tot poporul stă neclintit pe lângă capul său bisericesc și este plin de încredere în conducerea sa”²⁷. Aceasta a fost percepută de redactorii „Revistei politice” ca o lecție pentru toți cei ce se ocupau cu afaceri publice, pentru că, organizându-se activitatea în același fel, s-ar fi putut obține sprijinul întregii „poporațiuni” și ar fi dat greutate „pretențiunilor reprezentanților nației”²⁸. Festivitatea, descrisă ca „manifestațiune grandioasă”, a fost deschisă în seara zilei de 26 aprilie 1890, cu un „conduct” de 1 000 de făclii, fapt nemaivăzut până atunci în Cernăuți, în frunte cu două „capele de muzică”, pornite pe un traseu din Piața „Elisabeta” până la reședința arhiepiscopală. Acolo, în fața balconului, au fost așezați 100 de cântăreți din corul festiv și muzica militară a Regimentului de Infanterie 41, care, împreună cu făcliile de pe portalul principal, au dezvoltat „o mare de lumină”. A fost interpretată uvertura din opera „Wilhelm Tell” de Rossini, sub conducerea lui E. Meședer, apoi imnul festiv compus de C. R. Caraș. Manifestația jubiliară a continuat cu un potpuriu de cântece românești și „slavonești”, alcătuit de Costeletchi și interpretarea „în limba slavonească” a imnului festiv, tradus de Isidor Vorobchievici, alături de alte piese cântate de muzica militară. A doua zi, în 27 aprilie, mitropolitul Morariu-Andrievici a fost condus la catedrală de o deputațiune compusă din arhipresbiterul Mândrilă, Modest Grigorcea, profesorii I. Vorobchievici, Chirilovici și Tarnoviețchi, unde a fost oficiată Liturghia solemnă. În timpul acesteia, piesele corale au fost interpretate de corurile reunite „Armonia” și cel al „Academiei Ortodoxe”. În catedrala din Cernăuți erau prezenți reprezentanții patronilor bisericești și ai nobilimii, membrii Consistoriului, reprezentanții Facultății de Teologie a Universității, reprezentanții mănăstirilor, prepoziții seminarului, profesorii de religie de la școlile populare și mijlocii, reprezentanții preoțimii de păstorie etc. În mijlocul navei catedralei se aflau reprezentanții populației rurale, iar în partea stângă a navei se aflau reprezentanții din toate stările sociale. După serviciul divin, exarhul catedralei, preot Ioan Popovici,

²⁵ Apud Constantin Hrehor, *op. cit.*, p. 126.

²⁶ I. Nistor, *Istoria Bisericii din Bucovina și a rostului ei național-cultural în viața românilor bucovineni*, Rădăuți, 2003, pp. 117–141. Așezarea în scaunul mitropolitan a arhiepiscopului Silvestru Morariu-Andrievici a fost primită cu bucurie de ortodocșii din Bucovina și Dalmația. Numele acestuia era bine cunoscut în cercurile vieneze pentru activitatea sa anterioară, deoarece el a fost un susținător al „partidului federalist”. Totodată, arhiepiscopul bucovinean era considerat ca „bărbat onorat prin încrederea totală a enoriașilor bisericii greco-ortodoxe din Bucovina și care s-a distins printr-o comportare morală în credință față de împărat și casa imperială”, după cum aflăm din *Diploma imperială* emisă în 17 aprilie 1880. Apud Constantin Hrehor, *op. cit.*, p. 72.

²⁷ „Revista politică”, anul V, nr. 10, 15 mai 1890, p. 1.

²⁸ *Ibidem*.

a susținut o cuvântare foarte apreciată. De la catedrală, mitropolitul a fost însoțit la reședința mitropolitană de aceeași deputațiune care l-a adus la catedrală. Jubileul a continuat în sala de festivități, unde cei invitați au fost așezați într-o ordine dinainte stabilită. La intrarea mitropolitului în sala de festivități, acesta a fost întâmpinat de urale și strigăte de „Să trăiască!”, iar corurile „Armonia” și cel al „Academiei Ortodoxe” au interpretat imnul „Mărire în cer lui Dumnezeu” (*Gloria in excelsis Deo*) de Beethoven. În cuvântul de deschidere, Iancu cavaler de Zotta a declarat solemn: „întreaga eparhie este foarte mulțumită cu conducerea și cărmuirea Eminentei Voastre”. Între motivele acestei mulțumiri cuvântătorul enumera: clădirea a 57 de biserici, mărirea respectului străinilor față de biserica din Bucovina, întărirea patriotismului, iubirea nemărginită față de dinastia Habsburgilor și fidelitatea față de imperiu, armonia și iubirea dintre românii și rutenii ortodocși din eparhie²⁹ etc. În cuvântul său, mitropolitul Silvestru Morariu-Andrievici a arătat că toate cele îndeplinite în timpul arhipăstoriei sale se datorau sprijinului obținut de la patronii bisericești, nobilimi, clerul eparhial, inteligență, evlavioșii creștini de la sate și orașe, din partea celor „ce locuim în pământul moștenirii noastre părintești și suntem fiii sfintei și drept-măritoarei biserici a lui Cristos”, de aceea sărbătoarea nu era a „umilinței” sale, ci a „tuturor celor ce au lucrat și lucră la înflorirea Bisericii Țării”³⁰. Mitropolitul s-a referit, în mod special, la „buna înțelegere și amicitia cu conlocuitorii de alte limbi și confesii”, pentru că fiii Bisericii Ortodoxe, „deși de altă limbă, se vor întruni strâns și vor ține morțiș la flamura ortodoxiei, după cum a fost din vechime și sunt astăzi legați prin una și aceeași credință, speranță și amoare întru Cristos”³¹. Silvestru Morariu-Andrievici declara, cu această ocazie, că păstrarea autonomiei trebuia să fie o cauză importantă pentru bucovineni și că, în urma intervenției baronului Victor Stârcea în Parlamentul vienez, avea să se activeze și congresul bisericesc, etapă ce ar fi trebuit să se prefigureze prin „preaînalta sancționare” a statutului. Acest lucru, după cum cunoaștem, nu s-a întâmplat nici până în septembrie 1891. După cuvântarea mitropolitului, corul a interpretat imnul imperial „Gott, erhalte Franz den Kaiser” („Doamne, păzește-l pe împăratul Francisc”). Apoi, mitrofor dr. Ioan Țurcan a ținut o cuvântare în limba ucraineană, care a primit un răspuns din partea arhipăstorului locului. A urmat interpretarea psalmului „Ție ți se cuvine cântare”, pe muzica lui Isidor Vorobchievici.

Între cei care l-au felicitat pe sărbătorit s-au aflat: guvernatorul Anton Pace; Alexandru Vasilco, căpitanul Țării; gen. T. Seracsin; Uhle, președintele Tribunalului din Cernăuți; A. Kochanowski, primarul orașului Cernăuți; Kaluzniacki, rectorul Universității; Würfl, director gimnazial; Ispoescul, consilier școlar; N. Tittinger, președintele comunității izraelite; rabinii Igel și Weis; pastorul evanghelic Fronius și curatorul comunității evanghelice, Mayer; arhimandritul armean ortodox Leon Popovici; reprezentanții gimnaziului ortodox din Suceava, precum și cei ai societăților „Școala română”, „Clubul român” (Suceava), ai societăților academice

²⁹ *Ibidem*, p. 2.

³⁰ *Ibidem*, p. 3.

³¹ *Ibidem*.

studentești „Junimea”, „Bucovina”, „Bukovyna”, Reuniunea medicală etc. La festivități au fost prezente deputați creștin-ortodoxe din Liov și Stanislau. Au trimis telegrame și scrisori de felicitare: mitropolitul Miron Românul, episcopii Gherasim Petrovici, Ioan Meșan și Nicolai Popa, administratorul diecezei de Zara, arhimandritul Iovici, comunitățile parohiilor grecești și sârbești din Viena, deputații bucovineni, bucovinenii din Viena, învățătorii bucovineni ai școlilor populare din Rădăuți, comuna orășenească Rădăuți³² etc.

Manifestările prilejuite de serbarea celor zece ani de arhipăstorie ai mitropolitului Silvestru Morariu-Andrievici ilustrează importanța Bisericii Ortodoxe a Bucovinei, forța acesteia în societatea provincială, precum și rolul jucat de arhiepiscop în întărirea eparhiei. Însă, adversarii mitropolitului nu au încetat lupta. În memoriile sale, Constantin Morariu arată pe larg atmosfera din interiorul Eparhiei Bucovinei, în care se duceau disputele dintre autoritățile imperiale și locale pentru dominație, cu cunoscuta susținere a guvernatorilor Pino și Pace, dintre români și ruteni pentru întâietate în protopopiate și parohii, pentru școală și învățământ în limbile naționale, prozelitismul catolic și activitatea unor susținuți din Galiția și de la Viena, precum și opoziția unor preoți sau chiar demnitari ai bisericii din Bucovina. Este vorba de „clica” compusă din Arcadie Ciupercovici, Miron Călinescu, Dionisie Bejan și Gheorghe cavalier de Reus. Activitatea mitropolitului Morariu-Andrievici, apreciat de adversari ca „naționalist”, a făcut ca acesta să fie „trecut cu vederea” la așezarea în scaunul mitropolitan³³.

Alegerile din 1890 au fost fixate pentru zilele de 8, 10 și 14 iulie. Guvernatorul și Jandarmeria aveau să asigure păstrarea ordinii și respectarea cadrului legal în timpul campaniei și în zilele alegerilor în toate cele trei curii electorale. În vederea participării la alegeri, cei desemnați trebuiau să aibă asupra lor un act de identitate și o legitimație de alegător eliberată de administrațiile locale, documente ce erau verificate de către comisarii desemnați să supravegheze secțiile de votare. Campania electorală a fost una intensă, mai ales că proiectele politice ale ucrainenilor și cele ale românilor au intrat în coliziune. Cauza acesteia a fost dorința ucrainenilor de a avea o reprezentare în Dietă proporțională cu numărul etnicilor din provincie, situație care, apreciau elitele românești ale provinciei, pune sub semnul întrebării întregul angrenaj politic existent și preponderența românilor. Pentru a obține rezultate cât mai bune în alegeri, conservatorii români s-au aliat cu armeano-polonii, consimțind să împartă, în mod egal, cele opt mandate din curia mării proprietăți. În fruntea Comitetului Electoral Provincial Autonomist, constituit din cele două grupări politice amintite, a fost desemnat Alexandru Vasilco. Pentru a-și maximiza șansele de reușită, ucrainenii s-au organizat în Comitetul Electoral Provincial Rutean. Deoarece în provincie situația tindea să evolueze spre o „direcție potrivnică intereselor statului”, guvernatorul Bucovinei, Anton Pace, s-a văzut nevoit să intervină în vederea asigurării unui climat mai puțin tensionat. Ca urmare, a fost încheiat un compromis

³² *Ibidem*.

³³ Ioan-Paul Valenciuc, *op. cit.*, p. 13.

între cele două mișcări politice naționale, care a fost girat de Alexandru Vasilco (președinte al Comitetului Autonomist) și dr. Ștefan Ștefanovici (vicepreședinte al Comitetului Executiv al Comitetului Electoral Rutean). Înțelegerea dintre cele două părți prevedea că românii cedau ucrainenilor districtele electorale rurale Coțmani, Zastavna și Cernăuți, în schimb ucrainenii renunțau la pretenția de a avea paritate cu românii în Dieta Bucovinei. Aceasta însemna că în districtele amintite aveau să fie propuși spre validare doar candidați ruteni³⁴. Cei trei candidați ai rutenilor, propuși în districtele electorale Coțmani, Zastavna și Cernăuți, erau cunoscuți pentru loialitatea afișată față de „guvern” și, ca urmare, au fost acceptați de „regim”. Conte Anton Pace a făcut numeroase presiuni asupra grupării politice a românilor, reușind să impună candidatura unor funcționari guvernamentali apropiați, liberali germani, în districtele Siret și Câmpulung. Aceasta a fost o practică politică folosită de aici înainte de guvernatori, cu mai mult sau mai puțin succes, până la Primul Război Mondial. Cedarea de către „Concordia” a districtului Câmpulung Moldovenesc, apreciat ca fiind unul dominat de elementul românesc, a fost considerată ca o greșală în această campanie electorală, cu implicații negative asupra activității politice a românilor din perioada următoare în acest district³⁵.

În 8 iunie 1890, în urma hotărârii adunării generale a Societății „Concordia”, au fost anunțați candidații români pentru ocuparea scaunelor de deputat în curia districtelor rurale și a orașelor, cu excepția orașului Cernăuți. În legătură cu alegerile pentru Cernăuți, românii s-au aliat cu rutenii și polonezii, susținându-l pe Wexler, împotriva candidatului „pseudoliberal” Rott. Această poziție a fost adoptată de Societatea „Concordia”, pentru că Rott se ridicase împotriva gimnaziului, a școlii reale din Suceava, a propus secularizarea Fondului Religionar Ortodox și parcelarea pământurilor acestuia și l-a atacat pe profesorul Constantin Popovici când a depus jurământul de deputat în Dietă în limba română³⁶.

Societatea politică „Concordia” a susținut candidații săi printr-o vie campanie, în care ținta atacurilor sale au fost mai ales candidații liberalilor germani. Aceștia se prezentau divizați în campanie în două facțiuni opuse – neînțelegerile erau mai evidente în privința persoanelor care aveau să obțină cele două mandate pentru Cernăuți. O grupare susținea candidaturile primarului Kochanowski și a notarului dr. Wexler, cea de a doua grupare susținea candidaturile avocatului dr. Rott și a fostului consilier gubernial Wazl. Pentru explicarea situației create în rândurile liberalilor germani, Mihai-Ștefan Ceaușu indică și faptul că evreii cernăuțeni au susținut candidatura notarului dr. Wexler³⁷, la care s-au asociat românii, rutenii, polonezii, ultimele două grupări politice fără prea mult entuziasm³⁸. Însă, în ansamblu, liberalii

³⁴ Mihai-Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, p. 304.

³⁵ Ioan Cocuz, *op. cit.*, p. 194.

³⁶ *Ibidem*, p. 195.

³⁷ Mihai-Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, p. 305.

³⁸ Apud Ion Cocuz, *op. cit.*, p. 195. Românii credeau în victoria candidatului german, pentru că fusese recomandat de comitetul de cetățeni ai orașului Cernăuți, condus de Richter și pentru că sperau să dea o lecție prin înfrângerea „pseudo-liberalilor”, deoarece, spuneau: „ne tratează ca pe o nimica, ci înainte de vreo doi ani s-a încumetat a zice că noi suntem o nulă politică. «Concordia» dorește numai să le

germani erau alături de factorul guvernamental pentru menținerea pozițiilor deținute de elementul german instruit, într-o provincie de limbă germană, cum era considerată Bucovina.

Prin prisma rezultatelor obținute, deși național-conservatorii români nu au mai obținut majoritatea mandatelor în Dieta (14 din 31), prin alianțele cu armeano-polonii sau chiar cu ruteni și mandatul de virilist al mitropolitului Silvestru Morariu-Andrievici aceștia își puteau asigura o majoritate confortabilă. Tot ei au obținut și două mandate la curia mării proprietăți ecleziastice, prin consilierii consistoriali Miron M. Călinescu și dr. Ion Țurcan. Între insuccesele național-conservatorilor la alegerile din 1890, înregistrăm obținerea a doar trei mandate din opt, în urma ruperii alianței cu armeano-polonii. Cei trei deputați aleși au fost: Ioan Lupul, dr. Ioan Volcinschi și baronul Eugen Stârcea. La aceste alegeri, armeano-polonii au obținut patru mandate și conservatorii germani un mandat. În curia districtelor rurale, au reușit toți cei șapte candidați susținuți de Societatea „Concordia”, după cum urmează: Alexandru Vasilco – districtul Vijnîța – Putila, Nicolae Mustață – Sadagura, Gheorghe Flondor – Storojineț, Mihai Goian – Stănești, Oreste Renney – Rădăuți, Victor Stârcea – Gura-Humorului – Solca, Ioan Zotta – Suceava. În condițiile unui absentism pronunțat, conservatorii români au obținut un mandat și în curia orașelor, la Rădăuți, prin baronul Eudoxiu Hurmuzachi, căpitan districtual pensionat³⁹. Rezultatele obținute în alegeri de gruparea conservatorilor naționali români s-au reflectat și în componența Comitetului Țării, unde au fost cuprinși Victor Stârcea, ca reprezentant al curiei comunelor rurale, și Oreste Renney, ca reprezentant al ansamblului deputaților din Dietă. Alte două locuri au revenit lui Ștefan Ștefanovici, reprezentant al curiei mării proprietăți și liberalului german Johann von Woynarowicz, în curia orașelor și a Camerei de Comerț⁴⁰.

Liberalii germani și evreii au obținut la aceste alegeri opt mandate, reușind să aibă mai multe voturi în curia Camerei de Comerț și Industrie și cea a orașelor. La Camera de Comerț și Industrie au obținut mandate consilierii camerali evrei Iakob Kohn și David Tittinger; la Siret, opțiunile alegătorilor s-au îndreptat către candidatul liberal Johann Woynarowicz; la Suceava a ieșit învingător căpitanul districtual Wilhelm Pompe; la Cernăuți, după incidentul în care 200 de persoane încercaseră a pătrunde cu forța în localul secției de vot fără legitimație, au fost aleși liberalii Anton Kochanowski, primarul orașului și dr. Josef Rott. Mandatul acestuia a fost contestat pentru că funcționarii primăriei, favorabili primarului orașului Cernăuți, au refuzat să elibereze legitimații de alegător pentru 260 de persoane,

arate că românii există, că sunt și că înseamnă ceva [...], ea voiește să-i învețe a ne respecta pe noi românii, a le arăta că fără noi nu pot nimic și cum că noi suntem decisivi”. În această atmosferă, resursele guvernatorului și ale susținutului său, primarul orașului Cernăuți, Rott, au fost mai importante. Cei doi au recurs la forța instituțiilor pe care le conduceau, fapt materializat prin refuzul eliberării adevăraților de alegător pentru 260 de persoane.

³⁹ Mihai-Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, p. 306.

⁴⁰ *Ibidem*.

ceea ce l-a dezavantajat pe candidatul lor, Wexler⁴¹. Analizând contestația izraeliților cernăuțeni, Comitetul Țării a dat câștig de cauză candidaților liberali. În districtele rurale Siret și Câmpulung, în urma presiunilor guvernatorului Anton Pace, au fost aleși doi înalți funcționari guvernamentali: Felix Pino, fost guvernator și Josef Kochanowski, consilier guvernamental.

În urma înțelegerii cu românii, rutenii au obținut trei mandate în Dieta Bucovinei, după cum urmează: în districtul electoral rural Cernăuți a ieșit învingător dr. Vasile Wolan, directorul spitalului public provincial, reprezentant al „rutenilor bătrâni”; Ioan Tyminski a ieșit câștigător la Zastavana și Irotei Pihuleac, profesor la Gimnaziul ortodox din Cernăuți, reprezentant al „rutenilor tineri”, la Coțmani. Ca urmare a acestor rezultate, Alexandru Vasilco a fost numit de împărat în funcția de căpitan al Țării, în 21 septembrie 1890, iar locțiitor a fost numit dr. Vasile Wolan. Istoricul Mihai-Ștefan Ceaușu remarcă faptul că, de data aceasta, nu s-a mai ținut seama de principiul că minoritatea dădea funcția de locțiitor al căpitanului, ci a fost folosit principiul ponderii naționale. Prin acesta, contele Pace considera că populația ucraineană primea „un semn al încrederii imperiale, câștigând pentru puterea centrală recunoștința și simpatia acestei naționalități”⁴². Între atuurile numirii dr. Wolan ca locțiitor se aflau faptul că directorul Spitalului Provincial se arătase fidel Coroanei imperiale, desfășurase o bună activitate în conducerea spitalului și, ca profesor de medicină legală la universitatea din localitate, avea o poziție socială înaltă în cadrul societății bucovinene și relații bune cu românii, mai ales cu boierii români, fapt determinat și de căsătoria sa cu baroneasa Elena Petrino.

Masificarea culturii, răspândirea științei de carte și rolul activ al Universității din Cernăuți⁴³ în formarea elitelor bucovinene au avut darul de a aduce pe scena politică noi forțe și afirmarea unor lideri, cei mai mulți provenind din rândurile „tinerilor” politicieni, recrutați dintre învățători, profesori, preoți, jurnaliști, avocați și alte profesii liberale. Totodată, în consonanță cu mișcările politice și de idei din imperiu, pe fundalul creșterii presiunii pentru democratizare, prin aducerea în scena politică a unor noi pături sau categorii sociale, viața politică a provinciei se intensifică și naționalismul cuprinde formațiunile politice ce iau naștere la sfârșitul secolului al XIX-lea⁴⁴. Dar proiectele politice naționale, mai ales cele ale românilor și ucrainenilor, intră în coliziune, prilej pentru imperiali de a se folosi această situație. După ce, la începutul anilor '80 ai secolului al XIX-lea, în imperiul dualist se formează partidele politice ale germanilor, treptat și în celelalte provincii ale imperiului au luat naștere partide politice ale diferitelor naționalități.

Majoritatea conservatoare din Dieta Bucovinei, care își începea activitatea în septembrie 1890, nu a avut decât o perioadă scurtă de liniște, fapt explicabil prin

⁴¹ *Ibidem*, pp. 307–308.

⁴² *Ibidem*, p. 309.

⁴³ С. С. Костишин (голова), *Чернівецький Університет, 1875–1995. Сторіки історії*, Чернівці „Рута”, 1995, pp. 15–19.

⁴⁴ Сергій Осачук, *Німці Буковини. Історія товариськово руху (друга половина XIX – початок XX ст.)*, Чернівці, 2002, pp. 24–25.

schimbarea alianțelor politice și intensificarea mișcărilor naționale din Bucovina⁴⁵. Opoziția din Dietă s-a întărit prin apropierea dintre liberalii germani și „rutenii tineri”, care au reușit să facă o opoziție puternică prin folosirea obstrucției parlamentare, fapt ce a dus la înrăutățirea funcționalității acestei instituții, esențială pentru viața politică din provincie. La aceasta se adaugă și conflictul deschis între conservatorii naționali și guvernatorul Anton Pace, determinat de dorința acestuia de combatere a cererilor naționale ale românilor și sprijinirea fățișă a rutenilor. Conflictul a devenit activ în 30 septembrie 1891, prin convocarea Congresului bisericesc. Conform statutului alcătuit în 1871, congresul exprima preocuparea societății ortodoxe bucovinene pentru aplicarea principiilor constituționale cu privire la autonomia cultelor religioase recunoscute, fapt care se realizase pentru alte culte religioase din imperiu. Preocupantă mai ales din 1848, problema congresului bisericesc a opus dorinței românilor cercurile politice imperiale, care nu acceptau „vreo ingerință în administrarea Fondului Bisericesc și în numirea episcopului, chestiuni socotite a fi doar de competența împăratului, în calitate sa de șef al provinciei”⁴⁶. Conflictul dintre conservatorii naționali și guvernatorul Pace s-a amplificat prin polemica iscată între șeful executivului bucovinean și mitropolitul Silvestru Morariu-Andrievici, pe tema alcătuirilor sinodale ale românilor din afara Bucovinei. Anton Pace contesta aceste alcătuirii pe motiv că în Eparhia Bucovinei trăiau, alături de români, și ucraineni. Iancu Zotta și Mihai Pitei au intervenit în dezbateri și i-au cerut lui Pace să dea în scris motivele pentru care nu a supus spre sancțiunea imperială statutul și regulamentul de alegere a reprezentanților în congresul bisericesc. Guvernatorul a refuzat și a dispus dizolvarea congresului⁴⁷. La începutul

⁴⁵ Ion Cocuz, *op. cit.*, p. 194.

⁴⁶ Pomind de la prevederile Constituției din Austria, conducătorii politici ai românilor, cu asentimentul ministrului Cultelor și împreună cu deputații bucovineni, s-au adresat Consistoriului Bisericii Ortodoxe din Bucovina pentru a pregăti un proiect de statut fundamentat pe legile imperiului. În proiectul amintit se menționaseră toate drepturile constituționale specifice unei biserici autonome. Guvernul nu a acceptat principiile cardinale ale acestuia – alegerea episcopului și administrarea Fondul Religionar Ortodox, însă cu celelalte principii a fost de acord. În anul 1870, a fost convocată o întrunire pentru pregătirea congresului de constituire, care a finalizat statutul, ce a fost înaintat împăratului, în 9 august 1871, pentru a fi sancționat. Congresul bisericesc a fost convocat abia în anul 1882. „De dragul păcii și pentru ca congresul, cel puțin în principiu, să se poată realiza, aleșii clerului și ai poporului gr.-or. din Bucovina au renunțat la dreptul de a-și alege episcopul și de a administra Fondul Religionar gr.-or. și s-au unit pentru statut, cu care părea a fi înțeles guvernul”. Compromisul realizat, care-i avantaja pe imperiali, a fost primit favorabil de aceștia. Dar, an după an, aplicarea lui s-a amânat, cu toate intervențiile deputaților români în Cameră. Intervenția lui Victor Stârcea, în 29 aprilie 1891, în plenul Camerei, părea că a deblocat rezolvarea acestei chestiuni. Dar, după 25 de ani de așteptări, statutul a fost respins, provocând nedumerire în rândurile unora dintre bucovineni. Vezi: „Afacerea congresului bisericesc”, în „Gazeta Bucovinei”, anul I, nr. 8, 26 mai (7 mai) 1891, pp. 1–2; Mihai-Ștefan Ceașu, *op. cit.*, pp. 311–312; Constantin Hrehor, *Silvestru Morariu-Andrievici*, Iași, Editura „Timpul”, 2009, pp. 98–105.

⁴⁷ Conflictul dintre Anton Pace, prezent la congresul bisericesc în calitate de comisar imperial, și conservatorii naționali români s-a manifestat prin confiscarea numărului 42 din 1891 al „Gazetei Bucovinei”, în care se relata desfășurarea acestuia, deși conținutul articolului trecuse de cenzură. După cum putem citi în protocolul primei zile a congresului, din 18/30 septembrie 1891, Pace ar fi observat că în

anului 1892, conflictul a devenit și mai intens, atunci când Pace a atribuit lui Nicolae Mustață o scrisoare anonimă ce-i fusese adresată. Ca formă de protest, Mustață a demisionat din funcția de consilier la Domeniile Fondului Religionar Ortodox din Bucovina și l-a provocat pe guvernator la duel, pentru apărarea onoarei⁴⁸. Deputații conservatori naționali din Dietă s-au solidarizat cu Mustață și, în frunte cu Alexandru Vasilco, căpitanul Țării, au întreprins mai multe acțiuni contra guvernatorului. Ca urmare, conflictul s-a acutizat și s-a cantonat mai mult între Pace și Alexandru Vasilco. În luna februarie 1892, o deputație a românilor bucovineni s-a deplasat la Viena pentru a aduce la cunoștința prim-ministrului Taaffe situația din Bucovina și a cere demisia lui Anton Pace, în caz contrar amenințând că își vor depune mandatele, în 3 martie. În mod neașteptat pentru români, prin înțelegerea dintre liberali, armeano-poloni și ruteni, 16 deputați din Dieta Bucovinei și-au depus mandatele, fapt ce a dus la dizolvarea Dietei în 27 februarie 1892. La sugestia lui Pace, de a se desfășura cât mai repede alegerile pentru Dietă, autoritățile habsburgice au propus ca acestea să aibă loc la începutul lui aprilie 1892.

orașuna mitropolitului Silvestru Morariu-Andrievici, președinte al congresului, s-ar fi făcut referire la românii de peste hotarele țării, acesta afirmând că „nu va admite în decursul dezbaterilor congresuale ca să se facă amintire de constituiri sinodale din țări străine, considerând că în Bucovina nu sunt numai români, ci și ruteni”. În această situație a intervenit mitropolitul Bucovinei, care a constatat „că este o neînțelegere la mijloc și, dând lămuririle necesare, [A. Pace – n.n.] și-a retras observarea, scuzându-se că nu înțelege limba română și cum că a fost rău informat în privința celor zise de Înalt Preasfinția Sa președintele”. Dr. Ioan cavalier de Zotta a intervenit în dezbateri, prin intermediul prezidiului congresului, pentru a cere comisarului imperial să prezinte în scris motivele pentru care „n-au fost propuse la sancțiunea mai înaltă statutul congresului, cât și regulamentul de alegere, împreună cu o traducere în limbile română și rutenă”. Mihai Pitei s-a alăturat dezbaterii, arătând că motivele au fost citite repede și nu au fost înțelese, din cauza acusticii rele a sălii în care se desfășura congresul, cerându-i lui Anton Pace să împărtășească motivele în scris. Ioan cavalier de Zotta a insistat, adăugând că Anton Pace a citit motivele în limba germană, „care nu e limba ortodocșilor din Bucovina”. Mitropolitul Silvestru Morariu-Andrievici a căutat să medieze între cele două poziții. Acesta a susținut că era datoria comitetului, ce avea să se aleagă pentru stabilirea obiectivelor congresului, să judece dacă „e neapărată trebuința comunicarea în scris sau nu” a motivelor amintite mai sus. Cf. „Gazeta Bucovinei”, anul I, nr. 57, 14/26 noiembrie 1891, p. 2. Românii au contestat la tribunal decizia confiscării numărului 42, din 4 octombrie 1891, al „Gazetei Bucovinei”, în 25 ianuarie 1892, în ședință publică (deși, inițial, contestația trebuia judecată în biroul consilierului c. r. Adolf Heilig, datorită interesului și prezenței unui numeros public, îndeosebi studenți români). Completul era condus de consilierul c. r. Adolf Heilig, în calitate de președinte și votanți erau Bohusievicz și Lewicki. Procuratura a fost reprezentată de Atanasie Pridie și apărarea a fost făcută de avocatul Mihai Pitei. Folosindu-se de acest prilej, comitetul de redacție condus de Pompiliu Pipoșu a dat publicității motivarea sentinței de respingere a contestației. În felul acesta, bucovinenii au putut afla conținutul articolului ce a stat la baza deciziei procurorului de confiscare a „Gazetei Bucovinei”, din 4 octombrie 1891.

⁴⁸ Despre conținutul presupusei scrisori a lui Nicolae Mustață, trimisă lui Anton Pace, nu aflăm decât indirect, din zările vremii. Pentru că prezenta respectiva scrisoare și conflictul dintre Mustață și Pace, articolul din numărul 30, din 16/28 aprilie 1892, a fost „confiscat”. Urmând aceeași procedură la judecarea contestației, pe care am descris-o mai sus, Mihai Pitei fiind avocatul apărării, Curtea a decis că este neîntemeiată. În numărul 31 al „Gazetei Bucovinei”, din 16 aprilie/1 mai 1892, aflăm că împăratul a emis un ordin prin care se înceta instrucția începută împotriva lui Anton Pace și Nicolae Mustață pentru duelul de onoare cerut de Mustață, în urma căruia cei doi au fost răniți.

La sfârșitul secolului al XIX-lea, dezvoltarea proiectelor identitar-naționale ale etniilor din Bucovina aducea în dezbatere și ideea accesului egal al rutenilor și românilor (*Ausgleichgerechtigkeit*) la resursele Fondului Religionar Ortodox al Bucovinei, cel mai mare proprietar de păduri, terenuri arabile, mine, iazuri, mori etc. Această instituție, înființată în vremea lui Iosif al II-lea, deținea, în anul 1786, 63% din suprafața Bucovinei, însă a fost redusă la jumătate prin vânzări, colonizări etc., astfel încât, în anul 1918, suprafața deținută era de 25,7%. Fondul Religionar Ortodox a fost supus de-a lungul vremii unor varii procese, de la vânzarea sau achiziționarea unor suprafețe de teren, la introducerea de forme de organizare care au dus la creșterea controlului statului austriac asupra averii sale. În anul 1910, averea Fondului era împărțită în trei părți: păduri (250 159 de ha, față de o suprafață împădurită de 447 868 de ha în Bucovina), domeniile (17 424 de ha, față de 46 000 de ha în 1899) și mine. Avera imobilă era estimată la 135 de milioane de coroane, iar cea mobilă la 20 de milioane de coroane. Masa lemnoasă din pădurile Fondului era apreciată a fi de 65 de milioane metri cubi⁴⁹. În anul 1890, expira contractul de arendare a domeniului Rădăuților, prilej pentru autoritățile imperiale de a pregăti cumpărarea acestuia. În acest sens s-a format o comisie ministerială, care a făcut un inventar al bunurilor și a stabilit un preț estimativ al acestora. Mitropolitul Silvestru Morariu-Andrievici, cu sprijinul Consistoriului, a împiedicat planul imperialilor. Atunci, statul a trebuit să revină la practica arendării, așa cum procedase și mai înainte⁵⁰. Contractul de arendare a fost încheiat pe 20 de ani și avea să fie reînnoit în 1910.

Luna martie a anului 1892 a fost marcată de o intensă campanie electorală. Atunci s-au produs importante procese politice care s-au soldat cu o apropiere între curentele politice românești din provincie, adică între „tineri” și „bătrâni”. Ca urmare a acestor evoluții, s-a format primul partid politic al românilor bucovineni care-și promiteau solidaritate în chestiunile politice, naționale și bisericești⁵¹. Formațiunea care s-a înființat în 7 martie 1892 s-a numit Partidul Național Român – „Concordia” din Bucovina și a avut ca organ de presă „Glasul Bucovinei”⁵². În fruntea partidului a fost desemnat Iancu Zotta (președinte), iar din comitetul de conducere făceau parte: Modest Grigorcea, V. Morar, I. Procopovici, C. Ștefanovici, D. Voronca, Ioan Volcinschi și

⁴⁹ Sorin-Toader Clipa, *Fondul bisericesc al Bucovinei și lichidarea lui: 1948–1949*, Suceava, Editura Universității, 2005, p. 53.

⁵⁰ Ion Nistor, *Istoria bisericii din Bucovina și a rostului ei național-cultural în viața românilor bucovineni*, Rădăuți, Editura Septentrion, 2003, p. 133.

⁵¹ Mihai-Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, p. 313.

⁵² Keith Hitchins, „Românii”, în *Monarhia Habsburgică (1848–1918)*, vol. II, *Popoarele imperiului*, București, Editura Academiei Române, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Iași, Editura Polirom, 2021, p. 236. Societatea politică „Concordia” s-a înființat în anul 1895, ca o reacție față de baza socială îngustă a Partidului Centralist. În programul său politic, „Concordia” dorea să-i reprezinte pe toți românii, mai ales pe țărani și pătura mijlocie, clase sociale neglijate până atunci. Prin unirea dintre cele două curente românești, în 1892, a luat naștere un partid politic conservator, dominat de marii proprietari.

Orest Țurcan. La aceeași adunare s-a hotărât și formarea unui Comitet Electoral Central, care avea drept scop coordonarea campaniei electorale. Acesta era compus din toți deputații dietali și cei din Consiliul Imperial de la Viena. Tot în acest organism au fost desemnați și mai tinerii politicieni George Popovici și Iancu Flondor. Presa vremii este plină de acuze reciproce de încălcare a legilor și regulilor electorale. Ziarul „Glasul Bucovinei” a fost cenzurat, manifestele electorale au fost confiscate, autoritățile administrative au făcut presiuni asupra electoratului prin autoritățile locale, iar guvernatorul se aliase cu celelalte partide din Bucovina pentru lupta împotriva românilor și a Bisericii Ortodoxe. Mitropolitul Silvestru era acuzat de Anton Pace că folosește preoțimea în realizarea unei campanii favorabile românilor, că au fost încălcate înțelegerile anterioare privitoare la împărțirea mandatelor pe partide și naționalități în districtele rurale Cernăuți (Vasile Morariu) și Câmpulung (T. V. Ștefanelli), care în campania anterioară fuseseră cedate liberalilor germani sau altor competitori. În districtele urbane Cernăuți, Suceava și Rădăuți fuseseră desemnați candidați români independenți, dar susținuți de P.N.R. „Concordia” din Bucovina. În timp ce căpitanul districtului Câmpulung, Dumitru Moghior, s-a implicat activ în susținerea candidaților români, Anton Pace s-a folosit de toate mijloacele administrative pentru a determina victoria în alegeri a candidaților adversari ai românilor.

Cu toate eforturile depuse de Anton Pace și de autoritățile ce-i erau subordonate⁵³, P.N.R. „Concordia” a obținut rezulte bune în urma alegerilor. Ca urmare, în Dietă, românii aveau 14 mandate, germanii și evreii au obținut șapte, armeano-polonii cinci și ucrainenii patru. Candidații românilor bucovineni au ieșit învingători în districtele electorale rurale din: Câmpulung, Siret, Rădăuți, Storojineț, Vijnița, Suceava și Gura-Humorului. Au fost aleși deputați: T. V. Ștefanelli, Eudoxiu Hurmuzachi, Ilarion Onciul, Gheorghe Flondor, Alexandru Vasilco, Ioan Zotta și Victor Stârcea. Candidații români au ocupat și șase locuri în curia mării proprietăți: două în Corpul I electoral (Ion Țurcanu și Miron Călinescu) și patru în Corpul al II-lea electoral al aceleiași curii (Ioan Lupul, Ioan Volcinschi, Nicolae Mustață și Eugen Stârcea). Silvestru Morariu-Andrievici, în calitate de virilist, întreaga lista deputaților români și asigura o pondere importantă a acestora în Dieta Bucovinei⁵⁴. Deputații liberali germani au obținut două mandate la Camera de Comerț din Cernăuți, prin Iacob Kohn și David Tittinger, și cinci mandate ale orașelor bucovinene: Anton Kohanowski și Josef Rott – Cernăuți, Johann Woynarowicz – Siret, Philip Zierhoffer – Suceava și Karl Hübsch – Rădăuți. Armeano-polonii conservatori au obținut, în urma

⁵³ „La aceste alegeri s-au arătat tăria și cinstea poporului român. Până atunci, poporul nostru alegea de deputat pe acela care era plăcut căpitanului și, rareori, se gândea unul sau altul care ar fi votat împotriva voinței căpitanului. Acuma însă s-a întâmplat altfel, mai ales în ținutul Câmpulungului, unde poporul român, împotriva voinței căpitanului, a ales de deputat pe un român adevărat și prieten al poporului nostru. Tot așa s-a întâmplat și în ținutul Sucevei și Storojinețului, unde căpitanii nu făceau silă, ci lăseau pe popor să aleagă după voia lui. Și în aceste ținuturi s-au ales deputați români”. Cf. „Unele întâmplări din țara noastră, în anul 1892”, în „Deșteptarea”, anul I, nr. 1, p. 6.

⁵⁴ Mihai-Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, pp. 316–317.

compromisului realizat cu românii, patru mandate în Corpul al II-lea electoral al curiei marii proprietăți: Ștefan Ștefanovici – șeful partidului, Christof Abrahamovicz, Gheorghe Capri și Anton Kochanowski junior. Un alt mandat a fost obținut în urma presiunilor autorităților cernăuțene – este vorba de Ioan Capri, districtul electoral rural Stănești⁵⁵. Sprijiniți în mod evident de guvernatorul Pace, ucrainenii au obținut patru mandate, împărțite între „rutenii bătrâni” și „rutenii tineri”. Primii au izbândit prin Ioan Tyminski – colegiul electoral rural de la Zastavana și Vasile Wolan – Cernăuți. Smal-Stocki a câștigat mandatul la Sadagura și Hieroteus (Ierotei) Pihuleak la Coțmani.

În urma rezultatelor obținute, românii le reveneau două locuri în Comitetul Țării și funcția de căpitan al Țării. Încercând să schimbe regulile aplicate până atunci, reprezentanții liberalilor germani, ai armeano-polonilor și ucrainenilor, au trimis un memoriu prim-ministrului Taaffe, în 15 aprilie 1892, pentru a obține o reprezentare mai bună „pe partide și naționalități, a celor patru locuri din cadrul comitetului”⁵⁶. Anton Pace și-a însoțit raportul despre rezultatele alegerilor către Ministerul de Interne cu o serie de acuzații de „iloialitate” și „iredentism” la adresa românilor, precum și prin evidențierea legăturilor subversive ale românilor bucovineni cu Regatul României, pentru înfăptuirea unui „imperiu” daco-român, care ar fi presupus și încorporarea Bucovinei. De aceea, Pace se pronunța pentru numirea unui căpitan al Țării, altul decât unul din rândul românilor. Argumenta această propunere și prin faptul că numirea unui căpitan al Țării din rândul românilor⁵⁷ ar fi dus nu numai la preponderența acestora în Dietă, ci și la ocuparea unor importante funcții provinciale, ceea ce ar fi însemnat „românizarea” provinciei. În viziunea guvernatorului, cel mai nimerit a deveni căpitan al Țării era Anton Kochanowski, reprezentant al liberalilor germani, iar ca locțiitor Ion Lupul. Cum la conducerea imperiului se afla un guvern conservator, nu tocmai favorabil liberalilor germani, Pace argumenta că aceștia „trebuie protejați de stat împotriva amenințării naționalismului românesc”⁵⁸. Deoarece starea de conflict din provincie se prelungea prea mult, autoritățile vieneze nu au luat în seamă propunerile lui Pace și, în luna mai a anului 1892, l-au înlocuit din funcție⁵⁹ cu baronul Franz Freiherr von Kraus, fost director al poliției din Viena, care s-a dovedit a fi mai puțin ostil conservatorilor naționali români⁶⁰. În august 1892, imperialii l-au numit

⁵⁵ *Ibidem*, p. 318. Explicând anumite fenomene electorale ce s-au manifestat în epocă, Mihai-Ștefan Ceaușu scria următoarele: „Datorită insuficienței dezvoltării a conștiinței naționale în mediul rural, a sistemului electoral și a presiunilor de natură administrativă exercitate de Guvernământul de la Cernăuți, majoritatea etnică dintr-un district electoral nu avea întotdeauna importanță prea mare, existând frecvente situații când alegătorii de o anumită etnie alegeau un candidat de altă etnie”.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 319.

⁵⁷ Conform presei vremii, cel îndreptățit să fie desemnat căpitan al Țării era Alexandru Vasilco, liderul politic al românilor bucovineni. Deși îndeplinise cu succes această demnitate, acesta anunța, la scurt timp după alegerile din aprilie 1892, că nu dorește să mai fie numit căpitan al Țării.

⁵⁸ Mihai-Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, p. 320.

⁵⁹ Despre înlocuirea lui Anton Pace în funcția de președinte al Țării aflăm din „Gazeta Bucovinei”, anul II, nr. 37–38, 14/26 mai 1892. În mod ilustrativ, numărul amintit al oficiosului românesc este dublu pentru că, la ordinul apropiaților lui Pace, ziarul fusese confiscat în unele districte din provincie.

⁶⁰ Franz Freiherr von Kraus a fost guvernatorul Bucovinei între 22 mai 1892 și 13 iunie 1894.

căpitan al Țării pe Ioan Lupu, mare proprietar român⁶¹, cu bună experiență politică în Dietă, în Comitetul Țării și Camera Imperială, cunoscut lider al P.N.R. „Concordia” și locțiitor pe dr. Joseff Rott, lider al liberalilor germani.

Viața politică din provincie părea a avea toate elementele unei necesare stabilități. Guvernul conservator condus de Taaffe ar fi dorit o alianță a conservatorilor români cu armeano-polonii pentru realizarea unei majorități confortabile în Dietă și derularea cu succes a proiectelor politice asumate. Dar, liberalii germani au reușit să împiedice alianța preconizată dintre români și armeano-poloni⁶². Ca urmare a decesului deputatului George Flondor, lucrările Dietei, care trebuiau să înceapă în 9 septembrie, au fost amânate pentru 22 septembrie 1892. În circumscripția Storojineț a fost ales Modest von Grigorcea, cu majoritatea voturilor electorilor, în timp ce contracandidatul său, dr. Gheorghe Popescu, a fost votat de foarte puțini dintre electori. Astfel, Modest von Grigorcea, unul dintre liderii partidului și editor al „Gazetei Bucovinei”, publicația oficială a partidului, se alătură deputaților conservatori ai P.N.R. „Concordia”. După verificarea actelor electorale, a fost invalidată alegerea lui Ioan von Capri în circumscripția Stănești – Vășcăuți, deoarece s-au constatat numeroase încălcări ale legislației electorale. A fost preferat, prin votul exprimat în 4 noiembrie, candidatul Ioan Bejan, preot românofil, care l-a învins pe Josef Kochanowski, susținut guvernamental. Gruparea liberalilor germani a încercat fără succes să obțină invalidarea mandatului obținut de Ioan Tyminski, reprezentant al „rutenilor bătrâni”. După ce a survenit decesul deputatului de Siret, Johann Woynrowicz, în 22 octombrie 1892, gruparea liberalilor a mai pierdut un mandat, chiar dacă a avut șansa recuperării acestuia, la alegerile din 17 noiembrie 1892 sau la alegerile din 11 ianuarie 1893.

⁶¹ Periodicul „Freden Blatt” (nr. 151, 4 iunie 1892) anunța că Alexandru Vasilco a comunicat „locurilor competente” că îi este peste puțină ca în proxima sesiune dietală să fie numit căpitan al Țării. Ca urmare, guvernul central „a prezentat Majestății Sale pentru numirea de mareșal al țării pe altul, luat din mijlocul românilor care formează cea mai mare fracțiune din actuala Dietă, pe d-l Iancu Lupul”, cf. „Gazeta Bucovinei”, anul II, nr. 66, 20 august/1 septembrie 1892, p. 1. În consonanță cu liberalii germani, publicația „Bukowiner Nachrichten” îl considera pe Iancu Lupul ca fiind un „iuncher” român. De altfel, liberalii germani se străduiau să prezinte P.N.R. „Concordia” drept un partid al boierilor și preoților, de aceea îi numeau pe membrii acestuia „iuncheri feudalo-clericali” și „șovini”. Această categorisire a survenit după ce „Gazeta Bucovinei” a publicat listele funcționarilor din administrația Bucovinei care știau sau nu știau limba română. În ciuda ordonanței guvernului nr. 699, din 5 februarie 1866 (reluată în ordinul Ministerului de Stat nr. 2166, din 4 iulie 1860), care consacra faptul că limbile țării erau germana, româna și ucraineană, la data la care apărea articolul amintit, numărul funcționarilor care știau și foloseau limba română reprezenta cam o treime din total.

⁶² „Gazeta Bucovinei”, anul I, nr. 67, 19/31 decembrie 1891, p. 3. Încă din decembrie 1891 se vehicula în presa bucovineană ideea apropierii „rutenilor tineri” de polonezi. „Gazeta Polska” formula ideea privitoare la asigurarea unui viitor poporului slav și crearea unei „armate slave” în Bucovina. „Ideea slavă” era susținută de polonezii de la „Gazeta Polska”, pentru că aceștia doreau crearea unui partid împreună cu „rușii”. În acest proiect politic, contribuția celor două etnii ar fi fost diferită: polonezii ar fi dat „intelighenția”, o clasă activă de proprietari și de meseriași, dar care era mică din punct de vedere numeric, și „rușii” trebuiau să adauge cei peste 200 000 de locuitori, fapt ce le-ar fi asigurat majoritatea în țară. Acest proiect era contra „inundațiunii germane” din Bucovina, dar s-a materializat ca alianță împotriva preponderenței conservatorilor români în Dietă.

Cu toate că aceștia au cerut susținerea lui Benno Straucher drept candidat al guvernului, pentru alegerile din ianuarie 1893, Ministerul de Interne nu a fost de acord.

După aceste schimbări survenite între septembrie 1892 și ianuarie 1893, conservatorii și „rutenii bătrâni” dețineau majoritatea în Dietă, cu un număr de 15 mandate, iar opoziția rămânea cu 12 mandate. De asemenea, două dintre cele patru locuri erau deținute de români în Comitetul Țării. Împreună cu cei doi viriliști – mitropolitul Silvestru Morariu-Andrievice și rectorul Emilian Voiuțchi – a fost constituit Clubul Național Român din Dietă, condus de Alexandru Vasilco, iar Silvestru Morariu-Andrievice a fost ales președinte de onoare. Cei trei deputați „ruteni bătrâni” (Bejan, Wolan și Tyminski) au constituit un club parlamentar distinct, care s-a aliat cu deputații români. Gruparea politică a național-conservatorilor din Dietă și-a pierdut liderul, pe Alexandru Vasilco, care a decedat în 20 august 1893. Pentru continuitate și din rațiuni electorale, conservatorii l-au desemnat candidat pe Leon von Vasilco, văr cu Alexandru Vasilco. Succesul preconizat a fost realizat într-o circumscripție majoritar locuită de ruteni, evrei sau români rutenizați, în concurență cu candidatul „tinerilor ruteni”, Vladimir von Jasienicki. Victoria candidatului român a împiedicat obținerea unui al patrulea mandat pentru „tinerii ruteni” și a anulat posibilitatea constituirii unui club parlamentar propriu⁶³.

Activitatea politică din provincie a fost o bună perioadă dominată de conservatorii naționali, în majoritate provenind din rândul marilor proprietari și al intelectualilor. De aceea, baza socială a P.N.R. „Concordia” era destul de restrânsă, iar numărul membrilor acestui partid era estimat la 600⁶⁴. Votul cenșitar determina faptul ca reprezentarea în Dieta a țăranilor, de exemplu, să fie extrem de restrânsă. În anul 1892, la o populație românească de 208 000 de locuitori, aveau să fie desemnați 567 de delegați, dintre care au votat doar 549⁶⁵. Deși țăranimea era cea mai numeroasă categorie socială din țară, aceasta avea doar 12 deputați pentru colegiile electorale rurale, iar reprezentarea ei în Dietă a fost asumată de marii proprietari sau de unii dintre intelectuali, cărora li se acordau așa-zisele „mandate onorifice”. Însă, nici în colegiile electorale urbane situația nu era mai bună pentru români, aici dominanți fiind liberalii, în rândurile cărora evreii și germanii reprezentau pătura cea mai activă din punct de vedere economic și care dominau numeric în așezările urbane ale Bucovinei. Pe fondul unui absentism evident în campaniile electorale ale ultimului deceniu al secolului al XIX-lea, autoritățile vremii au profitat pentru impunerea în listele electorale a unor candidați „guvernamentali”, care s-au aliniat politicii vieneze susținută de guvernatorii Pino, Pace și Bourguignon.

Cu o activitate politică centrată mai ales pe campaniile electorale, P.N.R. „Concordia” era acuzat că nu se implică cu energia necesară în susținerea drepturilor naționale ale românilor, fapt care a dus la avansul formațiunilor politice ale celorlalte

⁶³ Mihai-Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, pp. 324–326.

⁶⁴ Ioan Cocuz, *op. cit.*, p. 218.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 220.

etniilor bucovinene „pe seama românilor”, la care se adăuga aplecarea spre compromis sau alianță a conservatorilor cu „bătrânii ruteni” sau armeano-polonii, care a contribuit la slăbirea partidului. Având susținerea autorităților centrale sau provinciale, cu un rezervor demografic mult mai mare, ce îl reprezenta Galiția – de unde veneau și mulți susținători ai activismului național rutean, presă politică și culturală, manuale școlare etc. – , „tinerii ruteni” aliați cu liberalii germani (în fapt mulți evrei) sau cu partidul armeano-polon câștigă treptat poziții politice și administrative importante în Ducatul Bucovinei. Bătălia pentru „compromisul nivelator” s-a concretizat prin preocuparea accentuată a ucrainenilor pentru sporirea numărului școlilor cu limba de predare ruteană, înființarea claselor paralele rutene la gimnaziile existente, înființarea unui gimnaziu superior, cu clase paralele, la Cernăuți (1895) și obținerea unei poziții în acord cu forța demografică a elementului ucrainean în Dietă și în Biserica Ortodoxă a Bucovinei. În același timp, liberalii germani doreau o reprezentare proporțională în Dietă a etniilor Bucovinei în raport cu ponderea demografică a acestora.

În perioada 1890–1914, mulți bucovineni au ales să emigreze în S.U.A și Canada⁶⁶, unii cu gândul reîntoarcerii cu sume importante de bani, pentru a-și întemeia gospodăria sau pentru ridicarea celor ce le aveau până atunci. Cei mai mulți bucovineni au sosit în Canada după 1900, când terenurile agricole din provinciile răsăritene fuseseră colonizate. Aceștia au obținut pământurile rămase disponibile, ce trebuiau defrișate și deștelenite, situate la mari distanțe de căile de comunicație, ceea ce le-a îngreunat mult viața⁶⁷. De aceea, unii, neadaptându-se, au ales să se reîntoarcă.

Începută în 28 iunie/10 iulie cu o slujbă de vecernie cu litie în biserica seminarială și în toate bisericile din Bucovina, continuată în ziua de 29 iunie/12 iulie 1893, după un tipic rânduit de un comitet de organizare, celebrarea a 50 ani de preoție ai mitropolitului Silvestru Morariu-Andrievici a fost un prilej pentru popor și preoții din arhiepiscopia Bucovinei de a realiza, încă o dată, o manifestare națională și religioasă asemănătoare celei din 1890. Așa cum sublinia George Bogdan-Duică în articolul publicat în „Gazeta Bucovinei”, dedicat prezentării personalității mitropolitului bucovinean, acesta formulase în paginile unei cărți școlare (*Învățătura ortodoxă*, III, p. 199), ce o alcătuiseră în 1864, următoarele principii: „1) Creștinul este dator a iubi națiunea sa, ca pe familia sa, ca pe sine însuși, pentru că el ca ins este mădular al corpului național; 2) Creștinul e dator

⁶⁶ Ștefan Străjeri, *Istoria românilor canadieni, 1890 – 2020*, București, Editura Anamarol, 2020, pp. 109–110. Primii 30 de români stabiliți în Canada, conduși de Nicolae Zora, au fost așezați în provincia Saskatchewan. Între aceștia se aflau: Ioan Nicole, Mihai Zora, Tom M. Radu, Samuel Cismacu, Nichita Donisan, Ilie și Emil Băncescu, Alexandru Ursaki și Gheorghe Lechinsky.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 133. Prevederea de a defrișa, în primii trei ani, zece acri de pământ pe an, de a construi o casă și câteva anexe gospodărești, i-a ținut ocupați pe toți membrii familiilor așezate în Canada. De aceea, primii ani erau hotărâtori în motivarea deciziei de a rămâne să cultive pământul sau să aleagă o altă muncă, de exemplu în minerit, construcția de căi ferate etc., mai ales pentru a obține banii necesari procurării inventarului agricol.

a conlucra la dezvoltarea și înflorirea nației sale [...]; 3) Creștinul e dator a cruța și a păstra datinile și deprinderile părintești ale națiunii sale, care și de creștinătate nu s-au stricat, ci s-au consânțit; 4) Creștinul e dator a iubi, a cultiva și a se folosi de limba nației sale în folosul culturii și a dezvoltării proprii; 5) Creștinul e dator a lua parte la soarta națiunii sale și a sprijini institutele spre binele ei”⁶⁸. După aceste postulate și-a ghidat acțiunile Silvestru Morariu-Andrievici, dovadă fiind și *Apologia* publicată în anul 1885.

Așa cum remarca „Evenimentul” de Iași, din 27 iunie 1893, bucovinenii erau aproape de întâi-stătătorul Bisericii Ortodoxe din Bucovina, „pentru că biserica a fost și este la dânsii singura manifestare a românismului. De aceea și cuvântul biserică a devenit sinonim cu naționalitate”⁶⁹. În acest context au fost alături de mitropolit cele mai reprezentative nume ale culturii, între care mulți erau și slujitori ai altarelor: Dimitrie Dan, Iraclie Porumbescu, Simeon Florea Marian, Dionisie O. Olinescu, T. V. Stefanelli, I. G. Sbera, Dimitrie Onciul, Constantin Hurmuzachi, Emilian Voiuțchi ș.a. Manifestările dedicate împlinirii a 50 de preoție ai lui Silvestru Morariu-Andrievici au fost, cel puțin în mod formal, un prilej de reunire a întregii protipendade din Bucovina: guvernatorul Krauss, baronul Alexandru Vasilco, mareșalul Lupu, generalul Mayer și ofițerii de Stat Major din Cernăuți, rectorul Voiuțchi, președintele tribunalului, cavaler de Wessely, directorul Finanțelor, Weight, cavaler de Zotta, primarul orașului, prezbiterul evanghelic, președintele comunității izraelite, reprezentanții Camerei de Comerț și Industrie, delegațiile școlilor medii din Suceava și Cernăuți, Societatea „Junimea”, Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, Societatea Filarmonică etc.

Înlocuirea cabinetului Taaffe cu un guvern de coaliție, condus de prințul Windischgrätz, în care liberalii germani jucau un rol important, a condus la o deosebită agitație în lumea politică bucovineană. Cu toate acestea, „viața politică și parlamentară din Bucovina a fost mai mult influențată de conjuncturile politice provinciale, decât de schimbările survenite pe eșichierul politic din capitala imperiului”⁷⁰. Pierderea mandatului de virilist de către conservatorii naționali, prin alegerea ca rector a profesorului Kleiwächter în locul lui Voiuțchi, nu a afectat prea mult majoritatea conservatoare din Dietă. Cu toate acestea, semnele unei schimbări arătau apusul unei epoci politice, marcată nu numai de trecerea la cele veșnice a lui Alexandru Vasilco sau a mitropolitului Morariu-Andrievici. O nouă generație de lideri politici români, ucraineni, evrei sau germani se afirma pe scena politică a Bucovinei.

⁶⁸ „Gazeta Bucovinei”, anul III, nr. 50, 27 iunie/9 iunie 1893, p. 2.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ Mihai-Ștefan Ceașu, *op. cit.*, p. 328.

Bibliografie

1. „Arhiepiscopul catolic în Bucovina”, în „Revista politică”, anul II, nr. 4, 1 iulie, 1887, p. 3.
2. Ceaușu, Mihai-Ștefan, *Parlamentarism, partide politice și elită politică în Bucovina Habsburgică: 1848–1918. Contribuții la istoria parlamentarismului din spațiul central-est european*, Iași, Editura Junimea, 2004.
3. Clipa, Sorin-Toader, *Fondul bisericesc al Bucovinei și lichidarea lui: 1948–1949*, Suceava, Editura Universității, 2005.
4. Cocuz, Ioan, *Partidele politice românești din Bucovina: 1862–1914*, Suceava, Editura „Cuvântul nostru”, 2003.
5. Hitchins, Keith, „România”, în *Monarhia Habsburgică (1848–1918)*, vol. II, *Popoarele imperiului*, București, Editura Academiei Române, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Iași, Editura Polirom, 2021.
6. Hrehor, Constantin, *Silvestru Morariu-Andrievici*, Iași, Editura „Timpul”, 2009;
7. Irimescu, Mircea, *Societatea pentru Cultura și Literatură Română în Bucovina (1862–2012)*, vol. II, *Voluntariat bucovinean. Membrii Societății*, Rădăuți, Editura Septentrion, 2013.
8. Kann, Robert A., „Despre problema naționalităților în Monarhia Habsburgică (1848–1918)”, în *Monarhia Habsburgică (1848–1918)*, vol. III, *Problema națională*, București, Editura Academiei Române; Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane; Iași, Editura Polirom, 2021.
9. Костишин, С. С. (голова), Ботушанський, В. М. (відповідалий редактор), Добржанський, О. В., Масан, Ю. М., Михайлина, Л. П., *Буковина: історичний нарис*, Чернівці, Зелена Буковина, 1998.
10. Костишин, С. С. (голова), *Чернівецький Університет, 1875–1995. Сторіки історії*, Чернівці „Рута”, 1995.
11. Morariu, Constantin, *Cursul vieții mele. Memorii*, ediție îngrijită, prefață, micro-biografii, glosar și note: prof. univ. dr. Mihai Iacobescu, Suceava, Liga Tineretului din Bucovina – Editura Hurmuzachi, 1998.
12. Mitropolit Morariu-Andrievici, Silvestru, *În apărarea bisericii strămoșești*, ediție îngrijită de Ioan-Paul Valenciuc, C-lung Moldovenesc, Biblioteca „Miorița”, 2007.
13. Nistor, Ion, *Istoria Bisericii din Bucovina și a rostului ei național-cultural în viața românilor bucovineni*, Rădăuți, 2003.
14. Idem, *Istoria bisericii din Bucovina și a rostului ei național-cultural în viața românilor bucovineni*, Rădăuți, Editura Septentrion, 2003.
15. Olaru, Marian, „Două memorii reprezentative pentru situația social-politică a românilor bucovineni la sfârșitul secolului al XIX-lea”, în „Analele Bucovinei”, anul II, nr. 1, 1995, pp. 189–190.
16. Осачук, Сергій, *Німці Буковини. Історія товариськово руху (друга половина XIX – початок XX ст.)*, Чернівці, 2002;
17. Străjeri, Ștefan, *Istoria românilor canadieni, 1890–2020*, București, Editura Anamarol, 2020.
18. Valenciuc, Ioan-Paul, *Mitropolitul Silvestru Morariu Andrievici, apărător al dreptei credințe și al demnității românești*, în Mitropolit Silvestru Morariu-Andrievici, *În apărarea bisericii strămoșești*, ediție îngrijită de Ioan-Paul Valenciuc, Câmpulung Moldovenesc, Biblioteca „Miorița”, 2007, pp. 13, 37–38.
19. „Deșteptarea”, anul I, nr. 1.
20. „Freden Blatt”, nr. 151, 4 iunie 1892.
21. „Gazeta Bucovinei”, anul I, nr. 8, 26 mai (7 mai) 1891, pp. 1–2; nr. 67, 19/31 decembrie 1891, p. 3; anul II, nr. 37–38 din 14/26 mai 1892; nr. 66, 20 august/1 septembrie 1892, p. 1; anul III, nr. 50, 27 iunie/9 iunie 1893, p. 2.
22. „Revista politică”, anul V, nr. 10, 15 mai 1890, p. 1.

INCURSIUNI BUCOVINENE PRIN INTERMEDIUL LUI V. SIMIGANOVSKI

MIRCEA A. DIACONU

Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
E-mail: mircea.a.diaconu@gmail.com

The Bukovinian Incursions of V. Simiganovski

(Abstract)*

In the study “The Bukovinian Incursions of V. Simiganovski”, the author discusses a multitude of topics that contribute to the realization of a detailed analysis of the peasant’s life in Bukovina. Mircea A. Diaconu explores, as much as possible, the world of the Bukovinian village as reflected in the pages of a booklet published in 1889 by the theologian student V. Simiganovski: *A Friendly Advice. Something about the state of our people and how to improve it. A few economic advices*. In this booklet, beyond the treated themes, it is also shown to what extent the peasant problem, the colonizations and the representation of the Jews are complementary problems and difficult to separate. The author of the study starts the discussion about this quasi-unknown writer and the image he offers us about the peasants from much further away, bringing into question an eloquent case from two points of view, revealing: 1. the complicated and uneven reaction of the Romanians who have been under the Austrians for decades; 2. the tendency to interpret the facts solely in one’s own interest.

In essence, the study wants to present Simiganovski’s booklet both from the perspective of the author’s intentions and from that of the way in which, indirectly, it becomes a mirror of the peasant’s life and, moreover, of the intentions of its author. Simiganovski wants to offer the peasant a guide to help him in his agricultural activities and in his daily life, in order to save himself from the danger of poverty and loss of identity. At the same time, he proposes some micro-narratives with an identity character, regarding the peasant’s attitude towards school, towards drinking, towards daily life. Inevitably, considering that the blame for the fallen state of the peasant belongs to the Jews, the booklet is also considered a small manual of anti-Semitism, because the intention of awakening the national conscience is fatally doubled by blaming the Jewish immigrants in Bukovina.

For contextual clarifications, the author also resorts to other related “documents”, which show how to configure the image of the Romanian peasant in the 19th century and the beginning of the 20th century. Thus, other references are also brought into question, mentioned being the writings of Ion Budai-Deleanu, of Gabriel Splény, the first

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

governor of Bukovina, and also the literary texts of the Bukovinian priests Iraclie Porumbescu and Constantin Morariu.

Keywords: Bukovina, V. Simiganovschi, peasants, colonization, Romanians, Jews.

(Rezumat)

În studiul „Incursiuni bucovinene, prin intermediul lui V. Simiganovschi”, autorul pune în discuție o multitudine de teme care contribuie la realizarea unei radiografii a vieții țăranelor în Bucovina. Mircea A. Diaconu explorează, pe cât e cu putință, lumea satului bucovinean așa cum se reflectă în paginile unei broșuri semnate de studentul teolog V. Simiganovschi. Acesta publică în anul 1889 broșura Un sfat prietenesc, Ceva despre starea poporului nostru și despre modul îmbunătățirii acesteia, unele povești economice în care, dincolo de temele tratate, se arată și în ce măsură problema țărănească, a colonizărilor și reprezentarea evreilor sunt probleme complementare, greu de separat. Autorul studiului pornește discuția despre autorul quasi-necunoscut al acestei broșuri și despre imaginea pe care el o oferă despre țărani mult mai de departe, aducând în discuție: 1) reacția complicată și neuniformă a românilor aflați de decenii bune sub austrieci și, în aceeași măsură, 2) tendința de a interpreta faptele exclusiv în interes propriu.

În esență, studiul dorește să prezinte broșura lui Simiganovschi atât din perspectiva intențiilor autorului, cât și din aceea a felului în care, în mod indirect, ea devine o oglindă a vieții țăranelor și, mai mult, a intențiilor autorului ei. Dacă Simiganovschi dorește să ofere țăranelor un ghid care să-l îndrume în activitățile lui agricole și în viața cotidiană, pentru a se salva de pericolul sărăciei și al pierderii identității, el propune în același timp câteva micro-narațiuni cu caracter identitar, privind atitudinea țăranelor față de școală, față de băutura, față de viața cotidiană. Inevitabil, considerând că vina pentru starea căzută a țăranelor aparține evreilor, broșura e considerată și un mic manual de antisemitism, căci intenția trezirii conștiinței naționale e dublată fatalmente de blamarea imigranților evrei în Bucovina.

Pentru clarificări contextuale, autorul apelează și la alte „documente” conexe, care arată cum se configurează imaginea țăranelor români în secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Astfel, sunt aduse în discuție și alte referințe, menționate fiind scrierile lui Ion Budai-Deleanu, ale lui Splény însuși, primul guvernator al Bucovinei, dar și textele literare ale preoților bucovineni Iraclie Porumbescu și Constantin Morariu.

Cuvinte-cheie: Bucovina, V. Simiganovschi, țărani, colonizare, români, evrei.

I. Viața țăranelor români. Reprezentări și autoreprezentări

Într-un studiu publicat de curând¹, puneam în discuție figura preotului Andrei Popovici, cel care în toamna anului 1777 refuzase să depună jurământul de credință față de Casa de Habsburg, folosindu-mă în analiza mea de cuvintele scrise în *Condica cronicală* de la Udești de V. Simiganovschi. Reluăm aici intriga problemei: în 1936, adică la 18 ani de la unirea Bucovinei cu România, el denunța ca falsă

¹ Mircea A. Diaconu, „Din nou despre Andrei Popovici”, în „Meridian Critic”, nr. 2 (35), 2020, pp. 85–98; <http://meridiancritic.usv.ro/index.php?page=2-2020-ro>.

„*legenda* popei Andrei”. Și nu e vorba de caracterul poate inventat al faptelor (până la urmă, el nu contestă faptele), ci despre nelegitimitatea unei astfel de reacții. Altfel spus, în 1936, refuzul preotului Andrei de a accepta administrația austriacă – caz singular, cu valoare simbolică – era pur și simplu discreditat și dezaprobat de Simiganovschi. Nu are rost să emitem ipoteze asupra motivelor lui; mai bine să reluăm argumentele invocate: „Deci nimbul că a părăsit comuna ca să nu jure nemților, cum îl interpretează descendenții neamului său de azi, nu se prea bucură de o mare strălucire, când ne gândim la cuvintele Domnului: «Dați lui Dumnezeu ce se cuvine lui Dumnezeu și împăratului ce se cuvine împăratului» (*Matei 22.21*)”². Dar autorul acestei intenții de demistificare poate fi cunoscut și într-o altă ipostază, și de aici vom porni în paginile care urmează – al căror scop este de a explora, pe cât e cu putință, lumea satului bucovinean așa cum se reflectă în paginile lui.

Student, încă, la teologia cernăuțeană, V. Simiganovschi publică în 1889 o broșură care, dincolo de subiectele tratate, arată și în ce măsură problema țărănească, a colonizărilor și reprezentarea asupra evreilor sunt teme complementare, greu de separat. Voi porni însă discuția despre imaginea pe care acest quasi-necunoscut ne-o oferă despre țărani mult mai de departe, supunând atenției o situație care relevă reacția complicată și neuniformă a românilor față de austrieci și, în aceeași măsură, tendința de a interpreta faptele exclusiv în interes propriu. Este vorba de un text semnat de Dumitru Opreșan, intitulat „Proștiți, țărani au preferat Austria”, publicat în „Țara Fagilor”³. Reiese de aici că „în 1886 România a cerut Austriei să facă o nouă delimitare a graniței cu Bucovina, fiindcă ea avea dovezi că după pacea de la Kuciuk-Kainargi, habsburgii se pricopsiseră cu câteva zeci de sate ce nu urmau să fie ale lor, conform tratatului de pace. Deci România insista ca Austria să-i retrocedeze localitățile bucovinene ocupate în mod samavolnic. // Austria a primit cererea României, însă agenții guvernului, cutreierând satele bucovinene, au avut grijă să șoptească la urechile unor preoți, primari și învățători că sosise momentul ca țărani să fie prelucrați în așa fel încât să nu mai dorească alipirea satelor lor la Regat”⁴. Să fi stat lucrurile cu adevărat așa? Sigur, mașina de propagandă austriacă nu trebuie ignorată – și e posibil să existe studii serioase în acest sens. Așa cum nu trebuie ignorate nici veritabila poliție politică, a cărei misiune era să identifice orice dezertare de la dragostea obligatorie față de împărat și de la impusa loialitate față de imperiu și nici măsurile de securitate care dublau propaganda. De exemplu, la festivitatea de depunere a jurământului de supunere din 12 octombrie 1777 de la Cernăuți participaseră nu doar 800 de invitați, ci și aproape 1 700 de ostași. Or, Opreșan are certitudinea că, dacă țărani români nu doreau unirea cu Regatul României, acest fapt se datora propagandei și manipulării. „Țărani,

² Apud Dionisie I. Udișteanu, *Udești de pe Suceavă*, cercetare istorică, colecție recuperată, îngrijită și editată de Mircea Motrici, Suceava, Editura Mușatinii, 2005, p. 244.

³ Dumitru Opreșan, „Proștiți, țărani au preferat Austria”, în „Țara Fagilor». Almanah cultural-literar al românilor nord-bucovineni”, anul I, 1992, p. 46.

⁴ *Ibidem*.

răzvrățiți de preoți și primari, s-au adunat în pâlcuri, mergând apoi la membrii comisiei austriece de delimitare, cărora li s-au plâns: – Mai bine ne lăsăm casele și ne ducem în lume, decât să ne unim cu Moldova”⁵. Țăranii și-ar fi explicat decizia în felul următor: „Fiindcă la Moldova nu-i dreptate, acolo sunt luați la oaste și chiorii, și ologii; că ce-i al omului nu se mai cinstește; [...] Nici nu vrem să auzim de Moldova, că acolo se iau ghiruri peste ghiruri, dar în Austria, ce avem, mult-putin, îi al nostru, nu ni-l ia nimeni, iar dacă am plătit ghirul, stăpânirea nu ne mai caută nod în papură”⁶.

Contextul mai amplu în care poate fi plasată o astfel de situație vizează și „încercările politice – de-a atrage boierimea română bucovineană de partea claselor privilegiate”, asociate încercărilor „de-a deznaționaliza și germaniza”⁷. Acest context spune ceva despre români, dar și despre Austria, care își propusese să transforme boierimea și clasa intelectuală (preoțimea era inclusă aici) într-o armată de funcționari care trebuia nu numai să se bucure de beneficiile vieții în Imperiu, ci și să-i convingă pe conaționali de ele. Vorbind de faptul că „mult mai grave pentru monarhie (decât complicațiile și amenințările externe, n.n.) puteau să devină aspirațiile național-polone”, Zöllner invocă situații similare cu cele din Bucovina, petrecute însă cu câteva decenii mai devreme: „În februarie 1846, spune el, a avut loc o răzmeriță a nobililor din Galiția pe care au înăbușit-o, încă înaintea sosirii trupelor austriece, țăranii poloni și ruteni, temători de restaurarea samavolnicilor oligarhice ale clicii nobiliare; drept urmare, Austria a anexat republica Cracovia cu acordul prealabil al Rusiei și Prusiei. Evenimentele din 1846 au lăsat în urma lor un spin adânc în sentimentul național polon; generațiile de mai târziu nu au vrut și nu au putut să înțeleagă că țăranul polon a preferat stăpânirea cezaro-austriacă unei «independențe» care i-ar fi periclitat toate cuceririle legislative protecționiste austriece în favoarea agricultorilor. Îngrădirile suplimentare ale raporturilor de servitute și dependența supușilor au asigurat de acum înainte liniștea în Galiția”⁸. Iar ceva mai târziu: „Metternich a eșuat cu aceeași metodă în Italia, cu toate că și aici populația rurală era rezervată față de tendințele și aspirațiile naționale”⁹.

Dar riscul simplificării este inevitabil și el e demonstrat, de exemplu, de o informație pe care ne-o oferă Mihai Iacobescu, care invocă la un moment dat faptul că în septembrie 1849, în zona Rădăuți, țăranii români s-ar fi răscolat în mod spontan, revendicările lor vizând „revenirea Bucovinei la Moldova”. „În același sens, într-o jalbă a coloniștilor germani din 11/24 iunie 1848, de la Frătăuții Vechi, trimisă Parlamentului, se arăta că «dorința celei mai mari părți a românilor este să restaureze

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*.

⁷ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei (1774–1862). De la administrația militară la autonomia provincială* (în continuare se va cita: *Din istoria Bucovinei*), vol. I, București, Editura Academiei Române, 1993, p. 130.

⁸ Erich Zöllner, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, ediția a VIII-a, vol. I–II, traducere de Adolf Armbruster, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 433.

⁹ *Ibidem*.

starea care fusese aici înainte de anexare»¹⁰. De același lucru ar fi fost acuzați românii și în diferite memorii adresate de ruteni autorităților austriece¹¹; bănuiele de acest fel fuseseră luate în calcul și cu ocazia deschiderii Universității din Cernăuți, și cu ocazia Serbării de la Putna, din 1871, și în alte momente. Dacă vorbim strict de atitudinea țăranilor, e posibil ca ea să fost fluctuantă și să fi depins de factori multipli. De altfel, nu poate fi ignorată ipoteza că, dincolo de explicabile diferențe existente în diacronia evenimentelor, atitudini diferite să se fi manifestat printre țărani chiar în același timp.

Ce putem afla însă despre felul cum trăiau țăranii români din tot felul de „documente” conexe? Trăiau oare la fel ca țăranii germani, unguri, evrei etc.? La începutul secolului al XX-lea, vor fi fost atrași și aceștia din urmă de mirajul Americii? Despre motivele plecării peste ocean vorbește la un moment dat Zaharia Voronca, într-un text scris în 1912, text elocvent atât pentru cauzele emigrării, cât și pentru felul cum sunt perceptue și interpretate lucrurile: „Anul 1903, spune el, a fost pentru locuitorii din Bucovina de o însemnătate deosebită. Merseseră cu puțini ani înainte grupuri mici compuse din țărani din diferite sate la America, și îndeosebi la Canada, la îndemnul unor mijlocitori speculanți cari descoperiseră un izvor de venituri uimitor de mari din meșteșugul de barășnicie (*barasnici* – cumpărători sau vânzători intermediari) pentru emigranți”. Iar cauza plecării era sărăcia: „1. lipsa de pământ în vechea patrie și 2. greul traiului”. Citim mai departe: „Mai ales îi auzeai tânguindu-se oamenii că dacă ei, generația de astăzi, cari au moștenit de la părinți câte-o falce două de pământ sunt așa de nevoiași că nu au cu ce să-și hrănească copiii și nu au de unde să câștige mijloace pentru plata dărilor și a procentelor la cămătari, dar încă copiii lor ce vor face, ce soartă vor avea? Căci părinții de astăzi mai câștigau în tinerețe cu munca brațelor, aflând de lucru vara și earna. De când au eșit însă mașinile agricole, țăranul află numai în toiul verii câștig; toamna, iarna și partea întâi a primăverii nu află de lucru. Ear negoțul chiar și cu cele mai primitive obiecte a industriei de casă li s-a luat din mână. Nici măcar oul de sub găină sau laptele de la vacă nu poate să-l vândă țăranul direct la consumatori, care i-ar da un preț mai convenabil, deoarece jidovimea de la sate a pus mâna pe totul ce e vânzător; ear ce mai scapă dincolo de poarta satului, pe drum, alți jidani¹² tumânind pe țăran, îi smulg din mână și din bisagi, de se întoarce omul acasă abia cu a treia parte din valoarea mărfii cu care pornise. Așa producătorul mic muncește degeaba și piere de foame; consumantul care cumpără numai de la cei cu cartelurile, plătește scump și mănâncă prost. Singur numai jidovul

¹⁰ Mihai Iacobescu, „Revoluția de la 1848–1849 în Bucovina. Particularități. Revendicări. Consecințe”, în „Analele Bucovinei”, anul VI, nr. 1/1999, p. 4.

¹¹ *Ibidem*, p. 10.

¹² În epocă și în textele din epocă, în locul termenului evreu, folosit rareori (a se vedea, de exemplu „studiul istoric, etnografic și folcloric” al lui Dimitrie Dan, *Evreii din Bucovina*, Cernăuți, 1899), se foloseau adesea termenii „jidov” sau „jidani”, cel puțin acesta din urmă având cel mai adesea conotații peiorative. În cazul scrierilor invocate în acest studiu, simpla conotație de identificare capătă semnificații peiorative din cauza contextelor în care evreul e prezentat, fapt care atrage după sine o incriminare implicită sau explicită.

trăiește și se îmbogățește, după ce i-a succes a îndrepta toate resursele de trai la moara cea bine alcătuită a seminției lui Israel, în lipsa unei supravegheri care să aibă în vedere binele obștei”¹³.

Amplu, acest fragment pune în discuție o multitudine de teme asupra cărora vom insista în paginile care urmează și pentru care e nevoie să ne întoarcem la V. Simiganovschi. În 1889, editura librăriei Romuald Schally tipărea la tipografia arhiepiscopală din Cernăuți broșura cu numărul 10 din colecția „Biblioteca Poporală Bucovineană”. Pe copertă, erau trecute titlurile celor trei texte care o alcătuiau – *Un sfat prietenesc, Ceva despre starea poporului nostru și despre modul îmbunătățirii acesteia, Unele povețe economice* –, nu și numele autorului, care putea fi totuși descoperit la sfârșitul primului dintre cele trei texte (ce funcționa astfel ca o introducere), semnat „V. Simiganoschi, stud. teol.”. Să fie vorba de o greșală de corectură? Să fie vorba totuși despre V. Simiganovschi?! Numele V. Simiganovschi poate fi întâlnit în diferite alte locuri în deceniile care urmează, al lui Simiganoschi, nu. Supoziția mea este că avem de-a face cu același V. Simiganovschi care, în condica cronicală de la Udești, pune sub semnul îndoielii legenda preotului Andrei și ea se bazează nu doar pe faptul că pe coperta exemplarului aflat la Biblioteca Bucovinei „I. G. Sbiera” din Suceava, cineva, poate că primul ei posesor, imediat după indicația privind numărul din colecția în care broșura apărea, scria cu cerneală roșie „Simiganovschi, V.” (în diferite locuri apare și ștampila rotundă cu înscrisul: „K. K. OBERGYMNASIUM CZERNOWITZ”, iar în mijloc: „SCHÜLERBIBLIOTHEK”), ci și pe alte date documentare. Nu le voi preciza aici, pentru că faptul în sine e puțin semnificativ. Nu reconstituirea vieții și operei lui V. Simiganovschi ne interesează aici, ci faptul că, în 1889, un student la teologie publică o broșură cu caracter utilitarist, în spiritul calendarelor de epocă, adresată țăranilor români din Bucovina, iar cele trei texte pot constitui o referință metonimică despre existența lor. Broșura e, în fond, o oglindă prin intermediul căreia putem reconstitui cu destulă acuitate datele esențiale din „spiritul locului”. Ba mai mult, ea ne ajută să punem câteva întrebări esențiale asupra Bucovinei de odinioară. Altfel spus, putem identifica fapte relevante pentru identitatea Bucovinei de la cumpăna secolelor (chiar dacă ne oprim inevitabil la „experiența” românească), dar putem, de asemenea, găsi posibile răspunsuri la întrebări care vizează, printre altele, reprezentarea celorlalte etnii în imaginarul românilor din Bucovina sau felul în care îi văd românii pe ceilalți.

Să acceptăm, prin urmare, că autorul este V. Simiganovschi. Ce tiraj va fi avut broșura? Câți țărani vor fi dat șase creițari pentru a afla ce sfaturi le dă tânărul student la teologie? Vor fi ajuns la cunoștința țăranilor ideile de-aici prin intermediul preoților din sate? Altfel spus, va fi avut broșura aceasta un efect cât de cât real? Deși răspunsuri certe nu putem da, și nu la nivelul detaliilor, aș lansa totuși câteva supoziții spre sfârșitul acestei analize. Cert este că în colecția aceasta, editura librăriei Romuald Schally publicase încă nouă broșuri, cu prețuri variind între 4 și 25 creițari. Câteva erau

¹³ Zaharia Voronca, *Mihalcea cu neamurile boerești ce au stăpânit-o*, Cernăuți, Tipografia Gutenberg, 1912, pp. 134–135.

despre Ștefan cel Mare, una cuprindea povești de I. Creangă, Slavici și Șt. Ștefureac, unele erau nesemnate („Terminul Sf. Nicolai”) sau cuprindeau texte foarte diferite, precum broșura de la nr. 7: „Ileana Cosânzeana”, poveste de M. P., „Vârful cu dor”, de Carmen Sylva și „Beția de alcool (rachiu)”, de I. G. Sima. Printre cele 10 apariții se afla și „Călimdarii poporului bucovinean”, din 1888 și din 1889. În fine, broșura lui Simiganovschi nu era o inovație personală. Constantin Morariu, de exemplu, publica în „Revista politică” (nr. 6 și 7/1889) un text intitulat „Limba românească în Bucovina”, după ce anterior, tot în 1889, scrisese *Către sătenii români bucovineni*, text care avea să circule și în broșură de sine stătătoare, cele 1 200 de exemplare fiind oferite gratuit țăranilor. Cu siguranță, exista o fervoare care-i angaja pe preoți mai ales în trezirea conștiinței naționale, în salvarea de la declinul moral, în instruirea lor pentru a-și depăși condiția socială. Iar conștiința socială era un declanșator al conștiinței naționale.

Făcând parte, așadar, dintr-un fenomen (o dovedește inclusiv fragmentul din Zaharia Voronca, citat anterior), broșura lui V. Simiganovschi e mai degrabă un pretext, căci ceea ce ne interesează este felul cum se configurează aici imaginea țăranului român din Bucovina. Firește, oricum am privi-o, reprezentarea nu e neapărat o probă de adevăr. Pe de altă parte, preluând modelul „almanahurilor” care apăreau periodic, cel puțin două dintre textele lui Simiganovschi sunt simplu utilitariste, dacă nu cumva vor fi implicat, și vom vedea de ce, chiar interese lucrative.

În secvența inițială, cea numită *Un sfat prietenesc*, Simiganovschi oferă indicații precise referitoare la aspecte practice ale vieții la țară, precum soiurile de vite care trebuie crescute, modul de cultivare a pășunilor, cultivarea și uscarea fânului (citim la un moment dat: „Dar cel mai bine se usucă trifoiul pe prepeleci, punându-i-l pe el subțirel în urma coasei. Din lipsă de prepeleci, mulți se lasă până ce s-a uscat pe jumătate și apoi se pune mai grosuț pe prepeleac”¹⁴, cum pot fi întreținute fânețele sălbatice, cum se cultivă sfecla, de ce trebuie prășite și udate în vreme de secetă „barabulele” etc. În final, Simiganovski dă și adresa firmei „Erfurter Samen-Handlung in Prag” („Weinberge, Jungmannstrasse nr. 31/32 – Graf Canal’scher Garten”), informându-i pe cei care ar dori să cumpere sămânță pentru amestecuri (anterior oferise detalii în acest sens) că îi pot trimite o scrisoare cu precizări referitoare la combinațiile dorite¹⁵. Fără doar și poate, tânărul student la teologie are nevoie de bani, dar acest fapt nu pătează bunele lui intenții. În ce privește ultimul dintre texte (*Unele povețe economice*), el conține sfaturi precise la întrebări de genul: „Cum se pot câștiga timpuriu căpățâni mari de curechi”, „Unde să steie prisaca”, „Ce să facem ca să nu încolțească ceapa peste iarnă”, ba chiar „Despre scăparea cailor din grajduri sau alte locuri aprinse” sau „Ce să face ca closcele să scoată numai cocoșei sau numai puice”¹⁶. Nu ne poate scăpa din vedere ultima povață, referitoare la „Cum se cunoaște pelea

¹⁴ [V. Simiganovschi], *Un sfat prietenesc, Ceva despre starea poporului nostru și despre modul îmbunătățirii acesteia, Unele povețe economice*, Cernăuți, Editura Librăriei Romuald Schally, Tipografia episcopală, 1889, p. 8.

¹⁵ *Ibidem*, p. 13.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 44–47.

bună”: „Pelea se întrebuițează foarte mult, se cere deci să fie dubită bine, căci atunci va fi și ea trainică. Mai ales ciobotarii cari cumpără pele de pe la cei jidovi înșelători se înșală de multe ori și de acea li-ar prinde bine să știe cum se cunoaște pelea bună și cea rea” și urmează soluția, care, firește, nu ne interesează.

Merită să revenim puțin la prima dintre secvențe, fără să insistăm aici asupra unor precizări de context „ideologic”, pentru că ipoteza de la care autorul pornește vizează viața grea a țăranilor și cauzele ei. Premisa evidentă, un truism, este că, întrucât suprafețele de teren sunt tot mai mici și slăbite, soluțiile la care țăranul ar putea apela constau în creșterea vitelor, care ar trebui să fie, însă de soi. „Românii noștri” știu că „bucățița îngrașă vițița” și „din vânt și din apă rece nu pune vita carne”, cu toate acestea, spune Simiganovschi, „nu-și bat capul să ție soiuri bune de vite” și „nu se grijesc să aibă fânețuri bune”¹⁷. Prin urmare, el le vorbește țăranilor despre cum se îngrașă pământul, cum se seamănă, se cosește sau se usucă pe prepeleci lucerna, cum trebuie uscat trifoiul, ce erori trebuie evitate, cum trebuie arat ogorul pentru lucernă, cum se îngrijesc fânețele, în fine, ce amestecături de plante sunt eficiente. Să cităm, deocamdată, de dragul expresiei: „Raicul (ovăsciorul) se samănă mai de rândul amestecat cu trifoi alb sau roș și cu liș, după cum am amintit și mai înainte. Fânețele de tot soiul trebuiesc cosâte devremior, cât îi iarba încă fragedă și plină de mura ei cea dulce, ce rămâne în pae și după ce pui fânul în stog. Pe astfelu de cosături crește și otava mai lesne și mai grabnic. Dară de îmbătrânesce iarba în picioare îi suge arșița toată hrana și paiul rămâne bățos și fără nici un gust; otava închercesce, fiind că o apucă de mică arșița verii”¹⁸ sau: „Două sfecele dumnecate mănăntel, presurate cu puțină urluială și sare dau o zahara destul de hranace, ca să mulțamească o vacă o casă întregă cu lapte”¹⁹ sau: „Câte vite vrei să hrănesci cu sfeclă, atâtea prăjini samănă. Crescând frunzele foarte mari, se pot hrăni toată vara cu ele cărduri de gâsce și de rețe dumericându-le cu tărițe și năsip”²⁰. Pătrundem astfel indirect într-un univers rural specific, din care nu lipsește perspectiva cosmopolită. Nu numai că sediul firmei de unde țăranul și-ar putea procura semințele este la Praga, dar el află acum, din primul text, că, pe lângă trifoi roș, timotei, liș, există și *raic italian*, *englezesc*, „*franzusesc*” etc. Ce-i drept, pentru țăranul român din Bucovina, acestea nu erau cuvinte care să-l sperie, căci cel puțin unele din războaiele în care fusese angajat imperiul îl făcuse să circule prin bună parte din Europa.

Sunt însă în primul dintre cele trei texte ale broșurii câteva teme abia sugerate, care se vor dezvolta amplu în secvența mediană a broșurii intitulată *Ceva despre starea poporului nostru și despre modul îmbunătățirii acesteia*. Le voi invoca, fără să atrag în mod special atenția asupra lor, în analiza care urmează. Didactic și flagelator, textul e la granița predicii avântate, care nu ezită să se folosească de simplificarea până la clișeu și de hiperbola care trebuie să

¹⁷ *Ibidem*, p. 6.

¹⁸ *Ibidem*, p. 11.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, p. 12.

persuadeze. Consecința este o radiografie a vieții țaranului român, de care, citind-o ca în oglindă, țaranul ar trebui să se rușineze, să se scandalizeze, să se revolte și, finalmente, să se schimbe. E, în fond, acesta un manual cu funcție terapeutică; invocând o catastrofă pe cale să se petreacă, Simiganovschi pune în discuție imperativul unei schimbări. Iar pentru a convinge, invocă propria-i experiență; în felul acesta, verdictul moral și biciuirea moravurilor își asociază o strategie de solidarizare. Cuvintele acestea, spune el, sunt „scrise de un fiu ieșit din sânul poporului”²¹, iar câteva din secvențele epice ilustrative, pe care le voi prezenta în continuare, s-ar baza pe experiența proprie: „Ca fiu al poporului, născut și crescut în sânul lui, am avut prilej să văd toate acestea ce s-au spus aice. Aș putea să spun încă și mai multe”, susține el. „Dar pe de-o parte nu-i nevoie, căci știu că fiecare țaran a pățit multe de acestea și poate încă și mai mari; pe de altă parte, mă doare inima a-mi mai aduce aminte de multele înjosiri cari le suferă țaranul nostru în țara sa. Țăranul nu cunoaște nedreptățile cele multe cari i se fac din pricina nesciinței sale; el nu vede de aceea căci nesciința îl face orb”²². De altfel, cel de-al doilea text al broșurii e semnat „Un fiu al poporului trecut prin școli”²³.

Care e pericolul pe care îl clamează Simiganovschi? Decăderea morală, deopotrivă în plan individual și colectiv, a cărei finalitate nu poate fi decât dispariția. Pericolul e iminent, amenințarea pare o fatalitate. Și totuși, tânărul student la teologie are speranța că nu glăsuiește în pustiu, că mai există încă o șansă. „Dar fraților iubiiți și gospodari cinstiți din scumpa noastră țărișoară, să nu deznădăjduim, că încă nu-i prea târziu. Steaua noastră încă n-a apus”²⁴. Amintind de *Cântarea României* a lui Russo, tonul retoric, cu accente mistice, îi invocă pe înaintașii celebri a căror judecată aspră ar trebui să provoace măcar o tresărire de orgoliu. În continuarea celor de mai sus, Simiganovschi scrie: „Dar ce zic? Steaua noastră românească să apuie în Bucovina, în această țărișoară în care înainte de vreo câțiva ani era poporul nostru singurul popor băștinaș? Nu! N-a apus, ci stă sus pe ceriu. Dar vai! Eată se pleacă spre apus și dacă vom merge mai departe ca până acuma numai cât puțin timp, apoi atunce scie numai prea bunul Dumnezeu ce va mai fi cu dânsa. // Dar să nu lăsăm ca să vie treaba până la atât.// Ce-ar zice oare un Ștefan Vodă, ce-ar zice un Mihai Viteazul, ce-ar zice în urmă alți strămoși ai noștri cari s-au luptat și și-au pus viața pentru nația noastră românească, când s-au auzi că steaua românească nu mai este, ci a apus din nepăsarea românilor. Pute-vom noi da atunce ochii cu dânsii în cealaltă lume, dacă va veni treaba până la atâta? Nu vom pute, căci ei n-or voi să ne cunoască ca fii ai lor”²⁵. Radiografia în negru – ocazie bună și pentru puțină istorie – e însoțită de invocarea strămoșilor, inclusiv Traian și romanii, cu gloria lor de odinioară, față de care contemporanii sunt nedemni.

²¹ *Ibidem*, p. 36.

²² *Ibidem*, p. 34.

²³ *Ibidem*, p. 40.

²⁴ *Ibidem*, p. 34.

²⁵ *Ibidem*, pp. 34–35.

Așadar, în fața decăderii morale, sărăciei, degradării fizice, bolilor etc., Simiganovschi face și altceva decât să ofere sfaturi practice; pe un ton uneori catastrofic, radiografia lui, cu rol vindecător, finalmente, chiar vindicativ și revendicativ, ar trebui să zgândărească ceva din orgoliul intrat în letargie al țăranilor români, numiți de câteva ori, ca și în secvența de mai sus, „băștinași”, „singurii băștinași”. Adresându-li-se astfel, el invocă dreptul lor natural la o viață mai bună. „Locurile s-au strâmtat și s-au împărțit. Ba pentru noi români s-au și împuținat, căci năvălind și înmulțindu-se în țărișoara noastră străinii, au pus ei mâna pe o mulțime de locuri, ce era odată în stăpânirea noastră”²⁶. Amenințarea care îi pândește e de a pierde totul, încât „vor rămânea stăpâni pe aice veneticii din toată lumea, ce nu demult au venit la noi cu traista”²⁷. Altundeva citim: „Noi, românii, să fim în țara noastră cei mai de pe urmă cari pe timpul acela, când a venit țara noastră sub coroana strămoșilor prea bunului și luminatului nostru împărat, eram unicul popor băștinaș de aice și numai unde și unde se afla câte un străin? / Eată fraților români unde am ajuns prin vina noastră. Românul a ajuns ca să fie în țara sa umilit și călcat în picioare de alte nații, mai ales de jidani”²⁸. Iată cum se configurează liniile de forță ale întregului text în care putem recunoaște arhitectura a ceea ce numeam mai devreme „spiritul locului”.

Totuși, deși incriminați sau prezentați, prin generalizare, defavorabil, Simiganovschi îi invocă pe străini ca posibile modele. Iată: „Să vedem acum cum fac străinii mai ales nemții și șvabii cu copiii lor. // Îndată ce a împlinit un copil vârsta de 7 ani sau și mai degrabă îl duc, dacă nu se află școală în satul lui sau în alt sat sau la târg, ca să învețe carte și să devie școlit, ca să poată trăi apoi mai ușor în lume și să poată purta gospodăria mai ușor (...). Deci luați-vă, oameni buni, pildă de la aceștia și faceți și dumneavoastră ca dânșii”, pentru a continua, pe teme deja recurente: „Românii îs băștinași în țara aceasta, ei au locuri îngrășate cu sânge românesc de prin acele timpuri grele când năvălia turcii și tătarii în țară și nimicia tot, cei venia în cale. Străinii au venit mult mai târziu în țară și mulți numai cu traista-n spate și bota-n mână și totuși au acuma în mânele lor averi mai mari decât românii”²⁹. Altundeva citim: „Priviți la nemți și-ți vedea că ei nu lucră așa din greu ca noi românii, dar totuși li merge în gospodăriile lor mai bine și îs mai pricopsiți decât economii noștri, cari lucră tot din greu și din putere”³⁰.

În același timp, e adusă în discuție imaginea pe care românii înșiși o oferă străinilor. „Ce nume bun aveți astăzi dovedesc mai bine prin târguri ușile cărșmelor, pe cari îi zugrăvit câte un român cu un șip de bulearcă afurisită în mână jucând într-un pecior. Vai și amar! Departe ați ajuns, să fiți icoana beției!”³¹ De comparat

²⁶ *Ibidem*, p. 3.

²⁷ *Ibidem*, p. 4.

²⁸ *Ibidem*, p. 29.

²⁹ *Ibidem*, p. 28.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

această imagine cu cele șapte „icoane” cu care, la serbarea de depunere a jurământului din octombrie 1777, austriecii proiectau pentru poporul care nu știa să citească viața fericită în Imperiu. Poate că ele deveniseră realitate pentru coloniști; nu însă pentru țăranul român. Nu-i vorbă, încurajat să petreacă, el își arăta chiar la serbarea respectivă nu numai inocența, ci și deschiderea spre ușurățate și petrecere. În tot cazul, alcoolul e una dintre temele recurente pe care spiritul locului și-o asumă. O alta vizează școala. „Dar acuma au trecut acele timpuri grele, au trecut, zic, și au făcut loc altora mai bune. Ca de un vis rău ne mai aducem aminte și ne bucurăm că am scăpat de dânsule. // Școala acum îi deschisă pentru fiecare; feciorul boierului, al preotului și al țăranului îs tot una la școală”³². Nu ne interesează, deocamdată, cum se raportează țăranul la școală, deși teza e formulată rece: „Școala este adecă menită ca să răspândească lumina între oameni și să-i mântuească de nesciință; dar numai puțini voiesc să-și deie copiii la școală, ca să devie părtași la lumina aceasta; cei mai mulți îi țin acasă în nesciință”³³. Aici supunem atenției reprezentarea celorlalți despre români. Or, Simiganovschi invocă situația din urmă cu mai bine de cincizeci de ani, când „ni povestesc unii moșnegi bătrâni ce li se întâmpla băieților de țărani cari se încumeta să meargă la școală”³⁴. Eticheta care li se punea era „țăranul îi dobitoc și lui nu-i trebuie școală”³⁵, iar dacă mergea totuși la școală, „învățătorul îi schimosia numele” „pe leșește”. „Și bietul țăran trebuia să tacă, să facă din urmere și să se lase după voia învățătorului leșesc venit din Galiția, dintr-o țară străină, ca să-și bată joc de datinele și vorba românilor băștinași”³⁶. Și dacă acceptau toate acestea, „nu li era ertat să vorbească românește, «căci aceasta», zicea învățătorul, «îi limbă proastă»”, iar dacă cineva îndrăznea să vorbească românește, „apoi i se anina la grumaz o tablă, pe care era zugrăvit un măgariu, și cu aceasta trebuia să meargă prin târg”³⁷. În tot cazul, „ceilalți școlari, cari erau străini, îi privea pe conșcolarii lor români ca ceva mult mai jos decât dânsii”³⁸. Simiganovschi invocă explicit comportamentul germanilor și al evreilor față de reticența de-acum a românilor de a-și da copiii la școală: „Oare face-va mult încă așa țăranul nostru față cu școala? Oare nu va veni el odată la cunoscință, că prin purtarea aceasta nepăsătoare față cu școala perde românul nostru în ochii străinilor toată cinste? Oare ce zice neamțul când vede cum se ferește românul de școală ca ucigă-l crucea de tămâie? Eac-așa zice: «Uită-te cum se ferește prostul de moldovan de școală; să cunoasce că nu-i pentru carte, ci numai pentru sapă și lopată de gunoi». (...) // Și oare ce face jidanul când vede că românul se ferește de școală? Vai, vai, vai cum se mai bucură Iuda șireată și cum îi îndeamnă pe oameni să nu deie copiii la școală zicând: «Bade Toadere, ce să mai dai băiatul la școală; moș de moș de-a dumitale n-a știut carte și tot au fost gospodari cinstiți și așa

³² *Ibidem*, p. 27.

³³ *Ibidem*, p. 26.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, p. 27.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, p. 28.

poate fi și feciorul dumitale». Scie Iuda că dacă a-ncepe și românul odată a-și deschide ochii, apoi atunce îi sacă lui apa de la moară, atunce nu-i vei mai vede cârșma plină de oameni, ci va cânta cucul întrînsa”³⁹.

Sunt, evident, fapte care vorbesc despre felul cum sunt percepuți românii, dar, poate și mai relevant, despre felul cum crede clasa intelectuală românească din Bucovina că sunt percepuți. Analfabeți, sunt obligați să se umilească și să suporte, cu atitudini care trec de la stoicism la indolență, roadele neștiinței lor. De aici, nevoia resimțită acut de absolvenții studiilor de teologie, să o numim intelectualitatea teologică, de a-i lumina. În paranteză fie zis, pentru că nu implicau nici un fel de cheltuieli (căci, interni fiind, li se asigura gratuit masă și casă), studiile teologice constituiau opțiunea ce mai frecventă pentru fiii de țărani capabili să continue școala. Și cu toate beneficiile avute, după Procesul „Arboroasei”, în tot mai mulți dintre ei, fii de țărani majoritatea, se va fi trezit conștiința națională și nevoia de a-i salva pe țărani aflați într-un proces avansat de decădere morală.

II. Despre Bucovina. Câteva micro-narațiuni identitare

De fapt, care e condiția țaranului român? Și aici putem începe reconstituirea implicită prin intermediul câtorva micro-narațiuni din broșura lui Simiganovschi. Prima dintre ele s-ar putea numi „Cum se îmbogățește țaranul”. Fascinat și zgândărit de bunăstarea vecinului, de caii ca doi balauri ai acestuia, împrumută bani din bancă, făcând însă imediat cheltuieli iraționale. Merge întâi la o ospătărie și mănâncă „mâncăruri boerești”, își astâmpără setea cu „câteva oce de bere”, tocmește rachiul pentru hramul ce va veni, la care invită deja cunoscuți sau necunoscuți („încât să întreacă pe toți oamenii din sat, mai ales pe vornic”), în fine nu ratează „țigări de cele scumpe” aduse „de peste nouă țări și nouă mări” de 5–6 crețari una. Apoi, muierea vrea o rochie de sărbători, fiică-sa „o noframă de mătase”, băiatul cel mic „ciubote pe rompas”, o cușmă țurcănească și „o bonghiță”, el însuși își ia un cojoc frumos. Cum nu-i mai ajuns pentru caii râvniți, cu banii rămași merge „la cârșmă și-i pune penctul în lada de păstrare a jupânului Ițig”. Apoi, neștiind să citească, semnează tot felul de documente, neputând să creadă că și-ar putea pierde proprietățile pe care le are de la strămoși. Așa se face că finalmente i se confiscă tot ce are, sigura soluție de a supraviețui venind din partea „jidovului rânđaș din apropiere”, care-l acceptă „cârșmariu”. Povestea ar putea fi rezumată prin câteva proverbe, prezente în textul lui Simiganovschi poate tocmai pentru a i se adresa țaranului pe limba lui: „Broasca cât un ou ar dori să fie mare cât un bou și ca să-și ajungă țința, se tot umflă până crapă”⁴⁰; „Rachiul îi pentru noi, nu pentru boi”⁴¹; „Ce a sburat odată din mână s-a dus și nu mai vine”⁴²; „Din om cu stare, ajunseși la nimică; din om cinstit, slugă

³⁹ *Ibidem*, p. 34.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 15.

⁴¹ *Ibidem*, p. 18.

⁴² *Ibidem*, p. 19.

la dârloagă”⁴³. În paranteză fie zis, o astfel de întâmplare face obiectul secundar al uneia din povestirile lui Em. Grigorovitză, *Păcate ispășite*. Poreclit Ion Huștiuliuc, țăranul care ajunsese să fie acuzat de uciderea unui evreu, acuzație dovedită finalmente falsă, deși un sâmbure de adevăr în acuzația în sine exista, povestește: „Că, Doamne, eram și eu într-o vreme om ca toți oamenii și acolo, la marginea satului, unde ai văzut D-ta poate, pe o ușă de casă, lângă niște plop, o tăbliță cu pajură, cum îi și cea de-afară – purta-o-ar lupul pe Horaieț – a fost odată gospodăria mea. Da, domnișorule, mi-au mâncat-o jidovii – trăsni-i-ar focul – de-am ajuns mai rău ca la sapă de lemn! Ba încă le păzesc acum crășma și am căzut la blăstem, să li și vând otrava de holercă puturoasă. Numai că – să mă ierte Dumnezeu –, dar le-am plătit-o și eu pe lumea asta și, dacă am ajuns să mă chinuiesc așa amar la bătrânețe, măcar știu pentru ce. // Că doar n-a fost scris de la Dumnezeu sfântul să fie românul slugă jidanului și eu unul n-am căzut – milostive Doamne – la astă urgie și soartă decât așa, mai mult cu voia mea, ca să ispășesc păcatul ce l-am făcut acum treizeci de ani, când l-am dat pe arendașul acestor moșii huștiuliuc acolo, în apa Sucevei”⁴⁴. Em. Grigorovitză? Primul prozator adevărat al Bucovinei, fratele lui George Grigorovici, social-democrat de referință, unul dintre bucovinenii, puțini, care, așa cum reiese chiar din volumul *Chipuri și Graiuri din Bucovina*, simpatizează cu evreii. Cât despre hram, e de asemenea o temă recurentă. Încercând să elimine consecințele nefaste, unul dintre vornici ar fi interzis, cu câteva zile înainte de începerea zilelor de hram, intrarea în sat a persoanelor din alte localități. Explicația pe care o oferă Simiganovschi pentru această situație este că țăranul – fudul, sărac, leneș și invidios – nu știe a cruța; „adecă cruță și el, însă cruță acolo unde nu e de cruțat”⁴⁵, dar asupra acestei chestiuni, care face obiectul câtorva pagini bune, voi reveni.

A doua micro-narațiune s-ar putea numi „Țăranul la târg”. Vede românul că-i „pune jidanul niște șipușoare de fier pe niște scânduri verzi, vede că învârte niște șuruburi și în urmă-i zice țăranului: «Atâta și atâta trage pânea ta». Și dacă zice țăranul: «Mă rog domnule, Măria ta, eu n-am priceput cum ai măsurat căci și eu am măsurat acasă și am găsit mai mult», atunci răspunde Măria sa cu ceapa în buzunariu și mâncând niște semințe de bostan: «Da ce gândești tu, măi mojiule, că eu, nigustoriu mari, vreau să te înșel pe tine; dacă nu-ți place, dă încoace puralele, și cară-te». / Dacă mai cutează țăranul și mai zice ceva, apoi se strâng îndată o clai de jidani perciunoși, care de care mai rufos decât altul și dacă merge bine îl și palmuiesc pe bietul țăran, încât în urmă, neavând încotro, lasă așa cum a zis Măria Sa Jupânul Mortco. / Și ce poate face țăranul că el nu cunoaște numerele, nu poate ceti, nu știe în scurt unde să-și caute dreptatea. (...) Țăranul vede șipușoarele, cu care i se cântărește, vede pe dânsele și niște împestrături (numerele, cari arată greutatea), dar el nu le cunoaște, ci ia cât i se dă și plătește cât i se cere”⁴⁶. De fapt, din cauza lipsei de

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Em. Grigorovitză, *op. cit.*, pp. 188–189.

⁴⁵ V. Simiganovschi, *op. cit.*, p. 19.

⁴⁶ *Ibidem*, pp. 30–31.

știință stă „românul cu pălăria în mână înaintea unui jidan rufos, care n-a mâncat poate alta în ziua aceea decât o ceapă și-o bucată de pâne și încă și aceea și-a câștigat-o din sudoarea românului; și bietul român trebuie să-i zică «Domnule» și să se ploconească înaintea jidanilor acelora cari au răstignit pe cruce pe Domnul Christos”⁴⁷. Așadar, țărani sunt victimele evreilor: venetici, săraci, ipocriți, înșelători, murdari, violenți, vinovați de crucificarea lui Cristos. Sintetizează Simiganovschi: „Așa ca să poată jidanii înșela pe bietul țaran și mai bine încep a-i măsura pânea care o cumpără de la dânsul după cântariul cel nou, nu după pătrariu (demerlia, banița). Și scie țaranul ceva de măsurile cele noauă? Atâta rău să fie-n țară cât cunoasce țaranul aceasta!”⁴⁸ De fapt, „jidantul vede că țaranul român nu scie carte și caută să-l frigă tocmai la buba aceasta, de care suferă românul mai tare. La cumpărat și la vândut cearcă jidanul cum l-ar putea înșela pe român”⁴⁹.

Cea de-a treia micro-narațiune este despre „Cum își citește sau își scrie românul scrisorile”. S-ar duce el la preot, dar știe că va fi certat pentru că nu merge la biserică; învățătorul deja l-a pedepsit pentru că nu și-a trimis copilul la școală, iar întâmplarea face ca „scriitorul satului” să fie plecat la târg. Nu-i rămâne decât să meargă la jupânul Șmil, al cărui fiu, Iuchel, învățase la „școlile cele mari din Cernăuți”. Ploconindu-se țaranul în fața lui Iuchel de pe la jumătatea curții, acesta „rădică nasu-n sus, se fasolesce încolo și-ncoace ca să se cunoască țaranul că dumnealui îi învățat”, își face treaba cum va fi putând, iar când să-i mulțumească, intervine jupâneasa Ghița: „Da bine, bade Toadere, ce socoți Dumniata, că coconașul degeaba și-a bătut capul, de ce nu îl mulțămesci cu ceva”. Iar dacă acesta se plânge că nu prea are bani, i se spune: „«Bine, bade Toadere, știm că ești gospodariu cinstit, îmi vei aduce o găină și ne-om împăca». Ar cârni badea Toader încolo și încoace, i se pare prea mult o găină pentru oleacă de citit sau scris, dar n-are ce face, căci jupânul se va supăra și nu-i va da rachiu duminică după-amiazăzi, când va veni să cinstească cu niște cumătri; ba se teme că nu-i va da nici la hram rachiu în dătorie și apoi, vai, ce să facă el atunce, rămâne de rușinea oamenilor. De aceea, n-are ce face badea Toader, merge acasă, alege o găină și i-o trimite jupânului Șmil de la prepenație”. Urmează comentariul lui Simiganovschi: „Vedeți, oameni buni, cât de tare trebuie să se înjosească bietul țaran înaintea unui jidan, care a venit mai alaltăeri în sat cu desagii cu bulendrele în spate, cu jupâneasa Ghița și cu vro câțiva plozi după dânsul, între cari se afla și Iuchel, care acuma-i cuconaș învățat. Cum mai îmbla jupânul Șmil atunce pe lângă oameni și se lingușea și cum se face el acuma domn mare, încât trebuie să i se închine toți oamenii (...). N-ar putea oare țaranul să-și cetească singur scrisorile sale și să nu se mai închine atâta la toată fleandura și rapatița venită de peste nouă mări și nouă țări? // Ba ar pute, ar pute tare ușor, căci are mulțumită lui Dumnezeu școli, în cari se învață în mai multe limbi. Dar ce folos! În loc să-și trimeată copilul său la școală, îl trimite mai bine la vituțe și oițe, în loc să-l facă om

⁴⁷ *Ibidem*, p. 29.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 30.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 29.

cu 4 ochi, îi închide și cei 2 ochi dați dela Dumnezeu”⁵⁰. Anterior, tânărul student la teologie invocase proverbul „cine n-are în cap, trebuie să aibă în ciolane”⁵¹.

Și-acum, pentru a înțelege radiografia pe care Simiganovschi o face vieții țărânului, ar trebui să revenim la ceea ce țărânul „cruță”. În locul unor ferestre „bune și îndemânoase” care să se poată deschide, el face niște ferestre „abia de-o palmă”, care nu se pot mișca, pentru că sunt mult mai ieftine și pentru că, nedeschizându-se, protejează de frig. „Mulți dintre astfel de cruțători pun earna pe lângă ferești snopi de pae sau năsip, ca văzduhul să n-aibă defel loc de intrare”. De-aici decurg „boalele cele multe de cap și de ochi, îmfăturile de la grumazi, bubele, râia, curgerile urechilor, frigurile etc.”⁵² Pentru a cruța timpul (totuși, o ironie probabil), „țărânii mai bine îmblă nespălați și unsuroși, cu haine (murdare), urâte cu fața mânjită, decât să-și piardă timpul cu spălarea părților necurate”. Tot așa și cu prepararea mâncărilor. „Cele mai rele mâncări le mănâncă, iar pe cele bune le vinde altora. Ouăle, brânza, untul, laptele etc. le vinde altora, iar el se îndestulează cu ceapă, pepeni și curechi. De taie vreun porc, slănina numai atunci o începe a mânca, când e plină de viermi, se-nțelege de aceea că e mai cu spor; iar de cârnați numai atunci se apucă, când sunt buni de dat la câini. // E de însemnat și aceea că țărânii în zilele de lucru mănâncă cele mai rele mâncări, pe când carnea și celelalte mâncări nutritoare le păstrează pe duminică și sărbători, când apoi mănâncă până la îmbuibare. Și aceasta iarăși din pricina cruțării, căci li pare rău a pierde timpul de lucru cu pregătirea mâncărilor”⁵³. Cât despre casa românului, „e aproape de dărâmare, și el nu caută să și-o renouască, căci renoirea ține bani, și banii trebuie cruțați, ca să-i deie jupânului Ițig”⁵⁴. Din diferite motive („lemnul se roade, și altă masă nu poate lua”), „masa pe care mănâncă, de când s-a cumpărat nu s-a mai spălat nici odată”, iar „oalele, blidele, cuțitele, furcuțele..., toate sunt așa de necurate, încât ți-e scârbă să mănânci din ele”⁵⁵. Și toate acestea pentru că banii trebuie cruțați pentru un scop mai nobil, ușor de identificat. Căci, apropiindu-ne de casa jupânului Ițig, de departe vom auzi „urletul ce ese din piept de la mulțime de țărani români cari s-au adunat la băutura cea puturoasă, la bulearca cea amețitoare și otrăvitoare a jupânului Ițig. // Bătrâni și tineri, mici și mari, toți beau pe întrecute, în butul prețului mare al spiritului amestecat cu apă, coajă de nucă, cenușă și mai scie Dumnezeu câte mirozenii, cari strică sănătatea și mintea omului”⁵⁶. Așadar, țărânul „îi eftin la făină și scump la tărâțe”⁵⁷, dar se apără spunând „așa ne-am pomenit din moși” și „rachiul / băutura îi pentru noi, nu pentru boi”⁵⁸, în vreme ce „jidanul râde în

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 31–32.

⁵¹ *Ibidem*, p. 5.

⁵² *Ibidem*, p. 20.

⁵³ *Ibidem*, pp. 20–21.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 21.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibidem*, pp. 21–22.

⁵⁷ *Ibidem*, p. 23.

⁵⁸ *Ibidem*, pp. 18, 22.

hohote și cu bucurie de urmările băuturii sale otrăvitoare”⁵⁹. Care va să zică, spune Simiganovschi, „țaranul nostru nu scie să-și împărțască trebile așa ca nici carnea să nu-i ardă, dar nici frigerea”⁶⁰.

Punctul culminant al neștiinței românului privește școala, iar pledoaria lui Simiganovschi e explicită și repetată. „Învățătura îi mama cruzării și a bunăstării”, citim undeva. Iar continuarea e fără echivoc: „Din timpurile cele mai vechi totdeauna acel popor, care a știut carte și-a avut învățatură a domnit peste cel fără carte și învățatură. Învățătura îi cea mai puternică armă, care nu ți-o poate lua nimene”⁶¹. Pe pagina următoare: „Școala singură îl poate face pe om bun, ascultătoriu, lucrăcios, chivernisitoriu și temătoriu de Dumnezeu”, iar peste câteva pagini: „Dați toți copiii la școală, căci în ziua de astăzi numai școala și învățătura ne mai poate mântui de pieirea spre care mergem văzând cu ochii”⁶². De ce toate acestea?! Pentru că „poporul se feresce de școală ca ucigă-l crucea de tămâie”, chiar dacă situațiile umilitoare din urmă cu cincizeci de ani au dispărut și chiar dacă „se află o lege dată de prea bunul nostru împărat, care grijesce cu adevărată îngrijire părintească de toate popoarele sale, că în fiecare sat să fie școală”⁶³. Tocmai de aceea „poporul nostru propășesce numai cât foarte încet pe când celelalte nații din țară merg mereu înainte luminate de lumina cea binefăcătoare a învățaturii”⁶⁴. De fapt, Simiganovschi detaliază asupra comportamentului pe care îl are românul față de școală, revenind la modul cum „cruță” acesta: „Îndată ce ajunge un copil vârsta de 7 ani și ar trebui să meargă la școală după cum cere legea, începe bietul țăran a alerga, ba pe la preotul, ba pe la învățătoriu, ba pe la vornicul, doară i-ar mai lăsa băietul vrun an sau doi, căci i-ar trebui pe lângă gospodărie, să mai îmble cu vituțele și cu oițele. Și dacă toate alergăturile și rugămintele n-ajută la nimic, apoi atunce mai bine plătesce și pedeapsă, să scie chiar că-și rumpe bucașica de la gură. (...) De vitele sale grijesce bietul om mai mult decât ? la lumina fiiului”⁶⁵. Nu-i vorbă, e și acesta un nou prilej de a-i incrimina pe evrei – fără ca Simiganovschi să simtă contradicția. Venirea Mântuitorului, spune el, n-a fost crezută de o mare parte din jidovi, tocmai de cei cărora „li-a fost mai dragă nesciința, așa că în urmă l-au răstignit pe cruce”⁶⁶.

Situația e confirmată de Filimon Rusu care, ajuns învățător la Cajvana, în 1902, constată că, la cei vreo 3 000 de locuitori și 500 de elevi, școală s-a făcut aici abia în 1899. Comentează el: „Curios! Un sat așa mare, să deschidă școala așa de târziu! Nu știu cine avea interes să lase satul fără școală; știu însă că în sat mergea vorba: «Nu ne mai trebuie încă un păduche în cojoc!»». Bănuiam că cel dintâi

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 23.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*, p. 36.

⁶³ *Ibidem*, p. 24.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 25.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*.

păduche era slujitorul bisericii, căci alte instituții, în acel timp, nu erau în sat⁶⁷. Iar mai târziu, memorialistul precizează: „Ce n-ar fi dat căjvânarii să nu le chemi fata sau băiatul la școală? Vaca din grajd era prea puțin pentru cei înstăriți, iar cei sărmani tembiau cu o mânăzată sau o oaie, numai să nu-i tunzi băiatul (...). Cum pedepsele bănești sau, în lipsa acestora, închisoarea, erau mijloace de constrângere, ura asupra școlii și învățătorilor era de nedescris. De aceea trebuia să fii precaut, ca nu cumva să întârzi și să te apuce noaptea prin sat⁶⁸.”

Prin urmare, care sunt sfaturile tânărului student la teologie pentru român? Să facă și el ca străinii, să-și dea copiii la școală, căci, chiar dacă nu vor putea ajunge toți, semnificativ credem, „preot sau alt domn mare⁶⁹”, vor putea măcar învăța un meșteșug, iar, pe de altă parte, proprietățile nu se vor mai diminua prin împărțirea între prea mulți urmași; dincolo de toate acestea, nu vor mai putea fi păcăliți de evrei și vor abandona și obiceiul consumării alcoolului cu consecințe devastatoare. Așadar, să-și dea românul copiii la școală, să fie chibzuit și rațional, să nu se lasă pradă invidiei, să citească mai bine decât să-și petreacă zilele în „cârșme”, să învețe o meserie, să fie în spiritul timpului, adică modern etc., etc.

În fond, vina pentru toate acestea e a țaranului însuși, spune Simiganovschi: „Te doare inima când vezi aceasta și scii că poporul sânge îi de vină⁷⁰”. Într-un fel sau altul, explicit cel mai adesea, ideea apare de câteva ori în scrierea lui. Citim altundeva: „dar dacă oamenii noștri nu-și știu dreptatea, apoi nu li-i nimenea de vină⁷¹”. Așa se și explică posibila acțiune de vindecare pe care ar putea-o avea broșura sa. Totuși, deși țaranul suportă consecința propriilor opțiuni și, cu cuvintele lui Splény, a propriului „geniu”, culpa e finalmente externalizată: cauza pentru căderea morală și viața grea a țăranilor, dincolo de lene, indolență, fudulie, vanitate, lipsa de educație, „tradiționalism” prost înțeles etc., etc., e transferată, nu asupra autorităților austriece, ci asupra evreilor. De vină pentru căderea românilor sunt străinii și mai ales ei, evreii, numiți constant „jidani” sau „jidovi”. La târg, Ion, cel care împrumutase banii din bancă, „cumpără feliu de feliu de bunătațiu, să-nțelege că de pe la jidani, cari îl înșală de-l frig; căci el n-a mai cumpărat în vieța lui ceea ce cumpără acuma și plătesce cât i se cere⁷²”. La jupânul Ițig își pune restul de bani spre păstrare, în vederea cheltuielilor cu rachiul de mai târziu. Așa ajunge finalmente, după ce-și pierde proprietățile, „cârșmariu” la „jidovul arândaș din apropiere⁷³”. Iar pentru că nu știe carte, „într-o zi de târg prin oraș vezi cum stă românul cu pălăria în mână înaintea unui jidan rufos, care poate n-a mâncat alta în

⁶⁷ Filimon Rusu, *Amintiri. Oameni și locuri din Țara Fagilor*, cuvânt-înainte de D. Vatamaniuc, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii, tabel cronologic de Vasile I. Schipor, indice de nume de Rodica Iațencu, București, Editura Academiei Române, 2009, p. 71.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 73.

⁶⁹ V. Simiganovschi, *op. cit.*, p. 36.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 33.

⁷¹ *Ibidem*, p. 30.

⁷² *Ibidem*, p. 17.

⁷³ *Ibidem*, p. 19.

ziua aceea, decât o ceapă ș-o bucată de pâne și încă și aceea din sudoarea românului”⁷⁴, și-n fața lui se umilește, se ploconește, prostit de noile mijloace de cântărire, umilit, ba chiar bătut de „Măria sa cu ceapa în busunariu și mâncând nisce simburi de bostan”⁷⁵, jupânul Mortco. Apoi: „Scie Iuda, că dacă a-ncepe și Românul odată a-și deschide ochii, apoi atunce îi sacă lui apa dela moară, atunce nu vei mai vede crâșma plină de oameni, ci va cânta cucul întrînsa”⁷⁶. Și cu bună știință, pentru a-l putea înșela, exploata, folosi, evreul l-ar încuraja pe țaran să nu-și dea copilul la școală, invocându-i tradiția, pe care e mai bine s-o respecte. De aceea va merge el mai degrabă la „cârșmă” decât la biserică sau va ajunge „cu traista-n spate și bota-n mână și haide-n lumea largă la hărgățit pe la cei jidani și alte lifte străine”⁷⁷. Or, ar fi mai bine „dacă ar lua fiecare o carte, s-ar pune la umbră sau earna lângă sobă și-ar ceti o poveste frumoasă sau ceva despre lucrarea pământului. (...) Dacă ar face așa tot românul, numai ai vede pe-ncetul cum s-ar împutina cârșmele prin sate, cum s-ar cărăbăni un jidan după altul. Și-apoi, atunce cum s-ar mai însufleți oleacă românul!”⁷⁸ E sugerată la un moment dat chiar o lecție de economie politică: „Meșterii români de orișice breaslă ar trebui cât mai mulți. Cât de bine ar fi dacă s-ar afla în fiecare sat ciobotari, dulgheri, covaci și alți meșteri români. Atunce n-ar trebui să alerge românul tot pe la străini și să-și deie bietul ban câștigat cu muncă și sudoare în mâna străinului sau chiar a jidovului. La ce bun să îmbogățim străinii! Să meargă banul românesc în mână românească”⁷⁹.

De fapt, pe țaran l-ar fi apărat Împăratul, nu numai prin legea care-i obligă pe cetățeni să-și dea copiii la școală, pe care românul nu știe cum să facă să n-o respecte, dar chiar printr-o lege, dată parcă special pentru români, care să diminueze consumul de alcool: „Prea bunul împărat, care grijesce de toți supușii, ca tată de fii, a auzit tocmai în Viena că poporul român bea în ruptul capului; și pentru că el îi iubesc pe românii din țărișoara noastră, a dat înainte vreo 13 ani o lege, ca cum se înserează să fie cârșmele închise, ca să poată ajuta ceva iubiților săi români. Dar văzând că nu ajută aceasta nemică, a dat anul acesta altă lege, ca să se scumpească rachiul. Și aceasta, cât sciu, cam puțin ajută. Jidanul adevătat tot îi dracul; el amestecă rachiul așa de tare cu apă, încât numai gustul îi de rachiul, dar mai departe îi numai apă. // Și românul s-o beie această zoaie jidovească? Vai, vai, vai, ce rușine”⁸⁰.

Așadar, nu numai că „jidantul” e cauza condiției precare a „românului”, el e și răul absolut. În nu mai puțin de 50 de pagini, portretul care i se face – consecință a altor reprezentări intrate deja în conștiința publică și a experiențelor de viață citite și interpretate în acest sens – nu poate să nu provoace reacții. După ce că l-a ucis pe

⁷⁴ *Ibidem*, p. 29.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 30.

⁷⁶ *Ibidem*, pp. 33–34.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 38.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 39.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 37.

⁸⁰ *Ibidem*, pp. 39–40.

Iisus, jidanul e dracul, e Iuda – nu un prototip, ci concretizarea răului absolut; a venit sărac pe pământul strămoșilor, pe care se îmbogățește, păcălindu-i pe români, exploatându-le neștiința, umilindu-i, complice cu bancherii, luându-le casele și pământurile, angajându-i apoi argați sau cârciumari, viclean, ipocrit, în stare să utilizeze instrumentele diavolești ale lumii moderne, căci are instrumente sofisticate de măsurat, de cântărit; nespălați, murdari, flămânzi, rufoși etc., etc.

Firește, broșura lui Simiganovschi e din multe puncte de vedere în spiritul timpului, pe care îl și exprimă elocvent, iar necesitatea ei – faptul însuși că un student la teologie o scrie – relevă o anumită stare de fapt care nu poate fi ignorată. Nu cred că are rost să sintetizăm aici, într-un portret robot, cum se configurează imaginea țaranului român. N-au lipsit din acest portret ignoranța, alcoolismul, mândria deșartă, degradarea morală, lenea, fudulia etc. În sprijinul acestei reprezentări, pot fi aduse în discuție multiple alte referințe. Pe de altă parte, evident că țaranul român nu se poate reduce doar la această reprezentare; venită din interior, e deformată poate excesiv cu scopul de a provoca în sfârșit mutații. Există și o „noblețe țărănească”, pe care am putea-o ilustra la fel de bine. Cert este că textul folosește imaginile negative standard, pentru o descriere care se dorește o lecție. Greu de spus că, publicat, având inevitabil o anumită circulație publică, ar avea funcția unei instigări, din moment ce țaranii oricum nu știau să citească. Țaranii aceștia totuși mâncau și pâine (nu doar mămăliga moldovenească), aveau acasă o curte de păsări, făceau hramuri bogate și-și petreceau zilele și la crâșmă, împreună cu cumătrii. Firește că se poate spune că, doar dacă n-ar fi cu mintea întreagă, ca să-l parafrazăm pe avocatul Rott, apărătorul tinerilor arboroseni, care vorbea însă de preoți, și-ar dori să se unească cu România. De altfel, este imaginea care apare și la Ion Budai-Deleanu, care venise la Liov de la Viena, este și imaginea care se sugerase într-un fel încă de la marea serbare de depunere a jurământului de vasalitate din octombrie 1777, este imaginea propusă de Splény însuși, primul guvernator al Bucovinei.

Finalmente însă, ceea ce ne interesează este altceva. Ce schimbări va fi provocat broșura lui Simiganovschi și multe altele de felul acesta care, într-un fel sau altul, vor fi circulat în epocă, printre țărani? Ce ecouri va fi avut munca aceasta de lămurire și de educare? Posibil ca țaranii să fi preluat ceva din sfaturile practice privind cultivarea pământului și creșterea vitelor. Să-și fi construit altfel casele? Tot ce se poate. Să se fi lăsat convinși să respecte legislația și să-și trimită copiii la școală? Să fi renunțat la patima alcoolului? Puțin probabil, din moment ce ritualul îngropării la temelia unei cruci a butoiului cu rachiu și ridicarea de cruci ale alcoolicii arată dificultăți majore în acest sens.

Textul lui Simiganovschi e din 1889. Peste 10 ani, în 1909, Constantin Morariu, în „Patria”⁸¹, revistă apărută la Cernăuți, informează asupra faptului că toate societățile existente în Pătrăuți și-au mutat sediile în Casa Societății de citire „Viitorul”, unde și-au deschis și o dugheană care, primind concesiune în acest sens, vinde și băuturi. (De altfel, știm din alte surse, bisericile primiseră ele însele concesiunea pentru

⁸¹ Constantin Morariu, „Societatea treziecei pe viață «Mântuirea» din Pătrăuț pe Suceava”, în „Patria”, anul IV, 8 iulie 1909, nr. 43, pp. 1–2.

vinderea băuturilor alcoolice). Dar Constantin Morariu invocă zvonul (poate era o lege pusă în dezbatere) conform căruia guvernul ar urma să emită o lege care „să înfrâneze patima aceasta din toate țările împărăției noastre”, o lege atât de „aspră” încât „un paragraf zice că cine timp de jumătate de an va fi aflat în repetite ori în stare de vădită beție, acela se va pedepsi ori cu arest până la patru săptămâni, ori bănește până la 500 de coroane”. În aceste condiții, comitetul Societății „Viitorul” a decis întemeierea unei noi societăți, „Societatea treziei pe viață «Mântuirea»” și – a redactat un „Bilet de intrare” în societate, tipărit deja în 400 de exemplare și semnat chiar de Constantin Morariu. Spre deosebire de alte societăți, intrarea în această societate nu implică decât cumpărarea Biletului de intrare, care costa doar 3 bani (prețul de tipărire a biletului), care ar trebui iscălit și apoi pus „supt pervazul unei icoane, ca să-l vadă în toată ziua și așa să-și aducă aminte totdeauna că treaz trebuie să fie în toată viața sa”. Visul lui Constantin Morariu este ca toți locuitorii din Pătrăuți să devină membri ai Societății, moment în care s-ar face o liturghie „cu sobor de mai mulți preoți, la care să fie de față toți membrii „Mântuirii”, având fiecare la sine biletul pomenit”. În fapt, ar urma o procesiune care ar trebui să lase urme în conștiința și comportamentul sătenilor. „După sfânta liturghie, soborul de preoți va ieși în ograda bisericii și va face aghiazmă înaintea poporului, apoi, cu o rugăciune fierbinte îndreptată către atotputernicul Dumnezeu, vor îngenunchia cu toții, și membrii «Mântuirei» cu biletele ridicate în sus, vor rosti, după glasul preotului lor, juruința de pe bilet din cuvânt în cuvânt”.

Firește, textul ca atare al biletului de intrare, deopotrivă un jurământ, merită să fie cunoscut. Iată ce conține: „Juruesc înaintea lui Dumnezeu și a tuturor martorilor de față că măcar de aș bea orice băutură, voi fi treaz toată viața atât în casa mea, ca să dau pildă bună soției mele și copiilor mei, cât și la cumătrii, nunți, hramuri și la orice fel de petreceri și prilejuri, fie din satul meu sau ori și de unde ar fi. La hramul din Pătrăuț pe Suceavă nu voi da nici unui hrămar băuturi până la amețire, și venind vre unul la casa mea numai cât puțin amețit, nu voi mai da nici un strop de băutură. Așa să-mi ajute Dumnezeu, să-mi mântuiască traiul de aice și sufletul, și să deie sănătate și tot binele soției mele și copiilor mei (Iscălitura mea:)”⁸².

Povestea nu se termină însă aici. Deși o dugheană se deschisese și la Casa Societății de citire „Viitorul”, ba unele aparțineau Fondului Religionar care le putea concesiona oricui⁸³, de vină pentru alcoolul care era cauza degradării morale și nu numai morale a țăranilor nu puteau fi decât evreii. Și în această incriminare directă, Constantin Morariu trece cu ușurință peste o contradicție de fond. Căci el însuși constată, inițial, că la mijloc este o alegere a țăranului, că el e consecința propriilor opțiuni: „Căci, ian spune măi române, ai tu un dar dumnezeesc mai frumos decât mintea ta? Nu ți-a dat Dumnezeu mintea curată și luminată numai de aceea, ca să-ți fie

⁸² *Ibidem*, p. 1.

⁸³ De la Filimon Rusu, de exemplu, aflăm că în 1902, în Cajvana „nu sunt alte neamuri străine, decât un neamț fierar și șase familii de evrei, care aveau și patru crășme, dintre care una, a Fondului Bisericesc, arendată unui evreu, a ars odată cu biserica, precum și o prăvălie cu mărunțșuri; un evreu era negustor de vite”. Filimon Rusu, *op. cit.*, p. 71.

ca o făclie, care să-ți arate căile ce trebuie să le bați toată viața ta ca să te ferești pe tine, pe soția ta, pe copiii tăi și să-ți mântuiești și sufletul? Nu știi că pe un biet om nenorocit, care nebunește, îl duc la spital ori la casa de nebuni? Și oare nu-l duc de aceea, pentru că i s-a stâns făclia minții? Și tu, măi române, să nu înțelegeți că îți ești singur dușmanul tău cel mai mare, dacă de bunăvoia ta îți stângi făclia minții, bând peste măsură băuturi ametoitoare sau îmbătându-te?”. Or, după întrebările acestea retorice, e invocat exemplul – de urmat, în fond – al evreilor (care nu beau, căci știu să-și înfrâneze viciul), considerați însă vinovați pentru căderea morală a țăranilor. Textul lui Constantin Morariu continuă în felul următor: „Văzut-ai vreodată, în viața ta, măcar un singur jidov beat, deși mai toate băuturile din țeara noastră ei le au în mâna lor și ei le vând? Și jidovul să aibă această putere atât de frumoasă a voinței, de a te stăpâni a te înfrâna singur? Nu știți voi, țăranilor români, că din pricina bețiilor voastre sodom de avere românească a curs și curge încă în buzunarele jidovești? Nu vedeți nenorocirile ce se întâmplă în toată ziua cu românii noștri cei bețivi, cum cu droaia își pierd casele și locurile, ce li se vând la dobă, ear ei își iau traista și bățul și se duc în lume?”.

Iar textul sfârșește cu o nouă mulțumire către împărat („Dar nu este nici voia împăratului ceresc, nici a celui pământesc ca oamenii să piară și de aceea cu nespusă bucurie trebuie să așteptăm legea cea nouă împotriva beției, ce are să lovească cu un biciu de foc în bețivi, ori îndreptându-i, ori stârpindu-i din rădăcină, și așa mântuind și neamul românesc de o boală mai rea decât ciuma, holera și decât toate boalele și nenorocirile la un loc din lumea întreagă”), dar, ciudat, neașteptat, și cu o închinare către Aurel Onciul: „Cu bună seamă noi toți, românii bucovineni, îl rugăm pe dl. dr. Aurel Onciul, acest scump bărbat al neamului nostru, pe care eu îl iubesc și îl venerez cu toată sinceritatea sufletului meu pentru neasămănată și neîntrecută d-sale jertfă atât de desinteresată, cu care din pricina aceasta va rămânea scris cu litere de aur în istorie – îl rugăm, zic, și îi rugăm și pe ceilalți domni deputați să steie în sfatul împăratului ca leii și pentru primirea legii celei noi împotriva beției”. Că Aurel Onciul nu va fi scris cu litere de aur în istorie (cel puțin în cea românească) e o altă poveste.

Și istoria nu sfârșește aici. Ca și alți militanți împotriva alcoolului, între războaie – semn că nu administrația i.r. era de vină, sau nu numai ea –, avocatul Ambrosie Comoroșan susținea prin sate și orașe conferințe pe tema aceasta. Numit „Lupta contra alcoolismului a unui bucovinean”, un text din „Glasul Bucovinei” preciza: „Lupta contra alcoolismului începută în Bucovina de către avocatul dr. Ambros Comoroșan din Solca, merge mereu înainte, nu numai în Bucovina, ci în întreaga țară românească. D-l dr. Comoroșan a ținut până azi în România întregită 110 conferințe, toate pe cheltuiala sa și cu intrarea liberă. În cele 2 săptămâni din urmă a ținut conferințe cu subiect antialcoolic la școlile populare din Rădăuți, Arbore și Pârtești de Sus. În Solca, d-l Comoroșan a construit o sală de conferințe în casa sa, anume pentru conferințe antialcoolice, care se țin regulat în fiecare an pentru asigurații de la sanatoriul «Regina Maria»”⁸⁴. În fapt, bătălia lui Ambrosie Comoroșan împotriva

⁸⁴ Ambrosie Comoroșan, „Lupta contra alcoolismului a unui bucovinean”, în „Glasul Bucovinei”, anul XVIII, nr. 4 568, 29 mai 1935, p. 3.

alcoolismului în Bucovina e veche. În 1923, de exemplu, călătorea prin satele din Bucovina ca un misionar. În martie, aprilie, mai ținuse conferințe la Frasin, la Pojorâta, la Bosanci. Citim doar două dintre articolele din „Glasul Bucovinei” pe această temă: „Societatea «Arcașul Tudor Vladimirescu» din Frasin împreună cu «Asociația Cercurilor de gospodine» tot din această comună au făcut Duminică la 18 Martie c. în școala primară din Frasin o șezătoare foarte frumoasă pentru poporeni. Cu acest prilej d. dr. Ambrosie Comoroșan, avocat din Solca, a susținut o conferință populară despre: *Folosul comerțului și urmările beției*. D. dr. Comoroșan a rostit mai întâi o cuvântare despre folosul comerțului, arătând sătenilor că prin comerț pot să ducă un traiu mult mai ușor și să-și câștige o avere frumoasă, având ei și puțința să-și poarte apoi copiii la școli mult mai înalte ca să-i facă domni. Îndeamnă țăranii ca să-și dea copiii la meserii și la școli de comerț, ca să-și poată câștiga pâinea mult mai ușor, și să avem și noi mai mulți comercianți și meseriași români”⁸⁵. Sau: „Duminică în 13 crt. a avut loc dintâia șezătoare a societății «Cercul de gospodine» din Pojorâta. A fost o prea frumoasă serbare pentru acest sat de munte. Toată lumea din sat și din împrejurimi a luat parte cu însuflețire la un început de înviore a vieții sătești. S’a vorbit odată și de altceva decât numai de grijile de toate zilele. Au vorbit foarte frumos despre luminarea sătenilor, despre creșterea dorului de învățătură și despre nevoia de-a se da și femeilor românce o îndrumare mai bună și mai priincioasă traiului și rostului lor, de altfel destul de greu, d. inv. dir. V. Zaprațan, d-na E. Zaprațan și d. dr. Ambrosie Comoroșan, care, ca un apostol ce este, n-a uitat să îndrumeze pe săteni să se învoiască și să se lase de beție”⁸⁶.

Cert este că, după toate acestea, țăranii își vor fi conștientizat identitatea românească, chiar dacă exprimau încă o adorație sfântă față de Împărat, a cărui fotografie stătea lângă icoanele sfinte. Cel puțin la fel de cert cum e faptul că, în măsura în care își vor fi dezvoltat conștiința națională, țăranii s-au impregnat de un antisemitism latent; broșura pe care o supun aici atenției e prin forța lucrurilor un mic manual de antisemitism.

III. Alte micronarațiuni despre confruntarea țăranului cu reformele

Să revenim însă la condițiile de viață ale țăranului. Imaginea care reiese din textele lui Simiganovschi este, în felul ei, teribilă. Să fi fost lucrurile cu adevărat în acest stadiu?! Să fi fost vorba mai degrabă de excepții?! Totuși, în imperiu se petrecuseră niște reforme. Cât de diferit era acest țăran de cel descris de Splény, din Moldova încă turcească, de la 1774?! Indiscutabil, reformele aveau efectele lor benefice, dar țăranul român continua să fie o victimă, poate chiar a propriilor lui inerti sau, ca să folosim cuvântul lui Splény, a propriului „geniu”. Știm de la Zöllner, o referință obligatorie în studierea Austriei, că în imperiu au existat reforme reale. Știm din Mihai Iacobescu, care invocă tot felul de acte normative și de circulare cu caracter politic care aveau în vedere creșterea nivelului de civilizație,

⁸⁵ Idem, „O șezătoare în Frasin”, în „Glasul Bucovinei”, anul VI, nr. 1238, 14 aprilie 1923, p. 3.

⁸⁶ Idem, „Din Pojorâta”, în „Glasul Bucovinei”, anul VI, nr. 1270, 26 mai 1923, p. 3.

că „Imperiul Habsburgic a fost un model de organizare juridică”⁸⁷. Scutirea de obligații militare până la un moment dat⁸⁸, măsurile aspre, dar poate eficiente, luate pentru ocrotirea sănătății și pentru prevenirea epidemiei de holeră (în 1854 se instituie „poliția de moralitate”⁸⁹) în fine, e vorba și de norme cu caracter edilitar, din care ne face plăcere să cităm. O circulară din 20 iunie 1794 „punea în vedere populației că «amestecarea varului cu lutul la făcutul zidurilor s-a oprit»”, iar în 1839 o alta informa că „utilizarea lutului în amestec cu cărămida era categoric interzisă”, cerându-se respectarea unor exigențe edilitare precum următoarele: „grosimea zidurilor de temelie, jos, să nu fie mai subțire de 3 șuhuri (palme, n. M.I.), sus nu mai puțin de 2,5 șuhuri”, „pentru tencuire, să se utilizeze numai paparuscă de var, după ce s-au uscat zidul”, „să se depărteze umezeala de la zidire ori cu scoruri de streășină unde este cu puțință sau cel puțin cu pardosală de piatră plecată în jos, pentru scursul apei, ce să se facă sub streășină”⁹⁰. Comentează Mihai Iacobescu: „Cele două documente, prin care se pornea „campania” împotriva caselor de chirpici de lut sunt pe deplin justificate, dacă avem în vedere mărturiile unui istoric al capitalei Bucovinei, care scria (e vorba de C. Loghin, n.n.): «casele sărăcicioase ale Cernăuților de atunci erau din lut, așa că, în caz de ploi torențiale, erau amenințate să fie spălate și duse în apa Prutului»”⁹¹. Să fi fost vorba de circulare care se aplicau doar în orașe? Să nu fi intrat și sârmanii țărani în vederile miniștrilor Casei Imperiale?! Sau era vorba doar de țărani români?! Despre casele țărănilor sau despre casele parohiale putem afla date importante în memoriile/prozele lui Iraclie Porumbescu, Constantin Morariu, I. E. Torouțiu, Dimitrie Vatamaniuc etc. De fapt, întâmplările povestite de Slavici în *Popa Duhu* par extrem de relevante și pentru situația țaranului român din Bucovina. Altfel, cum ar fi avut el nevoie, și în 1889, de sfaturi de felul celor invocate anterior, pe care i le dădea Simiganovschi? Acel țaran despre care citim la Splény că e „primitiv”, că practică „hoția”, „comparabil mai mult cu un popor barbar decât cu un popor pe jumătate civilizată”⁹².

Nu voi insista asupra „geniului” poporului, ci voi relua câteva din afirmațiile lui Splény referitoare contextual la viața cotidiană a țaranului. Citim: „Căci țaranul („nelegat de pământ”, n.n.) nu are altă avere în afara vitelor sale. O căsuță veche, care nu-l costă nimic ca s-o reclădească în alt loc, este singurul lucru pe care-l lasă în urma sa. Pe el nu-l reține o gospodărie spațioasă, cu șuri, grajduri, șoproane, nici ogoare, pășuni, grădini proprii, îmbunătățite prin muncă și cu sudoare, cu un cuvânt, nici cel mai mic lucru, pe care țaranul din afară îl prețuiește pe drept atât de mult, ba

⁸⁷ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei*, p. 128.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 143.

⁸⁹ *Ibidem*, p. 149.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 150.

⁹¹ *Ibidem*.

⁹² General Gabriel Splény von Mihálydy, „Descrierea districtului bucovinean”, în *Bucovina în primele descrieri geografice, istorice, economice și demografice* (în continuare se va cita: *Bucovina în primele descrieri*), ediție biblingvă, îngrijită, cu introduceri, postfețe, note și comentarii de acad. Radu Grigoriu, București, Editura Academiei Române, 1998, p. 59.

chiar și dragostea de patrie, această prejudecată care preferă altfel țara cea mai mizerabilă unei mai bune, nu înseamnă nimic la acest popor oricum compus din emigranți polonezi, transilvăneni, valahi și respectiv moldoveni, prin urmare oameni obișnuiți cu migrarea⁹³. Cât de nedrept să fi fost Splény care privea lucrurile din perspectiva unui străin, ale cărui repere se construiseră în alt tip de civilizație? Altundeva: „locuințele sunt cel mai adesea răzlețe, iar casele atât de prost clădite și de mici încât într-însele nu găsești, în afara unei odăi mici sau mai degrabă a unei afumători alăturate unui antreu, decât arareori o cameră și foarte rar loc de culcare. De cele mai multe ori aceste cocioabe sunt neîngrădite și nu sunt prevăzute nici cu șoproane sau grajduri sau alte clădiri gospodărești⁹⁴. De altfel, cum țărani nu au grajduri (unele animale trăiesc împreună cu proprietarii lor, în micile cocioabe ori în colibe), fânul se strică peste iarnă, iar animalele sunt mereu prada sălbăticiunilor. Oricum, o lipsă totală de preocupare pentru bunăstare. Iată: „Untul se produce puțin în proporție cu vitele existente, în parte fiindcă puține vaci sunt mulse, în parte fiindcă laptele se consumă imediat după mulgere, în parte mărirea producției este împiedicată de prostul obicei că vacile fără vițel nu se lasă mulse⁹⁵. Tocmai de aceea, printre alte soluții pe care Splény le propune autorităților, este aceea ca „atât stăpânii, cât și țărani trebuie ținuti să-și construiască pentru conservarea roadelor lor șuri bune și arii de îmblănit” sau „grajdurile de vite aducând cu sine colectarea gunoiului, stăpânii și țărani trebuie să fie obligați să ducă acest gunoit pe câmp⁹⁶. Cât despre mâncare, evident, esențială este mămăliga – editorul Johann Polek, în 1893, notează: „Mai răspândit decât mălaiul este un cir din făină de cucuruz, așa-zisa mămăligă⁹⁷. Dr. Johann Polek, custode la Bibliotecii Universității din Cernăuți, cel care avea să editeze textul lui Splény în 1893 (cu câțiva ani, așadar, după Simiganovschi), referindu-se la „geniul” țaranului, consecință tocmai a condițiilor de viață, pare să-i ia apărarea când spune: „poporul moldovean merită mai degrabă milă decât dojană, căci numai îngrozitoarea oprimare la care a fost supus l-a făcut bănuitor și perfid⁹⁸. Perspectiva pare puțin diferită la Budai-Deleanu, care în 1794 nota: „În casa sa, valahul (afară de boierii mari) este simplu, dar foarte curat; patul său e un prici și mâncarea sa mai ales cucuruz, pâne ori mămăligă; dar cu totul uscată nu o mănâncă niciodată; și cel mai sărac dintre ei are totdeauna ceva pe lângă ea⁹⁹”.

La Budai-Deleanu și altceva ne surprinde, fapt care are legătură cu consecințele reformei făcute de austrieci în justiție. Vechea administrație, moldovenească, fusese, constata Splény, arbitrară și abuzivă. Dar sub austrieci, într-o lume civilizată, cu regulamente și protocoale precise, lucrurile par să stea, deși din

⁹³ *Ibidem*, p. 103.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 55.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 63.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 163.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 213.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ Ion Budai-Deleanu, „Scurte observații asupra Bucovinei”, în *Bucovina în primele descrieri*, p. 383.

cu totul alte motive, la fel de grav. În locul arbitrarului unei autorități, „procedură” medievală, au apărut formalismul, corupția etc., cărora țăranul le cade victimă tocmai din cauza analfabetismului. Pentru Radu Grigorovici, „sub austrieci, plângerile împotriva funcționarilor corupți s-au înmulțit, cei vinovați, ca și unii boieri care înaintaseră pâri, au fost pedepsiți, până ce, plictisit, împăratul Iosif al II-lea, după ce făcuse în 1776 o scurtă vizită provinciei și capitalei ei, a hotărât încorporarea Bucovinei în regatul Galiciiei ca «cerc» (județ)”, pentru a preciza: „Aceasta este o nouă și până acum neanalizată motivare a neașteptatei hotărâri imperiale”¹⁰⁰. În fapt, profund imorală, lumea descrisă de Budai-Deleanu este a abuzurilor și a corupției. Vina pentru starea poporului nu i se poate pune doar lui în cârcă; o autoritate responsabilă ar fi corectat viciile de aplicare. Dar „Bucovina pare a avea soarta de-a avea în fruntea sa tot ce-i *incapabil, imoral și egoist* în monarhia întregă”, iar între intenția guvernului și conducerea Bucovinei e o diferență uriașă, căci cei care conduc Bucovina „se cugetă numai la îngrășarea pungii lor” și, după ce i-au luat tot, „batjocuresc apoi în continuu pe acest popor sărman”¹⁰¹. Imaginea lui Budai-Deleanu asupra actului de justiție e infernală: cu un cinism greu de descris, din cauza neștiinței lui, țăranului i se ia tot. Concluzia? „Ce nu se întâmplă însă la moșteniri, testamente, exempțiuni, licitațiuni, taxe, cu banii depuși, când nu-i nici controală, cu taxele! Se falsifică acte, documente, depuneri de martori, ale acuzatorului, ca și ale acuzatului cum le convine; se închid supușii în favorul vreunui domn și-i țin închiși, sub cuvântul unor acuzări inventate, luni întregi sau până-i convine domnului fără nici o cercetare și la urmă li se dă drumul cu indicația să fie liniștiți și să nu pârască pe proprietar (...). *Țara toată murmură*, dar nimeni nu s-a găsit încă să aibă curajul a aduna faptele și să le supună prea înaltului Tron”¹⁰². Cauzele unei astfel de situații sunt la rândul lor explicate de Budai-Deleanu: „cercetările de acest fel durează ani întregi, acuzații își mențin autoritatea și au mijloace să se răzbune pe un astfel de om”¹⁰³, care ar fi avut îndrăzneala să denunțe abuzurile etc., etc.

Or, faptele acestea se reflectă și în textele literare ale bucovinenilor. În cartea sa cu caracter autobiografic și memorialistic (încercările epice ale bucovinenilor vor ajunge greu la ficțiunea propriu-zisă; până și textele lui Ion Grămadă sunt numite de scriitor „schite istorice”), Iraclie Porumbescu publică o povestire numită *N-ai carte, n-ai parte*, ale cărei întâmplări se petrec în 1852, la Șipotele Sucevei, undeva în „creierii Carpaților”. Proaspăt preot, povestitorul locuiește, ca mai târziu Constantin Morariu, într-o locuință pe care cu greu ar putea-o numi casă: „dacă-i casă acea clădire din patru pereți de bârne necioplite și neunse, cu crăpăturile dintre bârne neastupate decât cu mușchi de pădure, cu un cuptor mare și cu o fereastră în față, cu alta micuță înspre ogradă jos, fără nicio podeală, iar acoperișul «casei» era

¹⁰⁰ Radu Grigorovici, „Postfață”, la Ion Budai-Deleanu, *op.cit.*, p. 432.

¹⁰¹ Ion Budai-Deleanu, *op. cit.*, p. 405.

¹⁰² *Ibidem*, pp. 412–413.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 413.

de niște lătunoaie făcute din topor și prinse de căpriori cu niște cepuri de brad drept piroane¹⁰⁴. Are totuși o servitoare, iar în curte o odaie pentru argați, care funcționa și ca bucătărie. Or, pe o vreme teribilă, sosesc în pragul serii doi necunoscuți, unul dintre ei „cărunt de bătrânețe”, care cu mari temeri spun ce necaz au. Și pentru a li se rezolva problema, unul dintre ei se închină până la pământ și, „așa cum se obișnuiește”, scoate din sân „un colac”, adică „o pielică de jder”. Apoi își spun necazul: satul lor avea, de mai bine de 20 de ani, o judecată „pentru munți și păduri” cu moșierul R. (faptul că povestitorul îi dă doar inițiala numelui e o dovadă a posibilității confruntării cu adevărul): „Am îmblat pe la toate cancelariile din țară, am bătut toate pragurile domnilor, am avut soroace peste soroace, ne-au mânăat dintr-un loc în altul, ba de multe ori am fost și dați afară cu rușine. Mulți din bieții noștri săteni au și murit de-atunci de scârbă, ba chiar unii din tovarășii noștri, ce erau deputați în treaba asta, sunt astăzi sub pământ. Închisu-ne-au, bătutu-ne-au, batjocoritu-ne-au în fel de fel și nu am putut isprăvi nimic¹⁰⁵. În cele din urmă, au fost îndrumați („de un domn creștin”) să meargă la Lemberg, la un „domn”, „cu o țidulă”, care-i deplânge pentru suferința și nedreptatea îndelungată, și, după ce-l plătesc („optzeci și trei de lei în sorcoveți bătuți”), primesc o hârtie pe care sunt sfătuiți să n-o arate la nimeni vreme de „trei ani și trei zile”, căci altfel „sunteți și voi pierduți și dreptatea voastră pierdută și cine știe ce ar mai fi apoi și cu mine¹⁰⁶. Abia după acest termen „hotărârea va fi coaptă”; or, acum, după trecerea timpului stabilit, țaranii ar vrea să știe despre ce este vorba, cu atât mai mult cu cât, urmând să vină prea luminatul Împărat la Rădăuți, ar dori să-i dea lui scrisoarea. Scrisoarea?! Nu era decât „un supliment de la «Gazeta de Lemberg», din anul 1801 ori 1811 – nu țin bine minte – și ea spunea cum trebuie căutați în pripă cei ce se bolnăvesc de ciură și undeva dedesubt, într-un cerc ornamental, semnul L.S.”¹⁰⁷ Oricum, țaranilor le fuseseră luate, aflăm în final, și uricele, adică actele de proprietate originale.

Nu pornim de la premisa că ficțiunea nu minte; ficțiunea este și ea ideologie, iar titlul povestirii demonstrează că problema educației devenise în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea una prioritară; miza ideologică privește aici intenția de a-i convinge pe țărani să-și trimită copiii la școli. Oricum, avem de-a face mai degrabă cu un memorialist decât cu un scriitor veritabil. Întrebarea firească este dacă situațiile de felul acesta sunt sau nu excepții. Or, un caz ca acesta îi dă dreptate lui Budai-Deleanu, ceea ce înseamnă că reformele administrației austriece se vedeau neputincioase, și nu în fața cauzelor țaranilor români, ci în fața imoralității celor puși să aplice o legislație corectă, deși sofisticată.

¹⁰⁴ Constantin Morariu, *Cursul vieții mele. Memori*, Suceava, Editura „Hurmuzachi”, p. 7.

¹⁰⁵ Iraclie Porumbescu, „N-ai carte, n-ai parte”, în *Amintiri*, ediție îngrijită de Ion Ștefan, București, Editura Gorjan, 1943, p. 203.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 205.

¹⁰⁷ *Ibidem*, pp. 206–207.

Bibliografie

1. Diaconu, Mircea A., „Din nou despre Andrei Popovici”, în „Meridian Critic”, nr. 2 (vol. 35), 2020, pp. 85–98; <http://meridiancritic.usv.ro/index.php?page=2-2020-ro>.
2. Grigorovitz, E., „Păcate ispășite”, în *Chipuri și graiuri din Bucovina*, Ilustrațiuni de N. Bran, București, Editura Minerva, 1905, pp. 177–194.
3. Iacobescu, Mihai, „Revoluția de la 1848–1849 în Bucovina. Particularități. Revendicări. Consecințe”, în „Analele Bucovinei”, anul VI, nr. 1, 1999, pp. 7–13.
4. Idem, *Din istoria Bucovinei*, vol. I (1774–1862). *De la administrația militară la autonomia provincială*, București, Editura Academiei Române, 1993.
5. Ieșanu, Isidor, *Rutenizarea Bucovinei și cauzele deznaționalizării poporului român. După date autentice*, ediție îngrijită și prefațată de I. Opreșan, București, Editura Saeculum I.O., 2014.
6. Morariu, Constantin, *Cursul vieții mele. Memorii*, ediție îngrijită, prefațată, microbiografii și note: prof. univ. dr. Mihai Iacobescu, traducere, rezumatul lucrării și verificarea textelor în limba germană: lect. univ. Gina Măciucă, indice general de Veronica Iacobescu, Liga Tineretului Român din Bucovina, Suceava, Editura Hurmuzachi, 1998.
7. Idem, „Societatea treziei pe viață «Mântuirea» din Pătrăuț pe Suceava”, în „Patria”, anul IV, 8 iulie 1909, nr. 43, pp. 1–2.
8. Opreșan, Dumitru, „Proștiți, țărani au preferat Austria”, în „Țara Fagilor». Almanah cultural-literar al românilor nord-bucovineni”, anul I, 1992.
9. Rusu, Filimon, *Amintiri. Oameni și locuri din Țara Fagilor*, cuvânt înainte de D. Vatamaniuc, ediție îngrijită, studiu introductiv, note și comentarii, tabel cronologic de Vasile I. Schipor, indice de nume de Rodica Iașencu, București, Editura Academiei Române, 2009.
10. Simiganovschi, V., *Un sfat prietenesc. Ceva despre starea poporului nostru și despre modul îmbunătățirii acesteia. Unele povești economice*, Cernăuți, Editura Librăriei Romuald Schally, Tipografia episcopală, 1889.
11. *Udeștii de pe Suceavă*, Cercetare istorică, colecție recuperată, îngrijită și editată de Mircea Motrici, Suceava, Editura „Mușatinii”, 2005.
12. Voronca, Zaharia, *Mihalcea cu neamurile boerești ce au stăpânit-o*, Cernăuți, Tipografia Gutenberg, 1912.
13. Zöllner, Erich, *Istoria Austriei de la începuturi până în prezent*, ediția a VIII-a, vol. I–II, traducere de Adolf Armbruster, București, Editura Enciclopedică, București, 1997.

**DESTINUL UNEI CĂRȚI, OGLINDIT ÎN PRESA VREMII
ELENA NICULIȚĂ-VORONCA, *DATINELE ȘI CREDINȚELE*
POPORULUI ROMÂN ADUNATE ȘI AȘEZATE
*ÎN ORDINE MITOLOGICĂ (1903)***

ELENA PASCANIUC (CRISTUȘ)

Institutul „Bucovina”, Rădăuți
Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
E-mail: elenapascaniuc@yahoo.com

**The Fate of a Book Mirrored in the Press of the Time.
Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român*
*adunate și așezate în ordine mitologică (1903)***

*(Abstract)**

In the main table of contents that “Junimea literară” (Chernivtsi, the first series, 1904–1914) publishes in the first years, there is a section entitled “Folcloristică” (1905), then “Folclor” (1906) and “Folklor” (1907), where there are mentioned well-known names at the time: Sim. Fl. Marian, Dimitrie Dan, I. G. Sbiera, Elena Niculiță-Voronca, Artur Gorovei, but also many unknown people in this field of folklore. Since 1908, this section hadn’t been in the contents anymore and the explanation for giving it up is, undoubtedly, related to the premature loss of Sim. Fl. Marian, the editorial board of the magazine thus recognizing that he was the only one who, by his own signature and valuable folklore materials, actually gave meaning to this section. Changing its entitlings through numerous and valuable published writings that it comprised, the section offered its readers (between 1904 and 1907) an appropriate image about the folkloristic activity of the time in Bukovina. In 1903, in Chernivtsi appears the volume *Datinile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică* written by Elena Niculiță-Voronca. Surprisingly, there is almost nothing written about it in the pages of “Junimea literară”.

It is only at the beginning of 1905 that it is mentioned, in fact, as a literature volume for youth, *Zece povești scoase din cartea Datinile și credințele poporului român* in the author’s publishing house (Mihalcea, Chernivtsi, 1905, p. 75). The distinguished folklorist is worth being recognized rather for continuing writing didactic literature for youth. What are the possible explanations for this ignorance/misunderstanding in her native town, in Chernivtsi, of the editorial appearance of an author considered “one of the most important leaders and most prolific authors when speaking about folklore?” Especially when the author desired to be awarded with an Academy prize? Her very writing in the only literary

* Traducere: Iuliana Nichiforiuc.

magazine of the moment in Bukovina is “discreet” in comparison with the above assessment. I also asked myself to what extent the press of the time (from Bukovina and from Romania too, in which Elena Niculiță-Voronca published more constantly) could clear up through possible articles about the book and on how the appearance of this monumental volume was received, or on the contrary, if by not by promoting the book she did not contribute to the unfortunate fate that until recently had followed the collection of the author from Bukovina.

Keywords: Elena Niculiță-Voronca, folklore collection, bibliographical notes, „Analele Academiei Române”, „Familia”, „Junimea literară”, „Privitorul”, „Sămănătorul”, „Șezătoarea”.

(Rezumat)

Articolul prezintă destinul unei cărți valoroase pentru cunoașterea și promovarea folclorului românesc, semnată de Elena Niculiță-Voronca. Autoarea articolului evidențiază eforturile depuse în culegerea textelor și receptarea apariției lucrării în presa vremii. Devenită un timp „raritate bibliografică”, cartea-corpus *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică* a fost reintrodusă în circuitul științific după mai bine de nouă decenii, printr-o reeditare concomitentă, la Iași și București, fiind (re)considerată în critica de specialitate drept „o carte din ale cărei lecturi repetate se poate învăța bine cum este cultura populară românească”.

Cuvinte-cheie: Elena Niculiță-Voronca, colecție de folclor, note bibliografice, „Analele Academiei Române”, „Familia”, „Junimea literară”, „Privitorul”, „Sămănătorul”, „Șezătoarea”.

Într-un studiu publicat în numărul 1/2022 al revistei „Analele Bucovinei”, „Folclor și cultură tradițională în revista «Junimea literară» (1904–1914)”, susțineam ideea că periodicul „Junimea literară”, în primii săi ani de existență (1904–1907), poate fi o oglindă a mișcării folcloristice din Bucovina la început de secol XX, în paginile sale regăsindu-se materiale semnate de nume consacrate la acea dată în cercetarea culturii populare, ca Simion Florea Marian, dar și nume care aspirau atunci la recunoașterea (inclusiv academică) eforturilor depuse pe terenul culegerii folclorului, de exemplu, Elena Niculiță-Voronca. Într-o analiză a lui George Tofan, unul dintre redactorii revistei din Cernăuți, care semnează număr de număr o substanțială rubrică dedicată aparițiilor editoriale relevante pentru peisajul literar românesc al începutului de secol XX, autoarea cărții *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*¹ (1903) este inclusă între cei pe care „mica noastră provincie numără ca ai săi (...) mai de frunte și mai fecunzi autori pe terenul folclorului, ca prof. Sim. Fl. Marian, dna Elena Niculiță-Voronca, păr[intele]

¹ Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, Cernăuți, Tipografia Isidor Wiegler, 1903 (în continuare se va cita: *Datinele și credințele poporului român...*).

Dimitrie Dan, Ilie Veslovschi”², dar prezența ei în paginile singurei reviste literare a momentului în Bucovina este mai degrabă discretă în raport cu aprecierea de mai sus. Elena Niculiță-Voronca publică un singur studiu în mai multe părți, „Busuiocul”³, în care include și câteva colinde și menționează obiceiuri îndătinat la colindat. De altfel, acesta este unul din puținele materiale publicate în „Junimea literară”, care consemnează date din folclorul obiceiurilor. La fel de surprinzător, în paginile „Junimii literare” se scrie puțin despre volumul publicat de folcloristă și apărut cu doar un an înainte de înființarea revistei. Rămâne întrebarea de ce, în condițiile în care periodicul cernăuțean prezintă cititorilor săi în mod regulat și detaliat activitatea, recomandările și volumele tipărite de Academia Română pe teren literar și folcloristic, cartea Elenei Niculiță-Voronca, intrată în anul 1904 în atenția celui mai înalt for cultural român – o atenție critică, e adevărat, până la respingerea volumului de la premiere –, pare să fie prea ușor trecută cu vederea în lumea literară românească a Bucovinei.

Aceste constatări ne-au condus la întrebarea mai generală: în ce mod a prezentat/comentat apariția cărții Elenei Niculiță-Voronca presa vremii din Bucovina, dar și din Regatul Român și în ce măsură a contribuit aceasta, prin articolele de întâmpinare a cărții, la receptarea de către public a monumentalului volum. Pentru a găsi răspunsuri la această întrebare, ne-am îndreptat atenția asupra unor periodice apărute pe parcursul perioadei 1903–1914: „Almanah literar pe anul 1903” (Cernăuți); „Analele Academiei Române” (București); „Familia” (Oradea Mare); „«Ion Creangă». Revistă de limbă, literatură și artă populară” (Bârlad); „Junimea literară” (Cernăuți); „Privitorul” (Cernăuți); „Sămănătorul” (București), „Șezătoarea” (Fălticeni). În paginile lor am întâlnit așa-numitele note sau notițe bibliografice (adesea nesemnate) care semnalează, în anii 1903 și 1904, în general, în termeni apreciativi spre elogioși apariția volumului *Datinele și credințele poporului român*, schimbarea de ton manifestându-se, evident, după criticile de nivel academic ale lui I. Bogdan.

Așadar, în vara anului 1903, Elena Niculiță-Voronca, cunoscută „publicului cetitor” din Bucovina și sub pseudonimul Aurora Voronca, ea fiind „cea dintâi colaboratoare care publică în calendarele românești din Bucovina”⁴, tipărește la Cernăuți, într-un tiraj restrâns, volumul *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, o carte de dimensiuni impunătoare (1 296 de pagini), rod al pasiunii⁵ și cercetării „în pământul înțelenit al mitologiei

² George Tofan, „Mihai Teliman”, în „Junimea literară”, anul III, nr. 3, 1906, p. 47.

³ Elena Niculiță-Voronca, „Busuiocul”, în „Junimea literară”, anul III, nr. 1, 1906, pp. 25–27; nr. 2, pp. 36–39; nr. 4, pp. 55–58. Idem, Cap. II. „Busuiocul. Laurul. Apa lustrală. Botezul”, în „Junimea literară”, anul IV, nr. 1, 1907, pp. 25–29.

⁴ Vasile I. Schipor, *Calendare și almanahuri românești din Bucovina (1811–1918)*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2016, pp. 387–390.

⁵ Autoarea notează într-un loc: „pasiunea străngerii datinilor din popor mă ținea ca în clește; neconținut îmi părea că nu am strâns îndeajuns”. Elena Niculiță-Voronca, „Amintire”, în „Junimea literară”, anul IV, nr. 6 și 7, 1907, p. 144.

române”⁶. Terenul preferat de folclorista din Bucovina pentru culegerea datelor a fost constituit în principal din localitățile rurale ce înconjurau capitala Ducatului Bucovinei⁷, având însă ca limită sudică linia Botoșani – Suceava. Cu această carte, Elena Niculiță-Voronca a aspirat la o recunoaștere academică pe măsura eforturilor făcute pentru alcătuirea și tipărirea ei. Însă, Academia Română, prin vocea/raportul lui I. Bogdan, nu l-a considerat destul de merituos pentru a fi premiat.

Dar cum a fost receptată în presă cartea la momentul apariției? În octombrie 1903, cititorii periodicului „Privitorul” (publicație eminentă politică, organul de presă al Societății politice „Unirea”) din Cernăuți puteau afla dintr-o notiță bibliografică următoarele: „Doamna Elena Voronca [a scos] de curând o carte de mare preț care conduce la explicarea multor lucruri rămase ca resturi neobservate în foarte bogatele tradițiuni ale poporului român și așază la locul lor fieștecare sfărâmturică din împrăștietele ruine ale credințelor pe cari le-au avut strămoșii noștri din diferite timpuri precum și vecinicii lor cu cari vineau în des contact. Cartea aceasta deschide un orizont nou literaturii. Ea oferă un razim sigur cercetării și aflării ideilor mitologice ascunse în diferiții rami ai avuției spiritului poporal și este un izvor nesecat de sujete pentru lucrări literare. Poetul, novelistul, fabulistul... etc. vor putea scoate din ea ca din o fântână nesecată, idei noauă pentru creațiunile lor, iar în familiile române ea va fi prietină binevenită care va aduna în jurul mesei pe toți casnicii pentru a o ceti și a petrece cu ea oare plăcute. Nu aflăm pentru această lucrare decât cuvinte de laudă. Atât ca formă, cât și ca cuprins ea merită a fi recomandată orișicui. Formatul ei este octav mare, tipariul elegant, limba ușoară, stilul simplu și clar. Cele 1 295 [de] pagini tipărite până acum cari formează primul volum al lucrurilor adunate și aranjate de dna Elena Voronca, ale cărei scrieri de multe ori au stors aplausul publicului cetitor, sunt împărțite în trei mănunchi. Mănunchiul a 4 coroane se poate cumpăra la librăria «Pardini» și «Rechenberg» în Cernăuți. Felicitările noastre autoarei!”⁸ Nesemnată, respectiva notiță bibliografică este „asumată” de redacție, redactorul responsabil pentru numărul 20 al foii este învățătorul Nicolai Gherman. Întâmplător (!?), tipografia care scoate atât „Privitorul”, cât și volumul *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică* este a lui Isidor Wiegler din Cernăuți. Pe un ton avântat, în termeni și idei în care se regăsesc puternice ecouri romantic-pașoptiste, autorul necunoscut al respectivei notițe exprima hotărât și un punct de vedere premonitoriu, extrem de actual, deși târziu validat de critica de specialitate: „cartea aceasta deschide un orizont nou literaturii”.

⁶ Idem, „Prefață”, în *Datinele și credințele poporului român ...*, p. VIII.

⁷ Această alegere a folcloristei a fost observată și comentată astfel de Traian Cantemir: „Elena Niculiță-Voronca n-a vorbit niciodată de această așezare urbană. Folcloric, n-o interesa Cernăuțul. Era un conglomerat de naționalități eterogene comasate între zidurile orașului de acvila bicefală a Austriei, cu scopul de a deznaționaliza pe localnici. N-avea, în consecință, ce căuta acolo”. Vezi: Traian Cantemir, „Destin vitreg”, în Ion Popescu-Sireteanu (autor principal și coordonator), *Siretul – vatră de istorie și cultură românească*, Iași, Editura „Omnia”, 1994, p. 293.

⁸ „Bibliografie”, în „Privitorul”, tomul II, nr. 20, 15 octombrie 1903, p. 8.

Cu puțin timp înainte, în cealaltă parte a spațiului românesc, însă tot în Imperiu, revista „Familia”, ale cărei pagini au fost mereu deschise scriitorilor bucovineni, acorda și ea un spațiu generos în prezentarea volumului *Datinele și credințele poporului român...*, „lucrare folkloristică foarte importantă” a Elenei Niculiță-Voronca, autoare „binecunoscută și din coloanele revistei noastre”, scria redacția. „*Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*. Sub titlul acesta dna Elena Niculiță-Voronca a început să publice în editură proprie, în Mihalcea lângă Cernăuți o lucrare folkloristică foarte importantă. Dna Voronca, binecunoscută și din coloanele revistei noastre, a împărțit materialul adunat tot de dsa după elemente, căci este de părerea că credințele s-au constituit după elemente iar punctul principal de plecare la toate este soarele. Renașterea luminei, creșterea zilei, încălzirea treptată a aerului, încălzirea pământului care ne dă hrană, scăderea căldurii și micșorarea zilelor, împreună cu efectele lor fac motivul tuturor sărbătorilor credințelor și miturilor. Din cele studiate dsa crede că elementele acestea se arată în mitologie împărțite în două genuri: bărbătesc și femeiesc; focul și aerul fac elementul bărbătesc, apa și pământul, femeiesc. Lumina și întunericul stau față în față și luptă: care pe care va birui. După legile acestea ale naturii s-au format cei vechi credințele și zii lor. Întreaga lucrare se împarte în patru părți. Partea primă conține 5 capitole în 3 volume; volumul prim se ocupă de facerea lumii și de pământ; volumul al doilea ne prezintă aerul; volumul al 3-lea apa și focul. Fiecare din aceste volume are o estensiune de aproape și peste 400 de pagini și costă câte 4 coroane. Cu aceste se încheie partea primă a lucrării. Celelalte părți sunt aproape gata și ele; a doua despre om, a treia despre natură, iar un mic volum conține povești. În fruntea primului volum e portretul autoarei în costum național”⁹. Așadar, este remarcată încercarea originală de organizare a materialului folcloric, ținând cont de mitologia elementelor naturii, este redată tematica fiecărui volum din cele apărute, costul aferent, sunt anunțate temele părților următoare ale lucrării („a doua despre om, a treia despre natură, iar un mic volum conține povești”) și se încheie cu observația: „În fruntea primului volum e portretul autoarei în costum național”. În epocă, e singura publicație care trimite la acest element iconografic al cărții, nu lipsit de semnificații. Fotografia autoarei în costum popular este emblematică pentru rolul social și cultural pe care aceasta s-a simțit datoră să și-l asume. Soție a preotului bucovinean Zaharia Voronca – înconjurat încă, în deceniul nouă al secolului al XIX-lea, de aura de curajos membru al Arboroasei, întemnițat de autoritățile austriece, alături de alți patru colegi, pentru afirmarea unor adevăruri dureroase despre „detrunchierea” Bucovinei de la Moldova și asasinarea principelui Moldovei –, Elena Niculiță-Voronca a fost „avertizată” încă de la cununie de preotul oficiant că „națiunea așteaptă servicii mari de la mine”¹⁰. Ajunge, ulterior, în Mihalcea (în 1888), un „sat romantic, îmi

⁹ În „Familia”, anul XXXIX, nr. 32, 10/23 august 1903, p. 383.

¹⁰ Elena Niculiță-Voronca, „Biografia mea”, în „Bucovina literară”, serie nouă, anul XXIII, nr. 3-4 (253-254), 2012, p. 82.

plăcu, dar nu se vorbea decât rusește, poporul spunându-se că-i rutean. Răzeșii mai știau câte ceva românește, dar nu vroiau să vorbească, ziceau că-i țigănește. La cea întâi vizită ce am făcut unui răzeș am plâns. Nu eram deprinsă din țara liberă să-mi văd așa de înjosit neamul¹¹. Caută metode pentru a le reda românilor conștiința identității, a limbii și demnitatea națională. Cu ani înainte chiar de această vizită evocată în paginile biografice, tânăra mai făcuse „o ispravă”: „cea întâi ispravă ce am făcut a fost că (...) mă prezentai la balul «Junimei» în costum național” pentru a-i „reprezenta demn pe români în mijlocul străinilor, bucurând poporul nostru amărât¹². Așa că la Mihalcea începe o perioadă de apostolat pentru soții Voronca, „ca să ne recăpătăm românimea pierdută¹³. Poate și adunarea datinilor și credințelor din Mihalcea și satele din jurul Cernăuțului făceau parte din acest proces recuperator.

Tot la Cernăuți, unde presa literară și culturală era încă suplinită de calendare și almanahuri, „Almanahul literar pe anul 1903” (editat de Întrunirea academică română „Bucovina”) publică mai multe credințe și legende adunate de Elena Niculiță-Voronca sub titlul „Ziua și noaptea la popor¹⁴, redacția recomandând ca sursă de informare „pentru a se complecta mai bine credința despre dumnezeire și lumină”, „opul apărut de curând: *Datinile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*”¹⁵. De altfel, este un bun prilej pentru îngrijitorii almanahului să realizeze pentru cititorii lor un comentariu *sui-generis* despre cum a apărut și de ce este important folclorul: „(...) se află la popor o mulțime de superstiții și rătăcirii, bazate pe credinți păgânești; iar vânătoarea după explicarea lor e o nespusă plăcere pentru omul cult, servind a ne instrua asupra trecutului; ceea ce a dat cauza născerii «folclorului», adecă a aduna din popor tot mărunțișul, care dacă astăzi pentru noi nu are înțelegere, a avut la popoarele din trecut; pentru a putea astfel cunoaște modul de a simți și gândi, modul de a se lupta și trăi al unui popor, cu un cuvânt: etnopsichologia lui; iar nouă, românilor ne servește a ne descoperi mai bine originea precum și atingerea ce am avut în decursul de secole cu diferite popoare, care parte s-au dus, iar parte s-au contopit cu noi”¹⁶.

Abia la începutul anului 1905, în revista „Junimea literară” se amintește despre lucrarea *Datinile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, în condițiile în care este semnalat, de fapt, un volum de literatură pentru tineret, *Zece povești scoase din cartea „Datinile și credințele poporului român” de Elena Niculiță-Voronca și alcătuite pentru copii de Zaharia Voronca*, (Cernăuți, Tipografia Isidor Wiegler, 1905, 75 p.). Se regăsesc în sumarul broșurii: „Povestea

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Elena Niculiță-Voronca, „Ziua și noaptea la popor”, în „Almanahul literar pe anul 1903”, 1903, pp. 63–76.

¹⁵ *Ibidem*, p. 75.

¹⁶ *Ibidem*, pp. 75–76.

pupezii” (pp. 1–7); „Văduva” (pp. 8–12); „Toderică făt frumos” (pp. 13–20); „Fata cea harnică și fata cea leneșă” (pp. 21–25); „Ion Sărmanul” (pp. 26–33); „Chipăruș bun viteaz, finul lui D-zeu” (pp. 34–44); „Păpușa, prietenă de încredere” (pp. 45–51); „Soarele cu năframa pe față” (pp. 52–58); „Băiatul ascultător” (pp. 59–65); „Băiatul din Ciritel” (pp. 66–75; aceasta este singura din broșură precedată de un incipit: „Poveste, poveste/ Dumnezeu la noi sosește,/ Și mare dar ni dăruiește./ Măicuța bătrână/ Cu brăul de lână/ Din furcă torcând/ Din ochi lăcrimând”, p. 66). Un „merit deosebit” care i se recunoaște în notița bibliografică „distinsei folcloriste” este mai degrabă că nu neglijează literatura didactică pentru tineret: „A îmbogăți deci literatura cu cărți menite pentru tineret constituie un merit deosebit. Acest merit d-na Voronca și l-a câștigat pe deplin. Opul distinsei folcloriste, *Datinile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, a fost apreciat deja în revista frunzășă «Sămănătorul». Poveștile de față, alese cu rară măiestrie, oferă copiilor o lectură foarte frumoasă și instructivă. Ele sunt scoase din datinile și credințele poporului și lipsite de orice colorit străin. De aceea ele se potrivesc foarte bine pentru copii și ar fi păcat când ar lipsi într-o bibliotecă școlară¹⁷. Să citim însă și „aprecierea” din „Sămănătorul” (semnată N. I.): „Printre cele mai însemnate lucrări apărute în acest an (1903 – n.n., E. P.) trebuie să se numere cele trei tomuri de «Datine și credințe ale poporului român», tipărite de o bucovineancă, d-na Elena Niculiță-Voronca de la Mihalcea, lângă Cernăuți. E o neprețuită culegere de folclor. După cele trei părți pe care le avem înaintea noastră și care formează un întâi volum, trebuie să mai vie volumele II și III. Peste puțin se va vorbi mai pe larg de această monumentală operă¹⁸. În semnătura cu inițiale este de recunoscut Nicolae Iorga, dar în paginile revistei amintite nu se va mai scrie nimic despre culegerea de folclor semnalată printr-o suită generoasă de adjective superlative („însemnată”, „neprețuită”, „monumentală operă”), dar care spuneau prea puțin despre conținutul ei.

În schimb, nota bibliografică pe care o publică Artur Gorovei în „Șezătoarea” este detaliată, mai precisă, sugerează și o primă critică a binecunoscutei ordini adoptate de autoare în aranjarea materialului folcloric, iar în final vine și cu o recomandare, care nu a avut efectul așteptat: „Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român, adunate și așezate în ordine mitologică*. // Fără îndoială, iată una din cărțile bune, tipărite în limba noastră, în ultimii ani. Folclorul a câștigat, prin lucrarea d-nei Voronca, o carte cu teme. Din întreaga lucrare care trebuie să cuprindă trei volume, a apărut deocamdată numai acesta unu, care cuprinde 1 296 pagini, din care cauză e și împărțit în trei bucăți.// În acest mare volum, tipărit cu litere mici, sunt adunate direct din gura poporului, un nesfârșit număr de datine și credințe în cea mai mare parte din Bucovina, unde locuiește culegătoarea. Pentru ca cetitorii să-și facă o slabă idee despre ceea ce se cuprinde în acest volum, voi reproduce numai numele capitulilor (...). // După cum se vede, lucrarea d-nei Voronca e așa făcută încât nimeni să nu se poată

¹⁷ „Junimea literară”, anul II, nr. 2, 1905, p. 32.

¹⁸ N.I. „Bibliografie”, în „Sămănătorul”, anul II, nr. 35, 31 august 1903, p. 562.

dispensa de ea, dintre acei cari se ocupă cu folklorul.// Am avea de făcut oarecari observații asupra ordinii în care e aranjat materialul acesta așa de frumos; dar nefiind adepți ai școalei mitologice nu credem folositor să intrăm acuma în o discuție ncare nu ar fi de folos. Dorim din tot sufletul să vedem apărute cât mai curând și celelalte două volume pe care le așteptăm cu o nespūsă nerăbdare și credem că Academia Română ar face un mare bine științei românești dacă l-ar edita”¹⁹.

Două luni mai târziu însă, în urma unei analize ce urma criteriile academice, cărții i s-a refuzat premiul Academiei, în urma raportului academicianului I. Bogdan, care scria „Materialul ce se cuprinde într-însa este destul de bogat și conștiincios adunat; autoarea nu poate revendica însă meritul de a-l fi clasificat într-o ordine sistematică. (...) // Cu toate acestea, ca material, publicațiunea d-nei Voronca e foarte utilă. Tot ce a adunat în decurs de mai mulți ani este expus într-o limbă românească curată și curgătoare, în limba țaranului nostru. Neologismele sunt rare; ar fi fost mai bine să lipsească cu totul. (...) // Publicația d-nei Voronca nu e lipsită de merit și ar fi de dorit ca defectele semnalate pentru cele cinci părți ale vol. I să fie evitate în volumele următoare (...)”²⁰. Autoarea a resimțit hotărârea de a i se refuza premiul ca pe o mare neînțelegere și o nedreptate. Îi scria lui Simion Florea Marian, în 26 noiembrie 1903: „Cât despre manuscriptele mele, nu mai am nici un gust să le mai revăd. Voi lucra alte cele. O dată ce Academia mi-a călcat munca mea de atâția ani sub picioare, fără ca să-i deie cea mai mică atențiune, măcar să-mi răspundă ceva, în bine sau în rău, altădată desigur că cu nimic la acest for nu mă voi mai adresa. (...) S-a spus în Academie că cartea nu e scrisă cu sistem. Dar se află de către cineva scris un sistem anumit în labirintul acesta?”²¹ Ceea ce ne mai reține atenția în raportul lui I. Bogdan și a fost, până recent²², poate mai puțin arătat, este sublinierea acestuia că, dincolo de titlul cărții: „Partea cea mai mare din publicațiunea d-nei Voronca o ocupă în sfârșit nu datinile și credințele, ci poveștile”²³, ceea ce ne trimite la mărturisirile pe care Elena Niculiță-Voronca le făcea relativ la intențiile sale din trecut, de a se ocupa de realizarea unei alte lucrări propusă pentru concurs tot de Academie, care să trateze „poveștile noastre în comparație cu Antichitatea, pe care îmi închipuiam că eu am

¹⁹ „Note bibliografice”, în „Șezătoarea”, anul XI, vol. VIII, nr. 10 și 11, decembrie 1903 – ianuar[ie] 1904, pp. 178–179.

²⁰ I. Bogdan, „Elena Niculiță-Voronca, *Datinile și credințele poporului român, adunate și așezate în ordine mitologică*, vol. I, partea I–IV, Mihalcea lângă Cernăuți, 1903 – Raport”, în „Analele Academiei Române”, seria a II-a, tomul XXVI, 1903–1904, Partea Administrativă și Desbaterile, București, Inst. de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1904, pp. 430–433.

²¹ *Simion Florea Marian și corespondenții săi. Documente literare*, ediție îngrijită de Eugen Dimitriu și Petru Froicu, cuvânt-înainte de Iordan Datcu, București, Editura Minerva, 1991, p. 248.

²² Vezi Ion H. Ciubotaru, Silvia Ciubotaru, *Basme fantastice din Moldova*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2018, pp. 37–40. Autorii remarcă „locul substanțial” al poveștilor în corpusul *Datinile și credințele poporului român* și faptul că „într-o ipotetică tipologie a repertoriului narativ folcloric din Moldova istorică, variantele consemnate de autoare ar aduce procentul cel mai mare de tipuri: peste cincizeci și cinci”, p. 37.

²³ I. Bogdan, *op. cit.*, p. 432.

s-o pot lucra”²⁴. Însă, în timp, scrie folclorista, „m-am trezit că în loc de paralela poveștilor, îmi scriu cartea mea. Deci fără să mă gândesc, fără să vreau măcar – căci am fost întotdeauna îndărătnică în lucrările mele – m-am trezit că urmez același drum pe care a umblat Marian. Așa a fost hotărât de soartă, de la început”²⁵.

Ulterior anului 1914, când într-un articol de prezentare a altei cărți scrise de Elena Niculiță-Voronca, *Studii de folclor* (vol. II, 1912), Tudor Pamfile nota încă apreciativ, cu referire la autoare și prima ei carte: „autoarea celei mai interesante culegeri folcloristice”²⁶, cartea *Datinele și credințele poporului român* a trecut mai ales prin perioade de receptare negativă, Ovid Densusianu, Romulus Vuia ori Ion Diaconu exprimând, pe rând, ascuțite păreri critice. Apoi, pentru o lungă perioadă, s-a lăsat tăcerea asupra corpusului mitologic al Elenei Niculiță-Voronca. În anul 1974, Ovidiu Bîrlea avea să constate rolul ei de pionierat în realizarea de tipologii și corpusuri regionale ale folclorului românesc.

Devenită un timp „raritate bibliografică”, cartea-corpus *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică* a fost reintrodusă în circuitul editorial după mai bine de nouă decenii, printr-o reeditare²⁷ concomitentă, la Iași și București, fiind (re)considerată în critica de specialitate drept „o carte din ale cărei lecturi repetate se poate învăța bine cum este cultura populară românească”²⁸.

Bibliografie

1. Bîrlea, Ovidiu, *Istoria folcloristicii românești*, cuvânt-înainte de acad. Sabina Ispas, ediție îngrijită și bibliografie de dr. Carmen Banța, Craiova, Editura Aius, 2010.
2. Bogdan, Ioan, „Elena Niculiță-Voronca, „*Datinele și credințele poporului român, adunate și așezate în ordine mitologică*”, vol. I, partea I-IV, Mihalcea lângă Cernăuți, 1903 – Raport”, în „Analele Academiei Române”, seria a II-a, tomul XXVI, 1903-1904, Partea administrativă și debaterile, București, Institut de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1904, pp. 430-433.
3. Berdan, Lucia, „Elena Niculiță-Voronca, folcloristă și scriitoare”, în *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, vol. I-II, ediție îngrijită de Victor Durnea, studiu introductiv de Lucia Berdan, Iași, Editura Polirom, 1998, pp. 9-19.
4. Cantemir, Traian, „Destin vitreg”, în Ion Popescu-Sireteanu (autor principal și coordonator), *Siretul – vatră de istorie și cultură românească*, Iași, Editura „Omnia”, 1994, pp. 292-296.
5. Datcu, Iordan, „Elena Niculiță-Voronca și datinile și credințele populare românești din Bucovina”, în Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român adunate și*

²⁴ Elena Niculiță-Voronca, „Amintire”, în „Junimea literară”, anul IV, nr. 6 și 7, 1907, p. 144.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ T. Pamfile, „Elena Niculiță-Voronca: *Studii în folclor*”, în „«Ion Creangă». Revistă de limbă, literatură și artă populară”, anul VII, nr. 2, februarie 1914, p. 33.

²⁷ De fapt, putem vorbi despre o dublă, și concomitentă (!) reeditare, una la Iași și alta la București: Elena Niculiță-Voronca, *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, vol. I-II, ediție îngrijită de Victor Durnea, Iași, Editura Polirom, 1998; idem, *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, ediție îngrijită și introducere de Iordan Datcu, vol. I-II, București, Editura Saeculum Vizual, 1998; în anul 2008, Iordan Datcu reeditează din nou lucrarea.

²⁸ Otilia Hedeșan, „Habent sua fata libelli”, în *Angoasele cititorului de antropologie*, Timișoara, Editura Marineasa, 2006, p. 10.

- așezate în ordine mitologică, ediție îngrijită și introducere de Iordan Datcu, vol. I–II, București, Editura Saeculum Vizual, 2008, pp. 5–12.
6. Hedeșan, Otilia, „Habent sua fata libelli”, în vol. *Angoasele cititorului de antropologie*, Timișoara, Marineasa, 2006, pp. 6–10.
 7. Niculiță, Alis, „Junimea literară” (1904–1914); (1923–1939). *Bibliografie*, Iași, Editura Tipo Moldova, 2012, pp. 58–85.
 8. Niculiță-Voronca, Elena, *Datinele și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, vol. I, Cernăuți, Tipografia Isidor Wiegler, 1903.
 9. Idem, „Amintire”, în „Junimea literară”, anul IV, nr. 6 și 7, 1907, p. 142–145.
 10. Idem, „Biografia mea”, în „Bucovina literară”, serie nouă, anul XXIII, nr. 3–4 (253–254), 2012, pp. 81–83.
 11. Pamfile, T., „Elena Niculiță-Voronca: Studii în folclor”, în „«Ion Creangă» Revistă de limbă, literatură și artă populară”, anul VII, nr. 2, februarie 1914, pp. 33–34; <https://biblioteca-digitala.ro>.
 12. Popescu-Sireteanu, Ion, „Folclorista Elena Niculiță-Voronca”, în Ion Popescu-Sireteanu (autor principal și coordonator), *Siretul – vatră de istorie și cultură românească*, Iași, Editura „Omnia”, 1994, pp. 282–291.
 13. Schipor, Vasile I., *Calendare și almanahuri românești din Bucovina (1811–1918)*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2016.
 14. *Simion Florea Marian și corespondenții săi. Documente literare*, ediție îngrijită de Eugen Dimitriu și Petru Froicu, cuvânt-înainte de Iordan Datcu, București, Editura Minerva, 1991, pp. 247–250.
 15. „Almanah literar pe anul 1903”, Cernăuți, Societatea tipografică bucovineană, 1903, pp. 63–76.
 16. „Familia”, anul XXXIX, nr. 32, 10/23 august 1903, p. 383.
 17. „Privitorul”, tomul II, nr. 20, 15 octombrie 1903, p. 8.
 18. „Sămănătorul”, anul II, nr. 35, 31 august 1903.
 19. „Șezătoarea”, anul XI, vol. VIII, nr. 10 și 11, decembrie 1903 – ianuar[ie] 1904, pp. 178–179.

PARTICULARITĂȚILE INCLUDERII BASARABIEI ȘI A NORDULUI BUCOVINEI ÎN COMPONENTA UNIUNII SOVIETICE

SERGHEI HAKMAN

Centrul regional de perfecționare din Cernăuți, Ucraina
E-mail: hakman.serhii@gmail.com

The Peculiarities of the Inclusion of Bessarabia and of the Northern Part of Bukovina in the Soviet Union

*(Abstract)**

The author considers a set of military propaganda measures taken by Soviet troops to seize the territories of Bessarabia and Northern Bukovina. Regular units of the USSR Armed Forces which were united in a specially created Southern Front, whose troops were concentrated on the border with Romania, were used to achieve this goal.

On June 28, 1940, Soviet troops crossed the Dniester and entered Bessarabia and Northern Bukovina. Romanian units were ordered to withdraw in an organized manner. The Red Army exceeded the agreed rate of evacuation of Romanian troops, violated the line of demarcation, which led to local incidents. There were cases of disarmament of Romanian soldiers. There were armed clashes, a result of which were losses of both sides, including killed. In turn, the Red Army also felt hostility, encountering minefields, anti-tank barriers, trenches, mined or dismantled railways and bridges. Both Soviet and Romanian military units took certain military-administrative measures against the civilian population, which had different motives and forms of manifestation. The low level of morale of the retreating Romanian army led to the disintegration of entire military units, whose soldiers dropped their weapons and fled home. At the same time, there were serious violations of military discipline among the Red Army, for which the soldiers were punished, including the death penalty.

Immediately after the Red Army entered Bessarabia and the Northern part of Bukovina, a huge Soviet propaganda machine began to operate. A large number of newspapers and special literature were distributed among the population and soldiers; and posters and slogans were hung in the streets and houses. Politicians of the Red Army organized rallies and demonstrations to awaken in the souls of the Bessarabians and Bukovinians "love for the liberators and a sense of confidence in the Soviet authority".

The annexation of Bessarabia and Northern Bukovina by the Soviet Union in June – July, 1940 can be considered a well-thought-out and carefully prepared political-

* Traducere: Natalia Nechaeva-Yuriychuk.

diplomatic and military-propaganda campaign. These territories were occupied by the Red Army according to all the rules of military art (all components of the military operation were used: military force, local military pressure, military intelligence, propaganda and propaganda service), thanks to which the USSR achieved its goal.

Keywords: Bukovina, Bessarabia, Soviet Union, 2nd World War, territorial occupation.

(Rezumat)

Autorul prezintă un set de măsuri de propagandă militară luate de trupele sovietice pentru a confisca teritoriile Basarabiei și Bucovinei de Nord. Pentru atingerea acestui obiectiv au fost folosite unități regulate ale Forțelor Armate ale URSS, unite pe un front de sud special creat, ale cărui trupe erau concentrate la granița cu România. Anexarea Basarabiei și Bucovinei de Nord de către Uniunea Sovietică în iunie–iulie 1940 poate fi considerată o campanie politico-diplomatică și militar-propagandistică bine gândită și atent pregătită. Aceste teritorii au fost ocupate de Armata Roșie în conformitate cu toate regulile artei militare (au fost folosite toate componentele unei operațiuni militare: forța militară, presiunea militară locală, serviciile de informații militare, propaganda), datorită cărora URSS și-a atins scopul.

Cuvinte-cheie: Bucovina, Basarabia, Uniunea Sovietică, al Doilea Război Mondial, ocupație teritorială.

Anul 1940 a avut un rol decisiv pentru destinul ulterior al populației Basarabiei și nordului Bucovinei, când aceste teritorii au simțit din nou o schimbare a apartenenței statale. În scopul includerii Basarabiei și a nordului Bucovinei în cadrul Uniunii Sovietice, prin joncțiunea districtului militar special Kiev și a districtului militar Odessa, conducerea sovietică a creat Frontul de Sud. Marele Stat Major al Armatei Roșii a elaborat două variante de acțiune ale trupelor sovietice. Prima variantă prevedea un plan de acțiuni pentru cazul în care Guvernul României nu va accepta retragerea din Basarabia și Bucovina. Varianta a doua prevedea acțiuni în cazul când trupele române urmau să se retragă de bună voie la vest de Prut.

Către 26 iunie 1940, comandamentul Armatei Roșii a concentrat în preajma hotarului de est al României 32 de divizii infanterie, 2 divizii de infanterie motorizată, 6 divizii de cavalerie, 11 brigăzi de tancuri, 3 brigăzi de desant aerian, 16 regimente de artilerie din rezerva comandantului-șef, 14 regimente de artilerie de corp și 4 divizioane separate de artilerie. În direcțiile principale de ofensivă a fost asigurată o superioritate aproape triplă în forță vie și tehnică de luptă. În scopul asigurării ideologice, era pregătit un imens aparat propagandistic pentru activitatea în mijlocul populației.

Totodată, pe plan diplomatic, Guvernul sovietic, încheind desfășurarea trupelor la frontiera României și definitivând tranzacția cu Reich-ul german, în seara zilei de 26 iunie 1940 remite ministrului român din Moscova, Gheorghe Davidescu, o notă

ultimativă, prin care cerea evacuarea imediată a Basarabiei și a nordului Bucovinei. Conducerea sovietică a găsit un moment potrivit pentru înaintarea pretențiilor teritoriale României, atunci când se desfășurau acțiunile militare între puterile occidentale și Germania. Posibili pași ai Germaniei în favoarea României au fost blocați prin acordurile secrete sovieto-germane. În aceste împrejurări, conflictul militar din sud-estul Europei era neconvenabil, mai ales pentru Berlin, deoarece România era un important furnizor de petrol și produse agricole. De aceea, Germania și-a dat acordul referitor la transferul către URSS nu numai a Basarabiei, ci și a părții de nord a Bucovinei, deși considera aceasta drept o încălcare a acestor acorduri. Ba mai mult, diplomația germană și-a asumat misiunea de a influența România să accepte cerințele sovietice.

După primirea notei ultimative sovietice, conducerea română a sondat în grabă, pe căi diplomatice, pozițiile Germaniei, Italiei, Greciei, Turciei și Iugoslaviei, dar fără a găsi sprijinul necesar și încercând să evite consecințe grave, inclusiv ostilitățile, și de asemenea, după dezbaterile din cele două ședințe a Consiliului de Coroană a României, a fost nevoită să accepte condițiile de evacuare a celor două teritorii.

Despre toate acestea am scris în detalii în articolul „Măsurile pregătitoare politico-diplomatice și militar-propagandistice ale URSS pentru anexarea Basarabiei și a nordului Bucovinei”¹. Lucrarea prezentă este o continuare logică a articolului menționat mai sus. Scopul ei este de a oglindi particularitățile desfășurării acțiunilor Armatei Roșii pentru includerea Basarabiei și a nordului Bucovinei în cadrul URSS și acțiunile reactive ale Armatei române.

Așadar, după o serie de activități esențiale a părții sovietice, care preconiza presiune diplomatică, influență asupra Partidului Comunist Român, activitate propagandistică în rândul populației, informații și contrainformații, în final, concentrare a trupelor Armatei Roșii la frontiera cu România, toate acestea pe deplin fiind în concordanță cu jocul geopolitic complex al lui Stalin în Sud-Estul Europei în prima perioadă a celui de-al Doilea Război Mondial, conducerea sovietică a trecut la acțiuni directe în scopul anexării Basarabiei și a nordului Bucovinei.

De îndată ce s-a aflat că guvernul român a acceptat condițiile sovietice de evacuare cuprinse în cea de a doua notă ultimativă de la sfârșitul lui iunie 1940², conducerea sovietică a decis să folosească cea de a doua variantă a acțiunilor Armatei Roșii. Să ne amintim că Marele Stat Major al Armatei Roșii a elaborat două variante de acțiuni ale trupelor sovietice. Prima variantă prevedea un plan de acțiuni pentru cazul în care Guvernul României nu va accepta retragerea din Basarabia și Bucovina. În această situație, urma să se execute o lovitură concentrată prin

¹ A se vedea: Serghei Hakman, „Măsurile pregătitoare politico-diplomatice și militar-propagandistice ale U.R.S.S. pentru anexarea Basarabiei și a nordului Bucovinei”, în „Analele Bucovinei”, anul XXVIII, nr. 2 (57), 2021, pp. 583–602.

² Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (România) (în continuare se va cita: A.M.A.E.), Fond 71/U.R.S.S. 1920–1940, vol. 90/1940, f. 18–19.

intermediul armatei 12 de-a lungul Prutului, în direcția orașului Iași, iar armata 9 trebuia să declanșeze ofensiva la sud de Chișinău, spre Huși. Varianta a doua prevedea acțiuni în cazul când trupele române urmau să se retragă de bună voie la vest de Prut – anume la ea a recurs conducerea sovietică. Misiunea trupelor sovietice, conform acestui plan, consta în ieșirea foarte rapidă la Prut, pentru a lua sub control retragerea trupelor române³.

În 28 iunie 1940, la ora 14, trupele Frontului de Sud, sub comanda generalului de armată G. Jukov, au trecut Nistrul și au pătruns pe teritoriul Basarabiei și în nordul Bucovinei⁴. Trupele se deplasau în două eșaloane: în primul erau unități mobile de tancuri și cavalerie, în al doilea – divizii de infanterie.

La rândul său, Statul Major Român a emis un ordin, în care se spunea: „Astăzi, 28 iunie, începe evacuarea Basarabiei în deplină conformitate cu planul Tudor. Pentru a evita dezordinea, accelerarea mișcării și pentru a preveni, dacă este posibil, panica, supraaglomerarea stațiilor, mașinile, vehiculele, ofițerii și angajații vor lua doar esențialul, bagajele”. Mobilierul nu era permis. Trupele române aveau ordin să se retragă în mod organizat. Chișinăul și Basarabia, în ansamblu, urmau să finalizeze evacuarea până la ora 18, pe 28 iunie⁵. În aceeași zi, Secția Operațiilor Marelui Stat Major Român a emis ordinul de luptă nr. 5688/e, din 28 iunie 1940, în care se specifică: „1. Guvernul a hotărât evacuarea Basarabiei și Bucovinei de Nord și ducerea rezistenței pe Prut. 2. Evacuarea trebuie să fie terminată în 4 zile, până la 2 iunie inclusiv, ora 12 românească. 3. Orașele Cernăuți, Chișinău și Cetatea Albă vor trebui evacuate și predate astăzi 28 iunie, ora 20. Restul teritoriului va fi evacuat succesiv, în 4 etape (...)”⁶.

Ordinul specifică itinerariile pentru accesul trupelor sovietice în Cernăuți, Chișinău și Cetatea Albă: „Calea ferată se va rezerva pentru evacuarea materialelor mai importante; bolnavii, familiile ofițerilor și funcționarilor, mobilierul și materialele mai puțin importante se vor evacua după materialele militare și de fortificații. Pe lângă trenurile de evacuare, vor circula câte 3–4 trenuri de persoane zilnic. Nu se execută distrugereri la căile ferate, instalații, depozite, aerodromuri industriale, uzine electrice, telegraf, telefon, material rulant. Pe fiecare direcție de retragere se va lăsa câte o comisie militară cu interpret, spre a rezolva eventualele

³ Arhiva Organizațiilor Social-Politice a Republicii Moldova, Fond 50. *Коллекция документальных материалов по коммунистическому подполью* (în continuare se va cita: A.O.S.P.R.M., Fond 50), inv. 2, dosar 153, f. 77; „28 июня: Документы свидетельствуют” / Сост. И. Шишкану, М. Черненко, în „Cugetul”, nr. 3, 1991, pp. 18–19; *Pașutul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia: culegere de documente*, selecție I. Șișcanu, V. Văratec, Chișinău, Editura Universitas, 1991, p. 124.

⁴ Arhiva Ministerului Apărării Naționale (România) (în continuare se va cita: A.M.Ap.N.), Fond *Microfilme*, rola II, 1.994, cadr. 398.

⁵ A.M.A.E., Fond 71/U.R.S.S. 1920–1944, vol. 118/1940, f. 115; Cornel Grad, Constantin I. Stan, Doru E. Goron, „Evacuarea teritoriilor românești cedate în vara anului 1940”, în „Acta Musei Porolissensis”, 1995, p. 328.

⁶ Stelian Neagoe, *Bătălia pentru Bucovina*, Timișoara, Editura Helicon, 1992, p. 156.

incidente cu autoritățile sovietice. La toate trecerile peste Prut, armata română va instala câte un serviciu de ordine și poliție. Grănicerii și jandarmii trec în subordonarea armatei⁷. Marele Stat Major Român a elaborat un grafic de retragere a armatei, cu o detaliere a timpului și a liniei de retragere⁸.

În 1 iulie 1940, a avut loc prima ședință a comisiei sovieto-române, care a elaborat un acord referitor la soluționarea disputelor privind evacuarea trupelor și instituțiilor române din Basarabia și nordul Bucovinei⁹. Deși planurile de deplasare a trupelor române și a Armatei Roșii au fost întocmite în comun și de comun acord¹⁰, acestea nu au fost puse în aplicare. Comisia și-a început lucrările cu întârziere, de fapt, când aceste acțiuni s-au desfășurat integral¹¹. În ciuda interferenței sale în reglementarea mișcărilor trupelor, părțile nu-și respectau întotdeauna angajamentele. Comisia a redus suficient influența ei în iunie – iulie 1940 în Basarabia și nordul Bucovinei, ceea ce a dus la ciocniri și încălcări flagrante ale condițiilor de transfer al teritoriilor, incidente și chiar ostilități, provocând pierderi grave ambelor părți¹². Deja din 28 iunie, trupele sovietice au ocupat orașele Cernăuți, Soroca, Tighina, Cetatea Albă ș.a.¹³

Totodată, potrivit unui comunicat al Secției Operații a Marelui Stat Major al României, care a fost difuzat prin radio și publicat în cotidienele din 30 iunie 1940, evacuarea armatei române s-a desfășurat în mod ordonat doar până la linia de la nord de înălțimile Siretul Mic – Cuciurul Mare, Briceni – Bălții de Vest, Chișinău – Basarabeasca – Tătarbunar. Totodată, documentul preciza că „în unele direcții, elemente mobile ale forțelor armate ale URSS, depășind ritmul convenit de evacuare, au depășit trupele noastre în retragere, creând astfel incidente locale”¹⁴. În special, conform datelor operative românești din 2 iulie 1940, asemenea cazuri au avut loc în Reni, unde trupele sovietice au baricadat drumurile și nu au permis trecerea trupelor și convoaielor române¹⁵. În 29 iunie 1940, generalul Țenescu, șeful Marelui Stat Major român, sublinia următoarele: „În ciuda tuturor măsurilor de prevedere luate de autoritățile române, timpul scurt și ritmul infernal în care ne-a fost impusă evacuarea, precum și atitudinea adeseori incorectă, în care înțelegeau sovieticii să preia ținuturile revendicate, au dus la multe și regretabile incidente”¹⁶.

⁷ Valeriu Fl. Dobrinescu, *Bătălia pentru Basarabia. 1918–1940*, Iași, Editura Junimea, 1991. Anexe XLVIII, pp. 248–249; Cornel Grad, Constantin I. Stan, Doru E. Goron, *op. cit.*, p. 329.

⁸ A.M.Ap.N., Fond *Marele Stat Major*, dosar 1066, f. 22–37; *ibidem*. Fond *Armata 4*, dosar 203, f. 292–372.

⁹ A.M.A.E., Fond 71/U.R.S.S. 1920–1944, vol. 99/1940, f. 57–60; „На страже социализма”. Красноармейская газета Н-ского погранотряда НКВД Украинской ССР, 1 июля 1940.

¹⁰ A.M.A.E., Fond 71/U.R.S.S. 1920–1944, vol. 99/1940, f. 33–34.

¹¹ *Ibidem*, f. 136, 227–231.

¹² *Ibidem*, f. 70.

¹³ A.O.S.P.R.M., Fond 50, inv. 2, dosar 55, f. 24–27.

¹⁴ Cornel Grad, *Al doilea arbitraj de la Viena*, Iași, Editura Institutul European, 1998, p. 92.

¹⁵ A.M.A.E. Fond 71/U.R.S.S. 1920–1944, vol. 99/1940, f. 44, 48, 64; A.M.Ap.N. Fond *Armata 3*, dosar 105, f. 117.

¹⁶ Stelian Neagoe, *op. cit.*, pp.156–157.

Totodată, o atitudine ostilă au simțit și ostașii Armatei Roșii. Pe parcursul intrării în teritoriul Basarabiei și nordului Bucovinei, unele formațiuni de tancuri sovietice erau nevoite să se oprească în fața câmpurilor minate, barierelor și șanțurilor antitanc. Nefiind dotate cu unități de geniu, ele făceau popasuri de câteva ore. Calea ferată Bender – Chișinău – Ungheni era minată, șinele erau parțial demontate și câteva poduri avariate. Pe parcurs, Corpul 35 Pușcași era nevoit să zidească poduri și drumuri avariate în timpul evacuării trupelor românești (Decalău, Corjova, Budești)¹⁷.

Unele incidente au avut loc din cauza greșelilor de organizare și din neatenție. În timpul forțării Nistrului, din Regimentul 556 al Diviziei 169 Infanterie s-au înecat trei persoane. Din efectivul material al Corpului 37 Infanterie s-au scufundat două tancuri-amfibie. În zona de acțiune a Armatei 9 a fost doborât un avion U-2. În Brigada 36 Tancuri a fost avariata o autocisternă. În timpul forțării Nistrului, s-a răsturnat o luntre cu 30 de soldați, dintre care 16 s-au înecat, s-au pierdut 8 mitraliere, o parte dintre puști și muniții¹⁸.

Trupele sovietice urmăreau coloanele de trupe române în retragere, le atacau, le dezarmau și le confiscau bunurile materiale și caii¹⁹. Au fost cazuri când unele unități sovietice au folosit artileria și tancurile²⁰. În 29 iunie, dincolo de Chișinău, unitățile Diviziei 15 motomecanizate s-au ciocnit cu trupele române, fapt în urma căruia au căzut în luptă un soldat sovietic, 124 de ostași și ofițeri români²¹.

În telegrama nr. 10/BN din 30 iunie 1940, trimisă din Proskurov la Moscova, locțiitorului șefului Direcției Politice a Armatei Roșii, se spunea: „Lângă Cornești, în zona de acțiuni a Armatei 9, unitățile Diviziei 5 Infanterie au fost atacate de trupele românești. Ca rezultat, au căzut în luptă doi soldați ai Armatei Roșii și 60 de soldați români”²². Trupele Diviziei 58 Infanterie s-au ciocnit cu o patrulă de cavalerie românească, care a opus rezistență. Ca rezultat au fost uciși doi ostași români și rănit un ostaș român²³.

În 30 iunie 1940, la 3 km distanță spre sud de Chișinău, a fost dezarmat de către unitățile roșii Regimentul 30 Artilerie și un divizion din Regimentul 25 Artilerie. Generalul de divizie A. Aldea, președintele delegației guvernului român în componența Comisiei mixte sovieto-române²⁴, a protestat, arătând că: „Trupele sovietice de pe râul Prut stânjenesc trecerea trupelor române. În regiunea stației de cale ferată Frecăței au fost lansați 200 de parașutiști, care au ocupat trecerile peste râul Prut. De asemenea, într-o telegramă expediată în data de 3 iulie de generalul F. Țenescu generalului Aldea,

¹⁷ Anton Moraru, „O «operație militară» necunoscută”, în „Moldova Socialistă”, 12 iunie 1990.

¹⁸ A.O.S.P.R.M., Fond 50, inv. 2, dosar 55, f. 30–31.

¹⁹ A.M.A.E., Fond 71/U.R.S.S. 1920–1944, vol. 99/1940, f. 51, 96–99, 134; A.M.Ap.N., Fond *Microfilme*, rola II. 1.994, cadr. 419, 421.

²⁰ A.M.Ap.N., Fond *Microfilme*, rola II. 1.994, cadr. 428–429.

²¹ A.O.S.P.R.M., Fond 50, inv. 2, dosar 56, f. 7, 30.

²² *Ibidem*, dosar 55, f. 28; „Evenimente istorice: 28 iunie 1940”, în „Nistru”, nr. 6, 1990, p. 74.

²³ A.O.S.P.R.M., Fond 50, inv. 2, dosar 55, f. 28.

²⁴ Ion Șișcanu, *Uniunea Sovietică – România. 1940 (tratatative în cadrul comisiilor mixte)*, Chișinău, ARC, 1995, p. 8.

se preciza că, în data de 2 iulie, „detașamentele motomecanizate sovietice au atacat, printr-o acțiune organizată, unitățile române care se găseau în zona Giurgiulești – Reni, înconjurând și dezarmând o companie de infanterie, care a suferit pierderi. Unitățile, îndeplinind cu strictete dispozițiile, nu au ripostat”. Șeful Marelui Stat Major al armatei române a cerut vehement generalului Aldea: „Protestați și insistați ca ordinele care se dau să ajungă până la detașamentele de pe Prut”²⁵.

Numeroase incidente au avut loc în zona orașului Herța. În raportul Secției de Operații a Marelui Stat Major Român, trimis generalului F. Țenescu, se spunea: „Azi, 29 iunie, trupele sovietice au intrat în Herța. Tancurile au deschis foc, ca urmare omorându-l pe căpitanul Boroș și pe doi soldați și rănindu-l pe sublocotenentul Dragomir. În urma parlamentărilor, s-au retras la ieșire – nord-vest Herța”²⁶. În aceeași zi, șapte avioane sovietice au zburat deasupra orașului Dorohoi și a satului Lamostea, deschizând în Lamostea foc de mitralieră și rănind un jandarm român²⁷. Un martor ocular relatează: „După ce, la 29 iunie, au «cucerit» astfel Herța (trupele sovietice – n. n.) au încercat să-și continue drumul, dar, la 11 km distanță de Herța, la punctul denumit «Stejarul», îi aștepta colonelul Botă, comandantul Regimentului de artilerie din Bacău, cu șoseaua minată și cu obstacole antitanc. Românii nu mai așteaptă și trag o salvă de avertisment cu unul din tunuri. Rușii ridică un steag alb, deschid trapa de la un tanc, iar un ofițer întreabă nevinovat: «De ce trageți?»». Înțelegând că nu vor mai putea înainta, se opresc, își cer scuze «c-au greșit» ajungând până aici, dar aceasta nu i-a oprit, ca, îndată ce-au coborât, să bată chiar acolo țărâșii de frontieră”²⁸.

Incidente similare au avut loc și în alte sectoare. La Vadul-Siret și Vicșani, blindatele sovietice au depășit linia de demarcație convenită, ocupând aceste localități. Un divizion român de cavalerie a ripostat însă. În timpul ciocnirii, au fost capturate 20 de tancuri sovietice și au fost făcuți prizonieri mai multe sute de ostași. Ulterior, militarii capturați au fost eliberați, iar carele de luptă au fost predate trupelor sovietice, care s-au retras a doua zi, punând capăt incidentului²⁹. Au fost încălcări ale liniei de demarcație de către trupele sovietice în regiunea Maramureș, Valea Izei, unde o coloană mecanizată sovietică, trecând de frontiera Bucovinei, a înaintat cu 20 km în direcția Baia Borșa. În 3 iulie 1940, șeful Marelui Statului Major Român a cerut generalului A. Aldea „să apeleze la Comandamentul Roșu pentru retragerea coloanei din zonă. În caz contrar, vom fi obligați să prevenim atacul prin orice mijloace, care ar putea duce la un incident grav”³⁰. În acțiunile trupelor sovietice se observă o tendință de a cuceri teritorii suplimentare care nu erau prevăzute în notele sovietice³¹.

²⁵ Cornel Grad, *op. cit.*, p. 330.

²⁶ Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 157.

²⁷ A.M.Ap.N., Fond *Microfilme*, rola II. 1.994, cadr. 406; Stelian Neagoe, *op. cit.*, p. 157.

²⁸ Cit. după: Ion Gherman, *Istoria tragică a Bucovinei, Basarabiei și ținutului Herța*, București, Editura ALL, 1993 – 119, p. 83–84.

²⁹ Cornel Grad, Constanti I. Stan, Doru E. Goron, *Op. cit.*, p. 328.

³⁰ A.M.A.E., Fond 71/U.R.S.S. 1920–1944, vol. 98/1940, f. 89; Ion Șișcanu, *Uniunea Sovietică – România*, p. 129.

³¹ *Ibidem*, vol. 123/1940, f. 129.

Atât trupele sovietice, cât și trupele române au întreprins anumite acțiuni militare și administrative față de populația civilă. Ele aveau diferite motive. De pildă, unii reprezentanți ai „cinovnicimii mari” (medici, învățători, administratori) nu au reușit să se evacueze și au fost arestați direct în gări. La Tighina, direct în gară, au fost arestați toți cei care erau gata să se repatrieze. În 29 iunie 1940, Gh. Davidescu telegrafia că, în mod nelegitim, au fost arestați generalul Mitrea și funcționarii căii ferate din Cernăuți³².

Pe de altă parte, ofițerii superiori români, obținând informația respectivă, au reușit să se evacueze cu statele lor majore, cu familia și averea, iar ofițerii inferiori nu reușeau să o scoată la capăt cu ostașii. În timpul retragerii, au fost cazuri când ei îi sileau pe țăranii locali să le care averea în Regat, cu căruțele³³. Asemenea cazuri au avut loc la Puhăceni, Novo-Nicolaevca, Bulboaca, Lipcani, Voinova, Nisporeni, Izmail etc.³⁴ În satul Tereșeni, ostașii români au luat de la populație toți caii și au împușcat trei țărani³⁵. În satul Caraști, au fost uciși trei țărani și luate vitele cornute mari și caii. La Izmail, au fost ucise șase persoane civile, care au încercat să-și apere averea³⁶.

Încercări ale ofițerilor români de a sechestra caii de la populația locală s-au înregistrat și în satul Molodia, de lângă Cernăuți³⁷. Într-o scrisoare a reprezentanților Uniunii Sovietice, din 7 iulie 1940, către colegii lor români din comisia mixtă din Odessa, se menționa că, la 1 iulie, între Budeneț și Ciudin, un maior necunoscut, comandantul unei unități militare române, a împușcat șapte persoane civile pentru faptul că au ieșit să întâmpine Armata Roșie. În scrisoare se cerea să fie identificat numele ofițerului și să fie luate măsuri respective³⁸. Drept că, potrivit datelor prezentate în „Informația politică privind rezultatele preliminare ale activităților desfășurate de Comitetul Județean Cernăuți al PC(b) al Ucrainei privind stabilirea și consolidarea puterii sovietice în Bucovina de Nord”, transmisă, în iulie 1940, către Comitetul Central al PC(b) al Ucrainei, în satul Ciudin din volostea Storojineț „au fost ucise 9 suflete”³⁹.

Mulți basarabeni care se aflau în Regat, aflând despre alipirea Basarabiei la Uniunea Sovietică, lepădau cu miile averea, intenționând să se întoarcă acasă. Acest lucru era periculos, deoarece îi rețineau trupele românești. Numai în noaptea de 1 spre 2 iulie, lângă Ungheni, au fost uciși 20 de oameni care treceau cu bărcile peste Prut în

³² Nicolae Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1775–1944)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1993, p. 102.

³³ A.M.A.E., Fond 71/U.R.S.S. 1920–1944, vol. 99/1940, f. 74, 126.

³⁴ Anton Moraru, *op. cit.*, 12 iunie 1990.

³⁵ A.O.S.P.R.M., Fond 50, inv. 2, dosar 55, f. 2.

³⁶ *Ibidem*, f. 2, 5.

³⁷ Державний архів Чернівецької області (în continuare se va cita: ДАЧО), Фонд П–615. Черновицкий уездный комитет КП(б) Украины. 1940 г., оп. 1, справа 17, арк. 1; ДАЧО, Фонд Р–3. Черновицкий областной исполнительный комитет (облисполком), оп. 1, справа 35, арк. 1.

³⁸ A.M.A.E., Fond 71/U.R.S.S. 1920–1944, vol. 99/1940, f. 74, 136.

³⁹ ДАЧО, Фонд П–615. Черновицкий уездный комитет КП(б) Украины. 1940 г., оп. 1, справа 17, арк. 20.

Basarabia⁴⁰. În 3 iulie, unitățile Armatei 9 au ocupat toate trecerile peste Prut și au interzis evacuarea averii ofițerilor, soldaților și cetățenilor civili care mai doreau să se întoarcă în România.

Cei care reușeau să treacă Prutul, se pomeneau strict supravegheați de Armata Roșie: ei erau nevoiți să treacă de așa-zisul „control de filtrare”. Între 29 iunie și 3 iulie 1940, la Ungheni se adunaseră peste 10 mii de persoane. Cam același număr de refugiați se adunaseră și la Izmail, Reni și în alte orașe basarabene. În total, pe parcursul a șapte zile, din România au emigrat mai mult de 125 de mii de oameni⁴¹. Mulți dintre ei au avut de suferit mai târziu în condițiile regimului stabilit de organele Securității statului (represiunile politice în aceste teritorii au cuprins de la 67 de mii, până la 89,5 mii de oameni⁴²). Numai în perioada 10–13 iunie 1941, au fost internați în taberele de concentrare din Republica Autonomă Komi 924 de oameni din nordul Bucovinei, iar 5 000 de membri ai familiilor lor au fost deportați în Siberia și Republica Kazahstan⁴³. În 1 aprilie 1941, lângă satul bucovinean Fântâna Albă, au fost masacrate câteva sute de persoane care voiau să se repatrieze în România⁴⁴. Mulți au fost dați afară din serviciu. Din cadrul Căilor Ferate ale Basarabiei, în iulie – decembrie 1940, au fost concediați 200 de feroviari pe motivul că, în trecut, au fost membri ai partidelor burgheze. În județul Cahul au fost concediați 417 oameni, ca aparținând clasei burgheze sau având în trecut legături cu administrația românească din Basarabia. Așa era și în celelalte județe incluse în URSS⁴⁵.

Datele documentare ne demonstrează, de asemenea, că au avut loc ciocniri între trupele române în retragere și populația locală, în special cu evreii. Într-o telegramă din 2 iulie 1940, primită de secretarul de stat al SUA de la Misiunea diplomatică de la București, se spunea: „După ocuparea de către Rusia a Basarabiei și a Bucovinei de Nord, niște grupuri de evrei, sperând că vor fi protejați de către ruși, au profitat de ocazie pentru a se răzbuna; au fost semnalate multe incidente, dintre care unele fiind extrem de sângeroase. Evreii din alte teritorii ale României și-au exprimat în mod deschis satisfacția față de ocupația rusă, iar mulți dintre ei se mută pe teritoriile transferate, în timp ce cei care locuiesc acolo, în general, rămân”⁴⁶. Un locotenent și un caporal român au fost împușcați de evreii din Herța, iar comandantul unității de cavalerie a dat ordin de tragere, înregistrându-se morți

⁴⁰ Anton Moraru, *op. cit.*, 12 iunie 1990.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² „Вечерний Кишинев”, 8 июля 1989; Михаил Семиряга, *Тайны сталинской дипломатии. 1939-1941*, Москва, Высшая школа, 1992, p. 270.

⁴³ „Radeanska Bucovina”, 13 iunie 1990; “Час”, 21 червня 1991; Петро Брицький, *Україна у Другій світовій війні (1939–1945)*, Чернівці, 1995, pp. 28–29.

⁴⁴ А се vedeа: Сергій Гакман, «Білокриницька трагедія 1941 р.: погляд через 80 років», în «Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування», 2021, № 1, січень-березень, pp. 34–36 (<http://buk-visnyk.cv.ua/naukova-dumka/1738>).

⁴⁵ Anton Moraru, *op. cit.*, 12 iunie 1990.

⁴⁶ *Diplomatic Papers. 1940*, vol. 2: *General and Europe*, Washington, 1957, p. 764.

și răniți de ambele părți, inclusiv printre evrei⁴⁷. În „Informația politică a Comitetului Județean Cernăuți al PC(b) a Ucrainei” se menționa că, în satul Turiatca a volostei Herța „țărani au tăcut despre faptul că în 28.VI [trupele române. – n.n.] au împușcat 16 evrei și i-au îngropat în gunoi. Abia pe 9. VII, după ce s-a lucrat cu ei, au povestit despre asta”⁴⁸. Atitudinea negativă a armatei române față de membrii acestei etnii a luat o amploare atât de mare, încât, în 2 iulie 1940, Marele Stat Major Român a fost nevoit să emită un ordin prin care le cerea ofițerilor să ia măsuri pentru a preveni acțiunile soldaților și comandanților inferiori îndreptate împotriva evreilor, acțiuni „care pot să aibă consecințe negative în situația actuală”⁴⁹.

Retragerea trupelor române a influențat negativ starea lor politico-morală și capacitatea de luptă. Ba mai mult, în armată își făceau serviciul mulți basarabeni, care nu doreau să plece în Regat. Pe parcursul acestor evenimente, autoritățile militare și civile sovietice se adresau prin megafoane către basarabeni și bucovinenii care își făceau serviciul în armata română, propunându-le să rămână pe loc și să se întoarcă acasă⁵⁰. În aceste împrejurări nu numai unii soldați, ci și echipe întregi lăseau armele și plecau acasă. Divizia 12 Infanterie, care pleca din zona Căușenilor și se compunea, în fond, din basarabeni, a încetat să mai existe ca formațiune militară. Regimentul 4 al Diviziei 3, desfășurat la Cetatea Albă, a depus armele în mod colectiv. Mulți soldați au părăsit Divizia 26 Infanterie, depunând și ei armele. Din componența Diviziei 8 Infanterie numai Regimentul 29 s-a retras în mod organizat și și-a păstrat capacitatea de luptă, în schimb, din Regimentul 54 au ajuns în România doar câteva echipe de ostași⁵¹. Regimentul 6 Roșiori Bălți a fost desființat. Din Divizia 7 Infanterie au trecut de partea sovietică 400 de persoane. Din Divizia 15 Infanterie, care s-a retras dinspre Bender, au plecat 3 000 de ostași. S-au destrămat mai cu seamă Regimentele 10, 20 Infanterie și 7 Artilerie⁵². În Divizia 2 Cavalerie, cele mai afectate au fost Regimentele 6 și 7 Cavalerie. O situație asemănătoare era în Diviziile 34 și 27 Infanterie⁵³. Soldații Regimentului 7 Infanterie au abandonat la întâmplare partea materială a unității militare⁵⁴. Comandamentul român încerca să combată aceste fenomene cu cele mai dure metode. Astfel, potrivit mărturisirilor soldaților Kovalev și Rogier din Regimentele 30 Artilerie și 9 Cavalerie ale Armatei Române, în unitățile militare respective, soldații basarabeni, care încercau să se întoarcă acasă, erau împușcați⁵⁵.

⁴⁷ Cornel Grad, Constantin I. Stan, Doru E. Goron, *op. cit.*, p. 328.

⁴⁸ ДАЧО, Фонд П-615. Черновицкий уездный комитет КП(б) Украины. 1940 г., оп. 1, справа. 17, арк. 20.

⁴⁹ A.M.Ap.N., Fond *Microfilme*, rola II. 1.994, cadr. 522, 563.

⁵⁰ A.O.S.P.R.M., Fond 50, inv. 2, dosar 56, f. 32–42; Alexandrescu S., Botoran C., Ciorbea V. ș.a. *Eliberarea Basarabiei și nordului Bucovinei (22 iunie – 26 iulie 1940)*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1999, p. 27.

⁵¹ Anton Moraru, *op. cit.*

⁵² A.O.S.P.R.M. Fond 50, inv. 2, dosar 153, f. 2–66.

⁵³ Cornel Grad, Constantin I. Stan, Doru E. Goron, *op. cit.*, p. 331.

⁵⁴ A.O.S.P.R.M., Fond 50, inv. 2, dosar 153, f. 11.

⁵⁵ *Ibidem*, dosar 55, f. 1–24.

Generalul român Ion Gheorghe, participant nemijlocit la evenimentele din vara anului 1940, scria despre consecințele dezastruoase ale ultimatumului sovietic: „Este de neconceput ce însemnat aceasta [este vorba despre termenul de evacuare – n. n. S. H.] pentru trupele împrăștiate în Basarabia și Bucovina de Nord, pentru mii de funcționari și familiile lor, pentru sute de mii de români care nu voiau să rămână sub dominația bolșevică și ce însemna acesta pentru bogățiile poporului și statului, ce nu mai puteau fi salvate, ținând seama de cei care rămăneau în regiunile care urmau să fi predate. Problema evacuării a fost îngreunată și de faptul că nu se făcuseră nici un fel de pregătiri pentru această eventualitate. Se acordase crezare lozincii «cordonul de fier și de foc» și se crezuse țara în siguranță. Toate acestea se dovedeau acum a fi o minciună criminală. Pentru a face crima și mai deplină, au fost date chiar ordine care interziceau retragerea familiilor de funcționari și ofițeri, pentru a nu se crea o panică «nejustificată»⁵⁶.

Deși este imposibil a se compara nivelul de demoralizare al armatei române în retragere cu starea morală a Armatei Roșii în avansare, totuși și aici starea politico-morală era departe de a fi ideală. Într-un raport top-secret al lui E. Pojidaev, comisar de divizie și șef al Direcției politice a Districtului Militar Special Kiev, trimis comisarului de armată de rangul I Mehlis, șef al Direcției politice a Armatei Roșii, a fost remarcată următoarea situație: „Starea politico-morală a trupelor este sănătoasă; acest lucru este confirmat prin activitatea politică în creștere a soldaților și a comandanților și prin dorința de a îndeplini cât mai bine sarcinile partidului și ale guvernului”⁵⁷. Însă, în unitățile militare ale Frontului de Sud existau și probleme. Puțin mai târziu, în „Raportul privind acțiunile trupelor Frontului de Sud în eliberarea Basarabiei și Bucovinei de Nord, iunie – iulie 1940”, transmis de comandamentul Districtului Militar Special Kiev Comisarului Apărării, Mareșalul Timoșenko, se spunea: „Pe lângă starea politico-morală puternică, au avut loc cazuri de sentimente politice negative, care s-au manifestat sub formă de: a) declarații ostile ale unor soldați, referitoare la relațiile URSS cu România; b) declarații negative referitoare la măsurile care vizează întărirea disciplinei militare sovietice”. În document era menționat faptul că disciplina era la nivel scăzut în Diviziile 80, 139 și 97 Infanterie. De la 10 iunie până la 1 iulie 1940, s-au înregistrat 234 de cazuri de dezertare și 29 de cazuri de beție cu încăierare. În perioada pregătirii pentru ofensivă și în timpul marșului, au fost înregistrate 51 de cazuri de „amenințări teroriste” la adresa comandanților din partea unor soldați și comandanți inferiori. La 16 iunie 1940, Consiliul Militar al Districtului Militar Special Kiev a emis un ordin, prin care se impunea să fie luate cele mai stricte măsuri împotriva încălcărilor disciplinei militare, în special împotriva celor vinovați de „declarații teroriste” și a dezertorilor. Numai în perioada 1–10 iulie 1940, 28 de persoane au fost urmărite penal pentru „declarații teroriste”, dintre care opt au fost condamnate la moarte, una la pușcărie, iar celelalte erau sub anchetă. De eschivare de la serviciul militar au fost acuzate 148 de persoane, dintre care cinci au fost

⁵⁶ Cornel Grad, Constantin I. Stan, Doru E. Goron, *op. cit.*, p. 326.

⁵⁷ A.O.S.P.R.M., Fond 50, inv. 2., dosar 153, f. 2.

condamnate la moarte, 38 – la pușcărie pe un termen de la 5 până la 10 ani, 21 – la pușcărie pe un termen de la 3 până la 5 ani, 34 – la pușcărie pe un termen de la 1 până la 3 ani, 4 – eliberate condiționat, iar celelalte se aflau sub anchetă⁵⁸.

Au existat cazuri când Armata Roșie a refuzat să predea autorităților române bunurile materiale care au nimerit în mâinile ei în urma încălcării ritmului stabilit de ocupare a noilor teritorii. Trupele sovietice au refuzat predarea materialelor de război care se găseau la Seletin și Brodina. În telegrama Marelui Stat Major al Armatei Române nr. 6411, din 2 iulie 1940, expediată delegației române la Odessa, erau amintite următoarele încălcări din partea trupelor sovietice: „1. Un tren cu muniții, care se găsea în regiunea Cărbuni – Zloți, a fost îndreptat spre Bolgrad și descărcat. 2. Trei trenuri cu materiale, aparținând departamentelor de retragere, au fost dirijate de trupele sovietice spre Românești. În această regiune se găsesc 4–5 trenuri oprite. 3. În noaptea de 1/2 iulie au fost întoarse două trenuri cu materiale și refugiați, după ce s-au trimis garnituri goale de la Galați. 4. În regiunea Ungheni, un tren de 40 de vagoane încărcate cu materiale nu este lăsat să plece de către detașamentele roșii. În Bucovina de Nord, la Seletin și Brodina, a mai rămas material [pentru] circa 3–4 trenuri”⁵⁹. La stația Noua Suliță, unitățile de cavalerie sovietice au acaparat mărfuri care urmau a fi exportate în Marea Britanie, și anume: 882 de tone de zahăr, 50 de tone de benzină, 100 000 de borcane cu carne conservată, 3 vagoane de găini înghețate, 3 vagoane de vin în sticle⁶⁰.

În total, în timpul acestei operațiuni Armata Roșie a capturat 52 704 puști, 4 480 de pistoale, 1 071 de puști-mitralieră, 346 de mitraliere, 40 de aruncătoare de mine, 258 de tunuri, aproximativ 15 milioane de cartușe pentru pușcă, 54 309 grenade, 16 907 mine, 73 320 de proiectile și alt armament⁶¹. Au fost capturate și 141 de locomotive, 1 866 de vagoane închise, 325 de semivagoane, 31 de vagoane de clasă, 45 de platforme, 19 cisterne⁶², 38 de autoturisme, 15 autocamioane, un automobil „Ford”, un autobuz, trei tractoare⁶³ și alte bunuri materiale.

În total, conform Subsecretariatului de Stat de Românizare, Colonizare și Inventariere, ca urmare a modificărilor teritoriale din 1940 (inclusiv teritoriile pierdute prin Arbitrajul de la Viena), pierderile materiale ale României suferite în ianuarie 1943 erau de 422 609 000 000 lei, din care Basarabiei îi revenea 29,67% și Bucovinei – 7,50%⁶⁴.

Din păcate, nu dispunem de toate datele privind pierderile, atât din partea sovietică, cât și din partea română, pe parcursul acestei operațiuni. Problema deci, urmează să fie cercetată. Și totuși, toate cazurile expuse mai sus pun la îndoială

⁵⁸ *Ibidem*, f. 41–42.

⁵⁹ Ion Șișcanu, *op. cit.*, Anexa 8, p. 131.

⁶⁰ A.O.S.P.R.M., Fond 50, inv. 2, dosar 55, f. 2.

⁶¹ *Ibidem*, f. 15–16, 18, 22; Михаил Семираягна, *op. cit.*, p. 265.

⁶² A.O.S.P.R.M., Fond 50, inv. 2, dosar 153, f. 22.

⁶³ *Ibidem*, f. 15–16, 18, 22.

⁶⁴ Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale, Fond *Președinția Consiliului de Miniștri*, dosar 134/1941–1943, f. 33 (în continuare se va cita: S.A.N.I.C.).

adevărul afirmațiilor din istoriografia sovietică despre rezolvarea problemei Basarabiei și nordului Bucovinei „pe cale pașnică”⁶⁵, dar și comunicatele publicate în presa sovietică, inclusiv în ziarul „Pravda”, despre înaintarea trupelor sovietice în mod planificat și fără nici un fel de incidente⁶⁶.

Din momentul intrării Armatei Roșii în Basarabia și în nordul Bucovinei, în conformitate cu hotărârile Direcției generale pentru propagandă politică a Armatei Roșii, a început să funcționeze un enorm corp ideologic. În fața organelor politice și a comisarilor formațiunilor și unităților Armatei Roșii a fost pusă sarcina de a demonstra cât de cordial întâmpină populația Basarabiei și nordului Bucovinei Armata Roșie, de a crea o atmosferă de triumf general, de a arăta „imperialismului mondial” și „colonizatorilor români” că populația acestor teritorii „demonstrează o bunăvoință nemaivăzută” față de soldați și comandanți și îi ajută cu ce poate⁶⁷.

În aceste zile, au fost răspândite în rândul populației și al ostașilor numeroase ziare, literatură specială, inclusiv 700 000 de exemplare ale ziarului „Krasnaia Zvezda”, un material propagandist al A.T.U.S. în limba rusă, ucraineană și română (180 000 de exemplare), raportul lui Stalin cu un tiraj de 270 de mii de exemplare⁶⁸ și adresarea comandamentului Armatei Roșii către populația Basarabiei⁶⁹. Numai în zona de acțiune a Armatei 9, în perioada 27–30 iunie 1940 au fost răspândite 60 de mii de foi volante, 25 de mii de portrete ale lui Stalin, Molotov, Vorosilov și alții. Pe străzi și case au fost afișate aproape cinci mii de lozinci și placarde⁷⁰.

Conform scenariului conducătorilor sistemului administrativ de comandă, procesul de stabilire a unei noi ordini avea să înceapă cu mitinguri și demonstrații care să trezească la basarabeni și bucovineni „o dragoste fierbinte față de eliberatori și un sentiment de încredere în Soviete (...)”. Un rol activ în acest proces l-au jucat propagandiștii și militarii. Mitingurile, oglindite cu mari emoții la adresa lui Stalin și a Armatei Roșii de către presa din acea vreme, au fost organizate de organisme politice ale Armatei Roșii în prealabil, în principal pentru a determina amploarea evenimentului și pentru a sprijini „politica de soluționare pașnică a Basarabiei și părții de nord a Bucovinei”⁷¹.

⁶⁵ *Краткая история Румынии. С древнейших времен до наших дней*, Под ред. В. Виноградова, Москва, Наука, 1989, p. 364; Курило В.М., *У боротьбі за визволення. 1922–1940: Революційно-визвольний рух на Буковині у 1922-1940 роках*, Львів, Вид-во при ЛДУ від об'єд. “Вища школа”, 1977, p. 164; *История внешней политики СССР. 1917–1985 гг.*, в 2-х т., т. 1. (1917–1945 гг.), Москва, Наука, 1986, p. 399; Михаил Иванеско, *Колонизаторь ла командэ, Ужгород, Карпаты*, 1987, p. 3.

⁶⁶ „Pravda”, 1 июля 1940.

⁶⁷ Anton Moraru, *op. cit.*, 12 iunie 1990.

⁶⁸ Черненко М. *Оккупация Бессарабии и сталинская пропаганда*, în “Сфатул Цэрий”, 6 июля 1991.

⁶⁹ ДАЧО, Фонд Р-3. Черновицкий областной исполнительный комитет (облисполком), Оп. 1, справа 68, арк. 1.

⁷⁰ „Evenimente istorice: 28 iunie 1940”, în „Nistru”, nr. 6, 1990, p. 75.

⁷¹ Anton Moraru, *op. cit.*, 12 iunie 1990.

Numai în orașul Bender și satele apropiate au fost ținute 35 de prelegeri și patru rapoarte. În satul Puhaceni, au fost ținute de către lucrătorii secției politice a Diviziei 176 Infanterie 10 prelegeri. Conducătorul politic major Nazarov a ținut personal, în satul Șerpeni, cinci prelegeri⁷².

De către Secția politică a Diviziei 51 Infanterie au fost organizate două mitinguri, la care au fost prezente circa 3 000 de persoane. Secția politică a Diviziei 32 Cavalerie a ținut opt mitinguri, la care au venit cca 3 000 de persoane. La mitingul organizat de Secția politică a Corpului 4 Infanterie în satul Vezvino au participat 400 de persoane. În orașul Bender au fost organizate două mitinguri de către Direcția politică a Armatei 9, la care au participat 6 000 de persoane. La 28 iunie 1940, trupele Diviziei 15 Infanterie au ocupat orașul Tighina și, tot atunci, secția ei politică a organizat în oraș două mitinguri, la care au participat circa 3 000 de locuitori. La Rezina, Secția politică a Corpului 7 Infanterie a organizat un miting la care au participat circa 400 de locuitori, la mitingul de la Șerpeni, organizat de organele politice al Diviziei 140 Infanterie, au participat circa 300 de locuitori⁷³.

E demn de atenție faptul că la toate aceste mitinguri apăreau lozinci, pe care țărani săraci și lucrătorii câmpului, probabil, nici nu le înțelegeau: „Trăiască Guvernul Sovietic!”, „Trăiască tovarășii Stalin, Molotov și Voroșilov!”, „Trăiască marele Stalin!”⁷⁴, „Mulțumire Armatei Roșii pentru eliberarea din robia română!”, „Salut Mareșalului Uniunii Sovietice Timoșenko, comisar al poporului pentru apărare!”⁷⁵ (Timoșenko era originar din Basarabia – fapt căruia i se dădea o semnificație simbolică, biografia lui fiind tradusă în limba română și distribuită gratuit într-un număr de 270 000 de exemplare)⁷⁶, „Trăiască K. E. Voroșilov!”, „Trăiască Armata Roșie!”⁷⁷ Mulți istorici din Republica Moldova afirmă că acestea au fost pregătite de organisme politice ale Armatei Roșii, și nu de țărani, care, probabil, nici nu știau să le citească⁷⁸.

La mitingul din 29 iunie 1940, organizat de garnizoana militară din Chișinău, au participat N. Hrușciiov, prim-secretar al C.C. al P.C.(b.) al Ucrainei, Mareșalul Uniunii Sovietice S. Timoșenko, comisarul poporului pentru apărare, comisarul de rangul 1 L. Mehlis, șeful Secției de propagandă politică al Armatei Roșii. Cuvântările lui Hrușciiov și Timoșenko „în repetate rânduri, au fost întrerupte de aplauze furtunoase”⁷⁹.

⁷² A.O.S.P.R.M., Fond 50, inv. 2, dosar 55, f. 17–18.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ Anton Moraru, *op. cit.*, 12 iunie 1990.

⁷⁵ Muzeul Cahulului, C.F.A. 1910-1.

⁷⁶ Ion Cașu, „*Politica națională în Moldova Sovietică (1944–1989)*”, Chișinău, Editura Cartdidact, 2000, p. 20.

⁷⁷ Muzeul Cahulului, C.I. 1694, D. 1040.

⁷⁸ „Evenimente istorice: 28 iunie 1940”, în „Nistru”, nr. 6, 1990, p. 74.

⁷⁹ A.O.S.P.R.M., Fond 50, inv. 2, dosar. 55, f. 19.

La mitingurile care au avut loc în Cernăuți au participat aproximativ 30 de mii de persoane⁸⁰. Ziarul „Izvestia” scria: „Au trecut doar două zile de la vremea când aici [la Cernăuți – n.n.] au intrat unitățile Armatei Roșii, dar orașul nu a simțit niciodată atâta bucurie emoționantă. (...) Este imposibil de a transmite bucuria și triumful, de care e copleșit poporul eliberat. Strada Ferdinand – partea centrală a orașului – este înfrumusețată cu steaguri roșii și ghirlande de flori. Se aud cântece, cântă orchestre. Populația îi îmbrățișează cu bucurie pe soldații și comandanții Armatei Roșii”⁸¹. În plus, în unele cazuri, funcționarii organelor politice ale Armatei Roșii s-au realizat direct în stabilirea puterii sovietice în localitățile anexate⁸².

În dorința de a fi obiectivi, ar trebui să menționăm faptul că diferite păături sociale și grupuri etnice au avut o atitudine diversă, uneori chiar diametral opusă, față de intrarea trupelor sovietice în Basarabia și nordul Bucovinei. Cea mai săracă parte a populației, în marea ei parte, în speranța de a-și îmbunătăți starea materială, a întâmpinat Armata Roșie cu bucurie sau, cel puțin, neutru. Cam aceeași atitudine a fost manifestată de către reprezentanții etniilor ucraineană, rusă și evreiască⁸³. Etnia română a reacționat într-un mod specific la eveniment. Partea înstărită a populației, indiferent de etnie, avea aceeași poziție. Într-o oarecare măsură, ea era informată de fărâdelegile care aveau loc în Uniunea Sovietică. Noua putere nu le inspira acestor oameni multă încredere, deoarece exista pericolul de a fi desproprietăți, pericol pe care apoi nu l-au putut evita. Majoritatea mitingurilor și întâlnirilor cu militarii sovietici, organizate în localitățile rurale, s-au desfășurat în satele cu populație rusă și ucraineană⁸⁴.

Așadar anexiunea Basarabiei și a părții de nord a Bucovinei de către URSS în iunie – iulie 1940 poate fi considerată o acțiune politico-diplomatică și militar-propagandistică minuțios elaborată. Acțiunile armatei sovietice, în vara anului 1940, erau bazate pe întregul potențial politic, economic și militaro-strategic al Uniunii Sovietice, fiind parte componentă a doctrinei militare sovietice, elaborate în anii 1930, care reieșea din principiul „exportului revoluției”. Ideea „revoluției mondiale” era îmbibată cu ideile „reunirii” fostelor teritorii ale Rusiei țariste, inclusiv Polonia, Finlanda, Estonia, Letonia, Lituania, Basarabia, și nu numai atât (partea de nord a Bucovinei și ținutul Herța). Pentru aceasta au fost folosite toate mijloacele disponibile: forța militară și tehnica de război, presiunea militară locală, serviciul de informații militar, precum și cel de contraspionaj și informații, serviciul de agitație și propagandă. Au fost victime de ambele părți, inclusiv din rândul populației civile.

⁸⁰ ДАЧО, Фонд П-615. Черновицкий уездный комитет КП(б) Украины. 1940 г., оп. 1, справа 17, арк. 3.

⁸¹ «Известия», 2 июля, 1940.

⁸² Muzeul Cahulului, CI, 1694, D 1040.

⁸³ A.O.S.P.R.M., Fond 50, inv. 4, dosar 188, f. 1; A.M.Ap.N., Fond Marele Stat Major, dosar 1066, f. 28.

⁸⁴ „Evenimente istorice: 28 iunie 1940”, în „Nistru”, nr. 6, 1990; Ion Beldeanu, *Bucovina care ne doare*, Iași, Junimea, 1996, pp. 26, 154.

Este de menționat aici că, în directiva Direcției Politice Principale a Armatei Roșii nr. 0140 din 21 iunie 1940, referitor la temele de informare politică a soldaților și a comandanților inferiori, pe lângă astfel de teme ca datoria militară, disciplina, datoria față de Patrie, relațiile dintre URSS și România, era și următoarea: „Războaiele drepte și nedrepte. Orice război purtat de statul muncitoresc și țărănesc este un război drept, un război de eliberare”⁸⁵. Acțiunile Armatei Roșii s-au bazat pe întregul potențial politic, economic și militar-strategic al Uniunii Sovietice și s-au desfășurat conform tuturor regulilor artei militare. Au fost utilizate toate componentele operațiunii militare: forța militară, presiunea locală, informațiile militare, serviciul de agitație și propagandă și a avut ca rezultat principal anexarea Basarabiei și a nordului Bucovinei de către URSS. În urma acestor evenimente, România a pierdut, iar Uniunea Sovietică a câștigat o suprafață de 50 762 km² ⁸⁶, peste 3 776 000 de cetățeni, dintre care: 53,49% români, 10,34 % ruși, 15,50 % ucraineni, 7,27 % evrei, 4,9 % bulgari, 3,31 nemți ș.a.⁸⁷

În 2 august 1940, sesiunea a VII-a a Sovietului Suprem al URSS a adoptat legile „Cu privire la înființarea Republicii Unionale Sovietice Moldovenești” și „Cu privire la includerea părții de nord a Bucovinei, a județelor Hotin, Ackerman și Izmail în componența Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene”⁸⁸, legi cu care s-a finalizat încă o etapă a schimbării apartenenței statale a acestor teritorii.

Bibliografie

1. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe (România), Fond 71/U.R.S.S. 1920–1940.
2. Arhiva Ministerului Apărării Naționale (România), Fond *Microfilme*.
3. Idem, Fond *Armata 3*.
4. Idem, Fond *Armata 4*.
5. Idem, Fond *Marele Stat Major*.
6. Arhiva Organizațiilor Social-Politice a Republicii Moldova, Fond 50. *Коллекция документальных материалов по коммунистическому подполью*.
7. Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale, Fond *Președinția Consiliului de Miniștri*.
8. Alexandrescu S., Botoran C., Ciorbea V. ș.a., *Eliberarea Basarabiei și nordului Bucovinei (22 iunie – 26 iulie 1940)*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1999.
9. Axton, Matilda F., Phillips, Shirley L. (ed.), *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers. 1940*, vol. 2: *General and Europe*, Washington, 1957.
10. Cașu, Ion, „*Politica națională în Moldova Sovietică (1944–1989)*”, Chișinău, Editura Cartdidact, 2000.
11. Ciachir, Nicolae, *Din istoria Bucovinei (1775–1944)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1993, p. 102.
12. Dobrinescu, Valeriu Fl., *Bătălia pentru Basarabia. 1918–1940*, Iași, Editura Junimea, 1991.

⁸⁵ A.O.S.P.R.M., Fond 50, Inv. 2, dosar. 153, f. 105–106.

⁸⁶ Vitalie Văratec, „Dezmembrarea politico-teritorială a Basarabiei în 1940”, în „Arhivele totalitarismului”, partea 1, anul IV, nr. 11–12, 2-3/1996, p. 19.

⁸⁷ Ion Cașu, *op. cit.*, p. 19.

⁸⁸ «Правда», 3 августа 1940; «Известия», 9 августа 1940.

13. Gherman, Ion, *Istoria tragică a Bucovinei, Basarabiei și Ținutului Herța*, București, Editura ALL, 1993.
14. Grad, Cornel, *Al doilea arbitraj de la Viena*, Iași, Editura Institutul European, 1998.
15. Grad, Cornel, Stan, Constantin I., Goron, Doru E., „Evacuarea teritoriilor românești cedate în vara anului 1940”, în „Acta Musei Porolissensis”, 1995, p. 328.
16. Hakman, Serghei, „Măsurile pregătitoare politico-diplomatice și militar-propagandistice ale U.R.S.S. pentru anexarea Basarabiei și a nordului Bucovinei”, în „Analele Bucovinei”, anul XXVIII, nr. 2 (57), 2021, pp. 583–602.
17. Moraru, Anton, „O «operație militară» necunoscută”, în „Moldova Socialistă”, 12 iunie 1990.
18. Neagoe, Stelian, *Bătălia pentru Bucovina*, Timișoara, Editura Helicon, 1992.
19. Șișcanu, I., Văratec, V., *Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia: culegere de documente*, Editura Universitas, 1991.
20. Șișcanu, Ion, *Uniunea Sovietică – România. 1940 (tratatative în cadrul comisiilor mixte)*, Chișinău, Editura ARC, 1995.
21. Văratec, Vitalie, „Dezmembrarea politico-teritorială a Basarabiei în 1940”, în „Arhivele totalitarismului”, anul IV, nr. 11–12, 2–3/1996, p. 19.
22. Виноградова, В., *Краткая история Румынии. С древнейших времен до наших дней*, Под ред. Москва, Наука, 1989.
23. Державний архів Чернівецької області, Фонд П–615. Черновицкий уездный комитет КП(б) Украины. 1940 г.
24. Idem, Фонд П–3, Черновицкий областной исполнительный комитет (облисполком).
25. Idem, Фонд П–615, Черновицкий уездный комитет КП(б) Украины. 1940 г.
26. *История внешней политики СССР. 1917–1985 гг.*, в 2-х т., т. 1 (1917–1945 гг.), Москва, Наука, 1986.
27. Курило, В. М., *У боротьбі за визволення. 1922–1940: Революційно-визвольний рух на Буковині у 1922–1940 роках*, Львів.
28. Иванеско Михаил, *Колоннаторь ла командэ, Ужгород, Карпаты*, 1987;
29. Семиряга Михаил, *Тайны сталинской дипломатии. 1939–1941*, Москва, Высшая школа, 1992.
30. Брицький Петро, *Україна у Другій світовій війні (1939–1945)*, Чернівці, 1995.
31. Сергій Гакман, „Білокриницька трагедія 1941 р.: погляд через 80 років”, în “Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування”, 2021, № 1, січень-березень, pp. 34–36 (<http://buk-visnyk.cv.ua/naukova-dumka/1738>).
32. Черненко, М., „Оккупация Бессарабии и сталинская пропаганда”, în „Сфатул Цэрий”, 6 июля 1991.

„DIE STIMME” – O VOCE BUCOVINEANĂ ÎN ISRAEL

CAROL-ALEXANDRU MOHR

Institutul „Bucovina”, Rădăuți

E-mail: carl@mohr.ro

“Die Stimme” – a Bukovinian Voice in Israel

*(Abstract)**

The publication “Die Stimme” [The Voice], which appeared in German in Tel Aviv between 1944 and 2017, is a valuable corpus for historical and linguistic research. Originally established with the aim of strengthening the cohesion of Jews who had fled from Bukovina to Palestine (Eretz Israel) and to support their integration into the new homeland, it became in time the most important publication of Bukovinian Jews in the world. In this work we want to highlight the fact that Bukovina’s cultural tradition and the German language remained for a long time (after the Holocaust and even after the establishment of the State of Israel, in 1948) essential components of the identity of the Bukovinian Jews everywhere. The corpus is also important for sociological and anthropological research, because it contains information not only about the elites of the Bukovinian Jews, but also about the daily life of simple people, with troubles, nostalgia and small satisfactions.

Keywords: Bukovina, Bukovinian Jews, immigrants, Israel, newspaper, “Die Stimme”, Elias Weinstein, Bukowiner Juden, Czernowitz, Jeckes.

(Rezumat)

Publicația „Die Stimme”, care a apărut în limba germană la Tel Aviv, între anii 1944 și 2017, reprezintă un corpus valoros pentru cercetarea istorică și lingvistică. Înființată inițial cu scopul de a întări coeziunea evreilor care s-au refugiat din Bucovina în Palestina (Eretz Israel) și de a sprijini integrarea acestora în noua patrie, ea a devenit, cu timpul, cea mai importantă publicație a evreilor bucovineni din întreaga lume. În această lucrare dorim să scoatem în evidență faptul că tradiția culturală bucovineană și limba germană au rămas multă vreme (după Holocaust și chiar după înființarea Statului Israel, în 1948) componente esențiale ale identității evreilor bucovineni de pretutindeni. Corpusul este important și pentru cercetarea sociologică și antropologică, deoarece conține informații

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

nu numai despre elitele evreilor bucovineni, ci și despre viața cotidiană a oamenilor simpli, cu necazuri, nostalgii și mici satisfacții.

Cuvinte-cheie: Bucovina, evrei bucovineni, imigranți, Israel, ziar, „Die Stimme”, Elias Weinstein, Cernăuți, Jeckes.

Se naște o nouă „VOCE”

În 13 decembrie 1944, cu prilejul sărbătorii evreiești Hanuka, a apărut, în limba germană, primul număr șapirografiat al foii de știri adresate asociației „Chug Olej Bukowina”, o organizație a evreilor bucovineni care au migrat în Palestina. Editorialul din acest număr, intitulat „Chanuka 5705”¹, este semnat de dr. Manfred Reifer². În editorial, autorul, după ce amintește de prodigioasa activitate sionistă pe care a desfășurat-o în ultimele patru decenii (care trecuseră de la moartea „părintelui sionismului politic”, Theodor Herzl³), își exprimă marea durere pricinuită de dispariția activiștilor și simpatizanților sioniști – ale căror oseminte se odihnesc sub „brazdele reci ale Siberiei”, în gropile comune din Transnistria sau pe fundul mării⁴ – și compasiunea față de „prieteni și colaboratorii” rămași în viață, care „robotesc în Siberia” sau au rămas în Cernăuți pentru că nu au reușit să ajungă în „Eretz Israel”⁵ [Țara lui Israel]⁶. După editorial, urmează un comunicat al conducerii asociației „Chug Olej Bukowina”, în care se precizează că această organizație nu este o grupare politică, fiind constituită doar în scopul sprijinirii evreilor originari din Bucovina, a căror coeziune a fost întărită în cei patru ani de război prin „sânge și lacrimi”. În continuare, se arată că refugiații bucovineni au participat activ la salvarea conaționaliilor lor, înfruntând moartea, dar nu solicită distincții și onoruri pentru aceste fapte, ci doar sprijin pentru satisfacerea unor nevoi elementare („un acoperiș deasupra capului și [un loc de] muncă”), astfel încât să poată trăi în „Eretz Israel” și să-și salveze prietenii care au fost duși în Siberia sau au rămas în Bucovina. În mod franc, conducerea nou înființatului „Chug” [cerc] declară că „Sochnut” (Agenția Evreiască pentru Israel, care, în perioada Mandatului Britanic, se ocupa de nevoile administrative ale comunității

¹ Anul 5705 din calendarul ebraic corespunde anului 1944 din calendarul gregorian.

² Manfred Reifer, n. 1 aprilie 1888 – Bănila pe Siret, d. 21 martie 1952, Tel Aviv, a fost istoric, jurnalist, scriitor și activist sionist. În anul 1944, după sosirea sa în Israel, a înființat asociația „Chug Olej Bukowina”.

³ Theodor Herzl (n. 2 mai 1860, Pesta – d. 3 iulie 1904, Edlach an der Rax, Austria Inferioară) a fost fondatorul Organizației Sioniste, al cărei prim congres a avut loc la Basel, în anul 1897.

⁴ Reifer se referă la victimele rezultate în urma scufundării navei de pasageri Struma (care avea la bord 790 de pasageri evrei, ce intenționau să se refugieze în Palestina) în februarie 1942 și a goletei Mefküre (cu circa 300 de refugiați evrei la bord), în august 1944.

⁵ Eretz Israel (sau Erez Israel) este denumirea ebraică tradițională a țării în care, conform scrierilor biblice, s-au stabilit evreii și au trăit mai multe secole alături de cananeeni, filistenii și alte popoare. În epoca modernă, a fost denumirea folosită de evrei pentru teritoriul Palestinei până la înființarea, în 1948, a Statului Israel.

⁶ „Die Stimme”, anul 1, nr. 1, 1944, p. 1; www.difmoe.eu.

evreiești din Palestina, fiind singura organizație evreiască autorizată să negocieze cu autoritățile britanice) nu a rezolvat nici măcar solicitările imigranților cu privire la satisfacerea nevoilor elementare⁷. Din acest motiv, refugiații au considerat oportun să se organizeze după criteriul țării sau regiunii de origine. Membrii „Chug Olej Bukowina” au luat decizia să afilieze asociația lor la „Irgun Olej Merkas Europa”, organizația evreilor germanofoni originari din Europa Centrală, care, în opinia lor, se străduia în mod serios să rezolve problemele pe care le întâmpinau. În comunicat se mai specifică că „Chug Olej Bukowina” nu are drept scop lupta cu alte organizații constituite după criteriul originii cultural-geografice („Landsmannschaften”), ci doar sprijinirea integrării în noua țară. Toți evreii bucovineni din „Eretz” erau chemați să contribuie la procesul de integrare. Prin publicația nou înființată, asociația voia să „vorbească” bucovinenilor „cel puțin o dată pe lună”, folosind „provizoriu” limba germană⁸.

Fig. 1. Primul număr al publicației imigranților evrei originari din Bucovina.

Sursa: <http://www.difmoe.eu>¹⁰.

⁷ Până în anii 1950, în ziarul imigranților bucovineni au fost publicate numeroase plângeri și critici la adresa Agenției Evreiești pentru Israel.

⁸ *Ibidem*, p. 2.

⁹ În cazul în care nu este specificat altfel, sursa tuturor imaginilor reproduse în această lucrare este <http://www.difmoe.eu>.

Evreii bucovineni și „di yekkes”¹¹. O comuniune de destin

Afilieră la care ne-am referit nu a fost întâmplătoare. Imigranții originari din Bucovina și cei originari din Germania, Austria sau Cehia vorbeau aceeași limbă și aveau același tip de greutate în procesul de integrare. „Irgun Olej Merkas Europa” (înființată în 1932) devenise în anul 1944, când au început să se organizeze imigranții bucovineni, o instituție bine consolidată. Evreii germanofoni, care au imigrat din Europa Centrală în Palestina după ascensiunea la putere a lui Adolf Hitler (1933), s-au confruntat cu serioase probleme de adaptare socială, lingvistică și culturală. Erau priviți cu suspiciune de comunitatea evreiască din „Eretz Israel” („Jischuv”¹²), care punea la îndoială idealurile și convingerile lor sioniste, considerând că au emigrat numai pentru a-și putea salva viața. În Germania și Austria, evreii erau deplin integrați în cultura germană, având un sistem propriu de valori, în care erau combinate organic elemente axiologice iudaice și germane. După sosirea în Palestina, deși aprobau ideile sioniste, ei nu erau dispuși să renunțe la identitatea lor intelectuală, psiho-spirituală și lingvistică. Cultivarea acestei continuități culturale era dezaprobată de populația evreiască care imigrase anterior, în timpul guvernării otomane sau după intrarea în vigoare a Mandatului Britanic pentru Palestina. Imigranții din Europa Centrală nu corespundeau tipului ideal de „om iudaic nou” care, în concepția vechilor imigranți, trebuia să vorbească ebraică (nu germană) și nu trebuia să fie dependent, în niciun domeniu esențial al vieții, de tradiții specifice țării sau regiunii de origine. Totuși, pentru noii „yekkes” (sau „Jeckes” – vezi nota 10) propria moștenire culturală era mai importantă chiar decât învățarea limbii ebraice moderne. Aceeași atitudine o manifestau și evreii veniți din Bucovina. Prin urmare, se confruntau cu aceleași probleme. Pentru primele generații de imigranți bucovineni, la fel ca și pentru „Jeckes”, limba germană a rămas și după migrarea în Țara lui Israel („Eretz

¹⁰ În cazul în care nu este specificat altfel, sursa tuturor imaginilor reproduse în această lucrare este <http://www.difmoe.eu>.

¹¹ În limba idiș, yekke (plural: yekkes) este o denumire peiorativă dată de vechii imigranți evreilor germanofoni – care au emigrat, începând cu anii 1930, din Europa Centrală în Palestina – și urmașilor acestora. În mod sarcastic, acești yekkes erau deseori întrebați: „Ați venit din convingere sionistă sau ați venit din Germania?”. Cu timpul, acest exonim și-a pierdut conotația peiorativă și a devenit un endonim cu conotație autoironică. Termenul a fost preluat și în limba germană. În textele germane cuvântul este ortografiat „Jeckes”. Datorită faptului că imigranții germanofoni au adus importante contribuții la dezvoltarea culturii și științei în Israel, porecla Jeckes s-a transformat, de-a lungul anilor, în renume. Relatările și articolele publicate de Shlomo Erel, în volumul *Jeckes erzählen*, conțin aspecte interesante despre viața imigranților germanofoni și aportul acestora la „renașterea Israelului” (Shlomo Erel, ed., *Jeckes erzählen: aus dem Leben deutschsprachiger Einwanderer in Israel*, 2. Aufl., Münster, Editura Lit, 2004). Jeckes sunt și eroii multor povestiri anecdotice evreiești. Vezi Shlomo Erel, „Die «Jeckes» im israelischen Humor”; <https://www.hagalil.com/israel/deutschland/witz.html> (10.05.2022).

¹² Jischuv era denumirea Comunității Evreiești din Palestina și a organizațiilor acesteia până la înființarea Statului Israel (1948).

Israel”) sau în Statul Israel (înființat în 14 mai 1948) o componentă fundamentală a identității lor, fapt care a generat controverse între sioniști, dar și confruntări (verbale și chiar fizice) cu imigranții care aveau altă limbă maternă. Cu toate că limba germană era și limba „părintelui sionismului politic”, Theodor Herzl, și a primilor sioniști, ea a fost stigmatizată după 1933, fiind considerată limba lui Hitler și a naziștilor, limba criminalilor și a urii împotriva evreilor¹³.

Imigranții germanofoni au învățat și au început să folosească limba țării (noua ebraică) în situații cotidiene, dar limba frământărilor interioare, limba subconștientului și limba în care visau a rămas pentru ei germană¹⁴. Considerente interesante despre limba germană, ca mijloc de comunicare și ca glosocosmos, ca punte și – totodată – frontieră între evreitate și germanitate, se regăsesc în volumul *Stimmen aus Jerusalem*, editat de Andreas Disselnkötter, Sandra Wellinghoff și Hermann Zabel¹⁵. Aspecte relevante ale evoluției și acutizării diferendelor de ordin lingvistic sunt prezentate de Arndt Kremer în articolul „Brisante Sprache? Deutsch in Palästina und Israel”¹⁶.

Faptul că evreii refugiați din Germania nazistă erau stigmatizați și marginalizați în Palestina este confirmat și de importante personalități ale culturii evreiești, care nu aveau afinități directe cu germanitatea sau cu limba germană. De exemplu, Chaim Bialik (1873–1934), care este considerat poetul național al Israelului, deplânge atitudinea negativă a vechilor imigranți din Palestina față de cei care s-au refugiat din Germania nazistă. În anul morții sale, el scrie: „Cu părere de rău trebuie să constat că orașul nostru, Tel Aviv, și întregul Jischuv s-a îmbolnăvit. Simptomele au ieșit clar în evidență în ultima vreme. Aceste simptome se manifestă în modul în care sunt tratați frații noștri care au fugit de catastrofa germană sau care au venit aici din alte țări. În loc să le dăm un acoperiș, un loc la umbră, fie acesta chiar și o simplă baracă, noi ne-am îmbogățit din necazul lor. Oare cum ne-am întâmpinat frații care au fugit din calea sabiei? Am mărit chiriile și le-am luat ultimul bănuț din buzunar”¹⁷.

Din considerente de coeziune și coerență, dar și pentru a arăta că ceea ce a scris Bialik despre „Jeckes” va deveni, peste câțiva ani, valabil și pentru evreii bucovineni, revenim la primul număr al ziarului imigranților bucovineni din Israel și inserăm traducerea articolului scris de fondatorul acestei publicații, Elias Weinstein, la care ne vom mai referi. Utilizând un registru stilistic nesofisticat,

¹³ Shlomo Erel (ed.), *Jeckes erzählen*, p. 9.

¹⁴ *Ibidem*, p. 10.

¹⁵ Andreas Disselnkötter, Sandra Wellinghoff, Hermann Zabel (eds.), *Stimmen aus Jerusalem: zur deutschen Sprache und Literatur in Palästina/Israel*, Berlin, Editura Lit, 2006.

¹⁶ <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/199904/brisante-sprache/?p=all#footnote-reference-7> (5.05.2022).

¹⁷ Chaim Bialik, „Abschiedsworte (iunie 1834)”, în „MB Yakinton”, nr. 248, septembrie 2011, p. 11 – apud Chana Schütz, „Gründlich, pünktlich Mittagsschläfer”, în Elke-Vera Kotowski, ed., *Das Kulturerbe deutschsprachiger Juden: eine Spurensuche in den Ursprungs-, Transit- und Emigrationsländern*, Europäisch-jüdische Studien, Beiträge, Band 9, Berlin, 2015, pp. 322–333.

Elias Weinstein lansează următorul „Apel către Bucovinenii care trăiesc de mai mulți ani în Erez Israel”¹⁸:

„Evenimentele din fosta noastră patrie au determinat un număr mare de prieteni și cunoscuți din Cernăuți și din alte localități ale României, lipsiți de orice fel de mijloace, să vină în țară. Din cauza crizei de locuințe generate de război și de alte evenimente, mulți dintre ei au rămas fără adăpost. Se înțelege că oamenii fără adăpost, oricât ar fi de încrezători în posibilitățile pe care țara le va oferi în viitor, sunt cuprinși de un sentiment de disperare. Aceeași stare de spirit o trăiesc și aceia care trebuie să plătească, cu bani împrumutați, o chirie mare pentru o locuință modestă. Cu fiecare zi care trece se acutizează situația nefericiților prieteni ai noștri și ne putem imagina cum se va manifesta acest necaz în viitorul apropiat.

Oare, Dumneavoastră, bucovinenii care ați fost aduși în Erez Israel printr-o inspirație fericită sau doar printr-o întâmplare, de asemenea fericită, puteți asista liniștiți la felul în care se prăpădesc – pe pământul promis poporului evreu de către părinții noștri și de către marile puteri – oameni cu care ați trăit de-a lungul mai multor decenii în strânsă comuniune, împărțind cu ei bucuriile și necazurile? Nu credeți că evreii, chiar și cei care provin din alte țări, trebuie salvați odată ce au scăpat de ghearele ciracilor criminali ai lui Hitler? Nu ar fi o rușine și un păcat de neiertat dacă cineva dintre voi ar dispune de o încăpere liberă și nu ar pune-o imediat la dispoziție unui refugiat lipsit de adăpost?

Noi, evreii bucovineni, de-a lungul anilor, i-am ajutat prompt pe conaționali noștri ori de câte ori au apelat la inima noastră evreiască. Am ajutat victimele care au fugit de pogromul de la Chișinău din perioada țaristă. În ultimii ani, deși noi înșine sufeream de multe lipsuri, i-am ajutat pe prietenii noștri polonezi care au căutat la Cernăuți un adăpost contra Gestapoului, care cu siguranță i-ar fi ucis. Am ajutat și în multe alte situații.

Vreți acum să renunțați la această onorabilă tradiție? Vreți să ratați șansa – pe care v-a dat-o istoria și soarta – de a îndeplini o misiune care are cea mai mare valoare morală?”

Observăm că necazul major al imigranților germanofoni (lipsa de locuințe), deplâns de Chaim Bialik în anul 1934, persista și în 1944. Vechii imigranți nu erau dispuși să-i ajute pe evreii germanofoni, printre care se numărau și cei mai mulți dintre bucovineni, împreună cu întreaga lor elită. Din acest motiv, primul lucru pe care îl face Elias Weinstein, în publicația pe care o înființase, este să trezească „solidaritatea bucovineană”.

Prin cele scrise mai sus, sperăm că am reușit să oferim o argumentație a faptului că între imigranții originari din Germania și Austria și cei originari din Bucovina a existat o comuniune de destin.

¹⁸ În acest articol, modul de ortografiere este „Erez” și nu Eretz.

Elias Weinstein și ziarele sale Două ziare, dar mai multe denumiri și mai multe limbi

Elias Weinstein¹⁹ s-a născut la Siret, în anul 1988. După absolvirea școlii medii în orașul natal, a studiat științe juridice la Universitatea Cernăuți. În Primul Război Mondial a servit în armata cezaro-crăiască și, după război, s-a întors la Cernăuți. Împreună cu prietenul său, Julius Weber, a fondat ziarul „Czernowitzer Morgenblatt” care, în următorii ani, a dobândit o notorietate supraregională. Din cauza multor acte de hărțuire, ziarul este nevoit să-și înceteze apariția în iunie 1940. După ce a îndurat multe șicane și persecuții din partea autorităților române, Weinstein reușește să ajungă în Palestina, în martie 1944. Datorită erudiției și abilităților sale jurnalistice, el reușește să se angajeze la un ziar de limbă ebraică, care se adresa noilor imigranți. Însă, foarte curând fondează ziarul de limba germană, de care am amintit mai sus, care se adresa unui „cerc” („chug”) mai restrâns de noi imigranți.

Fig. 2. Elias Weinstein (18??–1965), fondatorul publicațiilor „Czernowitzer Morgenblatt” și „Die Stimme”.

¹⁹ Toate informațiile despre viața și activitatea lui Elias Weinstein le-am preluat de pe platforma online DiFMOE, din corpusurile „Czernowitzer Morgenblatt” și „Die Stimme”.

Cu trecerea timpului, acest ziar va deveni, în sfera jurnalistică, cea mai importantă voce a evreilor bucovineni din întreaga lume. În februarie 1965, Elias Weinstein pleacă, în cadrul unei delegații, în RFG, pentru a convinge autoritățile că și evreilor bucovineni, care au îndurat opresiuni grele, li se cuvin compensații în cadrul măsurilor reparatorii. Însă, autoritățile germane s-au eschivat de la îndeplinirea acestor obligații, motivând că Statul German nu a ocupat România, ci doar s-a aliat cu ea; prin urmare, nu poate fi făcut responsabil pentru acte de persecuție contra evreilor, comise pe teritoriul României din dispoziția autorităților române. După ce a purtat negocieri epuizante, Weinstein moare în 28 februarie 1965, în camera sa de hotel din Frankfurt am Main²⁰. Realizările sociale și jurnalistice ale lui Elias Weinstein și conținutul celor două publicații pe care le-a fondat au fost deja cercetate și riguros documentate²¹.

Ne-am bucurat enorm să constatăm că marea majoritate a numerelor celor două importante ziare fondate de dr. Elias Weinstein au fost digitalizate și publicate pe site-ul <http://www.difmoe.eu>²². Este trivială observația că analiza unui corpus digital, unitar și complet, este mult mai facilă decât cea a unui corpus tipărit, ale cărui fragmente sunt păstrate în biblioteci și arhive diferite. Din acest motiv, nu vom prezenta detalii despre cât de mult a ușurat documentarea și analiza noastră faptul că atât corpusul „Die Stimme”, cât și corpusul „Czernowitzer Morgenblatt” sunt disponibile online. Astfel, am putut, relativ operativ, să identificăm în miile de pagini ale ziarelor schimbările denumirilor publicațiilor, articolele scrise în alte limbi decât germană, redactorii responsabili²³ și perioadele în care

²⁰ Toate datele referitoare la personalitatea și activitatea lui Weinstein le-am preluat din diferite numere ale publicației „Die Stimme”.

²¹ Spre exemplificare, amintim doar două lucrări care dezbate aceste teme: Ioana Rostos, *Czernowitzer Morgenblatt: Eine Monografie*, Suceava, Editura Universității Suceava, 2008 și Gaëlle Fisher, *Resettlers and survivors: Bukovina and the politics of belonging in West Germany and Israel, 1945–1989*, New York, Editura Berghahn, 2000.

²² În prestigioasa bibliotecă digitală de pe platforma „Digitales Forum Mittel- und Osteuropa” (DiFMoe) pot fi găsite colecții de periodice istorice – dar și documente, fotografii, hărți și cărți – care prezintă interes pentru cercetători și pentru publicul larg. Pe platforma DiFMoe, periodicele „Die Stimme” și „Czernowitzer Morgenblatt” (numerele apărute începând cu anul 1921 până în 1940) au fost incluse în colecția „Cultura și istoria evreilor din Europa de Est”. Organizația care administrează platforma DiFMoe își are sediul la München și cooperează cu circa 70 de biblioteci, arhive, asociații, instituții științifice și culturale, de la care împrumută fonduri și colecții arhivistice pe care le digitalizează și le pune gratuit la dispoziția celor interesați.

²³ Julius Weber și Elias Weinstein au fost singurii directori ai cotidianului „Czernowitzer Morgenblatt”. Ziarul „Die Stimme” a fost condus de Elias Weinstein, până în 1965. În perioada 1965–1975, redactor responsabil a fost dr. Maximilian Weinberger (există însă câteva numere din această perioadă în care sunt menționați și alți redactori responsabili). A urmat Meir Faerber, membru fondator și primul președinte al Uniunii Scriitorilor de Limbă Germană din Israel, care a fost redactor-șef din 1975 până la moartea sa, în anul 1993. Din luna octombrie 1993, conducerea publicației a fost preluată de Josef Norbert Rudel (Radu Nor), care a emigrat din România în Israel, în anul 1972. Lui Rudel i-a urmat Bärbel Rabi. În numărul revistei din decembrie 2017, Bärbel Rabi afirmă că a condus destinele publicației în ultimii 19 ani.

aceștia au coordonat publicațiile etc. Din analiza noastră, a reieșit faptul că schimbările de denumire și publicarea conjuncturală a unor articole în alte limbi (ebraică, română, engleză) au fost determinate de factori politici, istorici, sociali și economici. Dar principalul grup țintă, atât cel al publicației cernăuțene, cât și cel al publicației israeliene, a fost întotdeauna reprezentat de evreii bucovineni, vorbitori nativi de limbă germană.

Ne vom referi, pe scurt, la denumiri și la limbile din publicațiile lui Elias Weinstein. În „Cernowitzer Morgenblatt” se schimbă, mai întâi, doar niște „semne lingvistice”. La începutul anului 1934, oiconimele germane (cum ar fi Czernowitz, Radautz) sunt înlocuite cu oiconime oficiale românești (Cernăuți, Rădăuți etc.). Din data de 24 februarie 1937 (începând cu nr. 5544), dispare cuvântul „Cernowitzer” din denumirea ziarului, acesta devenind, după nume, o simplă „foaie de dimineață” („Morgenblatt”). Astfel s-a rupt raportul de motivare între semnul lingvistic și referent (cotidianul fiind, prin excelență, o publicație cernăuțeană). În timpul Guvernului Goga (decembrie 1937 – februarie 1938) este interzisă apariția ziarului, cu toate că acesta nu era organul vreunei asociații sau al unui partid evreiesc, ci doar directorii și redactorii erau evrei. După reluarea apariției (24 februarie 1938, nr. 5800), ziarul se va numi „Morgenblatt. Unabhängiges Nachrichtenblatt”. Prin noul subtitlu se dorește, probabil, atragerea explicită a atenției asupra faptului că este vorba despre un ziar independent, în speranța că acesta nu va mai deveni obiectul furiei forțelor politice și jurnalistice antisemite. Din 25 martie 1938 (nr. 5816), în ziar apar și articole în limba română. Noua denumire este „Ziarul Morgenblatt. Organ independent de informațiuni”²⁴. Toate numerele care vor urma conțin articole în limba română. În 2 aprilie 1938, are loc o nouă modificare a denumirii, care devine „Morgenblatt (Gazeta dimineții). Cotidian independent de informații”. Parantezele, între care era scris „Gazeta dimineții”, dispar începând cu nr. 5885 din 21 iunie 1938, sugerându-se, astfel, că este vorba de un autentic ziar bilingv și nu de un ziar bilingv doar cu numele. Această denumire va fi păstrată până la dispariția ziarului în 1940. Am expus aceste „variațiuni” de denumire și limbă ale ziarului „Cernowitzer Morgenblatt”, pentru a putea face o comparație cu ziarul care este subiectul acestei lucrări. (Folosim în mod deliberat termenul muzical „variațiuni”, întrucât percepția noastră este că modificările la care ne referim au afectat aproape întotdeauna, în mod simultan, ritmul, măsura, timbrul și armonia publicației). Și ziarul „Die Stimme” suportă „variațiuni” de denumire și limbă. Au existat și perioade în care nu a apărut. După cum am mai specificat, în ambele publicații, schimbările denumirilor și apariția conjuncturală sau ocazională a articolelor, în alte limbi decât germană, au fost determinate de factori politici, istorici, sociali și economici. Există însă o deosebire fundamentală: factorii care au produs efecte asupra ziarului cernăuțean au fost abuzivi și arbitrari, iar cei care au produs efecte asupra ziarului israelian au fost asumați.

²⁴ În numerele următoare apare, în loc de „Organ independent de informațiuni”, denumirea „Cotidian independent de informații”.

În primul număr al ziarului fondat de Weinstein în Palestina (decembrie 1944), toate articolele sunt în limba germană. Din ianuarie 1945 până în aprilie 1946, editorialele sunt în limba ebraică, dar celelalte articole rămân în limba germană. Deosebit de relevant este faptul că publicația a rămas, până la sfârșit, un periodic de limba germană, deși în primul număr s-a anunțat că germana va fi folosită doar provizoriu.

Până în 1948 apar și articole în limba română, care conțin știri politice și relatări despre diferite evenimente din România, în care începuse edificarea comunismului. Se pare că articolele românești au fost publicate pentru a face ziarul interesant și pentru evreii migrați în Palestina din vechiul Regat al României²⁵. Cu siguranță că decizia de a se publica articole românești în „Die Stimme” a fost una benevolă, spre deosebire de ziarul „Czernowitzer Morgenblatt”, în care articolele românești au fost publicate din cauza presiunilor exercitate de autorități. Am identificat în corpusul „Die Stimme”, în total, treisprezece articole românești și, fiind de părere că acestea constituie un corpus în sine, util pentru cei care cercetează sau sunt interesați de evenimentele din România anilor 1944–1948, specificăm care sunt aceste numere: 7 din septembrie 1945, 23 din martie 1947, 24 din aprilie 1947, 25 din iunie 1947, 26 din august 1947, 27 din septembrie 1947, 29 din noiembrie 1947, 35 din mai 1948, 36 din iunie 1948, 37 din iulie 1948, 38 din august 1948, 39 din septembrie 1948, 40 din octombrie 1948. Nu am reușit să aflăm de ce în publicație nu au mai apărut articole românești după transformarea Regatului României în republică, și nu ne hazardăm să formulăm vreo ipoteză, limitându-ne doar la o observație pe care am făcut-o citind ziarul sau vorbind cu evrei din România sau originari din România. Au existat (există?) diferențe de ordin nostalgic între grupurile de imigranți: evreii bucovineni continuau să viseze la „Mica Vienă”, iar cei regăteni la „Micul Paris”.

Denumirea „Die Stimme des Oleh” apare începând din mai 1945. Pe prima pagină a ziarului din februarie 1951 (nr. 55) este criticat aspru aparatul administrativ al Agenției Evreiești pentru Israel („Sochnut”). Tot în acest număr se anunță că organizația „Chug Olej Bukowina” a fuzionat, în ianuarie 1951, cu o altă organizație a imigranților bucovineni („Irgun Olej Bukowina”) și se va numi în continuare „Hitachduth Olej Bukowina” (HOB). Următorul număr (56) apare abia în luna august 1951 (nu știm dacă din cauza criticii aduse Agenției sau din cauza fuziunii). Deși au existat sincope și înainte, frecvența apariției ziarului devine deosebit de rară și neregulată în perioada martie 1951 – septembrie 1954: apar doar numerele 56 (august 1951), 57 (mai 1952), 58 (iulie 1953), 59 (august 1953). În numărul 58, Elias Weinstein publică un necrolog amplu și elogios, dedicat lui Manfred Reifer (fondatorul asociației „Chug Olej Bukowina”, care decedase cu mai mult de un an în urmă, în 21 martie 1952). Tot în acest număr se anunță intenția înființării Federației Mondiale a Evreilor Bucovineni („Weltverband der

²⁵ Astfel, puteau fi câștigați noi abonați.

Bukowiner Juden”). Începând cu numărul 59, ziarul poartă denumirea „Die Stimme” [Vocea] (fără „des Oleh”, parcă pentru a sugera că nu se adresează exclusiv imigranților, ci tuturor evreilor bucovineni).

Din octombrie 1954, ziarul va apărea aproape regulat, cu o periodicitate lunară. Numărul 60 din octombrie 1954 pare a marca un punct de inflexiune în evoluția publicației. Editorialul din acest număr „Rück- und Ausblick” [Retrospectivă și perspectivă] este scris de Elias Weinstein într-un cu totul alt registru stilistic decât apelul său din primul număr al ziarului. Editorialul începe astfel: „Este un fenomen nefast al timpului faptul că generația mai veche, dar și oamenii de vârstă medie care trăiesc în țară sunt cuprinși de sentimente contradictorii. Aproape nimeni nu poate să se elibereze de sentimentele care îi leagă de locurile tinereții și de trăirile din acea vreme”. Din același număr, aflăm că în 29 august 1954 a fost primită o delegație a imigranților din România de către președintele Israelului, Izchak Ben-Zwi. Cu această ocazie, cuvântarea festivă a fost rostită de un bucovinean: dr. Mayer Ebner.

Observăm că vremurile se schimbaseră. Cele mai cumplite suferințe – îndurate în timpul Holocaustului – și cele mai mari greutăți – întâmpinate în primii ani după imigrare – trecuseră. De acum trebuia doar găsit echilibrul emoțional între dorul de Bucovina și dorința de a duce un trai bun în noua patrie.

Publicația nu-și va mai schimba denumirea, însă va avea diverse subtitluri, ultimul fiind „Mitteilungsblatt für die Bukowiner” [Foaie de informații pentru Bucovineni]. Pentru descrierea fidelă și detaliată a conținutului și a importanței sociale, culturale și documentare a ziarului „Die Stimme” ar trebui scrisă o amplă monografie. În următoarele rânduri, noi vom expune doar câteva concluzii generale la care am ajuns în urma analizei câtorva sute din miile de pagini ale colecției „Die Stimme” (până în anul 2017, de-a lungul a 73 de ani, au apărut 798 de numere).

La început „Die Stimme des Oleh” avea drept scop întărirea coeziunii evreilor bucovineni și oferea informații utile imigranților pentru consolidarea vieții lor în „Noua Patrie”. Numerele din primii ani ai publicației au valoare documentară, în special pentru analiza evoluției Comunității Evreiești din Palestina și din România, după 1944. Sunt publicate aspecte cu privire la emigrarea evreilor din România și la cauzele emigrării acestora, evenimente politice și acțiuni ale diverselor personalități de etnie evreiască, din prezent sau din trecut. În ultimele decenii, „Die Stimme” s-a concentrat preponderent pe istoria, cultura, civilizația și viața cotidiană a evreilor bucovineni din Israel, din România și din întreaga lume. Ocazional, apar articole în ebraică sau în engleză (probabil, de data aceasta, pentru ca „să înțeleagă și nepoții”). Interesante sunt articolele, diverse ca stil, despre soarta evreilor din Europa de Sud-Est, despre Holocaust și despre deportarea în Transnistria. Dar sunt publicate și poezii, recenzii, prezentări de carte, relatări cu ecouri nostalgice, chiar și rețete de mâncăruri tradiționale din Bucovina.

„VOCEA” anunță că se va stinge

În decembrie 2017, ultimul redactor-șef, Bärbel Rabi, anunță, pe prima pagină a ziarului, că „Die Stimme” își încetează apariția din cauză că numărul de abonați a scăzut progresiv în ultimii ani. Era firesc ca numărul de abonați să scadă, deoarece nici în Israel și nici în lume nu mai există mulți evrei germanofoni, originari din Bucovina. Nepoții și strănepoții imigranților nu mai vorbesc germană și nu mai au nicio legătură cu Bucovina.

AUS DEM INHALT

Wachsendes Licht
in großer Finsternis

Ein Stückchen Glück
in Form eines
Edelweiss

„Meine Eltern”

Die Stimme

MITTEILUNGSBLATT FÜR DIE BUKOWINER

Verlag: H.O.B. - Landsmannschaft der Bukowiner. Gegründet von Dr. Elias Weinstein s.A.

Nr. 798 • 73. Jahrgang • Dezember 2017

Redaktion: Derech Ben Gurion 24, 5257345 Ramat Gan, P.O.B. 3653, Tel-Aviv
Tel. 03-5270965 (montags und mittwochs 8:30 bis 12:00), Fax. 03-5226619
E-mail: bukovina@netvision.net.il • Internet: www.bukovina.org.il

ארגון עולמי
של יהודי בוקובינה (עיר)

Vor 73 Jahren verstarb der weltberühmte Bukowiner Tenor Joseph Schmidt

Ein Lied ging um die Welt

Am 16. November 2017 jährte sich zum 75. Mal der Todestag von Joseph Schmidt, dem wohl bestbekanntesten Tenor, den das Buchenland hervorgebracht hat. Schmidt, dessen Stimme die Herzen derer berührte, die ihm zuhört, war ein begnadeter lyrischer Tenor. Er wurde am 4. März 1904 als Sohn einer jüdisch-orthodoxen Familie in Davideny in der Nähe von Czernowitz

geboren. Schon als Junge sang er als Chasan im Tempel von Czernowitz. Ab 1925 studierte er - unterstützt durch seinen Onkel Leo Engel - an der Königlichen Musikschule in Berlin bei Hermann Weissenborn Gesang. Dort wurde der holländische Bariton Cornelius Bronsgeest auf ihn aufmerksam, der eine Sendereihe von Opern im Rundfunk leitete. Joseph Schmidt debütierte im

April 1929 in einer Rundfunksendung von Meyersbeers „L'Abicame”. Wegen seiner geringen Körpergröße von nur 1,54 m blieb ihm eine großartige Bühnenkarriere verwehrt. Dennoch wurde aus dem Tenor aus der Bukowina eine der schillerndsten Gesangsgrößen seiner Zeit. Er sang zwischen 1929 und 1933 am Berliner Rundfunk - insgesamt 38 Rundfunkopern. 1939 verkörperte er auf der

Bühne in Brüssel die Rolle des Rudolf in „La Bohème”, worauf eine Tournee über Lüttich, Gent, Antwerpen, Brügge, Kontrijk, Ostende und Veveyers folgte. Im Jahre 1940 gab er noch ein Gastspiel als Rudolf in Helsinki. Innerhalb eines Jahres spielte er diese Rolle 24 Mal. Schmiels letzter Auftritt ist am 14. Mai 1942 in der Oper von Avignon verbürgt. Nach der Machtergreifung der

(Fortsetzung auf S. 2)

Liebe Bukowiner Landsleute in aller Welt

Zum allerletzten Mal erscheint heute, nach 798 Ausgaben in 73 Jahren.

„Die Stimme - Das Mitteilungsblatt für die Bukowiner Juden”.

Ich habe in den vergangenen 19 Jahren die Geschichte der uns allen ans Herz gewachsenen Zeitung geleitet. Da die Abonnentenzahl in den vergangenen Jahren stark abgenommen hat, sieht der „Weltverband der Bukowiner Juden” als Herausgeber sich gezwungen, den Druck dieses traditionsreichen Blattes einzustellen.

Ich möchte mich persönlich bei Ihnen, liebe Leser, für Ihr Vertrauen bedanken, das Sie mir all die Jahre entgegengebracht haben. Es war mir eine Freude und eine große Ehre, Ihnen in diesem deutschsprachigen Blatt die verschiedensten Facetten der Kultur der Bukowina nahezubringen. Ich hoffe, es ist mir gelungen, diese Themen auch in die heutige Zeit zu retten.

Bitte bleiben Sie der Kultur der Bukowiner Juden auch weiterhin verbunden!

**Leben Sie wohl und
auf Wiedersehen!**

Bärbel Rabi
(Chefredakteurin der Stimme)

Liebe Freunde

Wie so viele Menschen, mag auch ich keine Abschiede. Doch manchmal - so wie dieses Mal - gibt es keine andere Wahl. Leider haben wir keine finanziellen Mittel und Möglichkeiten mehr, um „Die Stimme”, das traditionelle Mitteilungsblatt der Bukowiner Juden, weiter zu publizieren. Wir sehen uns daher gezwungen „Die Stimme” verstummen zu lassen.

Das Mitteilungsblatt, das zum ersten Mal im Februar 1948 als wöchentliches Blatt unter dem Namen „Die Stimme des Oheh” unter der Chefredaktion von Dr. Elahu Weinstein s.A. erschien, hat viele Umstellungen und Umbrüche in den 73 Jahren seines Bestehens erlebt. Stets haben wir großen Wert auf die Qualität der Artikel, die gute Recherche und die gute Sprache gelegt. Die letzte Chefredakteurin, Frau Bärbel Rabi, ist in den letzten 19 Jahren diesem Credo treu geblieben und hat sich bemüht, Sie liebe Leser, für Aktuelles, Nostalgisches und Humorvolles aus der Bukowina zu interessieren. Wir möchten dies gern fortsetzen, in einer sehr komprimierten Form, im deutschsprachigen Teil des vierteljährlich erscheinenden Magazins „Yakinton”, das von der Organisation der aus Mitteleuropa stammenden Juden herausgegeben wird. Ich wünsche Ihnen gute Gesundheit und viel Kraft und Freude für Ihren Alltag.

Auf Wiedersehen im „Yakinton”

Yochanan Ron-Singer
(Präsident des Weltverbandes der Bukowiner Juden)

Fig. 3. Numărul 798 din decembrie 2017, în care se anunță oficial încetarea editării revistei.

Pe de altă parte, Bucovina actuală este un cu totul alt spațiu social și cultural, decât cel (multiethnic și multicultural) care a existat până în prima jumătate a

secolului trecut. În Bucovina, unde nu a existat nici un periodic german după război, uzul limbii germane a dispărut chiar mai repede decât în Israel. Extincția cunoașterii și a uzului limbii germane de către urmașii evreilor germanofoni poate fi explicată, în modul cel mai acribic, pe baza teoriei lui Hans-Jürgen Sasse despre „moartea limbilor”²⁶. După identificarea factorilor care au determinat renunțarea la limba germană și gruparea acestor factori pe cele trei niveluri definite de Sasse („external settings”, „speech behaviour” și „structural consequences”), pot fi reconstituite limitele temporale ale fazelor de dispariție a uzului limbii germane („primary language shift”, „language decay” și „language death”)²⁷. Însă, această temă o vom trata în altă lucrare.

Anunțul încetării apariției ziarului trezește sentimente de melancolie și impresia că se sting ultimele ecouri ale unei culturi apuse de mult. Starea de melancolie este accentuată de editorialul din același număr, dedicat dispariției unei alte mari „voci” bucovinene, Josef Schmidt, de la a cărui moarte trecuseră 75 de ani. În același număr, Yochanan Ron-Singer, președintele Organizației Mondiale a Evreilor Bucovineni, își exprima dorința ca, în viitor, să se publice despre și pentru evreii bucovineni, chiar dacă într-o „formă foarte comprimată”, în „partea germană” a trimestrialului „Yakinton”, editat de Organizația Evreilor originari din Europa (care este, de fapt, continuatoarea federației „Chug Oley Merkas Europa”, la care se afiliase „Chug Olej Bukowina” în anul 1944, imediat după înființare). Convins fiind că „Die Stimme” a murit de moarte bună la vârsta de 73 de ani – spre deosebire de „Czernowitzer Morgenblatt”, care a suferit o moarte crudă în anul 1940 – am navigat pe internet pentru a afla dacă și ce s-a scris special pentru evreii bucovineni în „Yakinton”. Nu am găsit nimic, în schimb am descoperit cu uimire că „Die Stimme” a continuat să apară și după decembrie 2017, de data aceasta cu periodicitate trimestrială. Colecția de pe platforma DiFMoe nu a fost actualizată după 2017 și nu am reușit să identificăm până acum decât trei numere, toate din anul 2019: 805 din martie, 806 din iunie 2019 și 807 din septembrie. Într-unul dintre aceste numere, ne-am bucurat să-l reîntâlnim pe Edgar Hilsenrath. Acest scriitor, născut în 2 aprilie 1926, în Leipzig, s-a refugiat din Germania în noiembrie 1938, înainte de „Noaptea Pogromului”. A ajuns în Bucovina, la Siret, unde trăiau bunicii săi. A rămas în Siret până în mai 1941, când a fost deportat în Transnistria, împreună cu toate rudele sale din Bucovina²⁸. Orașul Siret avea să rămână pentru Hilsenrath toată viața cel mai îndrăgit oraș. Mai târziu, după peregrynări prin Israel, Statele Unite și Germania, el avea să scrie într-un roman

²⁶ Hans-Jürgen Sasse, „Theory of Language Death”, în *Language Death. Factual and Theoretical Exploration with Special Reference to East Africa*, Berlin, New York, Editura Mouton de Gruyter, 1992, pp. 7–30.

²⁷ Pe baza teoriei lui Sasse, noi am analizat în anii trecuți procesul de extincție a uzului limbii germane în Bucovina. Vezi: Carol Mohr, „Uzul limbii materne ca parametru definitoriu al vitalității unui grup etnic minoritar. Analiză socio-lingvistică cu referire specială la minoritatea germană din Bucovina”, în „Analele Bucovinei”, anul XXV, nr. 1 (50), 2018, pp. 233–245.

²⁸ <https://hilsenrath.de/nachruf/> (20.05.2022).

autobiografic: „Primele luni petrecute la Siret, la sfârșitul verii și în toamna anului 1938, au fost cele mai frumoase din copilăria mea”²⁹.

<p>AUS DEM INHALT</p> <p>Weil es sonst niemand tat</p> <p>Sie kannte die Geheimnisse jedes Blümleins</p> <p>Der Schindler von El Salvador</p> <p>Auf den Spuren der Opfer</p>	<h1>Die Stimme</h1> <p>MITTEILUNGSBLATT FÜR DIE BUKOWINER</p> <p>Verlag: H.O.B. - Landsmannschaft der Bukowiner. Gegründet von Dr. Elias Weinstein s.A. Nr. 807 • 75. Jahrgang • SEPTEMBER 2019</p> <p>Redaktion: Derech Ben Gurion 24, 5257345 Ramat Gan, Tel. 03-5226619 (montags und mittwochs 8:30 bis 12:00), Fax. 03-6016205 E-mail: bukovina@netvision.net.il • Internet: www.bukovina.org.il</p>	 <p>ארגון עולמי של יהודי בוקובינה</p>				
<p>Zwei Bukowiner Persönlichkeiten: Die bekannten Schriftsteller Edgar Hilsenrath s.A. und Hedwig Brenner s.A.</p> <h2>Ein Treffen der besonderen Art</h2> <p>von Christel Wollmann-Fiedler</p> <table border="0"> <tr> <td style="vertical-align: top;"> <p>Edgar Hilsenrath war einer der großen deutschsprachigen Nachkriegsschriftsteller, da gibt es keinen Zweifel. Die Themen seiner Bücher sind schwer, für so manchen kaum lesbar, zim-</p> </td> <td style="vertical-align: top;"> <p>des Städtchens. Die Bevölkerung hatte von dem Nazi Adolf Hitler gehört, doch niemand glaubte daran, daß er es bis zu ihnen über die Karpaten schaffen würde. Man war ja weit weg von</p> </td> <td style="vertical-align: top;"> <p>wurden zum Aufbau Palästinas gesucht. Über eine zionistische Organisation fuhr er mit etwa 500 anderen Auswanderern mit gefälschtem Paß von Bukarest über Bulgarien, der Türkei,</p> </td> <td style="vertical-align: top;"> <p>Thematik des Buches ist für den normalen Leser einfach zu komplex und zu grausam. In mehrere Sprachen werden seine Bücher übersetzt und in Millionenauflagen verkauft.</p> </td> </tr> </table>			<p>Edgar Hilsenrath war einer der großen deutschsprachigen Nachkriegsschriftsteller, da gibt es keinen Zweifel. Die Themen seiner Bücher sind schwer, für so manchen kaum lesbar, zim-</p>	<p>des Städtchens. Die Bevölkerung hatte von dem Nazi Adolf Hitler gehört, doch niemand glaubte daran, daß er es bis zu ihnen über die Karpaten schaffen würde. Man war ja weit weg von</p>	<p>wurden zum Aufbau Palästinas gesucht. Über eine zionistische Organisation fuhr er mit etwa 500 anderen Auswanderern mit gefälschtem Paß von Bukarest über Bulgarien, der Türkei,</p>	<p>Thematik des Buches ist für den normalen Leser einfach zu komplex und zu grausam. In mehrere Sprachen werden seine Bücher übersetzt und in Millionenauflagen verkauft.</p>
<p>Edgar Hilsenrath war einer der großen deutschsprachigen Nachkriegsschriftsteller, da gibt es keinen Zweifel. Die Themen seiner Bücher sind schwer, für so manchen kaum lesbar, zim-</p>	<p>des Städtchens. Die Bevölkerung hatte von dem Nazi Adolf Hitler gehört, doch niemand glaubte daran, daß er es bis zu ihnen über die Karpaten schaffen würde. Man war ja weit weg von</p>	<p>wurden zum Aufbau Palästinas gesucht. Über eine zionistische Organisation fuhr er mit etwa 500 anderen Auswanderern mit gefälschtem Paß von Bukarest über Bulgarien, der Türkei,</p>	<p>Thematik des Buches ist für den normalen Leser einfach zu komplex und zu grausam. In mehrere Sprachen werden seine Bücher übersetzt und in Millionenauflagen verkauft.</p>			

Fig. 4. Unul dintre numerele revistei, publicat după ce, în decembrie 2017, a fost anunțată sistarea apariției. Articolul principal este dedicat scriitorilor evrei de limbă germană Edgar Hilsenrath (ale cărui romane sunt autentice monumente ale literaturii Holocaustului) și Hedwig Brenner. Sursa: http://bukovina.org.il/wp-content/uploads/2019/09/Die_Stimme_September2019.neu_.pdf.

Observăm, aşadar, că și după neașteptata reapariție ca trimestrial, „Die Stimme” rămâne o publicație culturală care respectă rigorile intelectuale esențiale. Încheiem, recunoscând că nu am reușit să redăm o imagine completă a publicației și exprimându-ne speranța că vom trezi interesul celor pasionați de Bucovina pentru această „Voce” și că, poate printre aceștia, va fi și vreun istoric sau filolog care să scrie o monografie.

Bibliografie

1. Bialik, Chaim, „Abschiedsworte (iunie 1834)”, în „MB Yakinton”, nr. 248, septembrie 2011, p. 11.
2. Disselnkötter, Andreas; Wellinghoff, Sandra; Zabel, Hermann (eds.), *Stimmen aus Jerusalem: zur deutschen Sprache und Literatur in Palästina/Israel*, Berlin, Editura Lit, 2006.
3. Erel, Shlomo (ed.), *Jeckes erzählen: aus dem Leben deutschsprachiger Einwanderer in Israel*, 2. Aufl., Münster, Editura Lit, 2004.
4. Idem, „Die «Jeckes» im israelischen Humor”; <https://www.hagalil.com/israel/deutschland/witz.html>.
5. Fisher, Gaëlle, *Resettlers and survivors: Bukovina and the politics of belonging in West Germany and Israel, 1945–89*, New York, Editura Berghahn, 2000.

²⁹ „Die Stimme”, anul 75, nr. 807, 2019, p. 1.

6. Mohr, Carol, „Uzul limbii materne ca parametru definitoriu al vitalității unui grup etnic minoritar. Analiză socio-lingvistică cu referire specială la minoritatea germană din Bucovina”, în „Analele Bucovinei”, anul XXV, nr. 1 (50), 2018, pp. 233–245.
7. Rostoș, Ioana, *Czernowitzer Morgenblatt: Eine Monografie*, Suceava, Editura Universității Suceava, 2008.
8. Sasse, Hans-Jürgen, „Theory of Language Death”, în *Language Death. Factual an Theoretical Exploration with Special Refrence to East Africa*, Berlin, New York, Editura Mouton de Gruyter, 1992, pp. 7–30.
9. Schütz, Chana, „Gründlich, pünktlich Mittagsschläfer”, în Kotowski, Elke-Vera (ed.), *Das Kulturerbe deutschsprachiger Juden: eine Spurensuche in den Ursprungs-, Transit- und Emigrationsländern*, Europäisch-jüdische Studien, Beiträge, Band 9, Berlin, 2015, pp. 322–333.
10. „Die Stimme”, anul 1, nr. 1, 1944, p. 1; anul 75, nr. 807, 2019, p.1; www.difmoe.eu.
11. <https://hilsenrath.de/nachruf/>;
12. <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/199904/brisantesprache/?p=all#footnote-reference-7>.

PEISAJUL CULTURAL AL BUCOVINEI PATRIMONIU CONSTRUIT ȘI PRACTICI DE VALORIFICARE A ACESTUIA¹

ȘTEFĂNIȚA-MIHAELA UNGUREANU

Institutul „Bucovina”, Rădăuți
E-mail: stefanita_ungureanu@yahoo.co.uk

Bukovina’s Cultural Landscape Built Patrimony and Practices of Its Capitalization

*(Abstract)**

The study presents the conceptual aspects regarding the built cultural landscape, identifies the general and specific methods for knowing the cultural landscape and shows the characteristic features of the cultural landscape in the southern part of Bukovina and the positive practices of its conservation and capitalization. The study aims to promote the protection of landscapes, their management and arrangement, the organization of European cooperation in this field. To this end, a key role is played by the general measures concerning: the legal recognition of landscapes essential for the living framework for the population, while being an expression of the diversity of the common, cultural and natural heritage and the foundation of their identity; identifying and implementing policies aimed at its protection, management and arrangement by adopting specific measures; establishing procedures regarding the participation of the general public, of the local and county authorities for the definition and implementation of landscape policies; the integration of the landscape into spatial planning, urban planning, cultural, environmental, agricultural, social and economic, as well as other policies with a possible impact on the cultural landscape.

Keywords: Bukovina, built patrimony, cultural landscape, common heritage, environment, urban planning.

¹ Studiu realizat în cadrul proiectului „PORTofoliu de instrumente inovative pentru dezvoltarea durabilă a comunităților rurale cu potențial turistic, prin valorificarea elementelor de patrimoniu și identitate culturală” (cod proiect PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0884, nr. 56PCCDI/2018), derulat în perioada 2018–2021, coordonat de Universitatea „Ștefan cel Mare” (Suceava) și desfășurat în colaborare cu Universitatea Tehnică „Gheorghe Asachi” (Iași), Universitatea de Medicină, Farmacie, Științe și Tehnică (Târgu-Mureș), Institutul Național de Cercetare-Dezvoltare în Turism (București), Institutul de Economie Națională (București) și Institutul „Bucovina” (Rădăuți).

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

(Rezumat)

Studiul prezintă aspectele conceptuale privind peisajul cultural construit, identifică metodele generale și specifice de cunoaștere a acestuia și prezintă trăsăturile caracteristice ale peisajului cultural din partea de sud a Bucovinei și practicile pozitive de conservare. Studiul își propune să promoveze protecția peisajelor, gestionarea și amenajarea acestora și organizarea cooperării europene în domeniu. În acest sens, măsurile generale ar trebui să vizeze: recunoașterea juridică a peisajelor esențiale pentru mediul de viață al populației; identificarea și punerea în aplicare a politicilor care vizează protecția și gestionarea peisajului cultural; stabilirea procedurilor privind participarea publicului larg, a autorităților locale și județene pentru definirea și implementarea politicilor peisagistice; integrarea peisajului în amenajarea teritoriului; planificare urbanistică; alte politici cu un posibil impact asupra peisajului cultural.

Cuvinte-cheie: Bucovina, patrimoniu construit, peisaj cultural, patrimoniu comun, mediu, urbanism.

Peisajul construit. Clarificări conceptuale

Peisajul cultural este un mixt de componente și structuri: tipuri de teritorii, percepții sociale, elemente/forțe naturale, sociale și economice. Studiul nostru urmărește promovarea protecției peisajelor, managementul și amenajarea acestora, organizarea cooperării europene în acest domeniu. În acest scop, un rol esențial îl au măsurile generale care privesc: recunoașterea juridică a peisajelor esențiale pentru cadrul de viață a populației, fiind în același timp o expresie a diversității patrimoniului comun, cultural și natural și fundament al identității acestora; identificarea și implementarea politicilor care au ca scop protecția, managementul și amenajarea acestuia prin adoptarea de măsuri specifice; stabilirea de proceduri care privesc participarea publicului larg, a autorităților locale și județene pentru definirea și implementarea politicilor peisagiste; integrarea peisajului în amenajarea teritoriului; politici de urbanism, culturale, de mediu, agricole, sociale și economice, precum și alte politici cu un posibil impact asupra peisajului cultural.

În vederea realizării acestor măsuri se impun următoarele măsuri specifice care au ca scop mărirea gradului de conștientizare a societății civile, a organizațiilor private și a autorităților publice: formarea de specialiști în cunoașterea intervenției asupra peisajelor; programe pluridisciplinare de formare în politica de protecție și managementul amenajării peisajelor destinate profesioniștilor din sectorul public și privat și cursuri școlare și universitare care să abordeze probleme privind valorile legate de peisaj, protecția, managementul și amenajarea acestora.

Pentru realizarea acestor măsuri generale și specifice, trebuie realizate o decelare și evaluare a elementelor de peisaj cultural prin identificarea peisajelor din ansamblul teritoriului, analiza caracteristicilor acestora precum și dinamica factorilor perturbanți și urmărirea transformărilor. Toate acestea urmăresc realizarea unei analize de calitate pentru peisajele identificate și evaluate.

Convenția europeană privitoare la peisajul cultural se aplică ariilor naturale, rurale, urbane și periurbane și privește atât solul, cât și apele interne și ariile adiacente. În acest sens cunoașterea acestora are un rol fundamental și constituie faza preliminară a oricărei politici a peisajului. În această etapă se impun analize morfologice, arheologice, istorice ale caracteristicilor culturale și naturale și a interacțiunii dintre ele, precum și analiza schimbărilor. Deosebit de importantă în această analiză este percepția publicului, care trebuie asumată atât din perspectivă istorică, cât și din cea a semnificațiilor recente.

În ceea ce privește promovarea „conștientizării”, „Convenția europeană privitoare la peisajul cultural” prevede faptul că informațiile specifice trebuie să fie accesibile prin structurare și prezentare chiar și pentru nonspecialiști. Fiecare autoritate locală sau județeană este obligată să definească strategii care să includă și peisajul în limita competenței sale, având drept scop coordonarea instituțiilor implicate și realizarea politicilor de management ale spațiului în vederea unei protecții de calitate. Toate acestea au drept scop îmbunătățirea peisajului sau cel puțin menținerea calității lui.

Criteriile de evaluare a calității sunt: importanța istorică, culturală, economică, estetică, turistică și socială („afectivă”), starea de degradare, posibilități de valorificare (impactul pozitiv, impactul negativ și impactul social).

Atunci când a fost semnată de către România „Convenția europeană privitoare la peisajul cultural”, analiza SWOT evidențiază următoarele puncte tari: semnarea convenției; asociații dispuse să o promoveze; marea diversitate a domeniilor; aplicabilitatea largă; potențialul ridicat al societății civile și relațiile bune dintre autorități și ONG-uri. Punctele slabe ale analizei erau: inexistența legislației și a normelor; lipsa specialiștilor; inconsecvența politică; lipsa de interes a populației. Oportunitățile identificate erau următoarele: existența fondurilor de o mare varietate care pot fi accesate; legile conexe existente; suportul UE; cooperarea transfrontalieră; premiul Peisajului acordat de CE. Amenințările și restricțiile identificate erau următoarele: slaba capacitate instituțională; legislația prea „stufosă”; interesele private în domeniu; conceptul neintrodus în legi și strategii; fondurile nefolosite.

Peisajul cultural al Bucovinei

Peisajul, conform Legii 451/2002 și *Convenției europene a peisajului*, adoptată la Florența, în anul 2000, „este o parte a teritoriului perceput ca atare de către populație, al cărui caracter este rezultatul acțiunii și interacțiunii factorilor naturali și/sau umani”. În acest sens, Bucovina este o provincie cu importante valențe multiculturale, conservă un important peisaj cultural construit, rezultat al interferențelor dintre diversele etnii care s-au aflat pe teritoriul acesteia.

Pornind de la patrimoniul existent, modelarea cu succes a acestuia și realizarea unei dezvoltări durabile pentru localitățile din această provincie depinde de colaborarea dintre ingineri, arhitecți, administrația locală și județeană și beneficiari.

Pentru o bună practică, cei implicați trebuie să realizeze o planificare și o bună alocare a resurselor, având în vedere pregătirea unor proiecte bine concepute, în acord cu legislația în vigoare, facilitarea unor procese de consultare publică anterioare proiectării și luării deciziilor. Toate acestea au în vedere orientarea spre comunitate folosind lecțiile trecutului, folosirea strategiilor de proiectare care acordă un rol deosebit calității peisajului construit și adaptării acestuia la exigențele unei dezvoltări durabile. În acest scop, peisajul construit valorifică în mod superior resursele locale, adaptează inteligent clădirile, spațiile verzi, relieful noilor construcții, incluzând în mod creativ zonele de rezidență istorică locale și materialele de construcție re folosibile, organice în procesul de dezvoltare sau conservare a peisajului cultural construit, în concordanță cu strategia pentru arhitectură elaborată de Ordinul Arhitecților din România.

În Bucovina există mai multe zone etnografice, în care habitatul a influențat structura și funcționalitatea așezărilor și a gospodăriilor țărănești, și, implicit, stilul și tehnicile de construcție a caselor. Distingem, astfel, cinci zone etnografice: zona Dornelor, zona Câmpulung Moldovenesc, zona Humor, zona Rădăuți și zona Suceava. Prezentăm, în continuare, pentru fiecare dintre aceste zone, particularitățile care țin de habitat și arhitectură populară².

Zona etnografică a Dornelor

Este o zonă eminentemente montană, cu înălțimi ce depășesc și 2 000 m, cu văi înguste, săpate de râuri năvalnice, dar și o depresiune cu o intensă viață umană – Depresiunea Vatra Dornei, denumită și „Țara Dornelor”.

Zona cuprinde un grup de așezări risipite pe plaiurile și platformele înalte ale munților ce despart județul Suceava de Transilvania și așezări constituite de-a lungul drumului ce urmează cursul Bistriței, cu gospodării înlănțuite pe kilometri distanță. Acest din urmă tip de așezare, plasată „la drum”, mai are și numeroase ramificații, care merg în amonte pe firul afluenților. Cele mai multe și mai vechi așezări omenești se găsesc pe terasele înalte ale râurilor și în rariștile pădurilor, unde întâlnim foarte adesea topicul „poiană”. Pe Valea Bistriței pot fi întâlnite gospodării cu curtea dublă, în care adăposturile pentru animale, pe de o parte, și casa cu bucătăria de vară, pe de altă parte, sunt adăpostite în curți separate, iar în

² Prezentele informații au fost consemnate în urma discuției cu doamna Violeta Enea, muzeograf principal la Muzeul Satului Bucovinean Suceava, precum și în urma documentării în teren, realizate aici (<https://muzeulbucovinei.ro/muzeul-satului-bucovinean/>). O descriere a zonelor etnografice se regăsește și în: Tancred Bănățeanu, *Arta populară bucovineană*, Suceava, Centrul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă al județului Suceava, 1975; Nicolae Cojocaru, *Casa veche de lemn din Bucovina. Arhitectura populară*, București, Editura Meridiane, 1983; Mihai Camilar, *Cultură și civilizație tradițională în zona etnografică Humor*, Câmpulung Moldovenesc, Editura „Biblioteca «Miorița»”, 2011; Mihai Camilar, *Arhitectura populară bucovineană*, Suceava, Centrul Cultural „Bucovina”, Centrul pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale, 2014.

zonele înalte mai găsim gospodării cu un număr mare de construcții anexe ce ocupă o suprafață mare și, în fine, pe alocuri, gospodării cu ocol întărit.

Consecință a importanței creșterii animalelor și, îndeosebi, a vitelor, gospodăria este dominată de construcțiile destinate adăpostirii animalelor și a furajelor. Grajdurile sunt de dimensiuni mari, cu mai multe încăperi. Pereții sunt ridicați din bârne de rășinoase rotunde sau fasonate la patru fețe, iar acoperișul, în două table și teșituri la laturile înguste, are învelitoarea din draniță. Specifică zonei este deschiderea sub formă de foișor, practică în partea din față a acoperișului și servind la aruncatul fânului în pod. Bucătăria de vară, nelipsită din gospodăria zonei poartă numele de bordei.

Casele tradiționale sunt construite din cununi de bârne îmbinate la colțuri „stânește”, cu capetele bânelor retezate. Sunt locuințe mari, cu două camere și tindă mediană, cu două cămări sub prelungirea tablei acoperișului din spate și având, la intrare, un foișor impozant. Temelia înaltă este din piatră, care aici se găsește în cantități îndestulătoare. Camerele au ferestre mari, patru la număr pentru fiecare cameră, câte două la fațadă și două la pereții laterali. În general, sunt tencuite la exterior doar în jurul ferestrelor și a ușii și au numeroase ornamente executate în tehnica traforajului în jurul ferestrelor și a frontonului acoperișului foișorului.

Zona etnografică Câmpulung Moldovenesc

Zona etnografică Câmpulung Moldovenesc cuprinde arealul fostului ocol al Câmpulungului, cadru istorico-geografic bine delimitat. Principalul factor, care și-a pus amprenta asupra fizionomiei așezărilor din zonă, a fost factorul geografic. Cu excepția luncii Moldovei, spațiile largi apar izolat, unitatea geomorfologică cea mai frecventă fiind versantul. Fizionomia și structura vetrelor de așezare din zonă se prezintă extrem de fragmentate, adesea gospodăriile contopindu-se cu spațiul economic. Aici predomină așezările risipite, corespunzând cel mai bine reliefului înalt și accidentat, cu numeroase cătune și grupuri de gospodării plasate la distanțe apreciabile unele de altele.

Într-o regiune puternic împădurită, în gospodăria tradițională, materialul de construcție preferat a fost și rămâne lemnul. Accesul în gospodărie se face printr-o poartă monumentală cu învelitoare din draniță. Casa și acareturile sunt dispuse în jurul curții, poziția centrală revenindu-i locuinței.

Casa tradițională din zona Câmpulung, cel mai frecvent întâlnită după jumătatea secolului al XIX-lea, este casa cu două camere și tindă mediană, alături de care și-au găsit loc și tipuri mai evoluat planimetric, în care găsim și cămara, soluția fiind despărțirea tindei în două sau mărirea planului casei prin prelungirea tablei din spate a acoperișului.

Specifică zonei este și casa cu foișor – element arhitectural spectaculos și util în același timp. Amplasat în dreptul intrării în locuință, înălțat de la sol pe temelie de piatră sau pe piloni de lemn, foișorul are, cel mai adesea, stâlpii decorați prin cioplire în volume geometrice, iar accesul se face printr-o porțiță flancată de

stâlpi terminați la partea superioară în motivul „capul de om”. Pereții casei sunt din bârne, în cununi orizontale încheiate la colțuri în coadă de rândunică. Pentru o mai bună izolare, se lutuiau pe întreaga suprafață la interior, iar la exterior cel puțin sub formă de chenare în jurul ferestrelor și a ușii. Acoperișul este în patru ape, cu învelitoarea din draniță, având două-trei deschizături plasate, de regulă, pe tabla din față (fumare), servind de luminatoare și cale de evacuare a fumului. Ocupația de bază a locuitorilor fiind creșterea animalelor, construcțiile pentru adăpostirea animalelor și a furajelor sunt de mari dimensiuni. Grajdul și șura se găsesc sub același acoperiș, de cealaltă parte a ariei făcându-și prezența, adesea, și o cămară. Pe pod se păstrează fânul, ce are și rolul de a feri, peste iarnă, animalele din grajd de frigul de afară. Gospodăria este completată de o șură pentru acareturi, o șoapă pentru lemne, cotețe și adăposturi pentru oi.

Zona etnografică Humor

Din punct de vedere geografic, teritoriul aferent zonei etnografice Humor se desfășoară ca un imens amfiteatru natural, coborând în trepte pe direcția vest-est: zona montană a Obcinilor, Podișul Sucevei și Depresiunea Liteni – Moara. Pe aceeași direcție curge și Moldova, împărțind această zonă etnografică în două părți egale. În linii mari, așezările humorene se încadrează în categoria satelor răsfirate, cu o ușoară tendință de adunare pe vale. Partea vestică a zonei încadrată Obcinilor Bucovinei se caracterizează prin așezări răsfirate, cu tendință de risipire, pe când în partea estică, de podiș, satele sunt din categoria răsfirat-adunat, tendința de adunare fiind mai pregnantă la șes.

Tipul morfo-structural al așezărilor ne vorbește și despre ocupația locuitorilor, aici caracterul agricol al vetrei, bogată în grădini, și cel pastoral, al zonei de fânețe și pășuni, vorbind de la sine. În zona montană distingem nuclee gospodărești plasate la intervale apreciabile, cu împrejmuire simbolică și un număr mare de anexe ocupând o suprafață extinsă, dar apare și gospodăria cu ocol semiîntărit. În satele cu tendință de adunare, gospodăriile sunt mai dese și bine delimitate prin garduri solide. Alături de casă, gospodăria din zona Humor mai cuprinde șura sau standoala, cu grajdul plasat sub același acoperiș, șura de acareturi, poiata, fântâna, hambarul și, în zona de podiș, coșerul. Curtea mai este încă delimitată, la drum, printr-un gard de bârne sau de scândură, cu acoperiș în două ape și învelitoare de draniță, iar porțile sunt monumentale, cu acoperiș aidoma gardului. Locuința tradițională humoreană este de tipul tindă-cameră sau cu două încăperi de locuit și tindă mediană. Este ridicată din bârne, cu pereții, de regulă, muruiți la exterior doar în jurul ferestrelor, cu acoperiș în patru table și învelitoare de draniță. La fațada principală sau chiar și pe laterale, uneori și în spate, are o prispă de scândură la casele mai vechi. La cele ridicate către sfârșitul secolului al XIX-lea, prispa simplă a lăsat locul celei cu pâlmar – „gangul” – și stâlpi de legătură cu cosoroabă, ciopliți în volume geometrice.

Zona etnografică Rădăuți

Arealul reprezentat de zona etnografică Rădăuți cuprinde partea de nord a județului, suprapunându-se aproximativ bazinului inferior al râului Suceava. Relieful este format dintr-o zonă montană aparținând Obcinilor Bucovinei și o zonă de podiș – partea vestică a Podișului Moldovei, în care este cuprinsă și Depresiunea Rădăuți. Aici trăiește o populație formată, în principal, din români, dar întâlnim și un număr important de huțuli, ce locuiesc în comunități compacte în așezările de la Izvoarele Sucevei, Ulma, Brodina. În partea obcinilor găsim cele mai împrăștiate sate și așezate la cele mai mari înălțimi din județul Suceava. Cu cât ne apropiem de zona de podiș, predomină așezările dispuse liniar și tentacular de-a lungul rețelei hidrografice, făcându-și loc, încet, și așezările ceva mai compacte și cu un număr mare de locuitori.

Gospodăria este compusă din casă, șură cu grajd și șopru. Planimetric, casa tradițională din zona etnografică Rădăuți are două camere și tindă mediană și o prispă de scândură la fațada principală. Materialul de construcție cel mai folosit este lemnul sub formă de bârne rotunde sau cioplite la patru fețe, iar pentru învelitoare, dranița. De dată mai recentă s-a impus și casa cu gang, iar în unele sate din sud-estul zonei apare frecvent și casa ce are stâlpii gangului decorați prin crestare în volume geometrice și pereții împodobiți în zona ferestrelor cu decoruri florale și geometrice, realizate prin pensulare.

Șura cu grajd este prelungită, atât în spate, cât și în lateral, cu șoproane servind la adăpostirea nutrețului și a animalelor. Apare, sporadic, și grajdul simplu, construit din bârne rotunde îmbinate în „cheutori” și având un acoperiș în patru ape cu învelitoare din draniță.

De la caz la caz, gospodăria mai cuprinde și alte două anexe: o bucătărie de vară cămara (hâjul la români și clitul la huțuli), fânarul (poclidul) sau coșerul de uiele pentru ținut porumbul.

Zona etnografică Suceava

Corespunde cursului inferior al râului Suceava, de la confluența cu Solonețul și până aproape de vărsarea în Siret. Geografic vorbind, aparține Podișului Sucevei, relieful domol favorizând apariția localităților cu o structură mult mai adunată comparativ cu celelalte zone etnografice din județ, apărând o delimitare mai clară între vatra satului și țarină.

În centrul zonei găsim orașul Suceava – municipiul de reședință al județului – cu importante vestigii istorico-arhitecturale. Aici, în apropierea Cetății de Scaun, s-a înfiripat și Muzeul Satului Bucovinean – sinteză a arhitecturii și artei populare sucevene.

Așezările din zonă au luat ființă și s-au dezvoltat de-a lungul râului Suceava și a afluenților și pe malul drept al Siretului, cele mai multe localități fiind de tipul răsfirat, cu tendință de adunare a gospodăriilor spre centrul localității. Și aici

predomină arhitectura lemnului, dar își fac loc, treptat, și construcțiile din paiantă, mai ales în partea estică a zonei casele și acareturile ridicate din paiantă sau chirpici fiind cel puțin la fel de numeroase ca cele din lemn. Aproximativ de orașul Suceava a făcut ca modernizarea satelor din zonă să fie mai accentuată comparativ cu restul județului, construcțiile tipice arhitecturii țărănești rămânând tot mai puține, iar materialele tradiționale luându-le locul cele din zilele noastre.

Gospodăria tradițională este compusă din casă, șură cu grajd, cotețe pentru păsări și porci, coșerul și o bucătărie de vară. Poarta înaltă cu acoperiș în patru table, deși odinioară era întâlnită frecvent, străjuiește tot mai rar intrarea în gospodărie. Se întâlnesc atât gospodării cu curtea dublă, cât și gospodării în care casa și acareturile sunt plasate într-un singur perimetru. În funcție de materialul de construcție, locuințele sunt din lemn sau din paiantă. Cele din lemn sunt ridicate din bârne, așezate în cununi orizontale și îmbinate la colțuri în cheutori sau „în amnare”, mod constructiv mai recent ce folosește lemnul mai judicios.

Și casele din paiantă folosesc o structură din lemn de esență tare (furci), spațiile libere fiind completate cu împletitură de nuiele, bucăți de lemn de esență moale sau chirpici și sunt tencuite și pe dinafară. Acoperișurile, în două sau în patru ape, aveau pe vremuri învelitoarea din materiale aflate la îndemână (paie de secară sau stuf) și mai puțin din draniță sau șindrilă. În prezent, doar învelitorile din draniță se mai păstrează sporadic, locul acestora fiind luat de materialele moderne.

Dintre casele tradiționale, se mai păstrează tipul „revoluționar”, de la sfârșitul secolului al XIX-lea, cu două camere, tindă mediană și cămară adosată în spatele casei, iar la fațada principală și chiar pe laterale s-a generalizat gangul (prispa de lemn cu pălimar). Construcțiile anexe le regăsim independente sau adosate casei, dar, fără excepție, sunt plasate în perimetrul gospodăriei.

În Bucovina, regiune cu o densitate demografică însemnată, regăsim toate tipurile de sate care, după structură, sunt clasificate în: risipite (zona montană), răsfirate (în zona de deal și podiș), adunate (în zona de câmpie sau de depresiune intramontană) și liniare (în lungul unei căi de comunicație sau pe valea unui râu).

În funcție de ponderea etno-demografică, în partea de sud a Bucovinei întâlnim: sate cu o preponderență populație românească (Marginea, Volovăț, Vicov de Jos, Gălănești, Frumosu, Sadova etc.), sate cu o importantă populație ucraineană/ruteană (Brodina, Nisipitu, Moldova Sulița, Izvoarele Sucevei, Bălcăuți, Negostina etc.), sate cu populație lipovenească (Climăuți, Baineț) și sate cu etnici germani, polonezi, maghiari, huțuli (Țibeni, Ostra, Negrileasa, Solonețu Nou, Cacica, Dornești, Măneuți, Ciurmârna, Paltinu, Breaza etc.).

În acest peisaj cultural construit, lemnul a fost prima opțiune în realizarea casei de locuit, a anexelor acesteia, a bisericii satului, a instalațiilor tehnice tradiționale, precum și a majorității inventarului gospodăresc legat de ocupații și meșteșuguri.

Civilizația tradițională din Bucovina a dezvoltat și adaptat tipuri de gospodării care s-au integrat armonios cu nevoile economice și peisajul natural. De aceea, spațiul gospodăriei din Bucovina este funcțional și realizat în concordanță cu

ocupațiile de bază ale locuitorilor: grajduri masive pentru creșterea și adăpostirea animalelor în zonele de munte, cu standoale pentru căruțe și hambare pentru furaje, cămări sau celare pentru depozitarea uneltelor, hâjuri pentru prepararea mâncării sau bucătării de vară, cotețe pentru animale mici, fântâni, împrejmuiiri cu garduri din bârne sau răzlogi, cu porți duble masive protejate cu acoperișuri din draniță.

În privința arhitecturii locuinței, casa tradițională țărănească din Bucovina se caracterizează prin: masivitate, soliditatea materialului și a tehnicii de construcție și raportul dintre lungimea fațadei și adâncime (3/2). Casa tradițională prezintă aspecte caracteristice în privința planimetriei: locuința cu o singură cameră („căsuță”, „hâj”, „bucătărie de vară”); casa cu tindă rece (unul dintre cele mai vechi planuri de locuință); casa cu tindă rece și cămară; casa cu cămară (plan de construcție mai rar întâlnit); casa cu două camere de locuit, despărțite printr-o tindă (casa din Voitinel, Muzeul Satului din București); locuința cu cerdac. Construite din bârne rotunde sau parțial cioplite, locuințele erau realizate prin îmbinarea la colțuri a bânelor „în coadă de rândunică”, „în amnari”, „nemțește”, „în căței”, „ciobănește”. În procesul de construire, talpa casei era așezată pe o temelie făcută din lespezi de râu.

Acoperișul caselor românești este unul specific, „în patru ape”, adaptat condițiilor climatice și meteorologice. Învelitoarele erau făcute din draniță sau șindrilă de dimensiuni diferite, caracteristică ce a devenit tradițională începând cu secolul al XVIII-lea.

În casa tradițională din Bucovina, pereții erau acoperiți cu lut amestecat cu paie, care era prins de bârne cu cuie de lemn. Tinda, care este de fapt o încăpere lungă și îngustă (care, în trecut, nu avea tavan), străbate locuința prin mijloc, asigurând accesul spre „căsuță” în stânga (odaia de locuit), iar în dreapta „în casa cea mare” sau „casa de jos” – o încăpere de sărbătoare, întotdeauna aflată spre răsărit, care cuprindea zestrea fetelor, hainele de sărbătoare, obiecte de cult. La început, „căsuța” era pardosită cu pământ bătut și uns cu „muruială”. Ulterior, ambele încăperi au fost pardosite cu scânduri groase de lemn. Mobilierul camerei de locuit cuprindea un pat, laițe, blidare, o masă etc. Din această cameră nu lipsea soba tradițională. Aceste tipuri de locuințe se întâlnesc frecvent în părțile Dornei, Câmpulungului și Rădăușului.

În procesul de construire al caselor nemțești, remarcăm faptul că nu se foloseau bârnele întregi și că între tălpile și cununile casei se „plantau” prin „căței” amnarele, care puteau fi folosite pentru a încărca umplutura formată din material lemnos de dimensiuni mai mici. La casele nemțești, acoperișul era „în două ape”, nu aveau ganguri și cerdacuri, interioarele erau compuse dintr-un antreu (fostă tindă), două camere, o bucătărie și o cămară. Tipul acesta de construcție a fost adoptat ulterior și de către români, numărul locuințelor de acest fel crescând datorită caracterului economic al utilizării materialului de construcție. Arhitectura spațiului locuit din casele românești și cele nemțești are un caracter utilitar și este bazată pe proporționalitate, armonie și încadrare optimă în mediul ambiental.

Locuința tradițională huțulă era construită din bârne de molid, încheiate „stânește”, așezate pe tâlpi sau bârne groase cioplite, clădite pe o temelie de piatră de râu. Acoperișul era în „patru ape”, învelitoarea din draniță, iar evacuarea fumului se făcea prin două gemulețe numite „fumărițe”. Specifice acestor case sunt cahlele, la care se adaugă streșinile joase, care coboară până aproape de pământ. Partea din față era prevăzută cu prispă, portiță și stâlpi înflorați. În jurul casei se aflau grajdul și șura, cu acareturile lor. Interiorul casei nu se „ungea”, iar tavanul cu grinzi rămânea cu lemn aparent. Interiorul, organizat judicios, cuprindea un cuptor masiv cu vatră, blidare, lavițe, un pat, scaune etc. Gospodăria era împrejmuită cu garduri masive din răzlogi.

În peisajul cultural istoric al Bucovinei, casele lipovenilor ocupă un loc deosebit. Acestea erau construite din lemn și acoperite, de regulă, cu șindrilă. Din tindă se intra în dreapta, în camera de locuit, și în stânga în bucătărie. În stânga bucătăriei, sub același acoperiș, se afla grajdul împreună cu adăpostul pentru căruță. Icoanele și candela erau expuse într-un colț al camerei de locuit, cât mai la vedere. La peretele de vest, era așezat patul matrimonial, ferit de privirile indiscrete cu o draperie roșie. În bucătărie se afla soba cu cuptor, aceasta servind, în timpul iernii, și ca loc de dormit.

Casele armenesti aveau acoperișuri înalte, ascuțite, cu deschideri corespunzătoare hornurilor. Casele aveau mai multe camere de locuit, cu divanuri orientale lungi, care serveau și ca loc de dormit. De jur împrejurul casei era construit un gang și în față se afla o verandă cu stâlpi de lemn sau de piatră.

Practici de utilizare a patrimoniului construit în Bucovina

Principalii factori, care determină transformarea satului tradițional din Bucovina, sunt modernizarea generală a modului de viață și modificarea structurii de bază a așezărilor rurale, a raportului de la rezidențial și agricol către turism și urban. Până către sfârșitul secolului al XX-lea, casele din Bucovina au păstrat un echilibru deosebit între formele geometrice abordate, în planimetrie, în volumetrie sau/și decor. Toate acestea își aveau originile în veacurile trecute, când s-au realizat sinteze culturale care au îmbinat armonios sacrul cu profanul și au determinat, în final, apariția unui tezaur decorativ specific provinciei septentrionului românesc.

Pentru satul bucovinean, marea provocare a perioadei contemporane este asigurarea echilibrului dintre modernism și tradiționalism. Inserțiile negative în peisajul cultural construit, pe care le-am descoperit prin cercetarea în teren, privesc toate aspectele care țin de construcția unei locuințe, locul acesteia în gospodărie, așezarea în peisajul local și raportul cu mediul natural.

În ceea ce privește proporțiile casei, orice disproporționalitate afectează aspectul unitar al acesteia și raportarea locuinței la mediul construit. Renovarea unor clădiri tradiționale s-a făcut fără o planificare judicioasă necesară evitării problemelor de funcționalitate și estetică, care să corespundă cerințelor enumerate în strategia arhitecturală.

Casele remodelate au fost mansardate cu materiale de construcții inadecvate (structuri metalice sau din materiale plastice), care scot clădirea într-o zonă de construcție incertă. Materialele tradiționale folosite la învelitori, datorită îmbătrânirii și dispariției meseriașilor care cunoșteau tehnica de prelucrare a lemnului, au fost înlocuite cu materiale plastice (șindrilă bituminoasă Tegola), în general colorate strident (brun) sau metalice (țiglă metalică Lindab, colorată divers). Interiorul caselor construite tradițional a suferit modificări substanțiale în ceea ce privește materialul de construcție folosit pentru izolare (lambriu din plastic). Podeaua de scândură a camerelor de locuit a fost înlocuită cu parchet laminat, gresie, linoleum etc. În multe cazuri, în casele tradiționale, soba de gătit cu cuptor a fost înlocuită cu aragazul, iar încălzirea camerelor se face cu radiatoare electrice etc.

Ușile și ferestrele din lemn au fost înlocuite cu structuri din termopan și, în unele cazuri, ferestrele și ușile au fost vopsite în culori inadecvate. Unele case tradiționale relocate au fost așezate pe soclu sau temelii din beton, placate cu plăci de gresie sau piatră artificială. Ulucile, construite inițial din lemn, au fost înlocuite cu jgheaburi și burlane din tablă Lindab colorată. Fațadele, în unele cazuri, au fost acoperite cu ciment, tencuială acrilică (Reibeputz) sau lambriuri din plastic. Elementele decorative de traforaj de la prispă, gang sau învelitoare au dispărut, ducând la o uniformizare inestetică a locuințelor.

Porțile masive din lemn, specifice gospodăriilor tradiționale din Bucovina, au fost înlocuite cu stâlpi din beton și porți din fier forjat (eventual, acoperite cu policarbonat). Pe stâlpii gardului sau porților au fost așezate elemente decorative zoomorfe din beton (lei, vulturi, cai). Căile de acces la casă sau anexe au fost pavate cu beton, dale din beton, pavele. În ceea ce privește dispunerea elementelor tradiționale ale gospodăriei (șură, grajd, cotețe, grădină de legume, pomăt etc.), acestea, în cele mai multe cazuri, nu mai respectă moștenirea istorică.

În ceea ce privește casele noi, unele dintre acestea nu sunt specifice zonei, au o volumetrie inadecvată, nerespectând legea proporțiilor. Altele, acestea sunt așezate în mod inadecvat în decorul natural sau chiar în albia minoră a unor ape curgătoare. Regimul de înălțime al unora dintre locuințele din mediul rural depășește cu mult nivelul caselor tradiționale din zonă. Acoperișurile celor mai multe dintre construcțiile noi este din țiglă Lindab colorată strident. Materialele de construcție folosite la acestea sunt, de multe ori, artificiale: beton armat, BCA etc. Ușile și ferestrele sunt confecționate din tâmplărie PVC cu aspect de lemn și au forme străine de tradiția locală. Fațadele caselor nu au un aspect plăcut, intră în contradicție cu mediul din cauza culorilor exagerate/țipătoare sau a motivelor decorative, care nu au legătură cu tradițiile locale.

În conformitate cu studiul realizat de Ordinul Arhitecților din România – Filiala Nord-Est, Asociația Heritage, intitulat „Bucovina – un peisaj cultural în transformare. Studiu de caz: Mănăstirea Humorului, Poiana Micului, Pleșa”, nu sunt specifice zonei următoarele: casa cu etaj la stradă (model impus de regimul comunist); volumul și înălțimea casei care ocupă tot frontul stradal și/sau parcela;

tencuiala colorată; căptușirea cu lemn cu elemente de tip solzi/gresie sau elemente din plastic; forme complicate și alambicate ale acoperișului; învelitoarea realizată din materiale precum: plăci ondulate din compozit, tablă plană, ondulată sau cutată, țigle metalice sau ceramice; „dantelării” din tablă; culori stridente ale acoperișului (tente puternice de roșu, verde, albastru, violet); tâmplăriile din aluminiu sau PVC (plastic); baluștrii „venețieni” (prefabricați din beton), folosiți la garduri și balcoane; arcade sau colonade.

Sunt de evitat: modificarea elementelor care alcătuiesc imaginea de ansamblu a casei și, respectiv, a gospodăriei (prisma, poarta, ferestrele, ușile, dranița și elementele sculpturale), deoarece poate distruge o casă tradițională, acesta pierzând orice valoare; acoperirea lemnului cu materiale „noi” în mod necorespunzător (plastic, tablă, polistiren, gresie), întrucât acestea nu permit desfășurarea corectă a schimburilor de aer între interiorul casei și spațiul exterior, ducând la crearea umidității și la deteriorarea ireversibilă a structurii; extinderi realizate cu materiale moderne, care duc la denaturarea totală a imaginii casei tradiționale (formă, proporții, volum); pensiuni construite în așa-zisul „stil montan”, de cabană, cu acoperișuri în pante mari, cu balcoane, lucarne, pentru că volumul lor exagerat pentru scara construcțiilor locale distruge unitatea ansamblului.

Se recomandă: folosirea unor tâmplării din lemn sau apropiate de acesta sub aspectul culorii și al texturii; împărțirea tâmplăriilor de o manieră cât mai simplă; simplitatea în alegerea finisajelor de pereți: tencuială albă sau în tentă ușoară de culoare naturală, placaj lemn în sistem simplu sau caplamă (asize orizontale); folosirea decorațiilor în lemn în spiritul și simbolistica decorațiilor tradiționale; alegerea învelitorilor în funcție de cerințele climatice ale zonei (de exemplu: dranița, tabla zincată montată în asize orizontale, foaie bituminoasă în asize orizontale); montarea învelitorilor în raport cu învelitorile tradiționale (respectarea asizelor orizontale, respectarea proporțiilor și texturii); alegerea culorilor în raport cu cele ale peisajului și încadrarea într-un paletar de culori de referință.

Bucovina prezintă numeroase avantaje care i-ar putea permite să rămână o destinație îndrăgită datorită mănăstirilor, satelor tradiționale și naturii deosebite. „Acestea ar trebui conservate, deoarece sunt argumente care conving marea majoritate a turiștilor să viziteze zona. Mai mult decât atât, turismul cultural și ecoturismul, pentru care Bucovina are un potențial deosebit, sunt alternative de dezvoltare care vor conserva frumusețea zonei”³.

Documentarea unor bune practici de valorificare a peisajului

Cu toate că intervențiile problematice sunt ușor de identificat în peisajul cultural al tuturor zonelor etnografice din Bucovina de Sud, au fost identificate, pe parcursul cercetării în teren, o serie de abordări constructive ce pot fi descrise ca

³ *Satul bucovinean ca destinație turistică. Cum îl promovăm?*, București, Editura Didactică și Pedagogică, f.a., p. 10.

fiind bune practici. Astfel, au început să apară noi construcții, care, fie preiau elemente de la casele vechi, fie se integrează armonios în peisaj din punctul de vedere al volumelor, coloritului, materialelor, formelor. Propunem o grupare a bunelor practici identificate în funcție de tipul de proprietate (publică sau privată) și de utilitatea construcțiilor (spații comerciale, pensiuni turistice etc.).

Bunele practici documentate în valorificarea peisajului construit sunt, în general, date de: preluarea elementelor caselor tradiționale în construcția caselor noi; conservarea caselor vechi *in situ* și schimbarea utilității acestora (utilitate turistică sau comercială); strămutarea caselor vechi și reconstruirea acestora pe alte parcele (utilitate privată sau utilizarea în alte scopuri); punerea în valoare a elementelor de arhitectură tradițională prin construirea de muzee în mediul rural; punerea în valoare a elementelor construcțiilor tradiționale în construcții gestionate de instituții publice sau de cult; construcții noi cu utilitate turistică, cu planuri de arhitectură ce respectă recomandările de integrare corectă în peisaj.

Preluarea elementelor caselor tradiționale în construcția caselor noi

Evoluția construcțiilor din ultimii ani în satele din Bucovina a condus la o dezvoltare teritorială a acestora, în special spre limitelor lor, pe parcele aflate în proprietate privată. Acest fenomen a fost descris pe larg în volumul *Brave New World*⁴, realizat, în 2016, de Institutul Cultural Român „Titu Maiorescu” (Berlin), și în studiile unor antropologi ce au studiat modificarea peisajului cultural din Bucovina⁵. Intervențiile au fost mai accentuate în zonele în care un număr mare de persoane a emigrat în străinătate, economiile acumulate fiind ulterior investite în case care să fie motiv de mândrie și „fală”⁶.

Interviurile realizate în cadrul proiectului arată o reorientare către arhitectura tradițională și preferința unor „formatori de opinie” din satele Bucovinei pentru proiecte de case care sunt o reinterpretare a caselor vechi, cu o serie de elemente constructive preluate de la acestea (forma acoperișurilor, material etc.). Este cazul viceprimarului din Putna, a primarilor din Poiana Stampei și Cacica, a preotului din Adâncata și a altor persoane întâlnite pe parcursul vizitelor în teren. Astfel de exemple se regăsesc și în alte zone și considerăm că este un fenomen ce a luat amploare în ultimii cinci ani.

⁴ Raluca Betea, Beate Wild (ed.), *Brave New World: Romanian Migrants' Dream Houses*, Bucharest, Romanian Cultural Institute, 2016.

⁵ Amelia Tue, Cristina Toderaș, „Cajvana: A House Via Mobile Home for the Three-Times-A-Year Reunited Family”, în „Societatea Reală”, vol. 4, nr. 1, București, Școala Națională de Studii Politice și Administrative, 2012, pp. 33–54.

⁶ Sebastian Moraru, *House, Village and Evolution in the Romanian Tradition (Casa, satul și devenirea în tradiția românească)*, București, 2011.

Proprietate particulară din satul Poiana Stampei
(zona etnografică Dorna, Bucovina de Sud). Perspectivă frontală.
Sursa: Arhiva personală Carmen Chașovschi.

Proprietate particulară din satul Poiana Stampei.
(zona etnografică Dorna, Bucovina de Sud). Vedere laterală.
Sursa: Arhiva personală Carmen Chașovschi.

Casă nouă în Cacica, care va funcționa ca centru meșteșugăresc.
Sursa: Arhiva personală Carmen Chașovschi.

Conservarea caselor vechi *in situ* și schimbarea utilității acestora (utilitate turistică)

Exemplele prezentate mai jos sunt afaceri de familie. Proprietarii au preluat casele bătrânești și le-au adaptat la funcționalitatea specifică primirii de turiști. Adițional, la Casa cu Cerbi, s-au strămutat alte 3 case vechi care au fost reconstruite, în timp ce la Sucevița s-au construit extinderi și anexe în stilul gospodăriei tradiționale din Bucovina.

Pensiunea „Casa cu Cerbi”, Voievodeasa.
Sursa: Arhiva personală Carmen Chașovschi.

Casa Felicia, Sucevița.
Sursa: Arhiva personală Carmen Chașovschi.

Pensiunea „Casa Bunicii”, Vama
Sursa: Arhiva personală Carmen Chașovschi.

Strămutarea caselor vechi și reconstruirea acestora pe alte parcele (utilitate privată sau utilizarea în turism)

Acest tip de abordare este din ce în ce mai des întâlnit, existând probabil o legătură cu dărâmarea multor case vechi de către cei ce își doresc case noi pe parcelele moștenite de la părinți. Creșterea „ofertei” de case vechi, a dus la achiziționarea lor de către investitori locali, care, fie din motive estetice, fie din rațiuni economice, le-au cumpărat și le-au transformat în locuințe de vacanță sau în pensiuni. Astfel de exemple au fost identificate în Breaza, Cacica sau în apropiere de Câmpulung Moldovenesc. Acest fenomen a luat proporții, în ultimii cinci ani, în toate zonele etnografice din Bucovina.

Pensiunea „Satul bucovinean”, Breaza,
jud. Suceava. Case de 100 și 200 de ani,
strămutate din satele învecinate.

Pensiunea „Casa Poveste”, C-lung Moldovenesc,
jud. Suceava. Complex cu 4 case vechi
de peste 200 de ani.

Pensiunea „Casa Bunicilor”, Mănăstirea Humorului. Pe terenul pensiunii sunt trei case vechi strămutate și adaptate la nevoile specifice ale turiștilor: Casa Starciuc, Casa Sereidiuc și Casa Irinucăi.
Sursa: Arhiva personală Carmen Chașovschi.

Punerea în valoare a elementelor arhitecturii tradiționale prin construirea de muzee în spațiile publice din mediul rural

Pe parcursul cercetării în teren, s-a constatat o preocupare la nivelul primăriilor de a „conserva” măcar un model al caselor tradiționale existente în zonă, care să funcționeze ca muzee locale. Exemple am găsit în Poiana Stampei, unde s-a ridicat o clădire nouă, la propunerea doamnei Paraschiva Abutnăriței – care s-a preocupat de arhitectura și etnografia comunei și a realizat și *Monografia comunei Poiana Stampei* (împreună cu Ioan Abutnăriței, Suceava, Editura „Mușatinii”, 2013) – și în Dorna Candreni, unde muzeul a fost făcut într-o casă strămutată din Roșu, o localitate din apropiere.

Casa Muzeu Poiana Stampei, făcută după modelul unei case vechi din sat.

Casa Muzeu Dorna Candreni, strămutată din Roșu, un sat din apropiere.

Casa Muzeu din Putna – proprietate privată, care nu a suferit schimbări și nu este conectată la rețeaua electrică.

Casa Buburuzan de la Mănăstirea Humorului.
În casa veche, proprietarii aveau suveniruri și obiecte vechi din Bucovina.
Sursa: Arhiva personală Carmen Chașovschi.

Punerea în valoare a elementelor tradiționale în construcții gestionate de instituții publice sau de cult

De multe ori intervențiile realizate la clădirile publice (primării, școli etc.) au fost intruzive, ducând la o modificare a elementelor specifice arhitecturii locale. Acest lucru se datorează de cele mai multe ori unor lucrări de modernizare greșit realizate, ce au constat în anvelopări cu polistiren extrudat și modificări ale

ferestrelor (prin utilizarea de tocuri și cercevele din PVC), cu schimbarea dimensiunilor ferestrelor și a formelor acestora. Un alt exemplu este reabilitarea clădirii primăriei din comuna Dorna Candrenilor. Aici s-au îndepărtat unele elemente valoroase de detaliu care datau din perioada de glorie a comunei (din perioada austriacă când în actualul sediu al primăriei a funcționat unul dintre hotelurile stațiunii balneare Dorna Candreni).

Bunele practici în reabilitarea construcțiilor publice sunt relativ greu de găsit. Un exemplu pozitiv este Poieni Solca (un sat relativ mic) și satul Ciocănești, în care toate clădirile publice (primăria, poliția, școala) au preluat elementele decorative specifice satului. Noi clădiri finanțate prin proiecte diverse se realizează uneori cu respectarea peisajului construit și cu utilizarea unor materiale și soluții adecvate (Ecobiblioteca din Cacica).

Ecobiblioteca din Cacica.

Muzeul etnografic din Ciocănești.

Construcție din proximitatea Mănăstirii Voroneț, aflată în administrarea acesteia.
Sursa: Arhiva personală Carmen Chașovschi.

Preluarea elementelor arhitecturii tradiționale în construcții cu utilitate turistică, comercială sau de valorificare a meșteșugurilor

Atelier meșteșugăresc ce funcționează pe lângă Biserica Veche din Adâncata. Coordonator: preot paroh Mitu Pascal.

Pensiunea „Chalet Hovel”, Mănăstirea Humorului. Aparține unei familii de arhitecți, care realizează planuri de construcție inspirate din arhitectura tradițională a Bucovinei.

Pensiunea „La Roată”, Gura Humorului.

Popasul Turistic „Bucovina”, Sucevița. Casa a aparținut lui Manole Bodnăraș, fratele lui Emil Bodnăraș, și este una dintre primele clădiri de inspirație tradițională din Bucovina.

Sursa: Arhiva personală Carmen Chașovschi.

Concluzionând, în analiza bunelor practici ale peisajului construit am luat în considerare principiile enunțate în *Ghidul de arhitectură pentru Bucovina de Sud*⁷, care menționează că: „La baza oricărei intervenții asupra mediului construit din zonele rurale (fie că este vorba de conservare, întreținere, modernizare sau construire), trebuie să stea: respectul pentru moștenirea culturală; [...] integrarea în context prin păstrarea nealterată a identității așezării, a peisajului construit și a celui natural; responsabilitatea față de urmași; îmbunătățirea condițiilor de viață în prezent,

⁷ Doru Deacu, Carmen Chașovschi, Corina Roncea, *Ghid de arhitectură pentru încadrarea în specificul local din mediul rural. Zona Bucovina de Sud*, București, Ordinul Arhitecților din România, 2016.

prin valorificarea resurselor locale în mod judicios, pe termen lung, pentru a rămâne disponibile și generațiilor viitoare; utilizarea surselor de energie regenerabile; valorificarea amplasamentului, astfel încât forma/volumetria și înfățișarea clădirii să reflecte climatul local: orientare și însorire, umiditate și vânturi dominante, oscilații de temperatură etc.; utilizarea materialelor și tehnicilor tradiționale care, de fapt, reflectă soluțiile cele mai bune, cristalizate de-a lungul timpului pentru condițiile de mediu locale”.

Bibliografie

1. Bănățeanu, Tancred, *Arta populară bucovineană*, Suceava, Centrul de îndrumare a creației populare și a mișcării artistice de masă al județului Suceava, 1975.
2. Betea, Raluca, Wild, Beate (ed.), *Brave New World: Romanian Migrants' Dream Houses*, Bucharest, Romanian Cultural Institute, 2016.
3. Camilar, Mihai, *Arhitectura populară bucovineană*, Suceava, Centrul Cultural „Bucovina”, Centrul pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale, 2014.
4. Camilar, Mihai, *Cultură și civilizație tradițională în zona etnografică Humor*, Câmpulung Moldovenesc, Editura „Biblioteca «Miorița»”, 2011.
5. Cojocaru, Nicolae, *Casa veche de lemn din Bucovina. Arhitectura populară*, București, Editura Meridiane, 1983.
6. Deacu, Doru, Chașovschi, Carmen, Roncea, Corina, *Ghid de arhitectură pentru încadrarea în specificul local din mediul rural. Zona Bucovina de Sud*, București, Ordinul Arhitecților din România, 2016.
7. Moraru, Sebastian, *House, Village and Evolution in the Romanian Tradition (Casa, satul și devenirea în tradiția românească)*, București, 2011.
8. Tue, Amelia Tue, Toderaș, Cristina, „Cajvana: A House Via Mobile Home for the Three-Times-A-Year Reunited Family”, în „Societatea Reală”, vol. 4, nr. 1, București, Școala Națională de Studii Politice și Administrative, 2012, pp. 33–54.
9. *Satul bucovinean ca destinație turistică. Cum îl promovăm?*, București, Editura Didactică și Pedagogică, f.a.

TEHNICI DE CERCETARE ÎN SPRIJINUL DOCUMENTĂRII PATRIMONIULUI CONSTRUIT DIN BUCOVINA O PROPUNERE DE METODOLOGIE EXPLORATORIE

CARMEN-EMILIA CHAȘOVSCI

Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
E-mail: carmenc@usm.ro

Research Techniques in Support of the Documentation of Bukovina's Built Heritage. A Proposal for an Exploratory Methodology

The built heritage is an important resource of the cultural landscape, a landscape that has recorded in the last two decades, in almost all areas of Romania, dramatic mutations favored by a permissive legislative framework and the confusing application of new constructive models in representative tourist destinations. The lack of an adequate knowledge of the built heritage, of an inventory of the existing valuable resources, leads to an inconsistency of the conservation policies and inappropriate interventions of the public or private owners of these resources. Lately, many publications bring into discussion the built cultural heritage of the rural area and the need for policies to capitalize on it. Unfortunately, proposals on the protection of the cultural landscape are often made in the absence of a precise analysis of the existing situation in the field, of an inventory of the existing valuable elements, this leading to the neglect of important aspects regarding the preservation of valuable elements of the vernacular architecture. In order to bring rigor in the documentation of traditional buildings, we have developed a field research methodology, which we want to present in this work, while emphasizing the importance of recording the valuable elements of the built heritage. Thus, there will be exposed objectives to the research, the methods used, with the intention of making available to other research teams a series of tools that can be used in documenting the elements of the built heritage, or that can be a starting point in the development of other optimized methods.

Keywords: Bukovina, traditional houses, built heritage, research, methodology.

(Rezumat)

Patrimoniul construit este o resursă importantă a peisajului cultural, un peisaj care a înregistrat în ultimele două decenii, în aproape toate zonele României, mutații dramatice favorizate de un cadru legislativ permisiv și aplicarea confuză a unor noi modele constructive în destinații turistice reprezentative. Lipsa unei cunoașteri adecvate

a patrimoniului construit, a unui inventar al resurselor valoroase existente conduce la o inconsecvență a politicilor de conservare și la intervenții inadecvate ale proprietarilor publici sau privați ai acestor resurse. Pentru a aduce rigoare în documentarea clădirilor tradiționale, am dezvoltat o metodologie de cercetare de teren, pe care dorim să o prezentăm în această lucrare, subliniind în același timp importanța înregistrării elementelor valoroase ale patrimoniului construit. Astfel, vor fi expuse obiective cercetării, metodele utilizate, cu intenția de a pune la dispoziția altor echipe de cercetare o serie de instrumente care pot fi utilizate în documentarea elementelor patrimoniului construit sau care pot fi un punct de plecare în dezvoltarea altor metode optimizate.

Cuvinte-cheie: Bucovina, case tradiționale, patrimoniu construit, cercetare, metodologie.

Introducere

Patrimoniul construit este o resursă importantă a peisajului cultural, peisaj care a înregistrat în ultimele două decenii, în aproape toate zonele României, mutații dramatice favorizate de un cadru legislativ permisiv și de aplicarea confuză a noi modele constructive în destinații turistice reprezentative.

Peisajul (conform *Convenției Europene a Peisajului*¹) reprezintă „o parte de teritoriu, perceput ca atare de către populație, al cărui caracter este rezultatul acțiunii și interacțiunii factorilor naturali și/sau umani, indiferent de încadrarea administrativă a acestuia sau de calitatea sa estetică sau scenică”. Nevoia de protejare a moștenirii culturale este menționată încă din 1964, de Comisia de la Veneția, în conexiune cu planificarea spațială. Următorul pas important este făcut prin Convenția privind protejarea moștenirii culturale și naturale mondiale (1972), adoptată de UNESCO.

Provocările actuale au fost formulate de Avgerinou Kolonias (2016) și sunt determinate de punerea în scenă a unor mecanisme care să combine patrimoniul material cu patrimoniul imaterial, cel din urmă fiind rezultatul unui „know-how” istoric, a cunoașterii tehnicilor și tradițiilor constructive. Acestea li se adaugă cunoașterea tradiției de locuire/ocupare/utilizare a patrimoniului construit și înțelegerea nevoilor ce au stat la baza elementelor constructive. Așa cum afirmă și Avgerinou Kolonias, eforturile trebuie deschise către mecanisme creative și durabile de dezvoltare.

Lipsa unei cunoașteri adecvate a patrimoniului construit, a unei inventarieri a resurselor valoroase existente, determină o inconsistență a politicilor de conservare și intervenții neadecvate ale proprietarilor publici sau privați ai acestor resurse. În ultima perioadă, numeroase publicații aduc în discuție patrimoniul cultural construit din mediul rural și necesitatea unor politici de valorificare a acestuia. Din păcate, propunerile privind protejarea peisajului cultural sunt făcute de multe ori în lipsa unei analize precise a situației existente în teren, a unei inventarieri a elementelor

¹ http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?id=37056 (2.06.2022).

valoroase existente, acest lucru conducând la neglijarea unor aspecte importante privind conservarea unor elemente valoroase ale arhitecturii vernaculare. În ultimul deceniu, satul și modul în care acesta a evoluat după 1990, cu dinamica dată de mișcările societății rurale, au fost analizate în special de antropologi, existând o serie de scrieri valoroase care expun cauze ale modificărilor peisajului construit și tipurile de evoluție ale acestuia².

Cercetarea antropologică nu include însă și documentarea elementelor patrimoniului tangibil, care este privit, mai degrabă, ca o piesă în rețeaua principalilor subiecți ce au făcut obiectul studiilor: locuitorii satelor și relația acestora cu spațiul locuit.

În preocupările recente ale Institutului Bucovina³ se numără și inventarierea unor elemente valoroase ale arhitecturii vernaculare din zona Bucovinei, care au stat la baza dezvoltării unor propuneri de arhitectură pentru diferite zone etnografice.

Pentru a aduce rigoare în documentarea clădirilor tradiționale, a fost dezvoltată o metodologie de cercetare în teren, pe care dorim să o prezentăm în această lucrare, subliniind, în același timp, importanța consemnării elementelor valoroase ale patrimoniului construit. Astfel, vor fi expuse obiective cercetării, metodele folosite, cu intenția de a pune la dispoziția altor echipe de cercetare o serie de instrumente care pot fi utilizate în documentarea elementelor patrimoniului construit, sau care pot fi punct de plecare în dezvoltarea altor metode optimizate.

Obiectivele și instrumentele de cercetare dezvoltate

Metodologia dezvoltată a propus instrumente de observare și documentarea fotografică, dar și tehnici de investigare calitativă care să acopere sincopetele identificate în cercetările realizate în domeniul protejării patrimoniului: lipsa analizei interrelaționării dintre aspectele materiale, sociale și culturale aflate sub influența modernizării, precum și lipsa unor „studii ale arhitecturii vernaculare, interesate de percepția oamenilor locului asupra propriilor tradiții vernaculare și a schimbărilor legate de acestea”⁴.

Obiectivele cercetării au avut la bază identificarea unor elemente valoroase ce aparțin patrimoniului construit în Bucovina de Sud și documentarea acestuia cu

² Vintilă Mihăilescu, „From Cow to Cradle. Mutations and Meanings of Rural Household in Post-Socialism”, în „International Review of Social Research”, nr. 1(2), 2011, pp. 35–63; Amelia Tue, Cristina Toderas, „Cajvana: A House «Via Mobile Home» for the Three-Times-A-Year Reunited Family”, în „Societatea Reală”, vol. 4, nr. 1, 2012, pp. 33–54; Daniela Moisa, „Amener l'ailleurs chez soi: Pratiques architecturales domestiques au Pays d'Oas”, în „Ethnologies”, nr. 31 (1), 2009, pp. 77–109.

³ Cercetări derulate în cadrul proiectului PORTCultural (PORTofoliu de instrumente inovative pentru dezvoltarea durabilă a comunităților rurale cu potențial turistic, prin valorificarea elementelor de patrimoniu și identitate culturală) PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0884/56 PCCDI/3.04.2018.

⁴ Andrei Șerbescu, „Rural and Vernacular Recent Space: On Degeneration and Regeneration of Built Landscape”, în „Societatea Reală”, vol. 4, nr. 1, 2012, pp. 4–17.

ajutorul instrumentelor folosite. S-au avut în vedere următoarele aspecte: identificarea unor elemente valoroase ale patrimoniului construit; documentarea formei prezente a ansamblului gospodăriei, a elementelor constructive specifice prin realizarea unei fișe descriptive detaliate; investigarea istoricului construcțiilor relevante; identificarea valorilor pe care locuitorii caselor le asociază cu clădirile pe care le ocupă și a modului în care aceștia se raportează la propria casă, la spațiul satului și modificările survenite în peisajul cultural.

Grup țintă vizat și teritoriul cercetării

În cadrul cercetării, teritoriul ce a constituit bazinul de recrutare a obiectivelor investigate a fost constituit de zonele etnografice ale Bucovinei istorice. Motivul alegerii acestei delimitări a fost determinat de ghidurile de arhitectură realizate pentru încadrarea în specificul local din mediul rural, realizate de Ordinul Arhitecților din România⁵, care au identificat tipologii diferite constructive în zonele constructive ce au aparținut Bucovinei istorice (zonele etnografice Dorna, Câmpulung, Rădăuți, Siret, Humor, Suceava), comparativ cu zona etnografică Fălticeni.

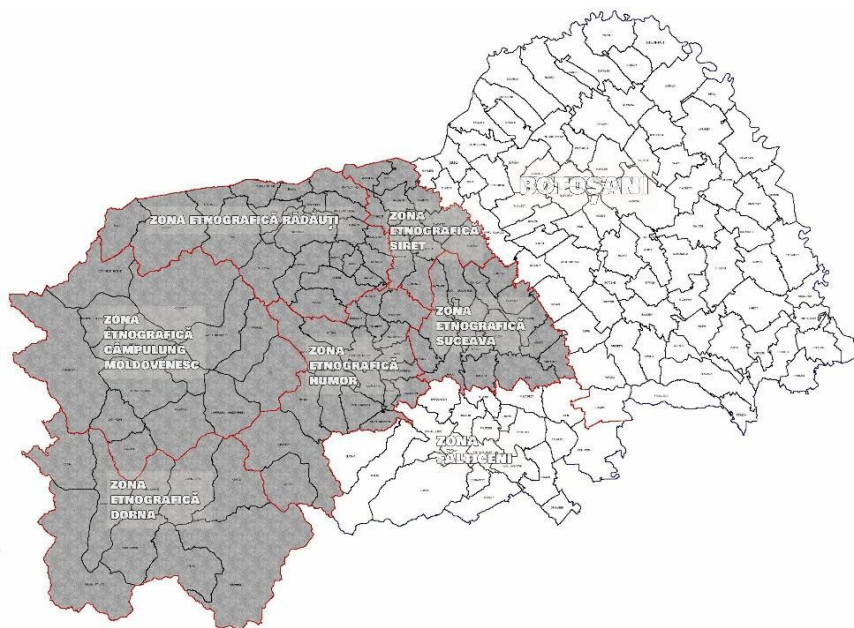

Fig. 1. Zonele etnografice ale Bucovinei.

Sursa: Florin Deacu, *Ghid de arhitectură pentru încadrarea în specificul local din mediul rural. Bucovina de Sud*, 2017, p. 5. 5.

⁵ Florin Deacu (coord.), *Ghid de arhitectură pentru încadrarea în specificul local din mediul rural. Bucovina de Sud*, volum apărut cu sprijinul Ordinului Arhitecților din România, f. ed., 2017.

Elementele valoroase de patrimoniu ar trebui inventariate în totalitatea lor, însă, datorită resurselor limitate (resurse umane, financiare, tehnice), se poate apela la o eșalonare a cercetării în teren pe comunități de cercetare (delimitare teritorială) sau se poate opta pentru acoperirea unui teren mai amplu, printr-o cercetare selectivă. În cel de-al doilea caz, constituirea colectivității de cercetare se va face printr-o eșantionare aleatoare, focalizată pe scop („random purposeful”).

În cadrul activității derulate în 2018 și 2019, s-a preferat să se apeleze la eșantionare calitativă (Stănciulescu, 2006; Pallinkas, 2015), prin identificarea în teritoriu a elementelor valoroase de patrimoniu („purposeful sampling”⁶) și prin utilizarea recomandărilor făcute de cei abordați și intervievați („snowball sampling”). Au fost urmărite, în special, elemente tipice din punct de vedere arhitectural (învelitoare, formă acoperiș, structură constructivă), care să permită identificarea modelelor reprezentative zonelor etnografice din Bucovina. Pe lângă datele tehnice legate de structura gospodăriilor din Bucovina, istoricul casei și al construirii acesteia, s-a urmărit identificarea unor obiceiuri de locuire, relația afectivă a proprietarilor cu casa. Investigarea a avut în vedere raportarea la locuire a familiei și a ocupanților casei (mediul intern), dar și raportarea la sat (mediul extern). De asemenea, întrebările au fost astfel concepute pentru a acoperi axa temporală trecut-prezent-viitor.

Realizarea și transpunerea în practică a metodologiei ar trebui să țină cont de următoarele principii: acceptare internă (gradul de concordanță între sensul pe care cercetătorul îl atribuie datelor culese și modul de percepție al participanților la studiu)⁷; coerență internă (argumentația logică pe care cercetătorul o va comunica în cercetarea sa)⁸; confirmare externă (capacitatea cercetătorului de a obiectiva datele adunate și de a demonstra că ele au fost culese în mod sistematic, pe baza anumitor strategii)⁹; completitudine (ansamblul de date culese este complet și permite înțelegerea clară a fenomenului studiat)¹⁰; saturație (cantitatea și diversitatea informațiilor să fie suficiente pentru analiza completă a fenomenului studiat)¹¹.

⁶ Eșantionarea calitativă este orientată de scopul urmărit („purposeful sampling”): dintre posibilele unități de cercetare, se alege un număr de cazuri în funcție de cât de bogată și de profundă e informația pe care o pot furniza cu privire la problema cercetării noastre. Vezi: Elisabeta Stănciulescu, *Metode calitative* (suport de curs), 2006, p. 21; www.elisabetastanciulescu.ro.

⁷ Alex Muchielli, *Dicționar al metodelor calitative în științele umane și sociale*, București, Editura Polirom, 2002, p. 11.

⁸ *Ibidem*, p. 61.

⁹ *Ibidem*, p. 76.

¹⁰ *Ibidem*, p. 65.

¹¹ *Ibidem*, p. 328.

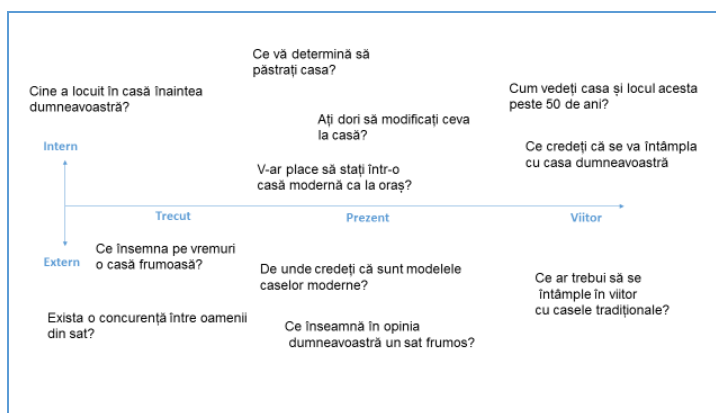

Fig. 2. Dimensiunile avute în vedere în formularea întrebărilor.

Metode de cercetare

În dezvoltarea metodelor de investigare și documentare a clădirilor reprezentative (documentare fotografică și antropologică), s-a avut în vedere studiul istoric și etno-demografic realizat de Institutul Bucovina, privind evoluția patrimoniului construit în comunitățile rurale din zonele țință. Etapele parcurse sunt prezentate în figura de mai jos.

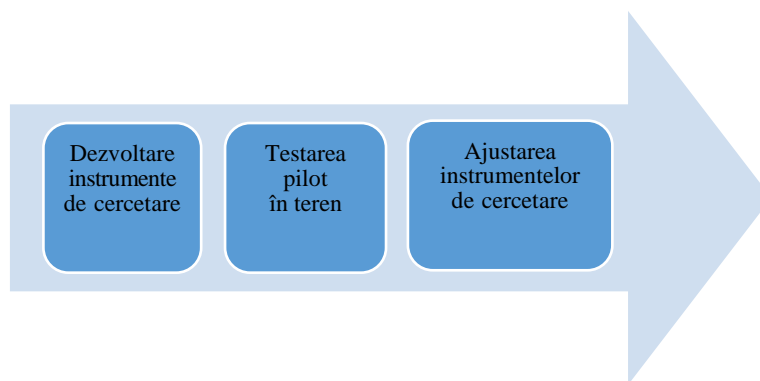

Fig. 3. Etapele parcurse în realizarea instrumentelor cercetării.

Tehnicile folosite au fost: 1. identificarea în teren a obiectivului și stabilirea coordonatelor geografice (cote GPS) pentru poziționarea ulterioară pe harta cercetării și facilitarea digitalizării informației; 2. observarea indirectă¹²

¹² În cazul observației de la distanță (remote observation), cercetătorul nu este observat de subiecți. Datele sunt recoltate utilizând un suport tehnic (în cazul nostru, fotografia).

(documentarea fotografică); 3. observarea antropologică, calitativă (directă¹³); 4. interviul (structurat și/sau semi-structurat).

În vederea instruirii operatorilor, au fost identificate și detaliate etapele de cercetare și pașii aferenți. Această etapizare s-a considerat a fi utilă pentru asigurarea unei consecvențe a activității, în situația în care mai multe grupe de cercetători sunt activate în paralel, independent unele de altele. Prezintăm mai jos detalierea etapelor expuse în fig. nr. 3. Instrumentele de cercetare (fișa semnal, chestionarul etc.) utilizate și recomandate sunt anexate articolului.

Etapa întâi (documentarea prealabilă) are în vedere documentarea despre zona în care urmează să se facă deplasarea, parcurgerea studiilor realizate în activitățile de documentare, pregătirea operatorilor de cercetare și parcurgerea metodologiei.

În etapa a doua are loc documentarea fotografică (studiul inițial în teren), urmată de realizarea unei liste de potențiali subiecți, care au fost contactați direct sau identificați pe bază de recomandări („snowball sampling”), și completarea în teren a fișei semnal. Se recomandă realizarea unor fotografii care să ofere perspective suficient de clare asupra ansamblului: imagine de ansamblu cu casa și anexele, o fotografie a casei din profil, detalii (acoperiș, gang, finisaje, detalii geamuri și tâmplărie, construcții anexe, împrejmuiri și garduri), o fotografie cu proprietarul în fața casei. Dacă se permite, vor fi făcute fotografii în interiorul casei.

Etapa a treia reprezintă cercetarea cantitativă și calitativă în teren, care urmărește: prezentarea scopului cercetării către persoana interviuată și explicarea instrumentelor, a condițiilor de utilizare ulterioară a datelor; semnarea formularului de consimțământ (Anexa 1) și realizarea interviului înregistrat.

Cercetătorii au folosit două fișe, pe care le recomandăm la rândul nostru: fișa semnal și chestionarul. Ele au fost realizate cu sprijinul experților de la Universitatea Ștefan cel Mare din Suceava (proiectul „Salvează Satul Bucovinean”) și ai Muzeului Bucovinei, și permite consemnarea datelor observate (Anexa 2) în teren, iar chestionarul (Anexa 3) permite identificarea și consemnarea informațiilor de la persoanele asociate casei (proprietari, vecini ș.a.). Pentru o mai bună organizare a activității de cercetare în teren, se recomandă realizarea unui „ghid al cercetătorului”, pentru a asigura coerența acțiunilor și orientarea generală în punerea în practică a acțiunilor. Conținutul minimal al dosarului de lucru în teren ar trebui să fie: formularul de consimțământ informat (Anexa 1); fișa semnal (se completează în teren) (Anexa 2); ghidul de interviu și chestionarul semi-structurat (Anexa 3).

Etapa a patra cuprinde arhivarea informațiilor și realizarea dosarelor de raportare a vizitei în teren. Se recomandă ca datele să fie centralizate/arhivate imediat

¹³ Termenul observație directă se referă strict la observațiile în care cercetătorul poate fi el însuși observat de către subiecți (observatorul observat). Principalul dezavantaj al acestei observări reciproce este acela că poate conduce la diminuarea validității datelor, din cauză că generează modificări în comportamentele subiecților, fie prin faptul că cercetătorul nu-și poate păstra neutralitatea (nu poate rămâne întotdeauna impasibil la ce se întâmplă), fie prin simpla lui prezență ca „străin”. Vezi: Elisabeta Stănculescu, *op. cit.*, p. 4.

după finalizarea acesteia, pentru consemnarea cu acuratețe a informațiilor ce nu au fost notate/scrise la fața locului. Rapoartele de teren ar trebui să conțină: 1) chestionarele și fișele semnal (scrise de mână în original); 2) înregistrarea audio a interviului semi-structurat; 3) fișierele cu fotografii, salvate cu o denumire care să ușureze identificarea ulterioară a anului și a obiectivului evaluat.

În urma realizării cercetării, va fi obținut un corpus de interviuri și de imagini. Acesta va cuprinde fișele semnal în original, chestionarele semnate olograf și fișele de consimțământ informat, baza de date de interviuri audio și baza de date de transcrieri. Documentele scrise vor fi salvate și în format scanat într-un sistem computerizat, pentru a permite schimbul facil de informații între partenerii proiectului și prelucrarea ulterioară a informațiilor.

În toate activitățile descrise în prezenta metodologie se va asigura protecția subiecților prin: anonimarea în preluarea citatelor și informațiilor relatate; informarea cu privire la obiectivele cercetării și asupra faptului că participarea este voluntară; consimțământul subiectului (subiectul trebuie să accepte să fie interviuat, observat etc., după ce i s-au furnizat toate detaliile cu privire la proiect și la instituția care girează cercetarea); evitarea raportului de putere (cercetătorul nu trebuie să se plaseze în poziție dominantă în raport cu subiecții); asigurarea confidențialității datelor înregistrate (depozitarea în locuri sigure)¹⁴.

Concluzii

Într-o perioadă profund marcată de digitalizare, consemnarea și arhivarea unor informații importante, a rezultatelor cercetării a devenit mult mai facilă. Documentarea unor informații relevante în teren rămâne însă în sarcina cercetătorilor, care trebuie să găsească timpul și instrumentele potrivite pentru a immortaliza elemente valoroase, care au devenit extrem de perisabile. Prezentul articol se dorește a fi un mijloc de diseminare a unor instrumente de cercetare care, preluate ca atare sau îmbunătățite, pot facilita documentarea în teren a patrimoniului construit din diferite zone ale României, atâta timp cât acesta încă mai există.

Anexa 1

FORMULAR DE CONSIMȚĂMÂNT

Scopul acestui studiu este de a înțelege mai bine importanța patrimoniului construit pentru dezvoltarea sustenabilă a Bucovinei și de a realiza o cercetare cu privire la protejarea peisajului cultural în zona noastră. Vă rugăm să ne acordați o serie de informații, pe care le vom utiliza în proiectul de cercetare PORT Cultural.

Titlu proiect: PORT Cultural (PORTofoliu de instrumente inovative pentru dezvoltarea durabilă a comunităților rurale cu potențial turistic, prin valorificarea elementelor de patrimoniu și identitate culturală), Cod proiect PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0884, Nr. 56PCCDI / 2018.

¹⁴ Elisabeta Stănciulescu, *op. cit.*, p. 9.

Instituție coordonatoare a cercetării: Institutul Bucovina, Rădăuți

Vă rugăm, bifați.

1. Confirm că am citit și înțeles informațiile destinate participanților despre acest proiect și că am avut ocazia să pun întrebări.	☐	
2. Înțeleg că participarea mea este voluntară și că sunt liber să mă retrag în orice moment, fără a da explicații.	☐	
4. Sunt de acord ca interviul să fie înregistrat audio.	☐	
5. Sunt de acord ca echipa de proiect să folosească citate anonimizate pentru publicații științifice.	☐	☐
6. Sunt de acord să fie utilizate fotografiile pentru scopul și materialele proiectului (albume, pagina web și site-urile de promovare a proiectului).	☐	☐
7. Sunt interesat ca clădirea să fie selectată în proiect pentru a fi realizat un plan de arhitectură al clădirii, cu titlu gratuit.	☐	☐

Nume Participant
Nume Cercetător_

Data
Data

Semnătură
Semnătură

INFORMAȚII PARTICIPANȚI

Institutul Bucovina este partener în proiectul PORT Cultural¹⁵. În cadrul acestuia va fi realizat un studiu care analizează patrimoniul construit al Bucovinei și modificările din peisajul cultural al zonei. Vor fi identificate case și clădiri reprezentative pentru Bucovina, cu scopul de a propune modalități de păstrare a lor, deoarece sunt importante pentru identitatea culturală și istorică. Sunteți invitați să participați în acest studiu. Înainte de a lua decizia de a participa la acest studiu, este important să înțelegeți de ce este efectuat și ce presupune din partea dumneavoastră. Vă rugăm să citiți informațiile de mai jos cu atenție.

Care este scopul studiului?

Scopul acestui studiu este de a înțelege mai bine importanța peisajului cultural pentru dezvoltarea sustenabilă a turismului în Bucovina și de a inventaria elemente valoroase ale patrimoniului cultural construit, prin documentare în teren.

¹⁵ PORTofoliu de instrumente inovative pentru dezvoltarea durabilă a comunităților rurale cu potențial turistic, prin valorificarea elementelor de patrimoniu și identitate culturală, Cod proiect PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0884, Nr. 56PCCDI / 2018.

Se urmărește crearea unei baze de date privind specificul patrimoniului construit al Bucovinei și întocmirea unui raport care să cuprindă caracteristicile specifice ale acestuia, cu identificarea elementelor valoroase de patrimoniu și a 100 de clădiri tradiționale valoroase. Pentru a atinge acest scop, studiul prezent va încerca să răspundă la următoarele întrebări:

- Care sunt elementele valoroase ale patrimoniului construit al Bucovinei?
- Care este relația locuitorilor cu casele pe care le-au construit și locuit de-a lungul timpului?
- Ce tipuri de modificări și intervenții au apărut în peisajul zonei și cum sunt acestea percepute de locuitorii acesteia?

De ce ați fost solicitat să vă implicați?

Considerăm că experiența dumneavoastră în ceea ce privește casele tradiționale și a peisajul satului tradițional este foarte importantă pentru acest proiect de cercetare.

Trebuie să particip?

Participarea dumneavoastră în acest studiu este voluntară și toate datele oferite de dumneavoastră vor fi prelucrate confidențial și anonim. Dacă hotărâți să participați, veți primi această foaie cu informații și veți fi rugat să semnați un formular de consimțământ informat. Puteți să vă retrageți din acest studiu la orice moment, fără să trebuiască să justificați, prin notificare scrisă trimisă către institutulbucovina@gmail.com. Institutul Bucovina procesează datele conform reglementărilor actuale și normelor GDPR în vigoare.

Ce se va întâmpla dacă particip?

Dacă vă hotărâți să participați în acest studiu, vă voi pune un număr de întrebări legate de casele din Bucovina.

Ce se va întâmpla cu rezultatele acestui studiu?

Rezultatele vor fi folosite pentru elaborarea unor lucrări de specialitate care vor fi publicate în jurnale științifice și prezentate la conferințe, vor fi prezentate factorilor de decizie relevanți pentru optimizarea peisajului cultural al Bucovinei. O parte dintre clădirile interesante identificate vor fi postate pe platforma PORT-Cultural pentru a promova casele tradiționale și modul în care acestea pot fi păstrate.

Anexa 2

FIȘĂ SEMNAL / FIȘĂ DE OBSERVAȚIE

Localitatea:.....**Zona etnografică:**

1. Nume proprietar:.....**2. Anul aproximativ al construcției:**.....

3. Adresa: str. nr.**4. Coordonate GPS (cote geografice):**.....

5. Așezarea față de arterele principale de circulație:

la drumul principal; pe o uliță lăturalnică; aprox. m de vatra satului; alte repere (vă rugăm menționați)

6. Utilitatea/Tipul de proprietate al construcției:

- publică, utilizată ca: primărie; școală; punct sanitar; poștă; altele:.....
 privată: casă de locuit; spațiu cu utilitate lucrativă utilitate culturală; utilitate socială;
 Utilizată în trecut ca:

7. Asocierea cu etnia fostului/actualului proprietar:

- casă românească; casă nemțească; casă polonă; casă de huțuli; casă maghiară;

8. Construcții și anexe existente în ansamblul gospodăriei (de fotografiat șura/grajdul și fântâna sau alte anexe din gospodărie):

- Șură cu grajd; Șură; Grajd; Hâj / Celar; Bucătărie de vară; Fântână; Fânar; Pivniță;
 Altele:

9. Acces la utilități:

- electricitate; apă curentă; canalizare.

10. Casă din: lemn; cărămidă; altele:

- Prezintă: prispă; gang deschis; în fața casei; în spatele casei; gang închis cu sticlă; foișor.

11. Elemente specifice ale ansamblului constructiv (bifați cu X varianta identificată la fața locului):

	Casa		Șura	
Fundația/Temelia		Observații		Observații
Piatra lipită cu pământ				
Piatră lipită cu ciment				
Beton				
Altele:				
Pereții				
Bârne cioplite de lemn îmbinat în amnari				
Bârne rotunde/cioplite în coadă de rândunică (încheiate nemțește)				
Bârne rotunde/cioplite încheiate stânește				
Foișor				
Prispă				
Cerdac/Gang deschis/închis cu tâmplărie și geam				
Altele:				
Finisaje fațade				
Chenar de lut în jurul ferestrelor				
Pereți unși cu lut în întregime				
Pereți tencuiți (alt material decât lutul) și văruiți				
Elemente decorative florale				

(continuare)

Elemente decorative geometrice				
Elemente decorative solare				
Elemente decorative cu simbolistică creștină				
Medalion decorativ cu anul construcției				
Altele:				
Acoperișul:				
Acoperiș în patru ape / table egale				
Acoperiș în patru table cu prelungire în spatele casei (plecătoare)				
Acoperiș în două ape				
Acoperiș în două ape cu capetele coamei teșite				
Învelitoarea				
Draniță / Șindrilă				
Țiglă				
Tablă				
Altele:				
Detalii învelitoare / acoperiș				
Ciocârlani				
Fumărițe/Lucarne				
Bolduri				
Altele...				

12. Împrejmuirea (porți, garduri):

Poartă înaltă de lemn; Gard din scânduri traforate și acoperiș de draniță; Gard din scânduri și acoperiș de tablă; Gard bârne Gard și poartă din fier; Altele

13. Structura spațiului interior:

Parter și pod; Spațiu de locuit la parter și mansardă; Număr încăperi.....

Structura spațiului interior (hol, camere, spații de depozitare):

14. Starea de conservare a construcției: bună, mai puțin bună, proastă

Data:.....

Cercetător:

Anexa 3

CHESTIONAR Proprietari case/clădiri tradiționale

I. Partea I. Interviu¹⁶

Introducere

Explicați scopul și contextul în care se realizează aceste chestionare și interviuri¹⁷.

– Vă suntem foarte recunoscători pentru bunăvoința și timpul acordat pentru participarea la acest interviu.

Explicați caracterul voluntar al cercetării – se semnează formularul¹⁸.

– Vă voi adresa câteva întrebări generale referitoare la casa dumneavoastră, pe care noi o considerăm reprezentativă pentru casele tradiționale din Bucovina. Nu există răspunsuri corecte sau greșite, ne interesează punctul dumneavoastră de vedere (ce credeți dumneavoastră) privind casele tradiționale și ce ar trebui să se întâmple cu ele și povestea casei dumneavoastră. Vă asigurăm că răspunsurile dumneavoastră vor fi confidențiale și anonime (a se vedea formularul de consimțământ).

Derularea interviului.

Abordarea va trebui adaptată în funcție de persoana interviuată – unii subiecți vor considera că întrebările ar trebui cunoscute înaintea interviului. Se poate proceda și în acest mod, dar lipsa spontaneității în răspunsuri ar putea altera formularea de opinii sincere. Dacă este cazul (și unele răspunsuri au anticipat întrebările), ordinea poate fi modificată, astfel încât dialogul să decurgă firesc și să nu semene cu o chestionare a interlocutorului.

1. Contextul.

- a. Pentru început, ați putea să vă prezentați și să ne spuneți câteva cuvinte despre dumneavoastră?
- b. Ați putea să ne spuneți câte ceva despre casă? Când a fost construită? De câți ani locuiți în această casă?
- c. Cine a mai stat în casă înaintea dumneavoastră?

2. Istoricul casei

- a. Puteți să ne spuneți povestea casei (cum a fost construită, de cine a fost construită)?
 - i. Din ce an este casa?
 - ii. Cine a locuit în casă înaintea dumneavoastră? Câte persoane au locuit în casă?
 - iii. Cum erau folosite încăperile?
 - iv. Cine a construit-o? A fost făcută de meșteri sau a fost făcută de familie?
 - v. De unde se procurau materialele?
 - vi. Ce modificări au fost făcute de-a lungul timpului?
 - vii. Ce lucrări de întreținere se făceau pe parcursul anului?

¹⁶ Interviul este util în redactarea unei „povești a casei”, ce va fi inclusă, eventual, în albumul ce va fi realizat în proiect.

¹⁷ Institutul Bucovina este partener al proiectului PORT Cultural. În cadrul acestuia, va fi realizat un studiu care analizează patrimoniul construit al Bucovinei și modificările din peisajul cultural al zonei. Vor fi identificate case și clădiri reprezentative pentru Bucovina, cu scopul de a propune modalități de păstrare a lor, deoarece sunt importante pentru identitatea culturală și istorică.

¹⁸ Participarea dumneavoastră la acest studiu este voluntară și toate datele oferite de dumneavoastră vor fi păstrate confidențial și anonim. Dacă hotărâți să participați, veți primi această foaie cu informații și veți fi rugat să semnați un formular de consimțământ informat.

- b. Existau în sat și alte minorități în sat (nemți, poloni, romi)? Casele lor erau diferite de ale românilor?
- c. Ce însemna pe vremuri o casă frumoasă?
- d. Exista o concurență între oamenii din sat? Care avea casa cea mai frumoasă sau cea mai îngrijită?

3. Raportarea la prezent și la tradiția de locuire.

- a. Ați auzit poate despre casă tradițională. La ce vă gândiți când auziți acest termen/Ce înseamnă pentru dumneavoastră casă tradițională?
- b. Cum vă simțiți în casă?
- c. Ați dori să modificați ceva la casă? Ce anume?
- d. Din ce cauză?
- e. Ce vă determină/motivează să păstrați casa?
- f. Ce spun copiii sau nepoții dumneavoastră despre casă?

4. Raportarea la casa tradițională și la peisajul cultural.

- a. Ce înseamnă în opinia dumneavoastră un sat frumos?
- b. Cine ar trebui să aibă grijă ca satul să fie frumos? Cine ar trebui să fie implicat?
- c. Unii oameni sunt de părere că un sat frumos trebuie să fie grija primăriei. Ce credeți dumneavoastră, cine ar trebui să se implice?
- d. Cât de important credeți că este să păstrăm specificul Bucovinei prin păstrarea caselor tradiționale?
- e. De ce credeți că este / nu este important? Vă rugăm explicați!

5. Raportarea la schimbările recente din peisajul cultural. (Raportarea la succes, raportarea la factori de schimbare).

- a. Cum s-a schimbat satul în ultima vreme? Ați observat ceva deosebit?
- b. Cum se face că au apărut atât de multe case moderne ?
- c. V-ar place să stați într-o casă modernă, ca la oraș?
- d. De unde credeți că iau modele cei ce fac casele moderne?
- e. Ce cred cei din sat despre casele moderne?

6. Interesul turiștilor și vizitatorilor pentru casele tradiționale

- a. Au fost persoane care v-au fotografiat casa? Au spus de ce fac acest lucru?
- b. Ați avut solicitări de la turiști să vă viziteze casa/gospodăria? Dar să stea în ea?

7. Raportarea la viitor

- a. Din punctul dumneavoastră de vedere ce ar trebui să se întâmple în viitor cu casele tradiționale?
- b. Cum vedeți casa și locul acesta peste 50 de ani?
- c. Ce ați dori să se întâmple cu casa dumneavoastră?
- d. Ce credeți că se va întâmpla cu casa dumneavoastră?

Vă mulțumim foarte mult pentru amabilitatea de care ați dat dovadă. Mai avem o serie de întrebări punctuale, care vor sintetiza ce ne-ați povestit până acum.

Partea a II-a. Chestionar

Q1. Numele și prenumele..... Telefon.....

Q2. Județul de domiciliu Jud. Suceava/Mureș/Brașov/Sibiu Localitate.....

Q3. Anul de construcție a casei.....

Q4. Casă construită moștenită dobândită

Q5. În casă locuiesc.....persoane,generații.

Q6. Meșterii ce au construit casa și materialele folosite erau din localitate?

Da. Nu, erau din

Q7. Reamplasări ale casei (dacă este cazul):

Clădire construită pe loc; Clădire strămutată din alt loc; Clădire modificată pe o construcție veche

Q8. Ați dori să faceți modificări sau modernizări la casă și/sau la anexele din gospodărie?

Da Nu

Q9. Dacă da, ce modificări ați vrea să faceți¹⁹?

☐ Schimbarea acoperișului (materialul)	☐ Jaluzele exterioare la geamuri
☐ Modificarea formei acoperișului	☐ Izolarea fațadei
☐ Extinderea cu un etaj	☐ Îndepărtarea ornamentelor existente
☐ Extinderea clădirii pe orizontală	☐ Schimbarea culorii la fațadă
☐ Camere în mansardă	☐ Placare soclului/temeliei
☐ Lucarne aplicate pe acoperiș	☐ Înlocuirea porții
☐ Înlocuirea ferestrelor	☐ Modificarea gardului
☐ Înlocuirea ușilor	☐ Altă variantă:.....

Q10. De ce ați dori să vă modificați casa?

☐ Vreau o casă ca a vecinilor	☐ Așa este modă acum
☐ Vreau o casă modernă, nu veche	☐ Așa le place turiștilor
☐ Spațiul este insuficient	☐ Așa vrea familia (de menționat care membri ai familiei).....
☐ Alte motive.....	

Q11. Dacă nu, de ce nu?

☐ Îmi place așa cum e	☐ Nu găsesc meșteri
☐ Lipsa mijloacelor financiare	☐ Multă birocrație

Q 12. Știți dacă există regulamentele de construire sau modificare a construcțiilor?

Da Nu

Q13. Ați avut solicitări de cazare din partea turiștilor?

Da Nu

Q14. Ați avut solicitări de la trecători de a face fotografii casei dumneavoastră?

Da Nu

Q15. Știți dacă mai există meșteri constructori de case în zonă?(numele meșterilor locali și datele de contact):

¹⁹ Se adresează întrebarea și se bifează răspunsul, nu se citesc toate subpunctele.

Tâmplari.....Fierari.....
 Meșteri de case.....Uns cu lut.....
 Alte categorii.....

Q16. Doriți să mai adăugați și altceva?

.....

Q17. Vârsta 25 – 39 40 – 55 56 – 70 >71

Q18. Sex M F

Q19. Ocupație Student Angajat Pensionar Altă categorie

Q20. Venit total pe gospodărie (în Ron): < 1000 1001 – 1500 1501 – 2500 > 2501

Anexa 4

GHID DE INTERVIU

Recomandări metodologice pentru realizarea cercetării calitative și a interviurilor

Prezentul document cuprinde o serie de recomandări pentru realizarea interviurilor și a cercetării calitative. Este anexă la metodologia de cercetare și este recomandat ca material de studiu pentru cercetătorii ce vor realiza studiul în teren și interviurile cu proprietarii / locatarii / administratorii de clădiri tradiționale.

Pe lângă câștigarea bunăvoinței proprietarilor/locatarilor (unor case reprezentative din satele situate în zonele țintă) de a furniza datele necesare completării chestionarelor (care constituie baza cercetării cantitative), vor fi realizate și interviuri a căror interpretare ulterioară va facilita atingerea unor niveluri informaționale mai profunde și efectuarea unor analize socio-antropologice sau fenomenologice.

Este indicat ca, după completarea chestionarelor structurate, să li se adreseze respondenților întrebări deschise, oferindu-li-se astfel posibilitatea de a vorbi liber și de a spune ce cred și ce gândesc. Astfel, vor putea fi determinate aspecte importante legate de ocuparea clădirilor tradiționale, motivele (obiective și/sau emoționale) care îi determină sau i-au determinat să ia anumite decizii pe parcursul timpului.

Informațiile conținute în înregistrările audio sau în fotografiile trebuie să fie relevante pentru atingerea obiectivului cercetării. Din acest motiv, trebuie avute în vedere anumite criterii de relevanță a informațiilor culese. De exemplu, este interesant de constatat dacă și în ce măsură datele referitoare la patrimoniul construit sunt determinante pentru conturarea identității culturale locale sau regionale a locuitorilor Bucovinei.

În realizarea interviului se va ține cont de întrebările din ghidul de interviu. Recomandările de mai jos pot fi utile în motivarea persoanelor contactate de a participa la studiu și de a răspunde într-un mod cât mai firesc și sincer la punctele abordate în interviu. Pentru consemnarea unor evenimente sau date sunt utile observația participativă și observația directă în teren.

Dupa cum afirmă Elisabeta Stănciulescu, nu există reguli universal valabile pentru înregistrarea datelor calitative²⁰. Cu toate acestea, aceeași autoare menționează câteva criterii de calitate pentru

²⁰ Elisabeta Stănciulescu, *ibidem*.

realizarea interviurilor și consemnarea datelor. Astfel, este recomandat ca interviurile să conțină date precise despre momentul (data, orele) și obiectul observației (spațiul fizic, spațiul construit, dotări etc.), precum și despre respondenți (gen, vârstă, nivel de educație etc.); să vizeze toate categoriile de date din ghidul orientativ (se vor avea în vedere toate punctele din ghid, chiar dacă ordinea de abordare este, de la caz la caz, diferită); să surprindă date „neașteptate”, relevante pentru tema interviului (neprevăzute în grila inițială); să aibă mereu în vedere scopul cercetării (cercetătorul trebuie permanent să-și pună întrebări precum: „Ce ne ajută să progresăm în cunoașterea obiectelor și fenomenelor studiate?”; „Cum aflăm răspunsuri la diverse întrebări legate de temele de cercetare?”); să aibă un caracter descriptiv (se rețin fapte și producții verbale și se evită termenii evaluativi); să se refere atât la cazuri tipice, cât și la cazuri atipice; să fie detaliat, dar nu trivial (nu înregistrăm detalii care nu ne ajută să progresăm în cunoașterea fenomenului cercetat sau să răspundem la întrebările de cercetare); să conțină observații proprii; să conțină reflecții critice cu privire la posibilele surse de distorsiune; să aibă în vedere anumite sensibilități etice (protejează subiecții, le respectă drepturile, respectă termenii consimțământului).

Interpretările și ipotezele spontane vor fi notate distinct, astfel încât să nu fie confundate cu descrierile. Este bine să reținem că observarea în teren presupune să acordăm atenție și comportamentului persoanei, reacțiilor non-verbale și „interacțiunii” acesteia cu locul.

Ca recomandări practice pentru realizarea interviurilor, menționăm: ascultarea atentă; adresarea unor întrebări de introducere și de destindere a atmosferei; utilizarea de întrebări deschise, care nu cuprind „judecăți” (cum ar fi: „Casele moderne sunt prea mari?”), și a formulărilor de genul: „Ce părere aveți despre..?”; „Cum credeți că...?”; evitarea formulărilor care cuprind două întrebări (de exemplu: „Ce ați făcut anul trecut și când, mai exact, ați hotărât să modificați casa?”); asigurarea că punctele din ghidul de întrebări sunt acoperite în interviuri, chiar dacă discuția a urmat un alt curs sau o altă ordine.

Considerații privind structurarea și interpretarea ulterioară a datelor

Informațiile conținute în interviuri nu sunt în ordine cronologică sau logică și nici ierarhizate în funcție de relevanța epistemologică. Prin urmare, trebuie structurate. Acest lucru se face în etapa de prelucrare a informațiilor acumulate pe teren.

Interviul și observația nu urmăresc aflarea „adevărului absolut”, ci a percepțiilor subiective ale interviuatului. Cercetătorul trebuie să se străduiască să neutralizeze propria emotivitate și subiectivitate, iar dacă (într-o anumită situație) nu reușește, este bine să roage un colaborator să intervieveze subiectul. Interesant este nu numai ce gândește și ce spune subiectul, ci de ce gândește cum gândește și de ce spune ceea ce spune.

Alegerea limbajului utilizat la interviuri este importantă. Cercetătorul nu trebuie să pună „întrebări academice” și nici să folosească „tehnocete”, menite a semnaliza interviuatului propriu nivel de cultură sau propriile convingeri, ci să-l încurajeze pe interviuat să spună ceea ce crede.

Cercetătorul care culege date în teren nu trebuie să acționeze ca „misionar” sau „factor civilizator”. El trebuie să câștige încrederea și să determine deschiderea persoanei pe care o intervievează. Adevărata valoare a studiului nu constă în a demonstra interviuatului că este mai învățat decât el, ci în a obține date edificatoare și în a interpreta adecvat datele culese, pentru ca apoi să poată elabora paradigme viabile pentru domeniul proiectului.

Transcrierea informațiilor și interpretarea datelor

Recomandările lui Emerson²¹ privind luarea notițelor în cercetările etnografice sunt, în general, valabile și pentru interviurile calitative, pentru observația în teren sau pentru observația participativă, arată că nu există un document cu câmpuri prestabilite pentru consemnarea notițelor;

²¹ Robert M. Emerson, Rachel I. Fretz, Linda L. Shaw, *Writing Ethnographic Fieldnotes*, second edition, Chicago, 2011.

transcrierea se realizează liber. Este recomandat ca notițele să fie prelucrate imediat după finalizarea interviurilor (se iau notițe în timpul interviului, iar ulterior, dacă este posibil – în decurs de 24 de ore, notițele se completează și se prelucrează).

Notițele nu trebuie să permită doar o transcriere pasivă a faptelor, ci și o descriere a ceea ce s-a întâmplat, o consemnare a semnificațiilor și a sensurilor gesturilor sau cuvintelor folosite. Notițele antropologice sunt apreciable dacă permit „retrăirea” experienței din teren. Conform aceluiași autor, este util să se consemneze și: impresiile inițiale ale cercetătorilor; contextul, participanții, mediul, ora, spațiul; evenimente cheie, incidente, conflicte; detalii concrete și semnale percepute pe parcursul acțiunii și a discuțiilor: cuvinte, gesturi, expresii faciale, în special acelea care pot fi uitate cu ușurință; emoțiile oamenilor, precum și cele ale cercetătorului; acțiuni, evenimente/incidente și interacțiuni importante pentru studiu; semnificații pe care oamenii le atribuie faptelor relatate și modul în care sunt invocate evenimentele etc.

Relevantă este și analiza discursului respondenților: cum se raportează la casă, la tradiția de locuire, ce convingeri au, ce cred, ce spun direct și univoc din ceea ce cred, ce ascund, ce mesaje duplicitate pot fi intuite. Și anumite aspecte psihologice pot fi relevante (când sau de ce interlocutorul este mândru și când se rușinează că stă într-o casă tradițională/veche?)

Bibliografie

1. Avgerinou Kolonias, Sofia, „Multicultural Cities in the Modern Globalized World. A Multicultural Approach on Heritage for Sustainable Development”, în „Urban Heritage and Sustainability”, ICOMOS – CIVVIH Scientific Symposium, 2016.
2. Deacu, Florin (coord.), *Ghid de arhitectură pentru încadrarea în specificul local din mediul rural. Bucovina de Sud*, 2017.
3. Mihăilescu, Vintilă, „From Cow to Cradle. Mutations and Meanings of Rural Household in Post-Socialism”, în „International Review of Social Research”, nr. 1(2), pp. 35–63, 2011; <https://doi.org/DOI:10.1515/irsr-2011-0010>.
4. Moisa, Daniela, „Amener l’ailleurs chez soi: Pratiques architecturales domestiques au Pays d’Oas”, în „Ethnologies”, nr. 31 (1), 2012, pp. 77–109.
5. Muchielli, Alex, *Dicționar al metodelor calitative în științele umane și sociale*, București, Editura Polirom, 2002.
6. Tue, Amelia, Toderăș, Cristina, „Cajvana: A House «Via Mobile Home» for the Three-Times-A-Year Reunited Family”, în „Societatea Reală”, vol. 4, 2012, pp. 33–54, SNSPA.
7. Pallinkas, L. A., Horwitz S.M., Green, C.A., Wisdom, J. P., Duan N., Hoagwood, K. „Purposeful sampling for qualitative data collection and analysis in mixed method implementation research”, în „Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research”, 2015, nr. 42 (5), pp. 533–544.
8. Scârnci, Florentina; *Îndrumar de Cercetare Calitativă în Științele Socio-Umane*, Brașov, Editura Universității Transilvania, 2006.
9. Stănculescu, E., *Metode calitative*, 2006 (suport de curs); www.elisabeta.stanciulescu.ro.
10. Șerbescu, Andrei, „Rural and Vernacular Recent Space: On Degeneration and Regeneration of Built Landscape”, în „Societatea Reală”, vol. 4, nr. 1, 2012, pp. 4–17.
11. Vaida, E., Raicu, D., Birthler, K., Vaida V., *Ghid de arhitectură pentru încadrarea în specificul local din mediul rural. Zona cu influență săsească Sudul Transilvaniei*, 2012.
12. Ministerul Culturii, *Tezele prealabile ale codului patrimoniului cultural*.
13. „Monitorul Oficial”, L. nr. 451/2002, Legea pentru ratificarea Convenției europene a peisajului, adoptată la Florența în 20 octombrie 2000; http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htm_act_text?id=37056.

SPRE O INDEPENDENȚĂ ECONOMICĂ LEGEA VAMALĂ DIN MAI 1874

IOAN-GABRIEL CHIRAȘ

Biblioteca Centrală Universitară, Iași
E-mail: gaby.chiras@gmail.com

Towards an Economic Independence. The Customs Law of 1874

(Abstract)*

The government of Lascăr Catargiu (1871–1876) remained in Romanian historiography as the first government to carry out its mandate to the end. The five years of government also meant a significant legislative program. The essence of the conservative vision of that time can be best captured by the projects that are being discussed and adopted during this period. Of these, this time we focused on the Customs Law of 1874. Its adoption by Parliament best describes the positioning of political groups in the two economic currents of the period: protectionism and free trade. Moreover, the new law also represents the pragmatism of the conservatives to increase the state's revenues and to “force” again the “hand” of the European Powers to recognize the sovereignty of the Romanian state by concluding trade agreements directly with it.

Keywords: Customs Law 1874, Lascăr Catargiu Government, conservatives between 1871–1876, protectionism, free trade, trade convention, conservative economic vision.

(Rezumat)

Guvernul lui Lascăr Catargiu (1871–1876) a rămas în istoriografia românească ca primul guvern care și-a îndeplinit mandatul până la capăt. Cei cinci ani de guvernare au însemnat și un program legislativ semnificativ. Esența viziunii conservatoare din acea perioadă poate fi cel mai bine surprinsă de proiectele discutate și adoptate în această perioadă. Dintre acestea, de data aceasta ne-am concentrat pe Legea vamală din 1874. Adoptarea sa de către Parlament descrie cel mai bine poziționarea grupurilor politice în cele două curente economice ale perioadei: protecționismul și liberul schimb. Mai mult, noua lege reprezintă și pragmatismul conservatorilor de a crește veniturile statului

* Traducere: Ioan-Gabriel Chiraș.

și de „a forța” din nou „mâna” Puterilor Europene să recunoască suveranitatea statului român, prin încheierea directă de acorduri comerciale cu acesta.

Cuvinte-cheie: Legea vamală din 1874, Guvernul Lascăr Cătargiu, conservatorii în 1871–1876, protecționismul, liberul schimb, convenția comercială, viziune economică conservatoare.

Numit la guvernare în martie 1871, cabinetul Lascăr Catargiu își asumase încă de la început o misiune dificilă. Așa-numitul program politic presupunea mai multe direcții ce trebuiau acoperite. Corelate ideii de ordine și stabilitate a tronului, guvernul conservator inițiasă o serie de acțiuni pe plan intern și extern, menite a uza din plin de contextul european și neînțelegerile dintre puterile garante. Legea vamală, subiectul articolului de față, are în vedere câteva chestiuni de viziune conservatoare, atât în privința dimensiunii interne ce trebuia imprimată politicii românești, cât și a relațiilor externe, într-un sens mai general, deosebit de importante la acel moment.

Pentru guvernul conservator, primii ani de guvernare fuseseră dificili. Ideea de stabilitate și ordine, pe care cabinetul a trebuit să o ofere puterilor garante pentru a preîntâmpina complicații ale statutului juridic al României, a constituit baza programului politic conservator în primele luni ale guvernării. Chestiuni punctuale, precum rezolvarea treptată a persistentei „afaceri Strousberg”, au fost, de asemenea, obiective importante. Cu toate acestea, guvernul conservator rupsesă „tradiția” cabinetelor instabile, a căror durată nu depășea câteva luni, înfăptuind o întregă operă legislativă, o parte din aceasta făcând și subiectul acestei expuneri. Sub aspect legislativ, dezbaterile și proiectele de legi ne-au permis să urmărim întocmai modul în care grupările politice au înțeles să ofere o argumentație coerentă propriei viziuni, care trebuia să urmărească procesul de modernizare. În ceea ce privea politica externă, cunoscuți pentru prudența la care recurgeau de fiecare dată în relațiile cu statele europene, conservatorii aveau să nuanteze această situație în perioada amintită.

Calitatea celor numiți în posturile de miniștri avea să fie demonstrată rapid prin activitatea susținută în cadrul Parlamentului și prin diferitele acțiuni întreprinse cu scopul impunerii viziunii conservatoare în demersurile politice și administrative. Am ținut să ne referim la aspectul intern și extern, tocmai pentru că ele ne pot ajuta să înțelegem contextul în care legea vamală se impune în rândul cabinetului conservator și prinde tot mai mult contur în rândurile parlamentarilor români. Departele de a fi o simplă lege de reglementare a unor neajunsuri mai vechi, scopul legii vamale dovedise intenția conservatorilor de a fideliza state precum Austro-Ungaria în jurul consolidării unor relații comerciale desprinse de legătura existentă între statul român și Imperiul Otoman. Angajat în susținerea clară a dobândirii independenței, guvernul conservator, prin miniștrii săi de externe, Gheorghe Costaforu și, apoi, Vasile Boerescu, inițiasă încă din 1871 o politică externă îndreptată în această direcție. Girat de principele Carol I, demersul celor doi oameni politici căpăta și mai multă forță prin acțiunea lor concertată.

Încă din 1873, când România participase la Expoziția Universală de la Viena, guvernul român inițiasse o serie de acțiuni menite a demonstra statelor europene și mai ales Porții, că România se bucura de un real statut de stat suveran, evident, încă nerecunoscut în totalitate de către puterile garante și puterea suzerană. Pe lângă reprezentarea separată de cea a Imperiului Otoman la expoziție, România sondase terenul cu această ocazie, în eventualitatea unei posibile proclamări a independenței. Din discuțiile purtate la Viena, fără angajarea propriu-zisă a vreunei puteri europene în direcția apărării intereselor statului român, reieșise totuși o idee centrală. Austro-Ungaria era pregătită să încheie o înțelegere directă din punct de vedere comercial. Conteul Andrassy, ministrul de externe al imperiului dualist, era încredințat că joncțiunea căilor ferate dintre România și Austro-Ungaria avea să fie motivul impulsului relațiilor comerciale tot mai importante dintre cele două state¹. Aceeași idee reieșise și la Pesta, unde ministrul Vasile Boerescu primise confirmarea din partea ministrului de comerț Slavy că Ungaria era la fel de interesată de încheierea unui tratat comercial². Ideea nu era nouă. Ea se vehiculase și în 1871, când P. P. Carp transmitea de la Viena posibilitatea încheierii unei convenții comerciale între Austro-Ungaria și România, după ce avusese o discuție³ cu baronul Max von Gagern, șef al departamentului de politică comercială al Ministerului Afacerilor Externe. Avea să mai treacă un timp, până la angajarea propriu-zisă în direcția unor negocieri reale asupra prevederilor unei convenții. Guvernul conservator, nerăbdător să ofere o cristalizare a dorințelor sale, hotărâse să profite de context și să forțeze încă o dată „mâna” puterilor garante cu o lege vamală care, odată adoptată, avea să pună în dificultate statele europene, motivând o reconfigurare a raporturilor comerciale.

Scopul unei noi legi vamale avea însă și o altă miză la fel sau chiar mai importantă decât obiectivele de politică externă. Până spre 1866, România nu avea o politică vamală coerentă, ea fiind subordonată intereselor Imperiului Otoman de a-și spori veniturile prin ridicarea tarifelor vamale, în dauna realităților existente. Regulamentul vămile din 1859 făcuse un pas înainte în ideea unificării vamale și a obținerii unor surse financiare importante prin exploatarea vămile în regie proprie. Însă, abia după alegerea principelui Carol, Parlamentul a votat pe repede înainte o lege de reglementare a tarifului vamal, în august 1866, care prevedea, printre altele, un tarif vamal de import de 7,5% *ad valorem*. Pentru o parte a mărfurilor tranzitate către Imperiul Otoman, taxele se plăteau la birourile administrate direct de către turci, la fel cum scutirea de vamă a produselor de până atunci încă se menținea⁴. Se impunea, așadar, o nouă reglementare în acest domeniu, într-o perioadă în care lucrurile difereau

¹ *Memoriile regelui Carol I al României. De un martor ocular*, vol. II, ediție și prefață de Stelian Neagoe, București, Editura Scripta, 1993, p. 275.

² *Ibidem*, p. 283.

³ Constantin Băicoianu, *Politica noastră vamală și comercială de la Regulamentul Organic și până în prezent*, vol. I/1–2, București, 1904, p. 94.

⁴ Iosif Marin Balog, Anișoara Balog, „Relațiile economice româno-germane și mecanismele lor de articulare între anii 1866–1890”, în „Revista Bistriței”, nr. XII, 2008, p. 324.

cu mult. Veniturile provenite din acest domeniu erau firave, în ciuda tranzitului de mărfuri și bunuri ce se desfășura în porturile românești, astfel că între decidenții politici s-a impus tot mai mult ideea unei acțiuni concrete în acest sens. În ciuda celor care vedeau legea vamală aproape în întregime doar ca o acțiune menită să constrângă statele europene pentru a încheia convenții comerciale cu statul român, intenția conservatorilor dovedea ceva mai mult de atât. Pe de altă parte, o activitate economică desprinsă de cadrul impus de către Imperiul Otoman era de dorit, mai ales în condițiile în care acesta privase până atunci statul român de o reglementare reală cu scopul încurajării comerțului ca sector important al economiei⁵.

Mai mult decât atât, atunci când avem în vedere situația financiară a României la 1874 trebuie să ne gândim, în primul rând, la dificultățile pe care le avea statul din cauza interminabilei chestiuni Strousberg. Răscumpărarea parțială a căilor ferate a presupus mari eforturi financiare, ocazie cu care s-au votat, în anii anteriori, mai multe legi prin care guvernul intenționa să sporească veniturile statului. Ne referim aici la monopolul tutunului, instituit printr-o lege votată în 6 februarie 1872, taxa de timbru și înregistrare, 1/13 martie 1872; taxa de licență asupra comercianților de băuturi spirtoase, 28 martie/9 aprilie 1873. Acest aspect este important, pentru că ne explică și rațiunea conservatorilor români de a se baza pe o sursă importantă de venit. Cum de la an la an chestiunea bugetului fusese o problemă spinoasă în cadrul dezbaterilor parlamentare, nici ultimele dezbateri nu au constituit o excepție, finanțele statului fiind puse la grea încercare. Fără o industrie care să conteze, oamenii politici conservatori erau conștienți de necesitatea de a se baza pe banii proveniți din taxele vamale. Era, așadar, o soluție acceptată de către conservatori, transpusă într-un proiect de lege ce a fost supus unor firave dezbateri în Parlament.

Cu toate acestea, discuția este departe de a fi încheiată astăzi, când vorbim despre natura acțiunilor economice întreprinse de către conservatori. Avem în vedere, în primul rând, discuția continuă dintre cele două mari curente, liberul schimb și protecționismul. Cele două au alternat în istoria economică a Europei pe tot parcursul secolului al XIX-lea⁶, în funcție de momentele de consolidare și de criză ale economiilor statelor. Pentru România, recursul la una dintre cele două practici economice a necesitat o discuție mai largă asupra capacității statului român de a concura pe piețele europene. Conservatorii, adepți ai liberului schimb, intrau în contradicție cu liberalii, care motivau măsuri protecționiste în economie, cu scopul de a permite industriei românești să se dezvolte. În viziunea liberalilor, fără măsuri care să limiteze accesul anumitor produse pe piața românească și încurajarea unor sectoare importante ale economiei, industria era obligată la subzistență. De cealaltă parte, prin liberul schimb, conservatorii credeau că astfel reușeau să mențină interesul pentru produsele românești, mai ales în privința exportului de cereale, și să facă din acesta principala sursă de venit. De altfel,

⁵ Constantin Băicoianu, *op. cit.*, p. 88.

⁶ Karl Gunnar Persson, *An economic history of Europe. Knowledge, institutions and growth, 600 to the present*, Cambridge University Press, 2010, p. 160.

dezbateră asupra unei măsuri sau alteia nu era specifică doar incertitudinilor care planau asupra economiei românești. Liberul schimb și protecționismul au fost utilizate la fel de intens și în statele europene, ca mod de a se obține cele mai bune câștiguri de pe urma adoptării uneia sau alteia, la fel cum partidele politice europene își asumau în totalitate sau parțial o direcție.

În Europa anului 1874, majoritatea statelor europene se orientau către liberalismul economic. Măsurile nu erau noi, un prim pas al minimizării taxelor în state precum Anglia au avut loc încă din 1846, prin abrogarea legii porumbului, care marca astfel drumul unei deschideri economice. Până spre 1870, comerțul liber (free trade) a devenit o realitate în acest stat⁷. Germania a procedat într-o manieră asemănătoare, ridicarea tarifului vămilor interne și apoi abolirea taxei pe fier constituind un angajament clar în direcția liberalismului economic. Treptat, Franța, Olanda și Belgia au aderat la o reducere a tarifelor, până spre 1880, Elveția, Italia și Austro-Ungaria fiind ultimele din această listă⁸. Perioada 1850–1875 a fost, așadar, prima eră a liberului schimb din Europa⁹. Existau însă și state pentru care măsurile protecționiste reprezentau, pentru moment, cea mai bună variantă economică. Spania și Portugalia, cele două state din peninsula Iberică, mențineau în această perioadă cele mai ridicate tarife¹⁰. Chiar dacă erau promotoare ale liberului schimb, au fost destule voci care s-au ridicat împotriva chiar în statele amintite, susținând un protecționism moderat. Argumentul era același ca al liberalilor români. Pentru un stat fără o industrie consolidată, protecționismul era cea mai bună soluție pentru a se încuraja acele sectoare necesare unei economii puternice.

Există însă un aspect mai puțin discutat în istoriografia noastră, atunci când ne referim la posibile teorii și practici economice. Pentru perioada modernă a României sau cel puțin pentru a doua jumătate a secolului al XIX-lea, statului român i-a lipsit un teoretician care să pună bazele unei adevărate școli economice de gândire. Ion Ghica a fost unul dintre cei care au încercat să traseze câteva direcții de gândire economică, însă o analiză mai specifică situației de la 1871–1876 a lipsit. Ion Strat, economist și diplomat, a ținut mai multe cursuri de economie la Universitatea din București¹¹. De orientare conservatoare și un adept înfocat al liberului schimb, Ion Strat a împrumutat întreaga sa gândire de la teoreticienii străini, o aplicare a gândirii economice specifice spațiului românesc lipsind. Chiar dacă împărtășeau viziunile gânditorilor economiști europeni, oamenii politici români erau interesați să ofere o aplicare palpabilă teoriilor. Conservatorii, mai ales „erau preocupați de integrarea României în fluxul comercial al Europei Centrale și, în plus, de transformare a ei într-o zonă de tranzit a schimburilor

⁷ Carlton H. J. Hayes, *A generation of materialism 1871–1900*, Harper and Row Publishers, New York, Evanston and London, 1941, p. 75.

⁸ *Ibidem*, p. 76.

⁹ Karl Gunnar Persson, *op. cit.*, p. 162.

¹⁰ Carlton H. J. Hayes, *op. cit.*, p. 76.

¹¹ *Miniștri de Finanțe. Ion Strat*; [https://www.mfinante.gov.ro/static/10/Mfp/ Albumministri_definante_18592019.pdf](https://www.mfinante.gov.ro/static/10/Mfp/Albumministri_definante_18592019.pdf).

și legăturilor dintre Orient și Occident”¹². Cum am putut observa, contextul internațional nu era favorabil încheierii unor acorduri între România și statele europene, mai ales pe fondul încordării relațiilor cu Imperiul Otoman. Acesta din urmă profita de fiecare ocazie să arate principelui Carol I și guvernului român că ne era putere suzerană, ceea ce a obligat decidenții români să „forțeze nota” și să ofere un imbold pornind de la cadrul intern.

Un prim pas către deschiderea economică proiectată de conservatori fusese realizat în mai 1874, respectiv legea referitoare la joncțiunea căilor ferate române cu Austro-Ungaria. Odată făcut acest pas, retorica oamenilor politici conservatori se baza pe ideea că deschiderea către Austro-Ungaria ar fi deschis și calea către „tranzitul pentru comerțul dintre Occident și Orient”¹³. Privite de cealaltă parte a baricadei, mai exact din zona liberalilor-radicali, joncțiunea producea efecte dezastruoase pentru industria românească, produsele austro-ungare având cale liberă în România. Poate că nu întâmplător, în aproape aceleași zile de mai au fost supuse dezbaterilor, chestiunea referitoare la joncțiunea căilor ferate cu Austro-Ungaria și legea vamală. Esența acțiunilor executivului român poate părea simplă. Având toate atuările coordonării unei politici comerciale desprinse de otomani, lipsa doar cadrul în care se puteau purta aceste discuții. O lege care să repună în discuție dreptul statului român de a trata de la egal la egal cu celelalte puteri europene reprezenta o tactică ce avea să se bucure de succes. Dificultatea era cu atât mai mare pentru puterile garante, cu cât chestiunea privea mai degrabă politica internă, aspect unde conservatorii români aveau o mai mare libertate de acțiune.

Încredințați de importanța demersului lor, conservatorii adoptă legea vamală în 23 mai în cadrul Camerei Deputaților, iar în 29 mai în Senat, promulgarea ei având loc la 5 iunie¹⁴. În ședința Camerei din 20 mai, Gr. Ventura, în calitate de raportor, aducea în atenția deputaților proiectul de lege și importanța lui. Se sublinia că, prin noua lege se încheia o perioadă dificilă pentru statul român, timp în care o ramură importantă privitoare la veniturile țării fusese neglijată. Dezvoltării rapide a fluxului comercial ce se petrecea în vămile românești trebuia să îi corespundă o lege pe măsură. Necesitatea reformării sistemului vamal cuprindea câteva motivații clare, pe de o parte sistemul învechit de tarifare al mărfurilor *ad valorem*, care, de nenumărate ori, a condus la abuzuri și la lipsa unui control exact, iar pe de altă parte menținerea „porturilor france”, a căror utilitate, în 1874, nu se justifica¹⁵. Se propunea, în schimb, o tarifare pe greutate, măsură și număr, măsuri adoptate încă de mult timp în statele moderne. În cazuri excepționale se putea recurge și la tarifarea *ad valorem*. Așadar, tarifarea impusă prin noua lege avea să pună o piedică în calea abuzurilor, a tarifărilor arbitrare, și avea să reprezinte un control mai eficient.

¹² Apostol Stan, *Independența României. Detașarea de piața otomană și rețasarea de Europa (1774–1875)*, București, Editura Albatros, 1998, p. 196.

¹³ *Ibidem*, p. 197.

¹⁴ „Monitorul Oficial”, sâmbătă, 15/27 iunie 1874, p. 1.

¹⁵ „Monitorul Oficial”, 2/14 iunie 1874, p. 5.

În privința desființării porturilor france, motivația era una serioasă. Instituit în 1837, ca port franc, de către Mihail Sturdza, Galați trebuia să fie un punct de interes comercial al Moldovei. Alături de Galați, Brăila, oraș valah, începuse a se bucura de același statut printr-un decret semnat de Al. Ghica cu un an mai devreme. Abia mult mai târziu, printr-o lege din 3/15 mai 1872, și orașul-port Ismail a dobândit această calitate. Porturile france reprezentaseră atunci o măsură necesară pentru „crearea unor condiții speciale, care să le ridice substanțial contribuția în ansamblul schimburilor țării cu străinătatea”¹⁶, într-o perioadă în care exporturile crescuseră simțitor. Regimul de port franc avea să fie înlocuit prin înființarea de antrepozite. „Nu numai avantajele localităților nu sunt în proporție cu pagubele suferite de stat, dar și prejudiciul neînsemnat, care ar putea rezulta pentru localități din desființarea porturilor france, se compensează și chiar se întrece prin beneficiul ce va produce stabilirea antrepozitelor”¹⁷. În aceeași înșiruire de argumente, Gr. Ventura afirma că un alt motiv pentru abolirea porturilor france se baza pe necesitatea de a se susține mijloacele de transport românești, fiind vorba, evident, de căile ferate române. Scutirea de vamă a mărfurilor importate pe apă și taxarea celor venite pe uscat crează un precedent, prin care același produs putea să aibă prețuri diferite, comerțul fiind automat orientat către mijloacele străine de transport, în dauna celui autohton. Închizând o primă parte a expunerii sale, Gr. Ventura era încredințat că aceste modificări aveau să acționeze eficient în privința sporirii veniturilor statului și a rezolvării unor serii întregi de procese între statul român și comercianți, marcate în anii de până atunci de numeroase abuzuri și tarifări arbitrare¹⁸.

Încă din aceste rânduri se face cunoscut faptul că legea este una ce se inspiră din doctrina liberalismului economic, nu însă fără a face un pas în direcția protejării industriei naționale, un protecționism moderat în acest sector fiind de dorit. Scutirea de vamă a materiilor prime, întărirea controlului asupra administrației și o mai bună pază a hotarelor în combaterea contrabandei erau modalități prin care se obțineau noi venituri.

După votarea proiectului de lege, la discutarea articolelor s-a trecut rapid, fără a se stăruie asupra unor chestiuni de substanță, ci mai degrabă de nuanță. Intervenind la discutarea articolului 2 al legii, Dumitru Văsescu cerea să se precizeze într-un mod clar faptul că tarifele vamale puteau fi modificate și de către Cameră, nu numai prin convenții cu puterile străine. Petre Mavrogheni explicase această formulare prin lipsa unui tarif fix, stabilit inițial la 8% dar care ar fi fost arbitrar. În discuție a intervenit și Nicolae Ionescu, care, printr-un amendament, a propus ca o nouă formulare să clarifice aspectele referitoare la convenții și modul de tarifare: „dreptul de vamă să se fixeze prin tarife generale, și convențiunile ce se vor încheia cu statele vecine vor

¹⁶ Constantin Bușe, *Comerțul exterior prin Galați sub regimul de port franc (1837–1883)*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1976, p. 28.

¹⁷ „Monitorul Oficial”, 2/14 iunie 1874, p. 5.

¹⁸ *Ibidem*.

forma obiectul unor convențiuni speciale”¹⁹. Articolul a fost adoptat în cele din urmă în varianta propusă de Nicolae Ionescu. Fără alte discuții, restul titlului I a fost votat. În schimb, de aici înainte s-a dat citire titlurilor întregi, iar acolo unde se găseau motive de intervenție, ele făceau obiectul dezbaterii.

Printre cei care au intervenit la discutarea titlului II s-a numărat și Al. I. Lahovary, care a propus la articolul 52 un amendament care fixa concret pedepsele pentru agenții de vămi. Astfel, în loc de maximumul închisorii corecționale ce se dădea agenților de vămi care ar fi favorizat fraudă în „cuprinsul birourilor lor”, consecința acțiunilor era definită prin închisoarea corecțională de la 1 până la 3 ani. Pe lângă Lahovary, a intervenit și G. Manu, care a propus mai multe modificări referitoare la retribuțiile agenților vamali și calitatea celor care se ocupau cu paza vămilor. Fără să aducă modificări substanțiale proiectului, amendamentele lui Lahovary și Manu au fost adoptate. O intervenție semnificativă a avut același G. Manu pe marginea articolului 136. Deputatul era de părere că nu toate mărfurile în tranzit puteau fi scutite de taxă. Unele state aveau introdusă această taxă, ba mai mult, o asemenea taxare ar fi costat statul român, considerându-se că astfel produsele străine ar fi ajuns să facă o concurență foarte mare celor autohtone. Deputatul cerea, în schimb, să se admită formularea prin care, pentru acele mărfuri de tranzit, să fie stabilită o taxă specială atunci când va avea loc discuția despre tarifele generale. Adunarea a primit amendamentul, iar odată cu acesta a fost votat întreg capitolul²⁰. Într-o altă intervenție, G. Manu aducea în discuție articolul referitor la lefurile personalului vămilor. El era de părere că prin mărirea lefurilor s-ar fi produs o datorie de aproximativ 450 000 lei în bugetul statului, ori bugetul pe 1875 fusese votat deja cu un deficit de 10 milioane de lei, sumă împovărătoare pentru statul român. Un oarecare punct de vedere apropiat de cel al lui Manu avusese și președintele de ședință, G. Brătianu, convins de necesitatea de a păstra lefurile ca până atunci. Motivația inițiatorilor legii se sprijinea pe ideea că un funcționar mai bine plătit era mai eficient decât unul care era obligat, prin salariul mic ce îl primea, la tot felul de servicii și fraude²¹. Fără a se stăruie foarte mult asupra discuțiilor, amendamentul a fost în cele din urmă respins.

Dacă în Camera Deputaților proiectul de lege a fost prea puțin discutat, după părerea multora dintre oamenii politici, la fel s-a întâmplat și în cadrul discuțiilor din Senat. Demetriu Florescu / raportorul legii în cadrul Senatului, a făcut expunerea de motive, iar din primele intervenții s-au putut întrevedea diferențele de opinie între conservatori. Senatorul Deșliu a propus ca exploatarea vămilor să fie dată în arendă. O asemenea măsură fusese combătută de cei mai mulți dintre senatori, care considerau ideea ridicolă. Aici trebuia avut în vedere mai ales intenția de a se încheia convenții comerciale cu statele străine²², iar darea vămilor

¹⁹ „Monitorul Oficial”, 6/18 iunie 1874, p. 3.

²⁰ *Ibidem*, p. 4.

²¹ *Ibidem*, p. 5.

²² *Ibidem*, 2/14 iunie 1874, p. 1.

în întreprindere ar fi creat un precedent periculos. Același Deșliu intervenise, apoi, împotriva anulării regimului de porto-franco și înlocuirea cu antrepozite. El motiva menținerea regimului de porto-franco, cel puțin în cazul Galațiului, primul port al României, căruia trebuia să i se acorde o importanță deosebită. Amendamentul nu a fost acceptat dintr-un motiv simplu: odată cu adoptarea constituției, toate privilegiile fuseseră eliminate. De altfel, intenția statului român era aceea ca, în viitor, să se poată înființa alte porturi, iar menținerea statutului de porto-franco, chiar și pentru Galați, le dezavantaja pe celelalte, antrepozitele fiind soluția echitabilă²³. Dincolo de aceste intervenții, nici Senatul nu are, așadar, o dezbateră amplă asupra acestei legi. Lipsa unor dezbateri reale poate fi pusă pe seama monopolului conservator din cele două camere, dar și a acordului tacit între conservatori și liberali în privința prevederilor legii, cei din urmă fiind conștienți de necesitatea unei asemenea reglementări.

Nu în cele din urmă, legea este cu atât mai importantă, cu cât prevederile sale sunt extrem de clare în privința modului în care se reglementau toate neajunsurile de până atunci și mai ales a anulării privilegiilor de care beneficiaseră statele europene. Mai concret, cele 11 capitole care constituiau legea de față, evidențiau cu claritate intenția statului român de a demonstra oricărei puteri suzerane sau garante dreptul țării de a trata de pe picior de egalitate acorduri economice. Vechile privilegii erau astfel anulate prin prevederea ca orice bun să fie supus unui tarif general stabilit de un regulament ulterior, pe baza căruia se putea trata cu celelalte state. În același timp, legea vamală punea bazele unui protecționism moderat, măsură apreciată de conservatori ca o adevărată ancorare în realitățile economice ale statului. Cu scopul de a proteja anumite ramuri ale economiei naționale, se avea în vedere scutirea de taxe la export pentru produse precum: sare, tutun, făină, cărți, opere de cartografie și de muzică, vinuri, oțeturi, rachiuri, spirtoase, păcură, petrol brut sau rafinat, produse minerale, mărfuri manufacturate²⁴. Erau scutite de taxe de import și materiile prime destinate încurajării industriei naționale: minerale din care se extrăgea fierul și oțelurile neprelucrate, cărbunii de pământ, mașini cu aburi fixe sau mobile, produse chimice etc.

Desființarea regimurilor de porto-franco și stabilirea de antrepozite aveau să se petreacă până la 1 ianuarie 1878²⁵, însă, în realitate, „abia prin legea din 18 februarie 1883, Ministerul de Finanțe era autorizat să înființeze un serviciu de antrepozite la Brăila, Galați și Constanța, cu începere din același an”, după mai multe amânări în 1878 și 1880²⁶. Nici fixarea unor tarife generale nu s-a produs

²³ *Ibidem*, p 2; Constantin Băicoianu, *op. cit.*, p. 101.

²⁴ Ioan M. Bujoreanu, *Appendice la colecțiunea de legiurile României vechi și noi*, vol. II, București, Noua Typhographia a Laboratorulu Romani, 1875, pp. 167–168.

²⁵ *Ibidem*, p. 197.

²⁶ Constantin Ardeleanu, „Câteva considerații privind desființarea regimului de porto-franco și consecințele sale asupra comerțului exterior prin portul Galați”, în Ștefan Stanciu, Costin Croitoru (ed.), *Perspective asupra istoriei locale în viziunea tinerilor cercetători. Pagini de istorie gălățeană*, vol. I, Galați, 2005, p. 65.

întocmai după proiecția guvernului, astfel că 1 ianuarie 1875, dată la care legea intra în vigoare, găsea statul român fără tarifele generale stabilite. O bună perioadă de vreme s-a aplicat taxa de 7,5 % din valoarea mărfurilor la import și de 1% la export. Tocmai această lipsă a unor tarife generale a motivat rediscutarea și modificarea legii în primele luni ale anului 1875, fiind făcute câteva modificări în direcția permisiunii tranzitului de arme, afară de cele de război, scutirea de taxe pentru mărfurile care tranzitau țara cu scopul de a încuraja căile de transport românești și înființarea de depozite în porturi, atât pentru produsele străine, cât și autohtone. Noua lege modificată avea să intre în vigoare de la 1 iulie 1875²⁷. Cu toate că existau numeroase neajunsuri, noua lege vamală reușea să ofere o modificare simțitoare a situației existente până atunci. Veniturile statutului urmau să crească semnificativ, vămile fiind o soluție concretă la impasul în care se afla România în urma greutăților financiare tot mai apăsătoare.

Pe de altă parte, în plan diplomatic, noua reglementare reprezenta o victorie importantă, cel puțin din optica guvernului, pentru dreptul statului român de a dispune de un atribut important al suveranității, atât de mult vehiculat în cadrul presei oficiale a executivului. Reacțiile nu au întârziat să apară. Conte József Zichy, ministru al Agriculturii, Industriei și Comerțului, într-o depeșă cu instrucțiuni adresată prim-secretarului legației Austro-Ungariei la Constantinopol, preciza modul în care statul român a înțeles să treacă de la susținerea dreptului de a încheia convenții comerciale cu statele străine, la a se angaja concret în această direcție. Era un prim succes înregistrat, mai ales că același conte preciza că Imperiul Austro-Ungar se simțea îndreptățit să trateze cu statul român în virtutea noilor reglementări, fără a discuta chestiuni de natură politică sau a contesta dreptul puterii suzerane asupra României²⁸. De altfel, și contele Zinoviev, consulul general al Rusiei la București, era de părere că guvernul conservator reușea prin această lege vamală să constrângă statele străine prin încheierea unor convenții comerciale. Nu putea să nu observe și indignarea pe care legea a produs-o agenților francezi, nemulțumiți de prevederea care interzicea vinurile a căror valoare era sub 150 de franci hectolitru²⁹. De aici înainte, corespondența diplomatică merge în direcția reglementării situației în care state precum Austro-Ungaria, Rusia sau Germania căutau să încheie convențiile comerciale cu România, fără a atinge drepturile Imperiului Otoman. Prima care va face acest lucru va fi Austro-Ungaria, iar discuțiile pe marginea încheierii convenției comerciale vor constitui un demers separat.

Legea vamală s-a impus printre membrii executivului într-un moment-cheie, în care situația României nu era nicidecum ușoară. Dificultățile financiare cereau măsuri concrete, în timp ce latura ce privea politica externă era angajată de luni bune în direcția unei repuneri în discuție a drepturilor de care se bucura statul român. Dovedind

²⁷ Constantin Băicoianu, *op. cit.*, p. 104.

²⁸ *Independența României. Documente*, vol. II, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1977, p. 70.

²⁹ *Ibidem*, p. 73.

mult tact în aducerea unei legi vamale în cadrul camerelor Parlamentului, executivul conservator a căutat să ofere o soluție reală neajunsurilor din buget. În același timp, a reușit încă o dată să readucă în prim plan cauza românească și să pună puterile garante în situația unei reevaluări a relațiilor comerciale existente.

Bibliografie

1. Ardeleanu, Constantin, „Câteva considerații privind desființarea regimului de porto-franco și consecințele sale asupra comerțului exterior prin portul Galați”, în Ștefan Stanciu, Costin Croitoru (ed.), *Perspective asupra istoriei locale în viziunea tinerilor cercetători. Pagini de istorie gălățeană*, vol. I, Galați, 2005.
2. Balog, Iosif Marin, Balog, Anișoara, „Relațiile economice româno-germane și mecanismele lor de articulare între anii 1866–1890”, în „Revista Bistriței”, nr. XII, 2008.
3. Băicoianu, Constantin, *Politica noastră vamală și comercială de la Regulamentul Organic și până în prezent*, vol. I/1–2, București, 1904.
4. Bujoreanu, Ioan M., *Appendice la colecțiunea de legiuirile României vechi și noi*, vol. II, București, Noua Typhographia a Laboratorului Romani, 1875.
5. Bușe, Constantin, *Comerțul exterior prin Galați sub regimul de port franc (1837–1883)*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1976.
6. Hayes, Carlton H. J., *A generation of materialism 1871–1900*, Harper and Row Publishers, New York, Evanston and London, 1941.
7. *Independența României. Documente*, vol. II, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1977.
8. *Miniștri de Finanțe. Ion Strat*; <https://www.mfinante.gov.ro/static/10/Mfp/Albumministrdefinante18592019.pdf>.
9. „Monitorul Oficial”, sâmbătă, 15/27 iunie 1874.
10. Neagoe, Stelian (ed.), *Memoriile regelui Carol I al României. De un martor ocular*, vol. II, ediție și prefață de Stelian Neagoe, București, Editura Scripta, 1993.
11. Persson, Karl Gunnar, *An economic history of Europe. Knowledge, institutions and growth, 600 to the present*, Cambridge University Press, 2010.
12. Stan, Apostol, *Independența României. Detașarea de piața otomană și rețășarea de Europa (1774–1875)*, București, Editura Albatros, 1998.

NOI TENDINȚE ÎN ANALIZA SINCRONICĂ ȘI DIACRONICĂ A MINORITĂȚII GERMANE DIN BUCOVINA

CAROL-ALEXANDRU MOHR

Institutul „Bucovina”, Rădăuți
E-mail: Carl@Mohr.ro

New Trends in the Synchronic and Diachronic Analysis of the German Minority in Bukovina

(Abstract)*

The “Bukowina-Institut” [Bukovina Institute] in Augsburg was founded in 1988, at the initiative of Georg Simnacher, a politician who, at that time, was the president of the Schwaben Regional Council. The purpose of the institute was to research on scientific bases the multiethnic and multicultural space of Bukovina and to create efficient bridges of communication and collaboration with institutions and organizations from historical Bukovina, located on the territory of Romania and Ukraine. There was a close collaboration between the institute and the “Landsmannschaft der Buchenlanddeutschen”, an organization that was founded in 1949 in Munich to represent the social and cultural interests of the Bukovinian Germans in the Federal Republic of Germany. It can therefore be admitted that the institute in Augsburg had both a scientific and a political mission. It must be pointed out, however, that the political mission was fully in line with the fundamental principles and values that formed the basis for the building of the European Union.

In 2003 the institute was integrated into the University of Augsburg and the fundamental directions of activity changed. The researchers newly co-opted in the Bukovina Institute were of the opinion that in the past too much importance was given to the research of the German aspects of the Bukovina’s culture and civilization. Then, it was considered that in the 1990s, due to the affinity and interdependence existing between the institute and the organization “Landsmannschaft der Buchenlanddeutschen”, the historical sources were not critically approached, being capitalized mainly narratives meant to give a meaning and a collective identity to the “Christian Germanophones” from Bukovina. In the present work are highlighted, on the basis of studies regarding the Bukovinian Germans, some new tendencies that manifest themselves in the current German historiography.

Keywords: Bukovinian Germans, Bukovina Institute Augsburg, Danubiana Carpathica, imagined communities, ethnicity.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

(Rezumat)

„Bukowina-Institut” [Institutul Bucovina] din Augsburg a fost înființat în 1988, la inițiativa lui Georg Simnacher, un politician care, la acea dată, era președintele Consiliului Regional Schwaben. Scopul institutului era cercetarea pe baze științifice a spațiului multiethnic și multicultural Bucovina și crearea unor eficiente punți de comunicare și colaborare cu instituții și organizații din Bucovina istorică, situată pe teritoriul României și Ucrainei. Există o strânsă colaborare între institut și „Landsmannschaft der Buchenlanddeutschen”, o organizație care a fost înființată în 1949, la München, pentru a reprezenta interesele sociale și culturale ale germanilor bucovineni din Republica Federală Germania. Așadar, se poate admite că institutul din Augsburg a avut atât o misiune științifică, cât și una politică. Trebuie însă subliniat că misiunea politică era pe deplin conformă cu principiile și valorile fundamentale care au stat la baza edificării Uniunii Europene. În anul 2003 institutul este integrat în Universitatea din Augsburg și direcțiile fundamentale de activitate s-au modificat. Cercetătorii nou cooptați în Institutul Bucovina erau de părere că în trecut s-a dat o prea mare importanță cercetării aspectelor germane ale culturii și civilizației bucovinene. Apoi, s-a considerat că în anii 1990, datorită afinității și interdependenței existente între institut și organizația „Landsmannschaft der Buchenlanddeutschen”, nu s-au abordat critic sursele istorice, fiind valorificate preponderent narațiuni menite a da un sens și o identitate colectivă „germanofonilor creștini” din Bucovina. În prezenta lucrare sunt evidențiate, pe baza unor studii cu privire la germanii bucovineni, câteva noi tendințe care se manifestă în istoriografia germană actuală.

Cuvinte-cheie: Germani Bucoveneni, Institutul „Bucovina” din Augsburg, Danubiana Carpathica, comunități imaginate, etnicitate.

O carte „inovativă”

În anul 2020, a apărut la prestigioasa editură „De Gruyter Oldenbourg”, în seria de anuare „Danubiana Carpathica”, un volum colectiv care conține studii inedite despre „așa-numiții” germani bucovineni¹. Titlul volumului *Bukowina-Deutsche*, în modul în care a fost ortografiat, este insolit. În limba germană, noțiunea „germani bucovineni” se exprimă, în mod uzual, printr-un substantiv compus (alcătuit din determinatul „Deutsche” și determinativul „Bukowina”), scris fără cratimă². În aproape toate textele germane care fac referire la germanii bucovineni găsim formele „Bukowinadeutsche” sau „Buchenlanddeutsche”. Parcă pentru a atrage atenția întregii lumi academice asupra imposibilității existenței unei legături semantice organice între „Bukowina” [Bucovina] și „Deutsche” [germani], editorii volumului au ales să pună cratimă între componentele lexicale ale acestui substantiv compus. Insolit este și subtitlul volumului: *Erfindungen, Erfahrungen und Erzählungen einer (imaginiert) Gemeinschaft seit 1775* [Invenții, experiențe și povestiri ale unei comunități (imaginate), începând cu anul 1775].

¹ În textele din volum, denumirea „germani bucovineni” este foarte des precedată de expresia „așa-numiții”.

² Ținem să precizăm că modul de scriere *Bukowina-Deutsche* nu reprezintă, conform normelor ortografice actuale, o greșeală de ortografie evidentă, ci doar o variantă atipică, care, în opinia noastră, are conotații ideologice.

Pentru a ne lămuri în privința titlului și a subtitlului (dar și pentru a constata dacă, în cazul acestui volum, *nomen est omen*), înainte de a purcede la o lectură și analiză sistematică a cărții, cu creionul în mână, am răsfoit volumul. În studiul introductiv – al cărui autori sunt editorii acestui volum colectiv, Maren Röger și Alexander Weidle – am găsit un indiciu edificator. Editorii se raportează la Benedict Anderson ca la un clasic al cercetării naționalismului, în opinia căruia națiunea este o comunitate imaginată.

Am constatat că, pentru înțelegerea temelor și tezelor esențiale din majoritatea studiilor publicate în volum, concepția lui Anderson trebuie privită ca remă, ca teorie de mare notorietate, aproape unanim acceptată de către elita cercurilor academice. Cunoașterea teoriei lui Anderson este indispensabilă pentru înțelegerea studiilor. Un alt teoretician care a marcat analizele întreprinse de autorii germani este sociologul american Rogers Brubaker.

De asemenea, pentru descoperirea perspectivei din care și a registrului în care a fost editat volumul, mai sunt importante următoarele aspecte: scrierea cursivă a cuvintelor pe care editorii (și/sau autorii) le consideră a avea conotații ideologice. În afară de cel puțin atipicul mod de scriere „Bukowina-Deutsche”, în textele volumului sunt scrise cursiv, în mod consecvent, cuvintele „Umsiedlung” [strămutare], „Flucht” [refugiare], „Vertreibung” [izgonire], „deutscher Osten” [Estul german], „alte Heimat” [vechea patrie]; respectarea cu strictețe a normelor de scriere specifice lingvisticii feministe.

Dat fiind că printre istoriografii români concepția despre națiune a lui Anderson și conceptele lui Brubaker nu se bucură de mare notorietate și, cu atât mai mult, nici de o deosebită apreciere, că lingvistica feminista nu a produs (încă) efecte semnificative în spațiul cultural românofon, iar noțiunile amintite mai sus (percepute de cercetătorii germani ca având conotații ideologice) nu sunt definite univoc și unitar în studiile românești, vom încerca, în cele ce urmează, să explicităm, pe baza acestor elemente terminologice, remele și axiomele pe care autorii studiilor își edifică propriile raționamente.

Comunități imaginate, etnicitate fără grupuri, noțiuni cu conotații ideologice, lingvistică feminista

Politologul american Benedict Anderson (1936–2015), de origine britanico-irlandeză, a dobândit notorietate internațională în special prin teza sa potrivit căreia națiunea ar fi o comunitate imaginată. Cartea sa despre națiune și naționalism *Imagined Communities* [Comunități imaginate], apărută în 1983, a fost tradusă în mai multe limbi și a produs efecte transdisciplinare și interculturale. Titlul ediției în limba germană (pe care noi am consultat-o) nu este o traducere literală a titlului original, ci una adaptată: *Die Erfindung der Nation* [Inventarea națiunii]³. În concepția lui Anderson, națiunea

³ Benedict Anderson, *Die Erfindung der Nation*, Editura Ullstein, Berlin, 1998.

este o comunitate imaginată, deoarece chiar și membrii celei mai mici națiuni nu-i cunosc îndeaproape pe cei mai mulți dintre ceilalți membrii, nu-i vor întâlni și nici măcar nu vor auzi de ei⁴; totuși, în mintea fiecăruia dăinuiește imaginea unei comunități. Prin urmare, conform lui Anderson, toate comunitățile, exceptând micile comunități sătești ale căror membri se cunosc toți între ei, ar fi comunități imaginate. Totuși, Anderson nu susține că națiunea este un concept contrafăcut, rezultat din neadevăr sau din impostură. Expresia „comunități imaginate” s-a răspândit viral în mediul academic, fiind preluată de cercetători din diverse domenii (sociologi, etnologi, politologi, istorici etc.) și a suferit mutații semantice. De exemplu, istoricul israelian Yuval Noah Harari, a cărui lucrare de popularizare a științei, *A Brief History of Humankind* [O scurtă istorie a omenirii], a devenit bestseller internațional, afirmă că regate, imperii și biserici au funcționat timp de milenii ca niște comunități imaginate⁵. Harari consideră că printre cele mai importante tipuri de comunități imaginate se numără națiunile (care sunt comunitățile imaginate ale statelor) și colectivitățile de consumatori (adică grupuri de oameni care nu se cunosc, dar care au obiceiuri și interese de consum comune)⁶.

Am considerat necesar să facem aceste specificații întrucât, după cum am sugerat și mai sus, pentru autorii studiilor publicate în volumul *Bukovina-Deutsche*, „comunități imaginate” este un concept categorial irefutabil – poate chiar un postulat – pe care își edifică propriile raționamente și interpretări. Importante sunt pentru autorii germani și tezele lui Rogers Brubaker exprimate în opusul său *Ethnicity without Groups* [Etnicitate fără grupuri]⁷. Rogers Brubaker a cercetat, din punct de vedere sociologic, diverse aspecte legate de naționalism și etnicitate, ajungând la concluzia că cercetătorii nu ar trebui să încerce să afle ce este o etnie, o rasă, sau o națiune, ci cauzele și modul în care oamenii au ajuns să interpreteze experiențe istorice și sociale, din punct de vedere etnic, rasist sau naționalist. El a creat noțiunea de „ethnopolitical entrepreneur” [antreprenor etnopolitic]⁸ pentru a desemna grupuri de persoane care contribuie activ la crearea unor identități de grup. Maren Röger, la al cărui studiu ne vom referi mai jos, face referință la acest termen atunci când prezintă evoluția politicilor etnice promovate în Bucovina și actanții (persoane și organizații) care au contribuit la crearea conceptului și denumirii de germani bucovineni.

O altă particularitate a textelor din volum, care la prima vedere ni s-a părut bizară, este scrierea cursivă, în cuprinsul tuturor studiilor, a denumirii unor noțiuni. În mod onest, editorii, în cuvântul introductiv, atrag atenția asupra acestui aspect și prezintă următoarea argumentație (sau, poate, motivație?): deoarece tema centrală a lucrărilor din volum este analiza modului în care s-a încercat – chiar și prin uzul unor

⁴ Vezi Benedict Anderson, *op. cit.*, p. 4.

⁵ Vezi Yuval Noah Harari, *A Brief History of Humankind*, Vintage Books, Londra, 2015, p. 405.

⁶ Asemenea comunități ar fi, de exemplu, fanii Madonnei, fanii echipei Manchester United, vegetarienii, ecologiștii etc. Vezi Yuval Noah Harari, *op. cit.*, pp. 406–408.

⁷ Rogers Brubaker, *Ethnicity without Groups*, Cambridge, Harvard University Press, 2004.

⁸ Rogers Brubaker, *op. cit.*, p. 10.

noțiuni – crearea unei identități de grup, anumite substantive și adjective – cum ar fi „Bukowina-Deutsche” sau „buchenlanddeutsch” – au fost scrise cursiv. Tot cursiv au fost scrise denumiri de noțiuni în spatele cărora, în opinia editorilor, se ascund dispute complexe, care, nu de puține ori, erau de natură ideologică. Printre acestea se numără „noțiuni colective”, ca „Umsiedlung”, „Flucht und Vertreibung”, dar și noțiuni cu intensiune ideologică, de exemplu, „deutscher Osten”, „alte Heimat”⁹.

„Umsiedlung” (adică strămutarea) presupune mutarea unui grup numeros de oameni în alt spațiu geografic, ca urmare a unor măsuri stabilite de stat. În perioada regimului național-socialist din Germania, au fost strămutate multe grupuri de etnici germani, printre care, în 1940, și majoritatea populației germane din Bucovina, Basarabia și Dobrogea. În volum, se evidențiază în mai multe locuri că strămutarea nu este o migrare forțată, ci una benevolă. Într-adevăr, strămutarea germanilor nu a fost dispusă prin lege. Trebuie însă specificat că germanii, atât cei din Bucovina, cât și cei din Basarabia și Dobrogea, s-ar fi expus unei situații dificile, dacă nu ar fi consimțit la strămutare¹⁰. Dacă, din punct de vedere juridic, este discutabil a se considera strămutarea ca migrare forțată, altfel stau lucrurile în cazul refugierii și izgonirii. Despre „Flucht” [refugiere] se vorbește atunci când populația sau o parte a populației părăsește regiunea sau țara de baștină din cauza unor pericole sau amenințări existențiale evidente. Prin urmare, este o migrare forțată de împrejurări. „Vertreibung” [izgonire] este o migrație forțată determinată prin constrângere. Considerăm corectă părerea editorilor, potrivit căreia aceste noțiuni au generat dispute ideologice, în special pe teritoriul Germaniei Federale, înainte de unificare. Cu toate acestea, ne explicăm decizia editorilor cu privire la scrierea cu caractere cursive a denumirilor acestor noțiuni prin faptul că regimul național-socialist a lăsat o moștenire grea în vocabularul german. Multe cuvinte care amintesc de epoca respectivă au căpătat o încărcătură semantică negativă. Desigur că cele mai stigmatizate cuvinte sunt cele care aparțin familiei lexicale a cărei cuvânt de bază este „Nation” [națiune]. Percepția uzului acestor cuvinte în discursuri sau texte este determinată de mentalul colectiv care s-a format în societatea germană pe baza experiențelor din trecut¹¹.

Tot prin particularități ale mentalului colectiv se explică diferențele stilistice dintre textele românești și germane în privința unor posibile discriminări de gen. Deși, în prezent, normele încă neunitare impuse de lingvistica feministă sunt aplicate în majoritatea covârșitoare a discursurilor și textelor germane, ținem să facem câteva scurte observații despre acest subiect. Pentru că în mentalul colectiv german

⁹ Maren Röger, Alexander Weidle (ed.), *Bukowina-Deutsche: Erfindungen, Erfahrungen und Erzählungen einer (imaginierte) Gemeinschaft seit 1775*, Berlin – Boston, De Gruyter Oldenbourg, 2020, p. 20.

¹⁰ Prin această afirmație, nu vrem nicidecum să negăm că și oportunismul a fost un factor care a influențat dinamica strămutării. Mulți germani, în special cei tineri, sperau că în Reich vor putea face carieră, sau că, cel puțin, vor avea o viață mai bună.

¹¹ Un fenomen similar s-a produs și în spațiul lingvistic și cultural românesc. Vorbitorii români nu mai folosesc cuvinte precum *tovarăș*, *întreprindere*, *cooperativă*.

discriminarea femininului în limbaj este amendată ca misoginism lingvistic, în comunicarea româno-germană (între interlocutori sau autori și cititori), ignorarea unor cutume produce, nu de puține ori, blocaje. De exemplu, apelativul „doamnă președinte” este încă perceput ca apreciativ în spațiul cultural român, iar în spațiul cultural german actual, ca depreciativ. Lingvistica feministă analizează limbile, limbajele și vorbirea după criteriile doctrinei feministe și după cutume impuse de curente sociale, politice și academice. Scopul acestei discipline este identificarea și anularea factorilor lingvistici care determină discriminarea de gen, în special prin aceea că nu este asigurată o vizibilitate suficientă a femeilor. În spațiul germanofon al Europei (dar nu numai), s-a impus înlocuirea masculinului generic prin dublete masculine și feminine (de exemplu, „Juden und Jüdinnen” [evrei și evreice]) sau prin forme hibride (cum ar fi „BewohnerInnen” [locuitori și locuitoare]).

În cele ce urmează, vom puncta doar câteva aspecte din studiile cuprinse în volum, evitând să facem remarci evaluative asupra corectitudinii raționamentelor și concluziilor autorilor. Prezenta lucrare nu este o recenzie. Scopul nostru este acela de a evidenția alteritatea perspectivelor din care analizează fenomene și realități istorice cercetătorii germani.

Scurte considerații cu privire la studiile publicate în volum

Titlul studiului introductiv este același cu cel al volumului și debutează cu relatarea faptului că, în 21 decembrie 2018, președintele Comitetului Federal al Asociației Germanilor Bucovineni a depus la Judecătoria München cererea de dizolvare a organizației. Dizolvarea organizației, din punct de vedere juridic, a avut loc la sfârșitul anului 2019, eveniment din care autorii trag concluzia că nu mai există germani bucovineni „în formă organizată la nivel supraregional”. Faptul că, totuși, o parte din germanii bucovineni și din urmașii acestora se consideră încă un grup distinct, ar fi rezultatul unui proces îndelungat și ambivalent. În studiile conținute în volum, diverșii autori – cercetători experimentați sau cercetători debutanți – încearcă să identifice fazele în care s-a constituit identitatea colectivă denumită „germani bucovineni” și care au fost principalii actanți ai creării acestui concept.

Titlul volumului conține triada noțională „Erfindungen, Erfahrungen und Erzählungen” [invenții, experiențe și povestiri], pentru a se evidenția faptul că etnonimul nu a avut, de-a lungul timpului, aceeași semnificație, și că reprezintă rezultatul unui proces evolutiv de creare a unei identități.

Editorii consideră adecvată, din punct de vedere științific (sau, poate, doar corectă din punct de vedere politic) denumirea de „germanofoni creștini din Bucovina”¹². Mulți dintre aceștia, ca urmare a unor evenimente istorice și din cauza influenței unor actanți etnopolitici, ar fi ajuns să creadă că aparțin unei comunități imaginate și să se denumească „Bukowina-Deutsche” [germani bucovineni]. De

¹² Maren Röger, Alexander Weidle (ed.), *op. cit.*, p. 13.

asemenea, editorii țin să sublinieze că gradul de coeziune al acestei comunități era mult mai redus decât cel al altor grupuri de etnici germani, iar Bucovina, ca spațiu geografic periferic, a fost și este reprezentată pe așa-numitele „mental maps” [hărți mentale] mult mai estompat decât alte regiuni în care au trăit în trecut etnici germani.

Mariana Hausleitner a publicat în volum un studiu intitulat „Von der Ansiedlung bis zur Umsiedlung: Institutionen und Akteure der Deutschen in der Bukowina” [De la colonizare până la strămutare: instituții și actanți ai germanilor din Bucovina]. Această reputată cercetătoare este și autoarea unei lucrări aproape unanim apreciate de istoricii din vestul Europei¹³: *Românizarea Bucovinei: Implementarea cerințelor naționale ale României Mari 1918–1944*.

Din păcate, această lucrare a fost prea puțin utilizată de istoricii români tocmai din cauza folosirii termenului de românizare în titlu. Părerea noastră, pe care ne-am exprimat-o și în alte lucrări, este că termeni ca românizare, ucrainizare, polonizare etc., chiar dacă exprimă fapte istorice reale, au efecte toxice asupra comunicării științifice în mediul academic internațional.

Autoarea specifică că „după strămutarea din 1940, național-socialiștii i-au considerat pe germanii din Bucovina un grup cu valoare redusă din punct de vedere al rasei, întrucât mulți erau căsătoriți cu negermani. Însă aceștia îi laudau pe cei strămutați¹⁴ din Basarabia, care, după ce au fost colonizați de țarul Rusiei, au trăit în așezări rurale omogene, din punct de vedere etnic”¹⁵. Hausleitner prezintă motivele din cauza cărora, începând cu anul 1897, în rândul nemților bucovineni, s-a manifestat o tendință de izolare etnică. În acest sens, ea evidențiază aspecte cu privire la ce au urmărit fondatorii organizațiilor germane și la modul în care acestea s-au transformat structural după alipirea Bucovinei la România Mare și, mai apoi, după răspândirea ideologiei național-socialiste.

Cercetătoarea ajunge la concluzia că există trei factori principali care au dus la slăbirea coeziunii etnicilor germani, în special după 1930: consecințele crizei economice mondiale, măsurile politice antiminoritare și influența propagandei Germaniei naziste. Hausleitner remarcă, în mod corect, că „totuși cei 94 900 de germani din Bucovina nu au părăsit din proprie inițiativă regiunea în 1940, ci pentru că așa s-a planificat și convenit la Berlin și Moscova”¹⁶. În studiul elocvent al Mariane Hausleitner nu se manifestă noile tendințe istoriografice de care am vorbit mai sus.

Maren Röger își intitulează studiul „Ethnopolitisches Engineering im Zeitalter des Nationalismus: Identitätsstiftung und ihre Grenzen bei den *Bukowina-Deutschen*” [Engineering etnopolitic în epoca naționalismului: crearea identității și limitele acesteia în cazul germanilor bucovineni]. Sintagma „ethnopolitisches engineering” este folosită

¹³ Mariana Hausleitner, *Die Rumänisierung der Bukowina: Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918–1944*, München, Editura Oldenbourg, 2001.

¹⁴ Strămutați și strămutate. Din considerente de coeziune a textului, utilizăm în traducerea românească masculinul generic, deși autorii folosesc, în mod consecvent, forme hibride de genuri.

¹⁵ Maren Röger, Alexander Weidle (ed.), *op. cit.*, p. 21.

¹⁶ *Ibidem*, p. 37.

de Maren Röger pentru a desemna politicile identitare. Autoarea amintește că „imigrarea grupurilor germanofone în Bucovina, începând cu secolul XVIII, nu a determinat, în vremurile respective, apariția denumirii de «germani bucovineni» [...], nici ca endonim, nici ca exonim. Acești imigranți au devenit ulterior, sau au fost făcuți, prin acțiunea unor «întreprinzători etnopolitici», germani bucovineni”¹⁷. La crearea acestei identități de grup a contribuit politica de românizare practică de statul român după 1918 și propaganda național-socialistă de după 1933. Însă, determinantă a fost, în concepția lui Röger, strămutarea „creștinilor germanofoni”. În toamna anului 1940, au fost strămutați aproape 100 000 de oameni din Bucovina. Dintre aceștia, circa 60 000 au ajuns, după război, în Germania de Vest. Substantivul compus „Buchenlanddeutsche” a început să fie folosit ca etnonim după 1950, din considerente care țin de imagine. Se urmărea recunoașterea publică a „germanofonilor creștini din Bucovina” ca grup izgonit, forțat să emigreze. Acest obiectiv ar fi fost atins prin demersuri inițiate de actanți politici, printre care se numărau și multe persoane cu un trecut pătat de colaborarea cu regimul național-socialist.

Maren Röger se remarcă prin ipoteze și demersuri cognitive inedite, care ar trebui să dea de gândit istoricilor care au preluat și au continuat diverse tradiții sau tendințe istoriografice din trecut. Pentru a înțelege impulsurile pe care autoarea studiului dorește să le imprime cercetării istoriei, culturii și civilizației bucovinene, trebuie sesizate postulatele pe care își edifică raționamentele. Pentru Maren Röger conceptul de „națiune” este ceva prin excelență nuizibil, care dăunează deopotrivă vieții social culturale, cât și cercetării științifice. De asemenea, orice concept derivat semantic sau formal din națiune (rezultat prin extinderea sau contractarea sferei sau conținutului acestuia) este toxic. Orice filiație, legătură formală sau conjuncturală cu vreun fapt umbrat de universal stigmatizatul trecut național-socialist nu poate fi tolerată.

„Das deutsche Nationalhaus in Czernowitz als Kultur-, Bildungs- und Unterhaltungsort” [Casa Germană din Cernăuți ca locație culturală, de formare și divertisment] este titlul studiului publicat de Petro Rychlo. Casa Germană din Cernăuți a fost o locație în care se organizau evenimente la care participau nu doar etnicii germani din Bucovina. Abia în 1933, în grupul etnicilor germani au început să se manifeste tendințe naționaliste, iar „evreii cernăuțeni erau indignați atunci când tinerii germani se salutau pe stradă cu «Heil Hitler!»”¹⁸. În mod obiectiv și totodată atractiv, Rychlo relatează despre metamorfozele suferite de această clădire-simbol a Cernăuțiului. După 1933, lăcașul de cultură este parțial „nazificat”. Activiști național-socialiști organizează în Casa Germană „evenimente” cu caracter ideologic. Mai multe spații ale clădirii sunt puse la dispoziție activiștilor care susțineau obiectivele politice ale Germaniei naziste. După război, când nordul Bucovinei a devenit sovietic, Casa Germană a fost considerată un fost „incubator al naționalismului

¹⁷ *Ibidem*, p. 39.

¹⁸ *Ibidem*, p. 65.

burghez”. Spațiile clădirii au fost puse în slujba educației comuniste și a propagandei sovietice. În timpul administrației sovietice, clădirea s-a deteriorat atât cultural, cât și fizic.

Studiul lui Petro Rychlo din volumul la care ne referim a fost inițial publicat în 2010, într-un volum dedicat jubileului de 100 de ani de la inaugurarea Casei Germane din Cernăuți¹⁹. La acea dată, norii războiului nu amenințau Ucraina și Petro Rychlo avea o perspectivă optimistă în privința viitorului Casei Germane care, din 1991, în anii de independență ai Ucrainei, redevenise un autentic centru cultural. La fel ca în studiul Mariane Hausleitner, nici în studiul lui Petro Rychlo nu sunt prezente noile tendințe cultivate de ceilalți cercetători și colaboratori ai Institutului Bucovina din Augsburg.

Philipp Kröger a scris în studiul „Die statistische Sichtbarmachung der *Bukowina-Deutschen*. Ethnographische Zählungen der Zwischenkriegszeit und die bevölkerungspolitische Bedeutung statistischer Daten im Rahmen der Umsiedlung” despre „recensămintele etnografice în perioada interbelică și semnificația etnopolitică a datelor statistice în contextul strămutării”. În anii 1930, populația germană din Bucovina a fost recențată de trei ori. Statul Român a organizat un recensământ în anul 1930. Au fost efectuate și două recensăminte ale populației germane din Bucovina, în perioada 1930–1933 și în anul 1937, de către organizațiile reprezentative ale acestei etnii. Kröger evidențiază faptul că toate cele trei recensăminte au avut un substrat sociopolitic. Prin recensământul efectuat de stat, s-a urmărit demonstrarea, cu mijloace statistice, a faptului că întreg teritoriul României este populat de mase compacte de români. Recensămintele întreprinse de organizațiile germane au fost acțiuni tipice de politică identitară, iar datele culese au fost folosite ulterior în scopul legitimării politicii de strămutare promovate după încheierea Pactului Ribbentrop-Molotov. Autorul sesizează că „datele prezervă nu doar o presupusă imagine a germanilor bucovineni înainte de strămutare, ci și zgomotul de fond al ideologiei naționaliste care a acompaniat cifre și hărți”²⁰. Aceste date ar trebui interpretate luându-se în considerare substratul ideologic, căci cifrele reflectă, în mai mare măsură, viziunea actanților etnopolitici din vremea respectivă, și mai puțin realități istorice cu privire la germanii bucovineni.

Volumul conține și un studiu de lingvistică, scris de Johann Wellner și intitulat „Sprachliche Diversität *bukowina-deutscher* Dialekte” [Diversitatea lingvistică a dialectelor germane din Bucovina]. Analizând cele trei varietăți lingvistice diatopice, vorbite de populația germană din Bucovina, Wellner afirmă că acestea nu s-au influențat reciproc și că fiecare în parte a preluat elemente lexicale doar din limba germană vorbită în Austria, din limba română și, în mai mică măsură, din limba ucraineană și din limba idiș. Întrucât nu ne-am propus să facem remarci evaluative cu privire la validitatea raționamentelor autorilor care au publicat în volum, ne

¹⁹ Vezi Raimund Lang, Sergij Osatschuk (ed.), *Hundert Jahre Deutsches Haus in Czernowitz, Eine Jubiläumsschrift*, Viena, 2010.

²⁰ *Ibidem*, p. 84.

limităm la reproducerea concluziei la care ajunge doctorandul Wellner: „Din analiza dialectologică a germanilor bucovineni, se poate constata că – cel puțin din perspectivă lingvistică – această denumire este un hiperonim construit artificial pentru a denumi vorbitori și vorbitoare de varietăți lingvistice germane, fără a se ține cont de diversitatea lingvistică și culturală a germanilor originari din Boemia, șvabilor și a țipțerilor”²¹.

În lucrarea „Rudolf Wagner 1934–1954: „Zwischen nationalsozialistischer Ideologie und Vertriebenenpolitik” [Rudolf Wagner 1934–1954: între ideologia național-socialistă și politica cu privire la migrația forțată], Susanne Sorgenfrei face o analiză a activității unei persoane care s-a bucurat de mare notorietate și de mult respect printre nemții bucovineni. Lui Rudolf Wagner, scrie autoarea, „germanii bucovineni i-au servit drept bază de legitimare a activității sale în organizații, partide și instituții. În cadrul acestora, el activa ca reprezentant al unei «comunități unite prin destin», la edificarea căreia contribuise și el, înainte și după 1945”²².

Susanne Sorgenfrei, care s-a documentat cu simț de răspundere în arhivele germane, afirmă că acest fost nazist și, apoi, agent al Serviciului Federal de Informații s-a străduit mai mult pentru cosmetizarea și prestigiul propriei persoane, decât pentru trecutul și soarta nemților bucovineni.

La altă personalitate bucovineană se referă Christina Eiden, prezentă în volum cu lucrarea „Technokrat der *Bukowina-Deutschen* – Herbert Mayer” [Un tehnocrat al germanilor bucovineni: Herbert Mayer]. Fizicianul, statisticianul, etnologul și genealogul Herbert Mayer (născut în 1900 la Cernăuți și decedat în 1992 într-o localitate de lângă Stuttgart) este autorul multor opusuri valoroase din diverse domenii. Însă, nu opera lui Mayer este obiectul lucrării lui Eiden. Autoarea, respectând registrul dominant în care au fost scrise aproape toate studiile din volum, își propune să descopere cine a fost adevăratul Mayer și care sunt influențele ideologice care l-au marcat, considerând că, din perspectivă istorică, sunt mai puțin interesante realizările sale în fizică, decât biografia sa, deoarece el a reușit să se adapteze la mai multe schimbări de regim. „Și-a început cariera la Cernăuți [...] și-a consolidat-o în timpul regimului național-socialist, și, după război, a continuat-o cu succes în Germania Federală”²³. Astfel, „Herbert Mayer a putut să-și continue nestânjenit cariera după sfârșitul celui de-al Treilea Reich pentru că nu a fost afectat de interdicții profesionale. Mai mult, el a profitat de activitățile pe care le-a desfășurat în perioada național-socialistă și a reușit să fie promovată în plan științific. După mai multe decenii, el s-a ocupat din nou de consemnarea statistică a germanilor bucovineni, dar sub altă deghizare”²⁴.

²¹ *Ibidem*, p. 99.

²² *Ibidem*, p. 115.

²³ *Ibidem*, p. 118.

²⁴ *Ibidem*, p. 130.

Autoarea îi impută lui Mayer că a formulat reguli clare cu privire la persoanele pe care le-a consemnat în evidențele sale genealogice: acestea erau doar creștini germanofoni din Bucovina și niciun fel de alte etnii sau confesiuni.

Michael Kabelka scrie despre organul de presă al germanilor bucovineni între 1949 și 1970, în studiul „«Der Südostdeutsche» – Grenzrevisionismus als Identitätsstiftung?” [Der Südostdeutsche – Revizionismul ca factor de formare a identității?] Din tot ce s-a publicat din 1941 și până acum în organul de presă al germanilor bucovineni din RFG, autorului i s-a părut cel mai interesant să analizeze articolele cu caracter prorevizionist, care se refereau la legalitatea și legitimitatea frontierei polono-germane, de pe linia Oder-Neisse. Nu am reușit să înțelegem din studiul lui Kabelka dacă și în ce măsură identitatea germanilor bucovineni a fost consolidată prin faptul că, până în anul 1970 au fost publicate în ziarul „Der Südostdeutsche” câteva articole prorevizioniste. Din 1971, problema frontierei pe linia Oder-Neisse nu a mai suscitată, în mod semnificativ, interesul opiniei publice din Germania și, ulterior, „ziarul s-a dedicat cultivării identității germanilor bucovineni, publicând preponderent articole nostalgice”²⁵. Totuși, Kabelka consideră că problematica revizionismului, așa cum a fost prezentată în ziarul bucovinenilor, a contribuit la consolidarea identității de „izgoniți din patrie” a creștinilor germanofoni originari din Bucovina.

Gaëlle Fischer publică în volum un studiu în limba engleză cu titlul „«Ethnic Germans», «Expellees», or «Old Austrians»: Identity Narratives and Memory Politics of Germans from Bukovina in Austria since 1945”. Studiul este, de fapt, un eseu de politică a memoriei. În lucrare, sunt evidențiate deosebirile existente între modurile în care germanii bucovineni emigrați în Austria și Germania au înțeles să-și construiască o identitate colectivă și să se facă „vizibili” în societate. Aceste diferențe sunt datorate faptului că migrația forțată, determinată de evenimentele ultimului război mondial, a produs amprente diferite în mentalul colectiv austriac față de cel german.

„Auf der Suche nach einer «Stimme»” [Căutând o „Voce”] este titlul studiului scris de Anna Hahn despre organul de presă al organizației evreilor bucovineni, migrați în Israel. În 1944 a apărut, în limba germană, primul număr șapirografiat al foii de știri adresate asociației „Chug Olej Bukowina”, o organizație a evreilor bucovineni care au migrat în Palestina. Până în iulie 1953, ziarul a avut denumirea „Die Stimme des Oleh” [Vocea imigrantului]. Publicația evoluează, capătă denumirea „Die Stimme” [Vocea] și va apărea aproape regulat, cu o periodicitate lunară. A avut diverse subtitluri în decursul celor 73 de ani de apariție, ultimul fiind „Mitteilungsblatt für die Bukowiner” [Foaie de informații pentru bucovineni]. Fondatorul ziarului și primul redactor șef al acestuia a fost Elias Weinstein, care anterior – în mai 1918, înainte de sfârșitul Primului Război Mondial – a întemeiat la Cernăuți ziarul „Czernowitzer Morgenblatt”. La început, „Die Stimme des Oleh”

²⁵ *Ibidem*, p. 145.

a avut drept scop întărirea coeziunii evreilor bucovineni și oferea informații utile imigranților pentru consolidarea vieții lor în „Noua Patrie”. Pentru evreii bucovineni, limba germană a rămas și după migrarea în „Țara lui Israel” („Ereț Israel”) sau în Statul Israel (înființat la 14 mai 1948) o componentă fundamentală a identității lor. În ultimele decenii, „Die Stimme” s-a concentrat preponderent pe istoria, cultura, civilizația și viața cotidiană a evreilor bucovineni din Israel, din România și din întreaga lume. În publicația „Die Stimme” nu s-a scris despre germanii bucovineni până în anul 1960, când s-a pus problema despăgubirii persoanelor prejudiciate de regimul național-socialist. În anul 1956, în Germania a fost promulgată o lege care prevedea acordarea de despăgubiri și compensații persoanelor care aparțineau grupurilor lingvistice și culturale germane, victime ale regimului național socialist. Autoarea susține că, după 1960, organizația germanilor bucovineni a sabotat despăgubirea evreilor bucovineni de către Statul German, nerecunoscându-le statutul de aparținători și purtători ai culturii germane în Bucovina.

Din cele 318 pagini ale volumului, 129 le ocupă cele două lucrări semnate de Alexander Weidle. În prima lucrare, „Von Netzwerken des Erzählens. Interviews mit *Bukowina-Deutschen* heute” [Despre rețele narative: Interviu actual cu germanii bucovineni], Weidle descrie un proiect de intervievare a bucovinenilor din Germania și Austria, care s-a desfășurat în perioada 2018–2020. În a doua lucrare, „Stimmen, Fotografien und Dinge: Quellenedition zum Interviewprojekt mit *Bukowina-Deutschen*” [Voci, fotografii și lucruri: Sursele proiectului de intervievare a germanilor bucovineni] (114 pagini), sunt prezentate selectiv rezultatele proiectului.

Concluzii

Așa cum multe opusuri istoriografice românești publicate în timpul regimului comunist nu pot fi înțelese fără cunoașterea imperativelor ideologice din perioada respectivă (la fel ca și opusurile istoriografiei germane din epoca național-socialistă), nici studiile cercetătorilor germani publicate în volumul *Bukowina-Deutsche* nu pot fi înțelese fără a cunoaște fundamente teoretice, care capătă dimensiuni ideologice și generează curente cu efecte importante asupra mentalului colectiv. Nu numai în societățile dominate de regimuri totalitare, ci și în societățile democratice, conceptele și curentele ideologice determină moduri specifice de interpretare a faptelor și realităților istorice.

Tezele lui Anderson (despre „comunități imaginate”) și cele ale lui Brubaker (despre etnicitate) sunt repere teoretice esențiale pentru majoritatea autorilor studiilor din volum. Spre deosebire de spațiul cultural românesc, în spațiul cultural german naționalismul este înțeles exclusiv ca noțiune ideologică (prin care se urmărește exacerbarea valorii proprii națiunii și, eventual, denigrarea altora) și nicidecum ca atașament, firesc și legitim, față de propria cultură și propriul popor. Realitățile istorice, de cele mai multe ori, nu sunt interpretate cu obiectivitate.

Prin prezenta lucrare ne-am propus să evidențiem alteritatea reperelor axiologice și a perspectivelor de analiză a specialiștilor germani, nu pentru a emite verdicte evaluative, ci doar pentru a oferi specialiștilor români un cod de descifrare și înțelegere a unor tendințe care se manifestă în istoriografia germană actuală.

Bibliografie

1. Anderson, Benedict, *Die Erfindung der Nation*, Ullstein, Berlin, 1998;
2. Brubaker, Rogers, *Ethnicity without Groups*, Cambridge, Harvard University Press, 2004.
3. Harari, Yuval Noah, *A Brief History of Humankind*, Vintage Books, Londra, 2015.
4. Hausleitner, Mariana, *Die Rumänisierung der Bukowina: Die Durchsetzung des nationalstaatlichen Anspruchs Grossrumäniens 1918–1944*, München, Editura Oldenbourg, 2001.
5. Lang, Raimund, Osatschuk Sergij (ed.), *Hundert Jahre Deutsches Haus in Czernowitz, Eine Jubiläumsschrift*, Viena, 2010.
6. Röger, Maren, Weidle, Alexander (ed.), *Bukowina-Deutsche: Erfindungen, Erfahrungen und Erzählungen einer (imaginierten) Gemeinschaft seit 1775*, Berlin – Boston, De Gruyter Oldenbourg, 2020.

CULTELE RELIGIOASE DIN ORAȘUL VATRA DORNEI (I)

NICOLAE A. POPA¹

(1905–1983)

Vatra Dornei

The Religious Cults from the City of Vatra Dornei (I)

(Abstract)*

The following article is a transcription of a manuscript belonging to a teacher and school manager from Vatra Dornei, Nicolae A. Popa. It begins with a short history of Christianity in Moldavia and Bukovina and continues with a presentation of the religious (orthodox, catholic, protestant, Jewish) cults, churches and monasteries from this region and from the town between the early 1800's and the first half of the 20th century. The text itself has documentary value, as it depicts a part of the religious life in Bukovina based on historical information and also from a personal, not less important point of view.

Keywords: Bukovina, Vatra Dornei, religion, cults.

(Rezumat)

Următorul articol este transcrierea unui manuscris aparținând unui profesor și director de școală din Vatra Dornei, Nicolae A. Popa. Începe cu o scurtă istorie a creștinismului în Moldova și continuă cu o prezentare a cultelor religioase (ortodox, catolic, protestant, evreiesc), a bisericilor, mănăstirilor și altor lăcașuri de cult din această regiune și din oraș, între începutul anilor 1800 și prima jumătate a secolului 20. Textul în sine are valoare documentară, deoarece descrie o parte a vieții religioase din Bucovina pe baza informațiilor istorice, dar și dintr-un punct de vedere personal, nu mai puțin important.

Cuvinte-cheie: Bucovina, Vatra Dornei, religie, culte.

¹ Nicolae A. Popa a fost învățător și director la Școala Gimnazială nr. 2 din Vatra Dornei, în perioada 1956–1966 (vezi: <https://scoala2vatradornei.ro/despre-noi/>). Lucrarea sa, din care reproducem aici prima parte, ne-a parvenit sub forma unui manuscris (nedactilografiat, redactat în creion și păstrat în arhiva școlii menționate) prin bunăvoința doamnei Paraschiva Abutnăriței din Vatra Dornei. Textul este redat în întregime, cu excepția pasajelor ilizibile/deteriorate, marcate de noi cu croșete [...]. Trimiterile bibliografice din text le-am transferat în corpul de note din subsolul paginilor, iar fotografiile (alb-negru, lipite în manuscris) au fost fotografiate, prelucrate (unde a fost posibil) și adăugate în textul articolului, însoțite de legende și în ordinea stabilită de autor, fără a mai indica sursa (Ștefănița-Mihaela Ungureanu).

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

Introducere

În părțile noastre, creștinismul a pătruns din cele mai îndepărtate timpuri. Populația daco-romană din care ne tragem, prin asimilare cu popoarele slave, a format, cam prin anii 518–890, poporul român. Coloniștii romani erau aduși aproape din „toată lumea romană”, însă cei mai mulți se trăgeau din Peninsula Balcanică (tracii și ilirii) și erau romanizați. Alții erau din Asia Mică și mai puțini din provinciile apusene ale Imperiului Roman și foarte puțini din Italia. Acești coloniști n-au putut găsi la noi, la început, toate condițiile pentru întemeierea și organizarea bisericii, deci a trebuit să treacă mulți ani pentru a ajunge la acest punct final.

Formarea poporului nostru a avut loc în timpuri grele și vijelioase, însă, știut este că, odată cu formarea lui, s-a îndeplinit și pătrunderea creștinismului în sufletul său. Năvălirea popoarelor migratoare a produs multe suferințe, dar poporul roman a păstrat cu perseverență, credința creștină care a fost salvatoarea neamului nostru în toate timpurile.

În perioada năvălirilor nu se cunoaște forma de organizare a ierarhiei bisericești, nici bisericile care au fost pe acest teritoriu, însă aceasta nu exclude existența unor episcopii și locașuri de închinăciune; totul a rămas în negura vremurilor. Se știe însă că, în secolul al IV-lea, clopotele au fost introduse în biserici de împăratul Constantin cel Mare.

Până în anul 732, creștinismul la români era de formă romană, iar, după această dată, în timpul împăratului Leon Isaurianul, biserica noastră a trecut sub Patriarhia Constantinopolului. Prin această despărțire se naște marea neînțelegere dintre Apus și Răsărit, care culminează în 16 iulie 1054, când Biserica Catolică se desparte de cea Ortodoxă. Începe deci lupta de acaparare a cât mai mulți credincioși de partea fiecăreia.

În felul acesta, papa înființează în Moldova, în anul 1096, Episcopatul Milcovului, apoi, în 1288 – Episcopatul Cumanilor, în 1371 – Episcopatul din Târgul Siretului, având ca prim episcop pe Andrei de Cracovia, iar în 1413 – Episcopatul de la Baia etc. Dintre papii cei mai înverșunați, care căutau să-i atragă pe români la catolicism, au fost Papa Nicolae al II-lea și Papa Clement al VI-lea, care dădeau dispoziții să se ridice biserici catolice, să scutească de dijme pe „schismaticii păgâni” și alți locuitori din părțile noastre, numai ca să-i atragă la catolicism. La început, Biserica Catolică se pare că a avut unele succese, căci, pe lângă populația băștinașă, nici unii voievozi independenți n-au scăpat de influența catolicismului.

Cu toate acestea, biserica noastră n-a bătut în retragere și nația română trebuie să-i mulțumească clerului de pe vremuri, căci toate scrierile și întreaga cultură a românilor de la mănăstiri și biserici s-a perfecționat.

Leagănul Moldovei, pe atunci, se afla în nord-vestul Moldovei de astăzi, denumit Țara Moldovei de Sus, Arboroasa, Țara Fagilor și, apoi, Bucovina, [de]numire dată de austrieci, în timpul ocupației, după 1774. Aici a luat ființă primul nucleu ortodox și centru de organizare bisericească, adică Episcopia Rădăuțiului, în anul 1375. Ea a fost înființată de Petru I Mușat, având ca prim episcop pe Melitie, sfințit de către Antonie, mitropolitul Haliciului.

Această episcopie, după o existență de 575 de ani, în urma multiplelor schimbări și refaceri, în 25 martie 1950 și-a încetat activitatea.

Tot în timpul domniei lui Petru I Mușat are loc sfințirea lui Iosif Mușat ca episcop, sfințit tot de către mitropolitul Haliciului. În anul 1390, domnitorul a cerut Patriarhiei din Constantinopol recunoașterea episcopului Iosif ca mitropolit al Moldovei, dar patriarhul Antonie al IV-lea a refuzat această cerere. Din cauza aceasta a luat naștere un conflict destul de grav, care nu s-a terminat decât în timpul lui Alexandru cel Bun și după moartea patriarhului Antonie.

Noul patriarh, Matei I, prin scrisoarea adresată domnului în 26 iulie 1401, recunoaște ca mitropolit al Moldovei, cu sediul în Suceava, pe Iosif Mușat, rudă cu Alexandru cel Bun. În felul acesta, pe teritoriul Bucovinei se aflau acum o episcopie cu sediul la Rădăuți, înființată în 1375, și o mitropolie înființată în 1401, cu sediul în Suceava; deci viața bisericească începe să se desfășoare în mod mai normal, fiind capabilă să lupte împotriva oricărei influențe străine, mai ales atunci când Bucovina a stat sub stăpânirea Austriei, iar rutenii, ca și catolicii, erau sprijiniți de această nouă stăpânire.

Viața monahală în schituri și mănăstiri

Pe la anul 400 după Hristos, creștinii din acele timpuri erau cuprinși de o mare râvnă pentru mântuirea sufletelor lor. Se predica, pe atunci, ieșirea din lume, înlăturarea cărnii și a poftelor, pentru ca omul să trăiască numai pentru cunoașterea lui Dumnezeu și mântuirea lui. Oamenii bogați și învățați își părăseau averile și se retrăgeau în pustie sau prin peșteri și trăiau într-o aprigă cumpătate. Nu puneau nimic în gură, decât după apusul soarelui, și toată masa lor se mărginea la o bucată de pâine, cu puțină sare și isop. Unii dormeau pe pământul gol și, după o veghere îndelungată, se rugau și cântau psalmi.

Cu gândul la păcatul strămoșesc, nu numai că se înfrânau de la orice plăcere și mulțumire, dar dădeau uitării chiar îngrijirea corpului, deci aveau credința că bolile trupești purificau sufletul. Țineau posturile cele mai grele și, de multe ori, câte trei zile nu puneau nimic în gură. Dimineața și seara își băteau corpul cu vergi și zăboveau în genunchi vreme îndelungată, cu fruntea lipită de pământ. Îmbrățișau credința în calvar și își dăruiau întreaga iubire lui Iisus cel răstignit pe cruce pentru răscumpărarea lumii. Aceștia erau așa-numiții pustnici. Ei trăiau cu totul retrași din lume. Se fereau chiar și de orice întâlnire cu oamenii. Țineau să nu poată vorbi cu

nimeni decât cu Dumnezeu, iar moartea pentru ei era o ușurare, chiar dacă trupul lor era uns cu păcură de către păgâni și dat la foc, ori aruncat în gropi cu animale sălbatice.

Însă, mai târziu, sporind numărul lor, au început a se strânge în grupuri, trăind în chilii. Din aceste colective au ieșit mănăstirile și călugării, iar din rândurile lor au ieșit sfinții, cum au fost Eutenie, Teodosie, Ion Damaschin, Sfântul Sava și alții.

În țara noastră, mănăstirile au fost întemeiate de călugărul sârb Nicodim, iar ucenicii acestuia au răspândit pe întreg pământul românesc cunoștințele orânduiriilor mănăstirești.

Din mulțimea de altădată a acestor lăcașuri, vremea a măcinat multe, iar acum nu se mai cunosc decât ca nume. În majoritatea mănăstirilor și schiturilor se duce o viață fericită și monahală. Ziua și noaptea se fac slujbe și se citesc pilde din lucrările sfinților, spre aducere aminte.

Nu lipsește nici viața gospodărească sau de caritate. Atelierele sunt de toată lauda, bolnavii și săracii sunt ajutați. Unele mănăstiri au grădinițe de copii, cantine, livezi de pomi roditori și alte lucruri de trebuință. Pentru a nu se produce vreun scandal între monahii viețuitori, la hotarul unor mănăstiri se vede și azi câte un blestem săpat în piatră: „De aci înainte, parte femeiască să nu treacă și cele ce nu respectă acest consemn să se abată asupra lor toate nenorocirile”.

O parte dintre mănăstirile din trecut mai serveau și ca cetăți de apărare și adăpostire și erau așezate în locuri sălbatice și foarte greu de străbătut până la ele, iar cele ce erau așezate mai în apropierea satelor, în tinda lor, făceau carte cu copiii.

Printre aceste locașuri de închinăciune și binefacere află și Schitul Rarău, care are o vechime foarte mare, iar într-un timp mai apropiat a fost și Schitul din Chilia, ce se află în apropierea orașului Vatra Dornei, unde se află astăzi cimitirul din Chilia. Mănăstirea din Poiana Sihăstriei Câmpulungului, ctitorie a voievodului Petru Rareș, construită în 1541, transformată în Sihăstria Rarău și apoi în Schitul Rarău, a servit ca locaș de închinăciune și pentru dorneni, din cele mai îndepărtate timpuri, iar schitul din Chilia – Vatra Dornei, de la înființarea lui în 1600 și până la 1749, când domnul Moldovei, Ion Th. Calimachi, și soția sa, Zoița, construiesc biserica domnească tot în Chilia.

La Schitul Rarău, în zile de duminică și sărbători, oamenii mai merg și astăzi. Ei se roagă la icoana Maicii Domnului, făcătoare de minuni, și își găsesc liniștea sufletească în mijlocul naturii.

În cele ce urmează, voi scrie câte ceva atât despre Schitul Rarău, cât și despre schitul din Chilia, cu mențiunea că adunarea datelor a fost destul de grea, ne prea existând documente scrise din cauza războaielor și a multor prefaceri în decursul sutelor de ani. Menționez că în timpurile acelea Dorna nu era pe locul unde se află azi Vatra Dornei, ci începea de la Chilia în Jos, adică ocupa Buliceni, Ghiorghîteni, Rusca, Oboi și Călinești și purta numele de „Dorna pe Giumalău”.

Schitul Rarău

La terminarea satului Chiril, comuna Crucea, județul Suceava, se află Schitul Rarău. Originea acestui locaș este destul de veche, fiind, în același timp, și ctitorie domnească. Se spune că Petru Rareș, domnul Moldovei, la începutul celei de-a doua domnii (1451–1546), ca drept mulțumită că a scăpat de urmărirea turcilor, a pus de s-a construit, în anul 1541, o mănăstire în Poiana Sihăstriei Câmpulungului Moldovenesc, în apropierea izvorului pârâului Izvorul Alb, lucrarea ar fi fost făcută de călugării de la Mănăstirea Voroneț, iar ca prim stareț ar fi fost un anume Sisoe.

Acest călugăr, care, la început, făcea parte din colectivul Mănăstirii Voroneț, a primit însărcinarea să plece la Slătioara, unde i s-a încredințat paza unei herghelii, proprietate a mănăstirii. Aici, ajungând în conflict cu îngrijitorii care nu-l mai ascultau, s-a refugiat în poiana unei păduri din apropiere, însă și de aici, fiind descoperit și alungat, s-a refugiat din nou, tot într-o poiană, în apropierea Câmpulungului Moldovenesc, unde și-a făcut o colibă în apropierea unor izvoare răcoritoare, iar ca avere nu avea decât un măgăruș. La construirea mănăstirii au contribuit și gospodarii credincioși din capul satului, însă ajutorul cel mai mare a fost dat de soția domnitorului, Elena Doamna, care cunoștea locurile din timpul refugiului, când soțul ei era pribeag. Stâncile din apropiere, înalte și mărețe, asemănătoare unor turnuri superbe de cetate legendară, îi poartă și astăzi numele: „Pietrele Doamnei”.

Mănăstirea construită în Poiana Sihăstriei, în apropiere de izvorul pârâului Izvorul Alb, a fost inaugurată și sfințită cu Hramul „Sfântul Ioan Blagoslavul”. Acest locaș a fost, probabil, construit din nou în anul 1756, ori pe același loc, ori mutat mai înspre munte, primind și numele de „Sihăstria Rarău”, după cum se arată în tabloul cu locașurile bisericesti înființate între 1352 și 1777².

Noua stăpânire a dispus să se inventarieze toate averile episcopiei, mănăstirilor, schiturilor și sihăstriilor, din care s-a format Fondul bisericesc, în 19 iunie 1783, adică în același an când s-au trasat și hotarele Bucovinei ocupate (14–26 iulie 1783). În urma acestei dispoziții, numărul locașurilor de închinăciune se reduce simțitor, iar averea lor trece la noua formă de organizare.

În situația aceasta, despre care se știa mai dinainte, și pentru ca Sihăstria Rarău să nu fie considerată desființată, în anul 1776 călugării s-au hotărât s-o mute peste granița blestemată, care a despărțit frații de același neam, sânge și credință. Tradiția spune că, până la o nouă reclădire, toate materialele și odoarele ridicate au stat o iarnă întregă lângă Piatra Zimbrului, păzite de un călugăr care a avut mult de suferit, iarna fiind îngrozitor de grea, iar el, destul de grav bolnav, a continuat să trăiască, zbatându-se între viață și moarte.

Acest călugăr, pe nume tot Sisoe, la fel ca primul stareț al mănăstirii din 1541, la îndemnul și cu ajutorul a 30 de țărani cu cai de munte, a încărcat în căruțe

² Ing. Ion M. Lazurcă, *Istoria bisericească a Moldovei de nord-vest cu Episcopia Rădăușilor*, p. 53.

catapeteasma, cărțile și averea schitului. Materialele au fost mutate, în anul 1778, de la Piatra Zimbrului în locul numit Poiana Căprăriei (unde s-a construit actualul schit, în primăvara lui 1778, și de la care dată poartă numele de Schitul Rarău). Ieromonahul Sisoe, cu icoana Maicii Domnului, a reușit să treacă granița într-o noapte, fără să fie văzut de austrieci. Este înmormântat sub streășina bisericii acestui istoric schit (în partea de răsărit), propria lui creație, supraviețuind veșnic prin ea.

Menționăm că, pe locul unde a fost mănăstirea din 1541, câmpulungenii au ridicat o cruce, în anul 1905 (ultimele două cifre sunt cam șterse), spre amintirea acestui loc, iar placa are următorul cuprins: „Această cruce s-a ridicat de subsemnații credincioși din Câmpulung, în amintirea sfintei mănăstiri cu Hramul «Sfântul Ioan Blagoslavul», zidită pe acest loc de voievodul Petru Rareș, la îndemnul soției sale, Elena Doamna, în anul 1541, și s-a sfințit de preotul Vespasian Corvin, în anul 1905”.

Cheltuielile cu mutarea schitului de la Poiana Zimbrului și construcția lui în Poiana Căprăriei au fost suportate, aproape în întregime, de familia Balș. Această familie posedă multe moșii (moșiile Crucea, Holda, Chirilu, Broșteni și Cotârğaș, iar mai târziu le-a cumpărat și pe cele din Dorna și Păltiniș), astfel că a avut destule posibilități de a da ajutor la construirea schitului și înzestrarea lui cu circa 50 de hectare de pământ. În anul 1800, el a fost sfințit cu Hramul „Adormirea Maicii Domnului”. Familia Balș a contribuit și la ridicarea Mănăstirii Văratec.

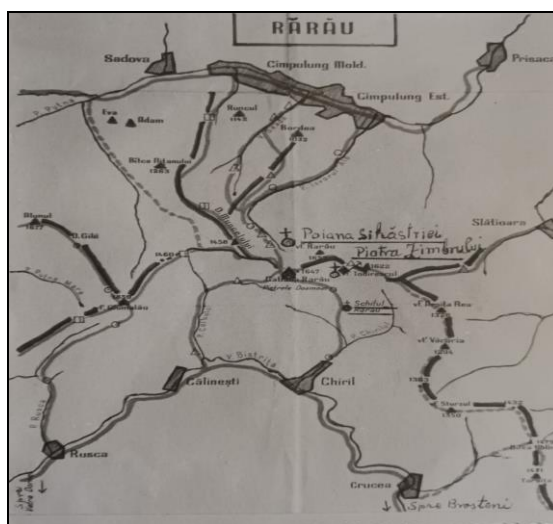
În 12 iunie 1883, regele Carol I al României a vizitat schitul și a orânduit să se facă repararea de care avea nevoie și preluarea lui de către administrația moșiei regale din Broșteni, pe care regele o cumpărase de la familia Balș în 1877, și aceasta pentru pomenirea sa.

În anul 1914, a fost renovat din nou, iar după al Doilea Război Mondial, în data de 1 noiembrie 1958, el și-a încetat activitatea, stareț fiind atunci Paulian Leca. În 29 iunie 1968, el a fost redeschis, având ca stareț pe ieromonahul Casian Frunză, venit de la Mănăstirea Neamț.

La intrarea în schit, pe peretele din stânga al pronaosului, se vede fixată pisania: „Această Sfântă biserică a Schitului Rarău, care, după spusele bătrânilor, a fost făcută în dosul Muntelui Rarău, în locul sihăstriei mai vechi a câmpulungenilor, de către Petru Rareș, voievodul Moldovei, la anul 1541, întru amintirea pribegiilor sale, între întâia și a doua domnie, mutată după răpirea Bucovinei dincoace de Pietrele Doamnei, prin stăruințele ieroschimonahului Sisoe. S-a sfințit la anul 1800, cu Hramul «Adormirea Maicii Domnului», bucurându-se de ajutorul și ocrotirea familiei Balș. Majestatea Sa, regele Carol I, după cumpărarea moșiei Broșteni de la familia Balș, în anul 1877, cu prilejul venirii sale la Schit în 12 iunie 1883, a rânduit să se facă repararea și întreluarea acestui sfânt locaș de către administrația moșiei regale Broșteni, pentru pomenirea sa. În anul 1914, acest schit a fost din nou reparat, cu binecuvântarea Î.P.S. Mitropolitul Pimen al Moldovei și Sucevei”.

Schitul Rarău, dat în folosință în 1778 (fotografie din 12 iunie 1980).

Harta Masivului Rarău, cu localizarea schiturilor.

Conducătorii Schitului

După spusele lui Gavril Dascălușul Dănilă, născut în anul 1844 și decedat în 1932, în vârstă de 88 de ani, care a servit schitul, în mod gratuit, timp de 36 de ani (între 1891 și 1927, inclusiv), în calitate de cântăreț laic, la conducerea Schitului Rarău, adică de la înființarea lui în Poiana Căprăriei, în anul 1778, și până în prezent, au fost următorii:

Numele	Funcția	Originar din	Perioada
Sisoie	ieroschim, egumen al Schitului Rarău	Voroneț	1778–1836
Gherasim	ieromonah	Suceava	–
Vitalie	-//-	Ardeal	–
Serafim	-//-	Bucovina	–
Sebastian	-//-	Bucovina	–
Serafim	-//-	Bucovina	–
Elisei	-//-	Bucovina	–
Varsanopie Gabor	protosinghel	–	1870–1891
Nectarie șerban	ieromonah	–	1891–1893
Pavel ionescu	-//-	–	1893–1899
Veniamin	-//-	–	1899–1903
nectarie Șerban	-//-	–	1903–1906
Inochentie Țifescu	protosinghel	–	1907–1927
Elisei Zeitz	ieromonah	–	1927–1935
Visarion Pădure	-//-	–	1936–1940
Calinic Lupu	-//-	–	1941–1942
Filaret Gămălău	-//-	–	1943–1950
?	protosinghel	–	1951
Daniel Tudor	-//-	–	1951–1952
Casian Frunză	ieromonah	–	1952–1957
Paulian Leca	arhimandrit	–	1958–1959 (ultimul stareț la data când se închide schitul)

Între anii 1959 și 1968, schitul a fost închis. Casian Frunză revine ca stareț al schitului după redeschidere. Om foarte evlavios, de o bunătate și blândete rară, a fost călugărit la Sihăstria Mănăstirii Neamț.

Schitul din Chilia

La Biblioteca Academiei R.S.R. se află un manuscris despre acest schit. Povestea începe de la un haiduc, dar din care vreme, nu se știe. Pe haiduc se zice că l-ar fi chemat Gheorghică, că făcuse multe călcări, că era certat de stăpânire și că, neavând unde să se oploșească mai aproape de țară, s-a tot luat pe curgerea râului Bistrița și a tot venit, până a dat de gura Dornei. A cercetat mai cu amănuntul pe acolo și, socotindu-se afară de toată primejdia, și-a făcut o casă în gura pârâului Chilia. Locul acela se cunoaște și astăzi: e tocmai unde-i zidăria cantorului Ion Piticar al lui Nicolae Piticar, azi Cojocar. În casa aceea, de demult, a fost murit și un vlădică, Daniel Vlahovici (a fost episcop de Cernăuți – 23.04.1789 – 1.09.1822,

mort la Vatra Dornei, iar rămășițele au fost duse la Mănăstirea Dragomirna). Haiducul Gheorghîță își construise casa stăvește, adică punând bârnă peste bârnă.

După un timp, haiducul a mers și și-a adus nevasta departe, dar femeia, cum s-a văzut în acele inimi de codri pustii, s-a înspăimântat strașnic și i-a spus bărbatului său că nu mai rămâne acolo: „Ori să mă duci de unde m-ai luat, ori omoară-mă”. Dar haiducul, decât s-o omoare, ori s-o ducă la locul ei, și-a făcut altă socoteală: a umblat pe unde a știut el și i-a adus nevastei lui o femeie să-i ție de urât. Era o ibovnică de demult a haiducului.

După aceasta, văzând omul cel cu două femei că treaba merge strună, a început să-și îndemne într-acolo tovarășii lui și, peste puțin timp, lângă casa haiducului s-au mai ridicat șapte case noi, cu șapte perechi de oameni.

Aveau acum, cu toții, copii destui, că numai Gheorghîță avea de toți treizeci și doi cu cele două neveste, făcuți tot la an și tot cam câte doi odată; așa că, de la o vreme, văzând oamenii că n-au cine să le creștineze pruncii, au început să umble după câte un popă, dar niciunul nu s-a aflat să vie în acele locuri neștiute de lume. Tocmai hăt târziu au putut afla un schivnic care să le bage copiii în lege; pentru asta însă au trebuit să-i facă întâi un schit și, m-ai pe urmă, o biserică cu hramul Sfinții Voievozi, care azi nu se mai vede.

La o vreme după asta, merg doi dintre cei șapte haiduci la Suceava, la Vodă, să se arate și ei, și Vodă îi trimite, la urma lor însoțindu-i doi plăieși, ca să le iscodească locurile de ascunzătoare. Nu peste mult însă s-au pomenit haiducii cu oastea pe capul lor, care i-a prins și i-a dus la scaunul de judecată. Judecata domnească a rămas numai pe căpitan, să-l spânzure pentru stricăciunile câte făcuse, dar venind la Vodă cele două neveste ale lui Gheorghîță, Vodă s-a înduioșat și l-a iertat și pe dânsul. Avea, sârmanul, treizeci și doi de feciori și era păcat ca să rămână, sârmanii, fără niciun sprijin. La vremea lor, copiii aceștia au crescut voinici și mulți dintre ei au pierit în bătăliile moldovenilor cu tătarii.

Schitul din Chilia, aflat unde astăzi este cimitirul din Chilia, a fost primul locaș religios din Vatra Dornei, înființat, probabil, cam prin anul 1600. În 1711, la schit era preot Isaia, iar hramul era „[Sfinții] Petru și Pavel”. Acest schit a depins de mănăstirea din Poiana Sihăstriei (Rarău, construită de P[etru] R[areș] în 1541), până în anul 1749, când, din motive necunoscute, el n-a mai funcționat și, împreună cu chiliile, a fost dărâmat. Existența lui ne-o mai dovedesc și mormintele din cimitirul din Chilia, căci, cu ocazia săpăturilor, s-a găsit în pământ îmbrăcăminte călugărească.

De asemenea, în anul 1733, un oarecare Constantin de la Dorna a scris pe Codicele Voronețian de la Mănăstirea Voroneț, descoperit de profesorul I. G. Sbiera, următoarele cuvinte: „Această carte a fost scrisă pe rumanie și nu-i bună de nimic”, și asta, probabil, [pentru] că nu a fost scrisă în slavonă. Acest Constantin de la Dorna s-ar putea (după comentariile făcute) să fi fost un călugăr de la Schitul din Chilia – Vatra Dornei³.

³ C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, partea a II-a, ediția a 3-a, p. 590.

Altă probă despre existența acestui schit o formează tradiția, căci din tată în fiu s-a păstrat acest nume dat cimitirului și, mai târziu, străzii care trece pe lângă el (Strada Chilieii, înainte de 1910 se numea Strada Balmoș).

Povestea cu haiducul Gheorghită a fost difuzată de ieromonahul Serafim Borgovan de la Schitul Rarău, din timpuri foarte îndepărtate și ea a fost scrisă în niște vechi registre la schit, spunea el. De la Serafim Borgovan, povestea a trecut la Gavril Boancheș, apoi la Teofil Bizom, care mi-a povestit-o și mie (înv. Popa A. Nicolae).

Biserica Domnească din Chilia – Vatra Dornei

Pe locul unde a fost Schitul din Chilia, Ion Th. Calimachi, devenit mai târziu domnul Moldovei (1758–1761), originar din Câmpulung-Moldovenesc, împreună cu soția sa, Zoița, au construit aici o biserică. Aceasta fiind însă prea departe de târg, dornenii și-au construit altă biserică în 1863, iar cea veche, adică cea construită de domnul Moldovei în 1749, a fost mutată în comuna Poiana Stampei în 1866, iar de aici în Moroșeni, în 1884, unde se vede și astăzi. Cea nouă a fost sfințită în anul 1887 de delegatul arhiepiscopesc Dumitru Zurcan din Câmpulung.

În locul ei, în anul 1890, în Chilia a fost ridicată o capelă, care servește și ca morgă și care se vede și azi.

Vechimea cimitirului din Chilia ar fi înainte de 1592, adică cam de atunci de când se vorbește pentru prima dată despre Dorna.

În anul 1908, biserica din Moroșeni avea Hramul „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril”⁴. Înainte ca moroșenii să aibă biserică, ei aveau o capelă, ce a fost construită în anul 1843.

Biserica din Moroșeni, ce a fost mai întâi în Vatra Dornei, construită de I. T. Calimachi, domnul Moldovei, și soția sa, Zoița, în 1749. Din 1956, face parte din comuna Șaru Dornei.

⁴ În text, trimiterea se face la ediția *Dicționarului* din 1908, fără pagină. Am actualizat referința, cf. Zamfir Arbore, Em. Grigorovitză, *Dicționarul geografic al Basarabiei și Bucovinei*, ediție anastatică, Iași, Editura Tipografia Moldova, 2011, p. 147.

Cimitirul din Chilia.

Capela din Chilia.

Biserica ortodoxă din Vatra Dornei, construită în 1863

În 29 septembrie 1855, Vatra Dornei a fost ridicată la rangul de târg. Prin aceasta se înțelege că și populația s-a înmulțit și deci era nevoie de un alt locaș de închinăciune mai spațios.

Biserica din Chilia, construită de I. T. Calimachi, domnul Moldovei, și soția sa, Zoița, fiind prea departe de centrul târgului și neîncăpătoare, în anul 1863 oamenii și-au construit altă biserică, pe dâmbul de răsărit al Runcului, cu hramul „Nașterea Maicii Domnului”, cu clopotniță și o morgă din piatră, asemănătoare cu un beci. Biserica a fost sfințită cu mare fast de către episcopul Eugen Hacman, în 1864. Biserica din Chilia a rămas pentru populația din împrejurimi până în 4 noiembrie 1866, când Consiliul Comunal Vatra Dornei a hotărât să fie mutată în Poiana Stampei⁵. Construcția bisericii a fost din lemn și avea o prveliște minunată, semănând cu un castel feudal, cu prveliștea atât în sus, cât și în josul râului Bistrița ce străbate aceste locuri de o frumusețe rară. Ajutor mare la construirea ei l-a dat Vasile Deac al lui Pintilie Deac și Ilie Nichituș al lui Constantin Nichituș.

Dornenii, fiind oameni foarte religioși și cu respect față de preoți, în anul 1878 au construit și o casă parohială. Ea se afla la începutul Străzii Schitului, în partea stângă, și era destul de încăpătoare: cu locuință pentru preotul paroh, cancelarie și sală de ședințe. Cu toate acestea, în anul 1972, ea a fost dărâmată din ordinul primarului Traian Asmarandei, cu consimțământul preotului paroh Animpodist Mihaș, pentru a se face un spațiu verde în locul ei și, în felul acesta, clerul din Vatra Dornei a rămas fără casă parohială.

Datorită dezvoltării băilor și a captării a cât mai multor izvoare minerale, stațiunea începe să fie recunoscută tot mai mult, atât în țară, cât și în străinătate. Îndeplinind condițiile de dezvoltare, stăpânirea austriacă, în data de 17 decembrie 1907, ridică târgul Vatra Dornei la rangul de oraș.

Vizitatorii se înmulțesc, populația locală își mărește numărul, deci se pune în discuție construirea unei catedrale corespunzătoare noii dezvoltări a orașului (prima dată s-a pus în discuție construirea catedralei în anul 1911). Se face un plan corespunzător și devizul necesar. Se strâng fonduri enorme și se alege și locul corespunzător, adică peste drum de Casa preoților – Vladimir –, unde astăzi se află cazarma pompierilor. Părintele paroh T. Petruc, cu primarul orașului, Petru Forfotă, și consiliul parohial au hotărât că acest loc este foarte potrivit, fiind loc parohial. Această hotărâre a fost acceptată și de domnul Constantinescu, directorul ge[neral] al Fondului bisericesc de pe atunci, care a făgăduit un ajutor de șapte milioane [de] lei din partea Fondului pentru acest scop. S-au adus și cinci sute [de] metri cubi [de] prundiș pentru începerea lucrărilor.

Opoziția a fost însă foarte mare. Fostul primar, Ignatie Rusoi, învățătorul Grigorie Drăgan și preotul Mihail Totoescu, precum și o mare parte din poporeni,

⁵ Serviciul Național al Arhivelor Naționale Suceava, *Registrul de procese verbale din anii 1866–1872, Procesul verbal nr. 185, inv. nr. 1.*

susțineau ca biserica să fie construită tot pe dâmbul de răsărit al Runcului, căci este o poziție mai frumoasă. Dintre aceste două tabere, partea contrară a obținut amplasarea construcției tot pe dâmbul Runcului. Astfel, biserica din lemn, construită în anul 1863, a fost demontată în anul 1939 și mutată peste drum, adică în spatele Casei preoților – Vladimir, lăsând locul liber pentru noua construcție. Sus a rămas doar o pivniță, care servea de morgă.

Biserica ortodoxă românească, cu Hramul „Nașterea Maicii Domnului”, construită în 1863, pe dâmbul de răsărit al Runcului. În 1939 a fost mutată jos (lângă calea ferată) și, în 2 septembrie 1954, a ars din cauza unui circuit electric.

Fiind în preajma celui de-al Doilea Război Mondial, construcția catedralei n-a mai început, mai ales că fondurile adunate cu multă trudă au fost devalorizate.

Pe locul nou, unde a fost mutată, biserica a durat până în data de 2 septembrie 1954, când, din cauza unui scurt circuit, a ars până în temelii. Ca prin minune, din acest incendiu a fost salvat *Tertaevanghelul*, scris de mână, care datează din anul 1679, adică de pe vremea Schitului din Chilia⁶. Deci, datorită unei neînțelegeri, oamenii nu și-au mai construit biserică nici sus pe dâmb, nici jos. Locul de jos, unde a fost proiectat pentru începerea lucrărilor și unde au fost aduși circa cinci sute de metri cubi de prundiș, a fost dat, cu consimțământul autorităților superioare și locale din acel timp (primarul Cureliuc și secretara Maria Moraru), pentru construirea cazarmii de pompieri, iar în locul unde a fost construită biserica din 1863 s-a construit clădirea Ocolului Silvic Vatra Dornei.

Din cauza răspândirii pe mari depărtări a caselor din Târgul Dorna și a dificultăților de înmormântare într-un singur cimitir, în timpul ocupației Austriei s-au creat mai multe cimitire, apoi capele de cimitir.

⁶ Vezi Parohia Vatra Dornei, inv. nr. 404.

Cimitirul din Argescu.

Capela din Argescu (în cimitir), 1840.

Cimitirul și capela din Gura Negri, 1842.

Cimitirul (1845) și capela din Miriște (1889).

Cimitirul și capela din Roșu (1845).

Pentru localitățile Buliceni, Gheorghîeni, Rusca, Osoi și Călinești, care în anul 1907, luate toate la un loc, aveau 450 de suflete, s-a ridicat (în 18 iulie 1907) în Gheorghîeni, o biserică care a fost adusă din Gura Sadovei, unde fusese construită acolo în anul 1780. În 8 XI 1909 s-a sfințit cu hramul „Înălțarea Domnului”.

Clopotnițe de cimitir s-au mai construit în: Gheorghîeni, în anul 1884, și Călinești, în anul 1880. Aceste cătune, conform legii administrative din anul 1956, au trecut la comuna Dorna Arini.

Biserica din Gheorghîeni.

Cimitirul din Gheorghîeni.

În Călinești, mica clopotniță a fost demolată și, pe același loc, s-a construit o bisericuță, unde se fac slujbe din când în când de preotul de la Gheorghîeni. Ea a fost clădită de popor în anul 1948–1949. Donația cea mai mare a fost făcută de Arsenie Brad și, în special, de sora acestuia, Gligheria (Eugenia). Ei au condus și lucrarea.

Bisericuța din Călinești, construită în anul 1948–1949, pe locul unde a fost o clopotniță de cimitir, ce data din anul 1880.

Biserica greco-catolică de pe Negrești, construită în 1909. Începând cu 21 octombrie 1948, este folosită de ortodocși.

După cum se știe, în anul 1699, sub mitropolitul Atanasie, o parte dintre credincioșii ortodocși din Ardeal au fost trecuți samavolnic la Biserica Romei. Ei au făcut acest lucru căci li s-au făgăduit anumite avantaje – în realitate au fost însă foarte puține. Persecuțiile, clăcile, dijmele și birurile s-au menținut, făcând ca mulți dintre locuitori să emigreze și în Vatra Dornei, unde sursa de venituri era mai mare, pentru a putea face față acestor obligații.

Aici ei au găsit mai multe familii de ruteni, veniți din Galiția, care aveau aceeași religie, adică greco-catolică. Împreună cu ei, sprijinul a fost dat mai mult de ruteni, în special de familia Poruciuc Vasile, și au construit în anul 1909 o biserică în Strada Negrești, iar ca cimitir l-au folosit și îl folosesc pe cel catolic.

Biserica a fost întrebuințată de greco-catolici până în 21 octombrie 1948, când în întreaga țară uniții au trecut din nou la biserica ortodoxă. Ea are Hramul „Sfântul Ilie”.

Alte culte religioase în Vatra Dornei

Catolicii și evanghelicii

În anul 1786, Anton Manz, originar din Styria, a construit întreprinderea minieră din Iacobeni. Cu această ocazie vin la lucru și foarte mulți germani. La început însă în număr foarte mic. Ei au fost colonizați și în Dorna, dar o așezare în număr mai mare nu are loc decât prin anul 1850. Fiind oameni credincioși,

germanii catolici și-au construit biserica în anul 1908, în centrul orașului, adică în Strada 7 noiembrie, unde se vede și astăzi, iar germanii protestanți, negăsind loc potrivit imediat, au început construcția bisericii lor mai târziu, adică în 1913.

Biserica catolică, construită în anul 1908.

Biserica protestantă (evangelică), construită în 1913. Din 21 octombrie 1954, este folosită de ortodocși.

Biserica protestantă

Se află tot în Strada 7 noiembrie, în partea de apus a centrului orașului, adică la începutul Străzii Popenilor, lângă podul de beton de peste râul Dorna.

Știut este că, până în 1783, râul Dorna își avea cursul pe sub Runc și numai de la această dată curge pe actuala albie, adică de atunci de când lucrările cu construcția șoselei au ajuns din Câmpulung la Vatra Dornei. După ce râului Dorna i s-a schimbat albia, a rămas o baltă destul de mare, care nu a putut fi astupată și consolidată decât după un timp foarte îndelungat. Terenul, întărindu-se și devenind viran, a fost împărțit la germani, români și evrei. Germanii și-au construit aici biserica protestantă (1913), românii Casa de Cultură „Sentinela” (1901) și evreii templul lor (1909).

În 17 noiembrie 1940, majoritatea germanilor au emigrat în Germania, astfel că biserica catolică are azi foarte puțini enoriași, iar cea protestantă aproape deloc.

Din cauza aceasta, în data de 21 octombrie 1954, biserica protestantă a fost luată și servește ca locaș de închinăciune pentru ortodocși. O dată pe lună un preot protestant mai vine din Bistrița și face slujbe în acest locaș pentru puținii credincioși ce-i mai are.

Cimitirul catolic se află în Strada T. Vladimirescu, azi Strada Păcii. Terenul a fost dat de o familie ce s-a numit Popovici. Cimitirul evanghelic se află în Strada Eroilor, iar terenul a fost dat de o familie ce se numea Döhner. Acest cimitir este folosit și de adventiști și de bapțiști.

Cimitirul catolic din Strada Tudor Vladimirescu, azi Strada Păcii.

Cimitirul evanghelic, care servește și pentru adventiști și bapțiști.

Cultul mozaic în Vatra Dornei

Conform tradiției, evreii au venit în Vatra Dornei prin anul 1860. Emigrarea lor a fost mai mult din nord, adică din părțile Galiției și mai puțin din Vechiul Regat. După spusele unui evreu bătrân, cu numele David Abramovici, căruia i-a povestit tatăl său, Moses Wolf, această emigrare se datorează următorului fapt: religia mozaică prevede ca femeile evreice să aibă copii. Cele care nu se bucurau de acest dar făceau tot posibilul ca să fie [fertile]. Aflând că băile din Vatra Dornei le-ar da această posibilitate, au venit în aceste părți, apoi emigrarea are loc mai în masă; probabil că borvizul în acel timp era mai consistent în acid și avea această putere beneficătoare pentru femei, spunea tot el.

Un alt evreu, cu numele de I. Schwartz, mi-a povestit, tot în legătură cu emigrarea evreilor, că prin anul 1870, în Polonia a fost o mare foamete și din cauza aceasta mulți au coborât în sud, venind și prin părțile noastre. Poate să fie și un pic de adevăr în cele spuse, însă noi credem că motivul cel mai temeinic constă în înclinația lor spre comerț, în special cu lemn, prăvălii etc.

Poporul evreu este destul de credincios și, datorită acestui fapt, el s-a menținut, deși a fost răspândit pe întreg globul pământesc. La noi, în 12 mai 1918, au căpătat și drepturi politice. În Vatra Dornei, când au venit (prin 1860), imediat și-au făcut o sinagogă, care se afla în apropierea gării Vatra Dornei – Băi, în spatele complexului nou din Strada 6 martie. Această sinagogă a fost demolată, apoi s-a construit alta, lângă Cooperativa meșteșugărească din Strada 6 Martie, care se vede și astăzi. Această sinagogă, în timpul celui de al Doilea Război Mondial, a servit ca cinematograful, deci a suferit unele modificări de construcție.

Sinagoga din Strada 6 Martie.

Templul evreilor, construit în 1909.

De asemenea, au mai avut o sinagogă în Strada 23 August, care și ea a fost demolată prin anul 1947–1948. Înmulțindu-se numărul evreilor și situația materială permițându-le, în anul 1909 și-au construit o sinagogă foarte mare, spațioasă și destul de corespunzătoare, pe care lumea o denumește și azi Templul evreilor. El se poate vedea în partea de apus a centrului orașului, și anume între fosta Casă de Cultură „Sentinela”, azi Căminul de zi, biblioteca orașului și fostul Hotel II balnear din Strada 7 Noiembrie, azi Casa Sindicatelor.

Evreii din Vatra Dornei au fost oameni pașnici și au trăit în relații destul de bune cu dornenii. Din cauza curentelor extremiste dintre anii 1941–1944, asupra lor s-a îndreptat o ură, cauzându-le mari suferințe, care au culminat prin venirea la putere a cuziștilor, prin 1938–1939, și a legionarilor, prin 1940–1941.

În România, care la începutul celui de al Doilea Război Mondial era alături de Germania hitleristă, viața lor s-a agravat și mai mult în acel timp. În noaptea rebeliunii, circa 400 de evrei (bărbați, femei gravide și copii) au fost închiși în subsolul primăriei o zi întreagă, fără apă și mâncare și fără drept de a folosi chiar WC-ul, din ordinul legionarilor. Mareșalul Ion Antonescu, conducătorul statului român de pe atunci, în ziua de 16 octombrie 1941, a dat dispoziție ca toți evreii din Vatra Dornei să fie deportați în Transnistria și, în 24 de ore, au fost îmbarcați în vagoane închise, luându-și eu ei doar câte o mică legătură cu îmbrăcăminte. Tot avutul ce l-au strâns într-o viață întreagă, acum a rămas în case, care au fost prădate de răufăcători. Lucrurile nesustrase au fost ridicate și depozitate în Templu, însă și de aici au dispărut cu timpul. După terminarea războiului, în 16 mai 1945, ei s-au reîntors din Transnistria, însă cu greu și-au mai refăcut din ceea ce au avut. Le-a lipsit curajul și încrederea, astfel că în majoritate au emigrat în Israel, stat format în vechea Palestină, recunoscut de toate statele ca țară a lor, după aproape două mii de ani.

Azi, în Vatra Dornei, evreii sunt foarte puțini, cam 49 de familii (1 ianuarie 1977). Cimitirul îl au în Str. Negrești. Locul a fost cumpărat de la strămoșii familiilor Carpea și Mihovan-Todașcă. Evreii fiind puțini la număr, cimitirul pare un loc părăsit.

Cultul neoprotestanților din Vatra Dornei

Bapțiștii

„Baptism” este numele unei secte creștine care consideră că botezul trebuie primit la o vârstă conștientă. Mai înainte, adepții ei se numeau anabapțiști, adică botezați din nou, și susțin că se trag de pe vremea apostolilor. Acest lucru nu a fost dovedit, căci numai după anul 1500 se pomenește de numele lor. Secta aceasta s-a întâlnit întâi în Germania, apoi a trecut în Anglia, unde a început a se mai numi, mai pe scurt, baptism. Cu timpul, s-au răspândit în America și în toată lumea, deci și în România [...].

În Vatra Dornei, despre această comunitate religioasă nu s-a știut nimic până în anul 1976. Organizarea lor a fost făcută în taină; acum au un sediu în Str. Negrești, în casa croitorului Sterie Negrea, și sunt în număr de peste 30 de persoane. Sunt recunoscuți de stat și au autorizație de funcționare. [...] Cimitirul îl au în același loc cu evanghelicii și adventiștii, în Str. Eroilor.

Adventiștii

Adventiștii formează o grupare religioasă a cărei denumire vine de la cuvântul „adventus”, care înseamnă „venire”. Doctrina aceasta este mai nouă decât baptismul. Începutul ei l-a făcut un american cu numele Wiliam Müller, în veacul al XIX-lea [...].

Îndeobște, învățătura adventiștilor se aseamănă cu cea a bapțiștilor, cu singura deosebire că adventiștii, în loc de duminică, țin sâmbăta, și aceasta din anul 1844. Ei se mai numesc și „sâmbetiști”, deci credința lor se apropie de cea evreiască [...].

În Vatra Dornei, această comunitate a luat ființă în anul 1946. Nucleul l-au format familiile Daniliuc Dumitru și Magopăț Ion. La început a fost numai o grupă, sub 25 de membri, și depindea de [comunitatea adventistă din] Câmpulung, iar adunarea se făcea în locuința lui Dumitru Daniliuc, [în] Str. Unirii. Mai târziu, adică în octombrie 1955, când numărul persoanelor s-a ridicat la 35, au primit autorizație de funcționare, fără a mai depinde de Câmpulung. Din casa lui Dumitru Daniliuc, locașul de rugăciuni și l-au mutat în casa Aureliei Băncescu, [din] Str. Transilvaniei nr. 9. Aici a stat până în anul 1957, când l-au mutat în Str. Păcii, lângă cimitirul catolic, căci și-au cumpărat casă de rugăciuni și locuință pentru predicator de la Silai Mironov. Cimitirul îl au în același loc cu evanghelicii, în Str. Eroilor. La data de 1 iulie 1977, această comunitate numără circa 50 de persoane numai din orașul Vatra Dornei. Ei plătesc zeciuială, adică 10% din veniturile pe care le au. Disciplina credinței lor este foarte strictă, căci cine nu respectă canoanele ce le au, este îndepărtat din adunare [...].

Casa de rugăciuni a bapțiștilor.

Casa de rugăciuni (stânga)
și locuința predicatorului (dreapta).

Bibliografie

1. Arbore, Zamfir; Grigorovitz, Em., *Dicționarul geografic al Basarabiei și Bucovinei*, ediție anastatică, Iași, Editura Tipo Moldova, 2011, p. 147.
2. Giurescu, C. C., *Istoria Românilor*, vol. II, partea II, ediția a III-a, p. 590.
3. Lazurcă, Ion M., *Istoria bisericească a Moldovei de nord-vest cu Episcopia Rădăușilor*.
4. Serviciul Național al Arhivelor Naționale Suceava, *Registrul de procese verbale din anii 1866–1872, Procesul-verbal nr. 185, inv. nr. 1*.

REINTERPRETÂND ISTORIA PRIN PRISMA UNOR NOI IZVOARE ISTORICE – MONARHIA HABSBURGICĂ (1848–1918)

CRISTIAN ALEXANDRU BOGHIAN

Institutul „Bucovina”, Rădăuți
E-mail: cristiboghian@gmail.com

Reinterpreting History Using New Historical Sources – The Habsburg Monarchy (1848–1918)

(Abstract)

In this article, the author presents the history of the Habsburg Monarchy in the period 1848–1918, which is a particularly important one in terms of social, economic and political transformations. The work *Habsburg Monarchy (1848–1918)*, made in Vienna and translated into Romanian by a collective led by Rudolf Gräf, offers the romanian history-loving public a new perspective on the history of the Double Monarchy.

Keywords: Habsburg Monarchy, peoples, nation, national movements, international relations.

(Rezumat)

În acest articol, autorul prezintă istoria Monarhiei Habsburgice în perioada 1848–1918, care este una deosebit de importantă sub aspectul transformărilor sociale, economice și politice. Lucrarea *Monarhia Habsburgică (1848–1918)*, realizată la Viena și tradusă în limba română de un colectiv condus de Rudolf Gräf, oferă publicului pasionat de istorie din România o perspectivă nouă asupra istoriei Dublei Monarhii.

Cuvinte-cheie: Monarhia Habsburgică, popoare, națiuni, mișcări naționale, relații internaționale.

Lucrarea monumentală *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, editată de Adam Wandruszka, Peter Urbanitsch și Alois Brusatti pentru Comisia pentru Istoria Monarhiei Austro-Ungare din cadrul Academiei de Științe a Austriei, apărută în mai multe volume (în 1973, 1975, 1980, 1987 și 1995), a stat la

baza realizării, prin selecția unor texte și traducerea lor în limba română, a sintezei *Monarhia Habsburgică (1848–1918)*, coordonată de Rudolf Gräf și apărută la Editura Polirom în 2020, 2021 și 2022. Momentan sunt apărute patru volume, fiind preconizate încă două. Președintele Academiei Române, Ioan-Aurel Pop, remarcă faptul că „textele aduc o contribuție esențială la cunoașterea monarhiei dunărene și mai ales la evidențierea efectelor de durată ale stăpânirii austriece în provinciile românești sau la detalierea relațiilor dintre Regatul României și Imperiul Habsburgic sau (între 1867 și 1918) Austro-Ungar. Viziunile reputaților istorici austrieци ai vremii vor putea fi de acum coroborate mai ușor cu cercetările și concluziile specialiștilor din România, îmbunătățind astfel fresca reconstituirii trecutului comun european, în spiritul adevărului omenește posibil, mereu perfectibil”. Rudolf Gräf notează că secțiunile din cadrul capitolelor din toate volumele reprezintă, în fapt, studii individuale realizate de contributorii cărții.

Volumul I din sinteza *Monarhia Habsburgică (1848–1918)* a apărut în 2020, în traducerea lui Iosif Marin Balog, Loránd Mády și Nicolae Teșculă, și are subtitlul „Dezvoltarea economică, administrația și sistemul juridic, forța armată”. Cuprinde o selecție de texte din seria originală *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, și anume din volumele I, II și V. Pe coperta a IV-a a volumului regăsim o prezentare succintă a conținutului acestuia: „Ultimii șaptezeci de ani de existență a Imperiului Habsburgic, de la revoluțiile din 1848 până la înfrângerea în Primul Război Mondial, au fost marcați de evoluții cu efecte profunde asupra principalelor sale componente și a diverselor teritorii aflate sub suveranitatea Casei de Habsburg. Analizând date statistice și reglementări ale perioadei, autorii studiilor reunite în volumul de față alcătuiesc o imagine detaliată a unora dintre aceste efecte din punct de vedere economic, social, cultural, militar și juridic. Încadrarea economiei Imperiului în procesul european de industrializare, politicile economice promovate de Monarhia Habsburgică, problema statului supra-național, fundamentele sistemului juridic și rolul armatei chezo-crăiești în menținerea coeziunii interne și externe a Monarhiei sunt unele dintre aspectele care vădesc complexitatea statului dualist austro-ungar”.

Întins pe 424 de pagini, primul volum este precedat de „Cuvânt-înainte” (Ioan-Aurel Pop), „Notă asupra ediției” (Rudolf Gräf) și cuprinde trei capitole mari, „Referințe bibliografice” și „Contributori”. De asemenea, după cuprins, lucrarea ne oferă o hartă a Imperiului Austro-Ungar înainte de Primul Război Mondial (realizată de Andrei Nacu), cu toate provinciile sale și principalele orașe.

Primul capitol, „Dezvoltarea economică”, este prezentat în trei părți: „Locul Monarhiei Habsburgice în economia mondială” (Nachum Th. Gross), „Principalele coordonate ale politicii economice austriece (1848–1918)” (Herbert Matis) și „Politica financiară austriacă” (Josef Wysocki). Primul studiu conturează situația Monarhiei Habsburgice în cadrul relațiilor economice europene și globale pe parcursul secolului al XIX-lea, până la prima conflagrație mondială. Sunt evidențiate date statistice și indicatori economici, pentru a analiza sistemul economic habsburgic în raport cu procesul de dezvoltare și industrializare europeană. Al doilea studiu aduce în prim plan politicile economice imperiale, axându-se evolutiv pe mercantilismul specific austriac inițial, urmat de liberalismul anilor 1850, care se transformă în protecționism și chiar intervenționism după 1900. În plus, autorul alege să descrie mecanismele instituționale ale Monarhiei Habsburgice, precum și cum funcționa, în fapt, dualismul austro-ungar din punct de vedere economic.

Capitolul al II-lea, „Administrația și sistemul juridic”, are ca subcapitole „Monarhia Habsburgică și problema statului supranațional” (Robert A. Kann) și „Sistemul juridic din Ungaria” (Bála Sarló). Primul studiu are o notă mai degrabă teoretică, cu multă analiză despre principiile conceptului de „stat supranațional”. Al doilea studiu se axează pe evoluția istorică a sistemului juridic maghiar de la mijlocul secolului al XIX-lea până la finalul Primului Război Mondial. Se explică raporturile de drept, fundamentele sistemului juridic și cele mai relevante grupări politice care au conceput și guvernat acest sistem.

Al III-lea capitol este împărțit în secțiunile „Forța armată în stat și societate” (Johann Cristoph Allmayer-Beck), „Armata (Miliția) teritorială regală ungară [Honvéd] (1868–1914)” (Tibor Papp). Primul studiu, unul de amploare, sintetizează rolul pe care l-a avut armata imperială în privința susținerii coeziunii interne, dar și externe a Monarhiei Habsburgice în intervalul 1848–1918. Sunt atinse cele mai importante chestiuni legate de organizarea armatei și diverse concepte specifice de natură militară. Ultimul studiu explorează evoluția armatei teritoriale regale maghiare, constituită în 1868, care a adus contribuții la consolidarea instituției politice a dualismului austro-ungar.

Volumul al II-lea din sinteza *Monarhia Habsburgică (1848–1918)* a apărut în 2021, cu traducere de Loránd Mádly, Raluca Nelepuc, Nicolae Teșculă și Ioana Florea. Are subtitlul „Popoarele Imperiului” și cuprinde o selecție de texte din seria originală *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, adică din volumul al III-lea. Pe coperta a IV-a a cărții este prezentat, pe scurt, conținutul: „Al doilea volum al vastei monografii istorice dedicate statului habsburgic, în intervalul dintre convulsia revoluționară a pașoptismului continental și cotitura radicală a celei dintâi conflagrații mondiale, abordează problematica naționalităților reunite între granițele imperiului. Impresionanta diversitate, care a compus fundamentul structural al Monarhiei Habsburgice, transpare în formele sale cele mai vii în textele selectate în cartea de față, de la osmoza culturilor reunite în același edificiu politic, până la traiectoria particulară a corpurilor etnice surprinse în permanenta căutare a redefinirilor identitare”.

Cel de al II-lea volum se întinde pe 400 de pagini este precedat de „Notă asupra ediției” (Rudolf Gräf) și cuprinde secțiunile dedicate fiecărui popor în parte: „Evreii” (Wolfdieter Bihl), „Germanii din Ungaria” (Friedrich Gottas), „Maghiarii” (László Katus), „Românii” (Keith Hitchins), „Rutenii” (Wolfdieter Bihl), „Sârbii” (Dimitrije Djordjević), „Slovacii” (L’udovít Holotík) și „Grupuri etnice și religioase fărâmițate din provinciile austriece” (Wolfdieter Bihl). Cartea se încheie cu „Referințe bibliografice” și „Contributori”. Nu sunt tratate toate comunitățile etnice din imperiu (lipsind cehii, slovenii, croații, bosniacii, polonezii sau chiar populația germană din Austria sau Cisleithania), deși este inclusă o secțiune ce tratează grupuri etnice și religioase fărâmițate, destul de mici ca număr. Rudolf Gräf menționează că volumul este doar o selecție de texte din materialele originale și că, în particular, acesta oferă informații de bază legate de „naționalitățile cu care românii au interacționat în acel moment”. Ca și la precedentul volum, după cuprins regăsim o hartă etnică detaliată a Imperiului Austro-Ungar (1910), realizată de Andrei Nacu, ce reflectă răspândirea teritorială a tuturor naționalităților existente.

Studiul cu care începe cel de al II-lea volum, „Evreii”, este unul vast și prezintă contextul evolutiv al acestei comunități și ce a însemnat prezența ei în fiecare parte a imperiului dualist. Practic, evreii aveau de ales între a fi asimilați de cei între care s-au așezat, să se afirme ca o minoritate etnică culturală și religioasă închisă sau, ulterior, să se ralieze la mișcarea sionistă. Au fost alese date statistice referitoare doar la evreii practicanți, pentru a prezenta numeric evoluția populației, migrația din zonele sărace spre cele bogate și mutarea de la sate la orașe. Sunt prezentate organizarea internă și cea socială a comunităților evreiești, limbile cărora aparțineau și contribuția importantă la viața economică. Preferința evreilor pentru limba și cultura germană este explicată de autor printr-o legislație favorabilă acestora, ce data din secolul al XVIII-lea.

Următorul studiu centrat asupra comunității germane debutează cu o istorie demografică a germanilor din Ungaria, care, în jurul anilor 1850, încă dominau spațiul urban maghiar. Împreună cu comunitatea evreiască, germanii sunt văzuți ca un factor de modernizare a economiei Ungariei – parte a imperiului dualist. Nu lipsesc descrieri legate de sistemul educațional, grupările politice și organizarea socială a comunităților de șvabi și sași din Transilvania.

Studiul despre maghiarii din Monarhia Habsburgică prezintă chestiuni demografice, de migrație și de politicile de maghiarizare. De asemenea, sunt menționate diversele dialecte, tipologiile regionale și structura confesională. Autorul este de părere că anumite modificări în organizarea teritorială și amplasarea localităților au constituit factorii de modernizare a economiei maghiare.

Autorul studiului despre români își structurează discursul făcând distincție între cei din Bucovina, Transilvania istorică și cei din Ungaria (Banat, Crișana, Maramureș), îndeosebi când abordează chestiuni culturale, religioase și de viață politică. De asemenea, acesta alege să structureze relatarea evenimentelor istorice legate de istoria românilor în două perioade, înainte și după înființarea Partidului Național. Ulterior autorul urmărește evoluțiile economice și culturale ale românilor transilvăneni. Sunt alocate multe pagini pentru aspectele culturale și de viață politică a românilor bucovineni, studiul încheindu-se cu asemănările și deosebirile dintre aceștia și românii transilvăneni.

Următorul capitol tratează istoria rutenilor, problemele demografice ale acestora, precum și aspecte legate de biserica și limba ucraineană. De asemenea, este explicat și rolul jucat de ruteni în politica, economia și armata imperială. Rutenii sunt văzuți ca membri ai națiunii ucrainene, care locuiesc în Galiția, Bucovina și în comitatele din nord-estul Ungariei istorice.

Studiul despre sârbi se axează pe comunitățile din Ungaria de Sud, Croația și Slovenia, Dalmația și Bosnia și Herțegovina. Se prezintă organizarea socială și aspectele culturale și de viață politică. Autorul studiului alocă pagini consistente istoriei comunității sârbești în preajma și, mai ales, în timpul Primului Război Mondial – prilej de încheiere a viitoarei formațiuni statale iugoslave.

Următorul capitol este dedicat contextului politic și stadiului de dezvoltare economică, socială și culturală a slovacilor până în 1868. După impunerea Legii naționalităților, autorul se axează pe viața politică din ultima parte a secolului al XIX-lea.

Ultimul capitol, dedicat grupurilor etnice și religioase fragmentate, atrage atenția asupra unor comunități mici, de câteva sute până la câteva zeci de mii de membri, dar nu-i include pe secui, pe rutenii munteni din Bucovina și Galiția sau pe huțuli, care, după autor, sunt „forme particulare ale unor grupuri etnice”. Sunt prezentați armenii, grecii și aromânii, țigani, populațiile alpine vorbitoare de limbi romanice (retoromanii, friulanii, ladinii), bunevații și sokcii, bulgarii, rusinii din Bacica, lipovenii, albanezii, menoniții, caraimii și sabatiștii. Sunt expuse motivele pentru care aceste populații au fost atrase de Imperiul Habsburgic și evoluția situației materiale și sociale a acestora.

Volumul al III-lea din sinteza *Monarhia Habsburgică (1848–1918)* a apărut în 2021, cu traducere de Iosif Marin Balog, Loránd Mádly, Raluca Nelepcu, Daniela Stanciu Păscărița, Nicolae Teșculă. Are subtitlul „Problema națională” și cuprinde, ca și volumul precedent, o selecție de texte din vol. al III-lea apărut în seria originală *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*. Pe coperta a IV-a este prezentat un extras din carte, semnat de Robert A. Kann: „Dacă, începând cu anul 1918, în Europa Centrală centrul de greutate s-a deplasat din ce în ce mai mult în direcția statului național, acest obiectiv a fost totuși departe de a fi realizat. Este însă foarte posibil să ne gândim la un viitor nu foarte îndepărtat, în care conceptul extensiv de stat al naționalităților îl înlocuiește pe cel de stat național. Deși marile traiectorii ale dezvoltării par de nestăvilit pe termen lung, omului îi este dat să stabilească, prin implicare personală, dacă procesul istoric va duce prin pustiul de beton al totalitarismului sau prin peisajul pluralismului”. Problematika studiilor din acest volum a mai fost atinsă, parțial, și în volumul al II-lea, dar, în comparație cu volumele precedente, subiectele studiilor sunt tratate deosebit de amănunțit, făcând, uneori, lectura dificilă.

Cel de-al treilea volum conține 296 de pagini și este structurat astfel: „Notă asupra ediției” (Rudolf Gräf), trei mari capitole, „Referințe bibliografice” și „Contributori”. Capitolele sunt intitulate „Perioadele istoriei austriece și modificările semnificației noțiunii de Austria până la sfârșitul Monarhiei Habsburgice” (Erich Zöllner), „Egala îndreptățire a națiunilor ca principiu constituțional (1848–1918)” (Gerald Stourzh), „Despre problema naționalităților în Monarhia Habsburgică (1848–1918). O sinteză” (Robert A. Kahn).

Primul capitol tratează originile statului care va fi numit mai târziu Monarhia Habsburgică, notând că nu include relatările de tip legendar, punctul său de plecare fiind structurile statale din secolul al IX-lea, țările austriece din Alpii de Est, cele dunărene și țările Coroanei boemiene și maghiare. Este analizată noțiunea de *Reich* cu sensul de stăpânire în legătură cu *marca orientalis* pe Dunăre a regatului franc al Casei de Babenberg. Marca se transformă treptat în ducat, principat, iar cu ajutorul Babenbergilor, structura statală își crește dominația asupra Stiriei și Crainei, urmând ca ea să ajungă sub stăpânirea Habsburgilor. Prestigiul Casei de Austria crește odată cu anumite evenimente istorice internaționale, cum ar fi Mohács, Muntele Alb și Pacea Westfalică, iar puterea statului austriac se consolidează odată cu războaiele antiotomane în contextul apariției altei puteri competitive, Rusia țaristă. Se discută conceptele de „Austria”, „Austria unificată”, „Imperiul Austriac unificat și indivizibil” și „Întregul imperiu în întreaga uniune”, care, practic, își alterau înțelesul în funcție de regimul care urma la putere. Evident, este tratat în final și conceptul Monarhiei dualiste, Cisleithania și Transleithania.

Al doilea capitol tratează acerbic conceptul și problematica egalei îndreptățiri a națiunilor ca principiu constituțional. Autorul studiului argumentează aproape exhaustiv că această chestiune a fost în preocuparea constantă a autorităților imperiale, puterii legislative, dietelor provinciale și intelectualilor, mai ales în partea de vest a Monarhiei Habsburgice. Eforturile pentru legiferarea egalității în drepturi a tuturor națiunilor din imperiu au debutat în 1848, continuând cu dezbateri și modificări până în 1851 și culminând cu Constituția din 1867. Nu de multe ori problema a fost preluată de autorități cu scopul de a-și întări propriul regim. Interesantă este tratarea problemei limbii oficiale din Boemia, care avea două națiuni rivale, germanii și cehii, chestiune care, deși inițial a dat câștig de cauză limbii germane, abia în 1917 se soluționează în favoarea cehilor.

Al treilea capitol explorează cauzele prăbușirii „inevitabile” a Monarhiei Habsburgice, menționând pe cei care susțineau ideea de egalitate între națiuni. Autorul studiului punctează că acest principiu al egalității națiunilor nu a fost respectat nici de majoritățile și nici de minoritățile naționale din imperiu. Totuși, acesta remarcă descoperirea și ascensiunea conștiinței și identității naționale de tip occidental a unor popoare (între care românii, rutenii, sârbii, slovenii și slovacii), ascensiune care a fost posibilă doar în contextul politic creat de autoritățile habsburgice, unde aceste națiuni au beneficiat de sistem educațional și instituții culturale în limba maternă (chiar dacă doar parțial). Afirmarea identității și conștiinței naționale în cadrul Monarhiei Habsburgice a fost cu atât mai complicată, întrucât națiunile din imperiu se regăseau în alte state în care trăiau împreună cu națiuni diferite. De asemenea, sunt analizate efectele pozitive și cele negative ale dualismului din 1867 și a altor compromisuri încheiate în acea vreme.

Rudolf Gräf argumentează că aceste trei studii au avut scopul de a demonstra că în cadrul Monarhiei habsburgice au existat eforturi constante pentru asigurarea unui stat de drept cu drepturi și libertăți pentru popoare și că această evoluție constituțională este fără egal în rândul celorlalte imperii europene și nu a continuat în noile state naționale de după 1918, care vedeau minoritățile naționale ca o piedică în dezvoltarea propriilor țări.

Volumul al IV-lea din sinteza *Monarhia Habsburgică (1848–1918)* a apărut în 2022, cu traducere de Mircea Gheorghe Abrudan, Ioana Florea și Loránd Mádly. Are subtitlul „Problema confesională” și cuprinde o selecție de texte din seria originală *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, și anume din volumul al IV-lea. Pe coperta a IV-a a cărții este prezentată o descriere succintă a conținutului: „Al patrulea volum al monografiei istorice dedicate Habsburgilor urmărește evoluția numeroaselor confesiuni din imperiu, aflate în situația de a se afirma în societatea pluralistă a ultimei jumătăți de secol XIX și la începutul secolului XX. Statul garantează juridic libertatea de conștiință și libertatea religioasă, astfel că marile probleme ale unora dintre religiile recepte ori ale celei greco-ortodoxe țineau de separarea de stat și confruntarea cu celelalte forțe ale societății cu care se aflau în concurență. Reorganizarea vieții bisericești a facilitat accesul unor pături mai largi ale populației la educație și cultură și a marcat începutul democratizării administrației bisericești. Studiile incluse în volum depășesc perspectiva strict instituțională asupra vieții religioase în Monarhia habsburgică, oferind analize complexe, de ordin juridic, economic, sociocultural și educațional”.

Cel de-al patrulea volum este întins pe 507 + 6 pagini și este structurat în „Notă asupra ediției” (Rudolf Gräf), patru mari capitole, „Referințe bibliografice” și „Contributori”. Studiile incluse sunt: „Biserica Romano-Catolică în Cisleithania” (Peter Leisching), „Biserica Romano-Catolică în Ungaria” (Moritz Csáky), „Istoria protestantismului în Monarhia Habsburgică” (Friedrich Gottas) și „Ortodocși și uniți” (Emanuel Turczynski).

Primul capitol este vast și abordează mai multe teme într-o manieră detaliată. Plecând de la contextul Bisericii Catolice la mijlocul secolului al XIX-lea (din partea austriacă a imperiului), aflată într-un proces de transformare de la structuri de tip feudal la o biserică de stat de tip iosefin, la separarea de stat, acceptarea parității confesionale, rămânând, în tot acest timp, unul din cele mai relevante instrumente ale impunerii absolutismului statal. Mai este abordată și mișcarea de restaurare ultramontanistă și catolicismul iluminist austriac, concordatul cu Vaticanul și, ulterior, anularea acestuia și renunțarea la caracterul dominant catolic al Monarhiei Habsburgice. Se explorează amănunțit și viața spirituală și materială a clerului și modul în care diverse părți ale societății se raportează la Biserica Catolică și felul în care aceasta privește alte biserici. Nu lipsește analiza antisemitismului clerului catolic, materializat pe căi economice, religioase și rasiale, completat și de o reacție împotriva antisemitismului din rândul unei părți a cercurilor catolice. Este atinsă și tema relației antagonice dintre Biserica Catolică și masonerie, precum și implicarea bisericii în sistemul de învățământ și în conflictele naționale.

Al doilea capitol este axat pe confruntarea dintre biserică catolică și stat în secolul al XIX-lea, în Ungaria. Sunt atinse dezbaterile pe seama ideologiei iosefinismului, primând dorința supunerii bisericii de către stat. În Ungaria, protestanții se bucură de o autonomie mai mare în fața statului decât catolicii, iar biserica are o atitudine ambivalentă față de Revoluția de la 1848. Urmează perioada neoabsolutistă și neoconservatoare, care culminează cu dualismul din 1867, pe fundal fiind remarcată

lupta dintre catolicii liberali și cei conservatori. Autorul remarcă faptul că, deși legal naționalitățile regatului Ungariei erau egali în drepturi, în realitate s-a manifestat o politică meschină de naționalism maghiar. Se explorează autonomia și influența Bisericii Catolice în Ungaria și dorința acesteia de a-și conserva acest statut. De asemenea, acesta argumentează că, în zonele unde viața religioasă a fost puternică, acolo s-a manifestat cel mai adesea trezirea și cultivarea conștiinței naționale, un exemplu fiind influența Bisericii Greco-Catolice asupra românilor și rutenilor. Este explorată și mișcarea creștin-socială, care se transformă treptat în activitate politică dusă de partide.

Cel de-al treilea capitol explorează inițiativa eșuată de a uniformiza protestantismul în imperiu, din cauza particularităților fiecărei biserici protestante și a libertăților de care se bucurau acestea. Autonomia bisericilor protestante a fost, însă, redusă în perioada neoabsolutistă, statul urmând a avea o influență mai mare în organizarea acestora. Sunt dedicate secțiuni privind evoluția vieții bisericești și a învățământului protestant din Galiția, Bucovina și Silezia austriacă, și încercările de unificare a protestantismului din Cehia în timpul primei conflagrații mondiale.

Studiul care încheie volumul dedicat problemei confesionale din Monarhia Habsburgică, se axează pe evoluția Bisericii Ortodoxe și a celei Greco-Catolice. Autorul argumentează că bisericile de rit bizantin și-au câștigat o veritabilă independență teologică, fiindcă au îndeplinit un rol de mediator cultural între formele culturale occidentală și cea est-europeană. Autorul compară Patriarhia de la Constantinopol sau biserica de stat rusă cu contextul în care activau cele două biserici de rit bizantin din Monarhia Habsburgică, argumentând că acestea au avut condiții mai bune de dezvoltare care au alimentat și mișcările de emancipare național-confesională. Autorul menționează că, deși ritul bizantin unea cele două biserici, restul aspectelor legate de limbă și cultură le diferențiau, un punct comun fiind doar cultura populară, lupta pentru drepturi și libertatea credinței. Un exemplu interesant este reliefat de lupta „liniștită” dusă de aceste grupări etno-confesionale pentru schimbarea denumirilor jignitoare apusene date membrilor acestor confesiuni, din „schismatici” în „neuniți” și ulterior în „greco-ortodocși”. Situația sârbilor era una mai bună, deoarece ajunseseră mai repede sub dominația austriacă, iar coeziunea etnică și, ulterior, cea națională, s-a bazat pe coeziunea confesională bine înrădăcinată, ghidată de clerul sârb. Astfel, apare denumirea de „sârb” pentru croații ortodocși, care fundamentează procesul de trezire a conștiinței naționale sârbe. Se prezintă situația comunității românești care forma majoritatea populației Transilvaniei, dar care era nevoită să trăiască în trei unități administrative diferite (a secuilor, a nobilimii maghiare și a sașilor). Se menționează rolul elitei clerului ortodox și unit în consolidarea conștiinței naționale a românilor prin *Supplex Libellus Valachorum*, menționând și comunitățile ortodoxe multietnice din Bucovina, Dalmația, Croația și Istria. Este acordată o atenție deosebită episcopului Andrei Șaguna și burgheziei românești din Banat și Transilvania, care au jucat un rol important în stabilirea legăturilor între toate comunitățile românești ortodoxe separate administrativ și democratizarea administrației clericale, care a putut lupta împotriva politicii de maghiarizare.

Toate cele patru volume ale sintezei *Monarhia Habsburgică (1848–1918)*, coordonate de Rudolf Gräf și apărute la Editura Polirom și Academia Română în 2020, 2021 și 2022, sunt bine documentate și argumentate, oferă abordări originale și, în general, sunt menite a completa istoriografic aria de cercetare a celor preocupați de istoria acestei construcții statale și, evident, a popoarelor din imperiu și a diverselor chestiuni și probleme care s-au ivit de-a lungul existenței sale. Dat fiind faptul că ne aflăm în fața unei sinteze realizate prin selecția și traducerea unor texte deja publicate între anii 1973–1995, efortul de a face accesibil publicului românesc părți dintr-o lucrare monumentală redactată în limba germană (*Die Habsburgermonarchie 1848–1918*) este de laudat.

Bibliografie

1. Taylor, A. J. P., *Monarhia habsburgică (1809–1918)*, București, Editura Alfa, 2000.
2. Vocolka, Karl, Vocolka, Michaela, *Franz Joseph I: Kaiser von Oesterreich und Koenig von Ungarn*, Editura C. H. Beck, 2015.
3. Zöllner, Erich, *Istoria Austriei*, vol. I–II, București, Editura Enciclopedică, 1995.

ORTODOXISM ȘI NAȚIONALISM ÎN ISTORIA BUCOVINEI – MITROPOLITUL VLADIMIR DE REPTA

MARIAN OLARU

Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina
E-mail: marian_olaru@yahoo.com

Orthodoxy and Nationalism in the History of Bukovina – Metropolitan Vladimir of Repta

(Abstract)

The volume dedicated to Metropolitan Vladimir of Repta, who led the Diocese of Bukovina in the first decades of the twentieth century, presents his role and that of the Orthodox Church in the national movement of the Bukovinian Romanians, as well as the relations between them and the other ethnic groups in Bukovina.

Keywords: Bukovina, Orthodox Church, national movement, Vladimir de Repta, political parties.

(Rezumat)

Volumul dedicat Mitropolitului Vladimir de Repta, care a condus Eparhia Bucovinei în primele decenii ale secolului al XX-lea, prezintă rolul acestuia și al Bisericii Ortodoxe în mișcarea națională a românilor bucovineni, precum și raporturile dintre aceștia și celelalte grupuri etnice din Bucovina.

Cuvinte-cheie: Bucovina, Biserica Ortodoxă, mișcare națională, Vladimir de Repta, partide politice.

Deși lucrarea semnată de pr. Dumitru Valenciu, pr. dr. Ioan-Paul Valenciu, *Mitropolitul Vladimir de Repta și lumea prin care a trecut* (Suceava, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, 2018, 346 p. + anexe) are înscris, în caseta tehnică și pe prima copertă, 2018 ca an de apariție, din diverse pricini, aceasta a văzut lumina tiparului în anul 2022.

În cuprinsul ei găsim 22 de capitole sau teme, care au rezultat în urma unei intense activități de documentare a celor doi cercetători. Lucrarea aceasta este o ambițioasă cercetare și vine în continuarea eforturilor celor doi autori de a da tiparului lucrări de istoria Bisericii și despre ierarhii Bucovinei.

Îndemnul la lectură este susținut de bogăția de conținut cuprinsă în capitolele: I. „Lumea în care a Venit – lumea Răpțeștilor”, II. „Anii de învățătură”, III. În slujba școlii bucovinene”, IV. „Episcop titular de Rădăuți”, V. „Arhiepiscop al Cernăuților”, VI. „Mitropolit al Bucovinei și Dalmației”, VII. „Chiar de la început de arhipăstorie: apărarea caracterului românesc al Mitropoliei Bucovinei”, VIII. „O cale de menținere a unității eparhiei: filantropia mitropolitului Vladimir”, IX. „Parohia românească din Viena”, X. „Societatea «Vladimir» în Vatra Dornei”, XI. Mitropolitul Vladimir de Repta și problemele parohiilor bucovinene”, XII. „Colaboratorii preotului în atenția mitropolitului Vladimir”,

XIII. „Vremea încercărilor: Primul Război Mondial și Biserica Bucovinei”, XIV. „Vis împlinit, dar vremea încercărilor nu încetează”, XV. „Fondul Bisericesc gr. Ortodox al Bucovinei în vremea mitropolitului Vladimir”, XVI. „Congresul bisericesc”, XVII. „Consistoriul Arhiepiscopal al Bucovinei în vremea mitropolitului Vladimir de Repta”, XVIII. „Preocupări de revigorare a monahismului ortodox bucovinean”, XIX. „Contribuția bucovinenilor la procesul de unificare a Bisericii Ortodoxe Române”, XX. „Sprijinitor al bune înțelegeri între preoți și învățători”, XXI. Mitropolitul Vladimir de Repta și episcopul Nicolae Ivan” și XXII. „Retragere sau demitere?”. Lucrarea este însoțită de „Bibliografie”, „Anexe”, „Indice de nume” și o „Cronică în imagini”.

Vrednicul de pomenire mitropolitul Vladimir de Repta a urcat toate treptele slujirii Bisericii Ortodoxe din Bucovina, cât și a școlii și lumii academice, într-o vreme în care era acută nevoie de jertfă pentru slujirea Bisericii și a Nației. Absolvent al Institutului Teologic din Cernăuți, Vladimir de Repta a fost prefect seminarial și profesor suplinitor la Gimnaziul de Stat din Cernăuți, avut o bursă de studii în studiu biblic al Noului Testament la Viena, Bonn, München și Zurich. În 1873, a fost numit profesor ordinar pentru studiul biblic și al **Noului Testament** la Institutul Teologic din Cernăuți, calitate pe care a deținut-o timp de 21 de ani. A fost, în mai multe rânduri, decan al Facultății de Teologie și rector al Universității „Franz Joseph” în anul universitar 1883/1884. Prin Decretul imperial din 11 septembrie 1870, Dieceza Bucovinei a fost ridicată la rangul de Arhidieceză, spun autorii: „După cunoscutele frământări, când unii dintre **fruntașii bucovineni s-au lăsat seduși de glasul baronului Andrei Șaguna**” (subl. n.) (p. 51). Privitor la acest aspect, unii dintre liderii bucovinenilor, în frunte cu frații Hurmuzachi, apreciau că unirea cu biserica din Transilvania sub conducerea lui Andrei Șaguna ar fi fost mai folositoare, decât înființarea unei arhidieceze separate pentru Bucovina, sub păstoria lui Eugenie Hacman, potrivit al convocării Congresului Bisericesc, al implicării mirenilor în treburile bisericești și al răspândirii culturii sub pavăza latinității, fapt ce însemna împotrivirea față de interesele naționale românești.

Vladimir de Repta a primit Sfânta Taină a hirotoniei în treapta de diacon în 1/13 august și în cea de preot în 15/27 august 1885. A devenit protosinghel în 1886 și arhimandrit stavrofor în 1890. Recunoscut în epocă drept un harnic slujitor al Bisericii, implicat activ în viața socială culturală, Vladimir de Repta a fost ridicat la demnitatea de arhiepiscop în cadrul Consistoriului Greco-Ortodox al Arhiepiscopiei din Cernăuți, fapt întărit prin jurământul depus în 18/30 martie 1896, în fața mitropolitului Arcadie Ciupercovici și a președintelui Țării, Leopold Goess.

Lucrarea este temeinic susținută de trimiterea la numeroase izvoare și are o accentuată înscriere în dialog cu cei ce au tratat până acum acest subiect, din istoriografiile română, austriacă și ucraineană. De exemplu, în capitolul al IV-lea, se vorbește despre „mărinimia împărătească care a generat reînființarea, după 116 ani, a titulaturii episcopiei de Rădăuți; se pare că recomandarea mitropolitului Arcadie Ciupercovici nu pleca spre tronul împărătesc chiar de bună voie. În condițiile în care Ministerul Cultelor avea în vedere numirea a doi ruteni drept consilieri consistoriali, Gheorghe Hanichi și Artemon Manastyrcki, cu statornice legături în lumea politică rusească, numirea ca episcop a lui Vladimir de Repta venea ca o compensație menită să liniștească spiritele în rândurile românilor” (p. 33) și, mai încolo, autorii precizează că „după ce anunță hirotonia episcopului Vladimir de Repta, mitropolitul Arcadie a ținut să sublinieze faptul că invită «pe toți credincioșii de stare preoțească și mireană, ca și ei să-l recunoască și să-l onoreze pe Prea Sfinția Sa ca pe un legiuit Arhieru»” (p. 34). În același capitol sunt numeroase referirile privitoare la starea de tensiune existentă între ortodocșii ruteni și cei români, în mare parte legate de o temă ce venea mai ales din politica partinică și nevoia de afirmare națională, cunoscută drept Ausgleichgerechtigkeit („compromis nivelator” sau „justiție echitabilă”). Este de menționat, în acest context, implicarea episcopului Dalmației, Nicodim Milas, susținător al cauzei slavilor în Bucovina, cu ample reverberații în presa vieneză („Neue Freie Presse”). În sensul celor arătate, autorii scriu că: „Atenția publică, de care s-au bucurat în epocă aceste acțiuni ale episcopului dalmațian, a fost una destul de mare, deoarece se observase intenția ascunsă a autorităților austriece. Tendințele de rutenizare a forurilor de conducere ale Bisericii bucovinene erau deja bine-cunoscute publicului român, intelectualitatea românească reacționând la aceste acțiuni, prin diferite forme de protest” (p. 37). Reacția clerului din Bucovina s-a accentuat după ce învățătorul Dionisie Jeremiizuk a fost numit la Catedra de Teologie practică de la Facultatea de

Teologie, cu limba ruteană de predare, a cărei activitate didactică era una grevată de traducerea din limba rusă a unei lucrări intitulată *Memoarele unui nebun*. Cu toate că protestele preoțimii bucovinene nu au avut efectul scontat, preoțimea a demonstrat „ce caractere susținea și promova autoritatea apolitică austriacă în instituțiile Bucovinei” (p. 39). Guvernatorul Bourguignon era îngrijorat de evoluția evenimentelor și recomanda prefectilor să intervină pentru stoparea oricăror proteste care ar fi fost organizate împotriva numirilor făcute de guvernul austriac.

Primit cu însuflețire de români, mitropolitul Vladimir de Repta avea să întâmpine numeroase greutăți, cea mai însemnată dintre acestea era „apărarea caracterului românesc al Mitropoliei Bucovinei” (cap. VII, pp. 55–79), deoarece „în vremea slăbănogului mitropolit Arcadie Ciupercovici, pretențiile rutenilor galițieni stabiliți în Bucovina, încurajate și de stăpânirea de stat, nu au mai putut fi stăvilit” (p. 55). Temele de antropologie politică din acest capitol îi situează pe autori într-un teritoriu al abordărilor de tip puternic identitar-național. Trecutul istoric al provinciei „dobândite” sau anexate de austrieci de la Moldova este pus în oglindă cu starea de atunci a provinciei habsburgice, care ar fi fost un ținut „biblic unde curgea lapte și miere” după L. A. Simiginowicz- Staufe¹. Prezentarea idilică a stăpânirii austriece în Bucovina îi situează pe cei doi autori pe linia abordărilor din scrierile lui George Popovici, George Tofan, I. E. Torouțiu, Ion Nistor ș.a. Astăzi, ca și în trecut, unii istorici, ziariști sau artiști susțin ideea că Bucovina a fost „civilizată” sub stăpânirea Habsburgilor. Desigur, disputa pe această temă, cel puțin la nivelul actual de cunoaștere a surselor istoriografice, nu poate fi tranșată într-un fel sau altul. Sunt în epocă multe lucruri care îi nemulțumeau pe cei ce doreau afirmarea națională, recăștigarea drepturilor pierdute de către români sau egala îndreptățire a naționalităților aflate în imperiu și în Bucovina. Aici se cuvine să amintim în 1890 și 1892, cu deosebire, că oamenii politici români sunt nevoiți să accepte, sub presiunea autorităților vremii și a creșterii implicării în viața politică a unor noi forțe sociale, înțelegeri electorale cu un important impact pentru întâietatea politică a românilor în Ducatul Bucovinei.

Pe același palier se situează și analiza privitoare la titlurile nobiliare atribuite boierimii bucovinene de către austrieci sau cea privitoare la „rutenii bătrâni” și „rutenii tineri”; aceștia din urmă au devenit, cu timpul, un important factor politic ce s-a afirmat prin constituirea partidului politic polono-rutean din Bucovina, aliat de nădejde al guvernatorilor Pace, Goess și Bourguignon – care au extins spectrul și disputa politică și națională din provincie dincolo marginile ei legale și democratice (în limitele existenței ei de atunci!). Autorii scriu că, în mod eronat, unii cercetători consideră că problema ruteană din Biserica Bucovinei a apărut „datorită” episcopului Hacman, pentru că acesta „era prin naștere rutean, dar, în toate manifestările sale, se considera episcop al unei biserici românești și se socotea român naturalizat, așa cum au fost frații și nepoții lui. Numai odată cu reorganizarea Consistoriului, în 1869, se introduce, sub presiune politică, anumite modificări în structura lingvistică a acestui organism” (p. 58). Afirmăția contrazice multe dintre scrierile pe această temă.

Teme care în epocă au ocupat pagini numeroase în presa românească, ruteană și germană din Bucovina (evident, de pe poziții care erau divergente) sunt reluate în analiza din volum, precum: intervenția autorităților austriece pentru susținerea rutenilor „tineri” și promovarea unei politici de dezavantajare a românilor, creșterea continuă a „pretențiilor” rutenilor pentru realizarea „egalei îndreptățiri”, pericolul reprezentat de rutenii greco-catolici, cerința rutenilor de divizare a Diecezei Bucovinei, atacurile rutenilor greco-catolici – în fapt, mulți dintre ei aparținători ai curentului politic al rutenilor „tineri” („stabiliți ocazional în Bucovina”) contra Bisericii Ortodoxe și a arhiepiscopului acesteia, mitropolitul Vladimir de Repta (pp. 62–65) etc. Aceste fapte au fost contestate de „Asociația clerului gr. or. din Bucovina” sau de deputații români, precum C. Popovici. Acesta din urmă scria, în memoriul adresat parlamentului vienez, că: „mai ales de un șir de ani în special de la opozițiunea partidului rutean de la 1890 încoace, au devenit stările din Biserica ort. orientală din Bucovina de tot critice. Pe când, mai înainte, era recunoscut caracterul unitar istoric al arhidiecezei din Bucovina de toți membri Bisericii, fără privire la naționalitate, tinde acum

¹ Afirmăția că Simiginowicz-Staufe: „Nu era din neamul nostru, și atunci, descifrându-i intenția, trebuie să iertăm răutatea izvorâtă din neștiință” trebuie întregită cu cele scrise, de exemplu de Ștefănița-Mihaela Ungureanu, *Ludwig Adolf Simiginowicz-Staufe (1832–1897). 180 de ani de la naștere*, în „Analele Bucovinei”, anul XX, nr. 2, 2013, pp. 369–374.

populațiunea ruteană, reprezentată prin partidul rutean tânăr, la divizarea diecezei și la introducerea unui dualism român-rutean, luat fiind acest postulat în programul partidului rutean-tânăr” (p. 66). Problematika enunțată mai sus a agitat spiritele și viața socială și politică a provinciei până în preajma Primului Război Mondial. În tot acest timp, mitropolitul Vladimir de Repta, împreună cu preoții ortodocși și oamenii politici ce i-au susținut demersurile, a rezistat, păstrând unitatea diecezei. Însă, spectrul pierderii luptei pentru întâietate de către românii bucovineni este anunțat de faptul că imperialii reușiseră să-l numească pe Artemon Manastyrski drept arhimandrit consistorial și pe consilierul aulic Eusebie Popovici doar episcop *ad personam* (p. 73).

Situându-se pe linia unor scrieri care prezintă starea deplorabilă a politicii românești din Bucovina, după 1911, care se caracteriza printr-o accentuată luptă fratricidă între curentele democrat, conservator și „poporal”, autorii volumului îl citează pe N. Iorga pentru a arăta care erau comandamentele epocii: „A sosit vremea ca intelectualii români să-și facă datoria. Mănăstirile strălucite îi cheamă pentru studii, satele părăginite reclamă ajutorul lor. O presă românească fără caracter de partid, o presă culturală și populară e cea dintâi dintre datorii” (p. 79).

În capitolul al VIII-lea, autorii prezintă câteva dintre faptele de filantropie pe care le-a făcut mitropolitul Vladimir, ca formă de apărare a ortodoxiei bucovinene și a unității arhidiecezei: cumpărarea și repararea clădirii în care s-a înființat, la Cernăuți, o mănăstire de maici pentru căutarea și îngrijirea de bolnavi, înființarea Fundației „Mihai și Paraschiva de Repta”. De asemenea, mitropolitul Vladimir de Repta a cumpărat o casă din Strada Herescu pentru suplimentarea spațiului deținut de Societatea Doamnelor Române, în care funcționa o instituție de binefacere pentru 40 de copile, a susținut cu bani „Școala Română”, „Însoțirea orășenilor români” din Suceava, a înființat Fundația „Mitropolit Vladimir de Repta”, administrată de Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina etc.

Fără a considera mai puțin importante celelalte capitolele prezente în carte, poposim puțin asupra ultimului capitol, al XXII-lea, intitulat „Retragere sau demitere”. Alcătuit cu informații istorice culese din fondurile aflate la Arhivele Naționale Istorice Centrale, Arhivele Statului din Regiunea Cernăuți, Arhivele Statului din Suceava – Fond Mitropolia Bucovinei și Arhiva Națională a Republicii Moldova – Fond 691, în publicațiile periodice din țară sau din Bucovina, precum „Glasul Bucovinei”, „Școala” (1914), „Dreptatea” (1924), autorii tratează subiectul enunțat în titlul capitolului, care arată că ministrul Ion Nistor era responsabil pentru înlăturarea („pensionarea forțată”, p. 320) a mitropolitului Vladimir de Repta. Dacă adăugăm cele susținute în alte scrieri ale pr. Dumitru Valenciuc, privitoare la mitropolitul Visarion Puiu, rezultă că Ion Nistor și partidul, al cărui membru era în perioada interbelică, au o mare responsabilitate, prin afectarea gravă vieții Bisericii Ortodoxe din Bucovina. Subiectul acesta îi situează pe autori în vechea dispută ce a existat între bucovineni, cu privire la personalitatea lui Ion Nistor și rolul lui de „factotum” al politicii din Bucovina, responsabil pentru multe dintre faptele imputabile politicului românesc între 1918 și 1944. Cred că subiectul amintit necesită, încă, numeroase lămuriri și o cercetare temeinică a surselor istorice din epocă.

Privită în ansamblul ei, lucrarea este o contribuție deosebită la cunoașterea istoriei Bucovinei, întregind și clarificând multe dintre aspectele evoluției socio-politice a Bucovinei, între care cele privitoare la rolul Bisericii Ortodoxe și al mitropolitului Vladimir de Repta în apărarea caracterului românesc al Bucovinei.

Bibliografie

1. Valenciuc, Dumitru, *Ierarhii Bucovinei*, Suceava, Editura Mușatinii – Bucovina viitoare, 2001.
2. Valenciuc, Ioan-Paul, *Asociațiunea clerului gr[rec] or[todox] din Bucovina: 1898–1944*, Iași, Editura Timpul, 2012.
3. Idem, *Preoțimea ortodoxă din Bucovina în timpul ocupației habsburgice (1775–1918)*, Suceava, Editura Arhiepiscopiei Sucevei și Rădăuților, 2016.
4. Neagu, Răzvan Mihai, *Formarea elitei ortodoxe din Transilvania, Banat și Crișana la sfârșitul secolului al XX-lea. Studenți români din Transilvania, Banat și Crișana la Facultatea de Teologie a Universității din Cernăuți (1875–1918)*, prefață de prof. univ. dr. Nicolae Edroiu, cuvânt-înainte de prof. univ. dr. Cornel Sigmirean, tipărit cu binecuvântarea ÎPS Părinte Andrei, Arhiepiscopul Vadului, Feleacului și Clujului, Maramureșului și Sălajului, Cluj-Napoca, Editura MEGA, 2018.

FAMILII VECHI DIN BUCOVINA STUDIU DE CAZ: FAMILIA CUPARENCU

CRISTIAN-ALEXANDRU BOGHIAN

Institutul „Bucovina”, Rădăuți
E-mail: cristiboghian@gmail.com

Old Families from Bukovina. Case Study: The Cuparencu Family

(Abstract)

Following the tradition of genealogical studies in Bukovina, the author Cezar Onesim realizes through this work a social history project, which highlights the culturality of Bukovina, a multicultural and multiethnic province located on the eastern border of the Habsburg Empire. The families of the social and cultural elites from Bukovina contributed decisively to the realization of the local specificity of the Central-European type.

Keywords: Bukovina, families, culture, social elites, multiculturalism, genealogy.

(Rezumat)

Urmând tradiția unor studii genealogice din Bucovina, autorul Cezar Onesim realizează prin această lucrare un proiect de istorie socială, care evidențiază culturalitatea Bucovinei, o provincie multiculturală și multiethnică aflată la granița de răsărit a Imperiului Habsburgic. Familiile elitelor sociale și culturale din Bucovina au contribuit în mod hotărâtor la realizarea specificului local de tip central-european.

Cuvinte-cheie: Bucovina, familii, cultură, elite sociale, multiculturalitate, genealogie.

Preotul Cezar Onesim, autor al mai multor volume monografice și biografice, publică în anul 2020, la Editura Miseno din Șcheia, județul Suceava, lucrarea *Familia Cuparencu din satul Călinești, ținutul Suceava, studiu genealogic* (Șcheia – Suceava, Editura Miseno, 2020, 395 p. + 1 p.). Acest „proiect cultural”, după cum îl numește autorul în introducerea lucrării, a fost realizat prin consultarea documentelor de stare civilă ale Bisericii de la Serviciul Arhivelor Naționale (în special de la Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Suceava, în continuare SJAN Suceava), a unei serii de volume de specialitate ce conțin documente (de ex. Teodor Balan, *Documente Bucovinene*), a unor mărturii din cimitir ș.a. Este menționat faptul că, pe viitor, se dorește completarea documentară cu surse din Cernăuți și Liov pentru alte ramuri ale familiei Cuparencu. După cum este menționat și în titlu, lucrarea de față se bazează genealogie – știință auxiliară a istoriei, una dintre cele mai importante căi de cercetare a istoriei. Practic, folosind tehnica de înșiruire sistematică a membrilor unei familii pentru a stabili originea și gradul lor de rudenie, autorul dorește să prezinte cititorilor o parte din istoria satului Călinești Cuparencu, precum și aspecte din viața locuitorilor acestei zone, cum ar fi: nobili, mazili, răzeși, preoți, învățători, meșteșugari, țărani, etnii conlocuitoare etc. În centrul acestui expozeu este familia boierească Cuparencu, cu al ei tablou genealogic.

Cartea este structurată în câteva secțiuni, debutând cu două hărți (o hartă a așezărilor din Valea Siretului în secolele XIV–XVI și o hartă din secolul al XIX-lea, cu satele Călinești Ienachi, Călinești Cuparencu, Șerbăuți, Romanești, Călinești Vasilachi, Găureni), o introducere succintă, urmată de un capitol introductiv axat pe Satul Călinești. Următorul capitol este dedicat familiei Cuparencu, iar ultimul capitol (care, practic, ocupă cea mai mare parte din lucrare) se concentrează pe relațiile cu alte familii. Nu în cele din urmă, avem secțiunea bibliografică, ce include manuscrise de la SJAN Suceava, lucrări de specialitate, o secțiune de abrevieri, cuprinsul și o listă ce enumeră alte lucrări realizate de același autor.

Capitolul „Satul Călinești” este structurat în „Călineștii lui Cuparencu”, „Călineștii lui Enache” (cu „Familia Sava” și „Familia Cârste”), „Călineștii lui Vasilache” („Familia Vasile de Cuparencu”). Sunt oferite detalii inedite, pornind de la prima atestare documentară a localității (din anul 1490), precum și câteva informații legate de descoperirile arheologice din zonă, ce datează încă din paleoliticul superior. Se prezintă o serie de extrase din documente voievodale și bisericești, informații relevante pentru localitate și, ulterior, pentru familia Cuparencu. Pe alocuri, sunt incluse și fotografii cu diverse biserici, membrii de familie, o hartă a moșiei, stema Satului Călinești Cuparencu și un extras dintr-o hartă realizată de Dimitrie Cantemir în anul 1716.

Capitolul „Familia Cuparencu” cuprinde secțiunile „Fata din Șerbăuți”, „Arborele familiei Cuparencu” și „Testamentul lui Mihalache de Cuparencu”. În acest capitol aflăm că originile familiei Cuparencu pornesc de la mazilul Vasile Talpă, care urcă în clasa boierească după căsătoria cu Cristina Gafencu, care deja făcea parte dintr-o familie cu rezonanță în Moldova anilor 1700. De asemenea, Miron Cuparencu a realizat primul arbore genealogic al familiei Talpă Cuparencu; acesta locuia în Zamostea – Storojineț, unde s-au născut cei nouă copii ai săi. Sunt incluse o hartă ce înfățișează jumătatea nordică a Principatului Moldovei, realizată de austrieci în anul 1790, fotografii de morminte, portrete familiale și fotografii de grup. De asemenea, se menționează faptul că din familia Cuparencu s-au dezvoltat mai multe ramuri genealogice, precum ramura bucovineană (care se stinge la jumătatea secolului al XX-lea) și alte două ramuri din Moldova și Muntenia (ai căror urmași se găsesec în Iași, Roman, Bacău, Vaslui, Dorohoi și București). În continuare sunt prezentate o serie de investigații pornind de la povestea „Fata din Șerbăuți”, precum și arborele genealogic al familiei Cuparencu. Capitolul se încheie cu „Testamentul lui Mihalache de Cuparencu”, cu ajutorul căruia autorul extrage informații referitoare la tabloul genealogic al familiilor Cuparencu – Radca – Volcinschi – Malinescu, moșieri care au contribuit la viața spirituală și culturală a comunității. Așadar, familia Cuparencu își are originile din căsătoria lui Vasile Talpă „cupar”, „cuparul” (Cuparencu) cu Cristina Gafencu din același ținut al Zamostiei (Vijnița).

Cel mai amplu capitol, „Relații cu alte familii”, include trimiteri la familiile: Talpă, Gafencu, Rugină, Matiașescu-Florea, Dobrul, Onofrei Barbovschi, Mălai-Tăutu, Tăutu, Hulubei din Botoșanița, Volcinschi, Bongiașu, Repta (Repta din Călinești, Repta din Bănila, Repta din Șerbăuți), Radca, Bontaș, Malinescu, Țintă, Isepiciu (Iseceanu), Ursulean, Marin, Semaca, Pruncu, Mănescu din Mihalcea, Gafencu din Zamostea – Storojineț, Coroi (diaconul Luca Coroi, Coroi, Cerchez, Cuza-Coroi, Cuza-Cuparencu). De aici remarcăm legăturile cu familia domnitorului Vasile Lupu, Miron Barnovschi, străvechea familie Tăutu, mitropolitul Vladimir de Repta, profesorul Ștefan de Repta, familia Eminovici, arhitectul Adolf de Marin, profesorul de teologie Ioan Zugrav, domnitorul Al. I. Cuza, profesorul A. C. Cuza. Ca și în capitolul anterior, sunt incluse fotografii sau inscripții de pe morminte, portrete familiale, fotografii familiale de grup.

Limbajul folosit de autor este accesibil, iar în subsolul paginilor, pe lângă referințele bibliografice, sunt incluse adesea numeroase explicații sau informații suplimentare legate de anumite localități sau personalități istorice – informații contextuale utile cititorilor. Așadar, cartea, deși nu se adresează neapărat publicului larg, ci mai degrabă unei audiențe de nișă, se poate recomanda oricui dorește să consulte o lucrare de tip genealogic bine realizată și, evident, să afle mai multe detalii legate de originile, precum și legăturile dezvoltate ulterior de familia Cuparencu, care, potrivit autorului, „a îmbrățișat misiunea de apostolat creștin, prin ctitorirea de biserici și mănăstiri ortodoxe”. Cititorul va descoperi că încręgăturile genealogice rezultate ajung către mai multe personalități importante din istoria locală și regională a românilor.

Bibliografie

1. „Arhiva genealogică”, anul I, nr. 1, 1912, Iași, Institutul Român de Genealogie și Heraldică, 2005 (ediție anastatică).
2. Schipor, Vasile I., „Familii înrudite din Bucovina: Tomaschek, Cilievici și Totoescu. Memorie și conștiință genealogică”, în vol. *Bucovina istorică. Studii și documente*, București, Editura Academiei Române, 2007.
3. Ursachi, Adrian, *Bibliografia cercetării genealogice românești*, Iași, 1999.

**„CEA MAI NUMEROASĂ ȘI MAI INTERESANTĂ
CATEGORIE FOLCLORICĂ DIN LITERATURA
POPULARĂ ...”**

ELENA PASCANIUC (CRISTUȘ)

Institutul „Bucovina”, Rădăuți
Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
E-mail: elenapascaniuc@yahoo.com

“The most numerous and interesting folklore category in folk literature...”

(Abstract)

The volume puts into circulation an essential folk category, the most numerous and interesting in our popular literature, and proposes a representative selection from the unpublished funds of the Folklore Archive of Moldova and Bucovina.

Keywords: Moldova, collection of folk songs, Folklore Archive of Moldova and Bucovina, Iași.

(Rezumat)

Volumul pune în circulație o categorie folclorică esențială, cea mai numeroasă și mai interesantă din literatura noastră populară, și își propune o selecție reprezentativă din fondurile inedite ale Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei.

Cuvinte-cheie: Moldova, colecție de cântece populare, Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei, Iași.

La Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași a apărut în anul 2021, în ediție de lux, *Cântece propriu-zise din Moldova*, volumul semnat de consacrații etnologi Silvia Ciubotaru și Ion H. Ciubotaru. Este a paisprezecea carte inclusă în colecția „Ethnos”, coordonată de prof. univ. dr. Ion H. Ciubotaru, iar rostul acestei noi contribuții științifice (ce numără 458 de pagini) este, așa cum arată autorii,

de a „pune în circulație o categorie folclorică esențială, cea mai numeroasă și mai interesantă din literatura noastră populară” („Cuvânt-înainte”, p. 5). Lucrarea își propune o selecție reprezentativă din fondurile inedite ale Arhivei de Folclor a Moldovei și Bucovinei (AFMB), din numeroasele cântece propriu-zise înregistrate în colecțiile Arhivei de la Iași fiind alese pentru volumul de față 704 texte. O parte din acestea au apărut și în alte tomuri, însoțite uneori și de partituri muzicale. În volumul de față s-au tipărit doar textele poetice și s-a optat pentru atașarea unui CD cu 32 de cântece, pe care sunt înregistrate vechi cântece populare de pe cuprinsul Moldovei, în interpretări memorabile. Cartea este bogat ilustrată alb-negru și color, cu portrete ale interpreților. În „Cuvânt-înainte” semnat de autori, cititorilor le sunt reamintite inițiativele și realizările științifice ale cercetătorilor de la Departamentul de folclor al Institutului „Alexandru Philippi” din Iași, care, în parteneriat cu Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, au reușit să publice nouă volume din Caietele Arhivei de Folclor (1979–1991), iar apoi tipologiile însoțite de corpusuri, astfel „punând la dispoziția celor interesați documente inedite culese din satele Moldovei, cu precădere în ultimele trei decenii ale veacului trecut” (*ibidem*). Proiectul editorial se adresează atât specialiștilor, cât și publicului larg, astfel că demersul științific debutează cu un bogat (exhaustiv, chiar) excurs bibliografic, autorii respectând în felul acesta un tipar inaugurat încă de la publicarea volumelor monografice din cadrul colecției Caietele Arhivei de Folclor (1979–1991).

Alegerea autorilor de a-și intitula volumul folosind „formularea utilizată de muzicologi, și anume aceea de «cântec propriu-zis»” (p. 5) – pe care o preiau și în definirea categoriei folclorice analizate în peste 200 de pagini – este motivată de un plus de exactitate și de rigoare a încărcăturii semnificative conținute de sintagma subliniată, cercetătorii considerând că aceasta „elimină ambiguitățile generate de prezența sporadică a unor elemente epice și, în plus evită «pleonasmul», chiar dacă acesta este cunoscut și acceptat tacit de toată lumea” (*ibidem*). Volumul *Cântece propriu-zise din Moldova* este structurat în două părți, prima din ele cuprinzând „Cuvânt-înainte” (pp. 5–7); capitolele: „Excurs bibliografic” (pp. 9–82); „Teme și motive” (pp. 83–142); „Particularități stilistice” (pp. 143–150); „Subiecți reprezentativi” (pp. 151–226), partea a doua constituindu-se dintr-un bogat „Corpus de texte” (pp. 227–408) ce numără nouă tipuri de cântece (de dragoste și dor, de necaz și supărare, de înstrăinare, de cătanie și război, de haiducie, de natură, meditative, satirice, de petrecere). Cuprinsul volumului este completat cu Lista localităților din care provin textele (pp. 415–419); „Indice de subiecți chestionați” (pp. 420–427) și „Indice tematic” (pp. 428–434); rezumatul lucrării, tradus în limbile franceză, engleză și germană (pp. 435–446); Indice de autori (pp. 447–454); lista pieselor de pe CD-ul care însoțește volumul (pp. 455–456). Prin structura și materialul pe care îl cuprinde, volumul poate deschide noi direcții de cercetare folclorică și etnografică, îmbogățind terminologia de specialitate. Autorii tratează probleme și aspecte privind geneza acestor creații populare, circulația, tipologia, tematica și subliniază bogăția de idei și imagini artistice mereu reînnoite de talentul autorilor anonimi, în funcție de epocă și de spațiul geografic. Din studiul atent al conținutului și al performării cântecelor propriu-zise rezultă cunoașterea straturilor de viață (artistică) mai vechi sau mai noi ale comunităților investigate, a importanței acestor creații populare pentru cultura (populară) românească, a realizării artistice la care au ajuns interpreții.

Cu privire la proveniența pieselor folclorice, se precizează că toate au fost culese din Moldova și Bucovina, personal de către autori sau prin intermediul informatorilor. Urmărind repartizarea pe zonele din care provin, constatăm că zonele cele mai bine reprezentate sunt cele ale Sucevei și Rădăuțiului. Autorii privesc/analizează textul folcloric atât ca fapt de cultură tradițională, așa cum circulă în arhiva vie, încărcat de sensuri originare binecunoscute de întreaga comunitate, cât și din perspectiva literarizării lui. Textul aflat în oralitate este dominat de simboluri cu valori cultico-utilitariste. Ulterior, prin alunecarea de funcții, domină simbolurile literare, țesătura lor de sensuri este mai tendențioasă în oralitate, de unde și impresia de primitivitate în gândire și în construcție: „Pentru omul tradiției, cuvântul ales este singurul posibil și cu valoare absolută, ca și calea de a ajunge la el. În mod paradoxal, textele folclorice sunt mai rigide decât ecuațiile matematice. Legea ritualului, de exemplu, este mai severă decât aceea a algebrei”.

Rod al investigației unor zone etnografice și folclorice bogate și bine conservate, cu o personalitate distinctă, volumul *Cântece propriu-zise din Moldova* este o lucrare remarcabilă prin datele noi privind repertoriul și stadiul de evoluție al cântecului propriu-zis din Moldova veacului

trecut, prin valoarea și structurarea materialului poetic inclus în „Corpusul de texte”, o carte de referință pentru orice abordare științifică viitoare care va cerceta aceleași aspecte ale culturii și literaturii populare.

În încheiere, remarcăm faptul că lansarea cărții a avut loc în noiembrie 2021, în cadrul unui eveniment dedicat noutăților colecției „Ethnos”, la Târgul de carte Gaudeamus Radio România – ediția online, la care au participat: acad. Sabina Ispas (directorul Institutului de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu” București), prof. univ. dr. Constantin Dram (directorul Editurii Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași), cercetătoarele Adina Hulubaș și Ioana Repciuc și coordonatorul colecției „Ethnos” și coautorul acestui volum, profesor universitar dr. Ion H. Ciubotaru.

Bibliografie

1. Bucescu, Silvia, Bârleanu, Viorel (ed.), „Bătrâneasca”. *Doine, bocete, cântece și jocuri din Ținutul Rădăușilor* (cercetare monografică), Iași, 1979.
2. Ciubotaru, Ion H., Chestionar etnografic și folcloric general, Iași, 1971.
3. Repciuc, Ioana, Hulubaș Adina (ed.), *Arhiva de Folclor a Moldovei și Bucovinei: 50 de ani la înființare. In honorem prof. univ. dr. Ion H. Ciubotaru – 80*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2020.

LOCALISMUL CREATOR – REVISTE DE ISTORIA ȘI CULTURA BUCOVINEI NOU APĂRUTE

MARIAN OLARU

Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina
E-mail: marian_olaru@yahoo.com

Creative Localism – Magazines of History and Culture of Bukovina Newly Published

(Abstract)

In this article, the author reviews the main contributions of the authors for the realization of the magazine “Notebooks from Volovăț”. These, in the spirit of creative localism, present moments in the history of culture and theology and the role of this locality founded by Dragoș Voda.

Keywords: history, theology, culture, Volovat.

(Rezumat)

În acest articol, autorul trece în revistă principalele contribuții ale autorilor pentru realizarea revistei „Caiete de la Volovăț”. Acestea, în spiritul localismului

creator, prezintă momente din istoria culturii și teologiei și rolul acestei localități întemeiate de Dragoș Vodă.

Cuvinte-cheie: istorie, teologie, cultură, Volovăț.

În tradiția localismului creator care înseamnă, între altele, editarea unor publicații locale de o înaltă ținută culturală, se înscrie și apariția publicației „Caiete de la Volovăț” (Revistă de teologie și cultură a Parohiei Volovăț, anul I, nr. 1, 2021 și nr. 2, 2021). Colegiul redacțional e alcătuit din următorii membri: pr. Dumitru Valenciu, pr. prof. dr. Ioan Paul Valenciu, protos. dr. Mihail Nagy, prof. Dorina Diaconescu, prof. Lucica Antonovici. Cuprinsul e dat de interesante articole de teologie și istorie. Astfel, în nr. 1 din 2021, sunt înscrise următoarele subiecte: „Un an fără vlădica Pimen” (pr. Dumitru Valenciu), „Profesorul de religie între mentor și ucenic (conf. univ. dr. Vasile Timiș), „Preot în vreme de pandemie” (pr. lect. univ. dr. Liviu Vidican-Manci), „Yahwe hanneni („Doamne, miluiește”) – de la inima rugăciunii psalmice la rugăciunea inimii (lect. univ. dr. Stelian Pașca-Tușa), „Biserica și stat la Sfântul Ioan Gură de Aur” (I), „Sfinții martiri Constantin Brâncoveanu și Antim Ivireanul, voievodul și mitropolitul – ctitori ai limbii și culturii române” (dr. Mircea Gheorghe Abrudan), „Prima reședință domnească a Țării Moldovei (dr. Costică Asăvoaie), „Proiectul tabular al Planului conceput în 1785 de către autoritățile habsburgice pentru organizarea clerului bucovinean” (dr. Arcadie Bodale), „Retragerea mitropolitului Vladimir de Repta” (pr. dr. Ioan Paul Valenciu), „În amintirea lui Vasile Bogrea” (G. Vâslan), „Crucea dascălului Vasile Iaminovici” (prof. Ion Filipciuc), „Oreste și Toma de Hârșeni” (dr. Liviu Papuc), „Problema juridică a bisericii greco-orientale în Bucovina” (I) (dr. Johan cavalier de Spaun), „Un fost pastor baptist, stareț al mănăstirii Putna” (arhim. Veniamin), „Cronică bucovineană” și „Cărți noi” (pr. Dumitru Valenciu).

Sumarul numărului 2 din 2021 al revistei „Caiete de la Volovăț” cuprinde următoarele articole: „Imponderabilul iubirii. Cuvinte noi despre realități vechi”, (pr. Ovidiu Bârsan), „Impactul educației religioase în copilărie asupra modelării caracterului” (conf. univ. dr. Vasile Timiș), „Înțelegerea conceptului de slavă a Domnului (kavod Yahwe) în contextul teofaniilor vechi-testamentare” (pr. prof. univ. dr. Ioan Chirilă), „S-a căit David înaintea poporului?” (lect. univ. dr. Stelian Pașca-Tușa), „Iezechel 9, 4–6: Semnul Fiului Omului” (protos. Dr. Mihail Nagy), „Biserica și stat la Sfântul Ioan Gură de Aur” (II) (pr. lect. univ. dr. Adrian Podaru), „Istoria unui desen” (Dragoș Olar), „O ctitorie a lui Ștefan cel Mare puțin cunoscută: Biserica de la Volovăț” (dr. I. G. Negură), „Bisericele Volovățului” (pr. dr. Ioan Paul Valenciu), „«Biblioteca populară bucovineană» – un vis împlinit”, „Cronica familiei Tarangul” (pr. dr. Ioan Paul Valenciu), „Metodie Mârzac” (pr. Adrian Acostăchioaiei), „Problema juridică a bisericii greco-orientale în Bucovina” (II) (dr. Johann cavalier de Spaun), „Cronică bucovineană” și „Cărți noi” (pr. Dumitru Valenciu).

Parcursul textelor cuprinse în cele două numere ale revistei „Caiete de la Volovăț” arată o bună alcătuire a lor, realizată de specialiști în domeniile lor de competență, grupați în jurul preoților Dumitru și Ioan Paul Valenciu și a colectivului de redacție. Aceștia întrupează un proiect cultural, după toate semnele, de succes.

Bibliografie

1. Cernica, Doina, „«Analele Bucovinei» și «Glasul Bucovinei» la o importantă aniversare”, *ibidem*, nr. 2, 2014, pp. 609–616.
2. Pascaniuc Elena, „Bibliografia tematică a revistei «Analele Bucovinei» pe anii 1994–2002”, *ibidem*, nr. 2, 2002, pp. 565–572.
3. Schipor, Vasile I., „Analele Bucovinei, periodicul Institutului „Bucovina” al Academiei Române. Destinul unui proiect științific”, în „Analele Bucovinei”, nr. 2, 2014, pp. 339–349.

**A XXII-A EDIȚIE A SESIUNII DE COMUNICĂRI
ȘTIINȚIFICE ALMA MATER SUCEVENSIS
Suceava, 4–5 martie 2022**

HARIETA MARECI-SABOL

Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava
E-mail: harieta@atlas.usv.ro

**The 22nd Edition of the Scientific Session *Alma Mater Sucevensis*
Suceava, March 4–5, 2022**

(Abstract)*

The 22nd edition of the *Alma Mater Sucevensis* Scientific Session took place at “Ștefan cel Mare” University of Suceava on March 4–5, 2022. The purpose of the event was to bring together researchers and specialists interested in exploring the long past or recent events through the prism of history, archaeology or international relations, matching the results of their analyzes or discoveries with the challenging requirements of the field of research. Participants from Romania, Ukraine and the Republic of Moldova proposed various topics that allowed the grouping of the event into sections. The papers focused on the methods and strategies of the research, the analysis and interpretation of the sources, and the capitalization of the archival documents, claiming the diversification of options in approaching regional, Romanian, and universal historiography.

Keywords: scientific session, dialogue, research, opinion, methodology.

(Rezumat)

Cea de-a XXII-a ediție a sesiunii științifice *Alma Mater Sucevensis* a avut loc la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, în perioada 4–5 martie 2022. Scopul evenimentului a fost de a reuni cercetători și specialiști interesați să exploreze evenimentele trecute sau recente prin prisma istoriei, arheologiei sau relațiilor internaționale, potrivit rezultatelor analizelor sau descoperirilor lor cu cerințele provocatoare ale domeniului de cercetare. Participanții din România, Ucraina și Republica Moldova au propus diverse subiecte, care au permis gruparea evenimentului în secțiuni. Lucrările s-au axat pe metodele și strategiile cercetării, analiza și interpretarea surselor, precum și valorificarea

* Traducere: Harieta Mareci-Sabol.

documentelor de arhivă, susținând diversificarea opțiunilor în abordarea istoriografiei regionale, românești și universale.

Cuvinte-cheie: sesiune științifică, dialog, cercetare, opinie, metodologie.

Fără a intenționa modificarea formatului care a consacrat-o, sesiunea de comunicări *Alma Mater Sucevensis* din primăvara anului 2022 a păstrat caracterul virtual al organizării sale, ca o consecință a incertitudinilor generate de criza sanitară globală și, ulterior, de cea politico-militară declanșată în vecinătatea României. În dorința de a da continuitate acestei manifestări științifice (începute în urmă cu douăzeci și doi de ani), Departamentul de Științe Umane și Social Politice din cadrul Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava a structurat contribuțiile cercetătorilor, cadrelor universitare și doctoranzilor din Suceava, Rădăuți, Iași, Oradea, Piatra-Neamț, Cernăuți și Cahul în secțiuni precum „Arheologie”, „Istorie” și „Istoria Bucovinei”, la care s-a adăugat atelierul deschis discuțiilor pe teme de relații internaționale.

Reuniunea – un forum al opiniilor, descoperirilor și progreselor recente în domeniile istorie și arheologie – a permis participanților să dezbată o tematică variată, desfășurată pe registre ce vizează metodele și strategiile cercetării, analiza și interpretarea surselor inedite, valorificarea documentelor arhivistice, diversificarea opțiunilor în abordarea istoriografiei românești și universale. Ca și în cazul edițiilor anterioare, sesiunea din 4–5 martie 2022 a adus în atenția participanților un amplu repertoriu de subiecte „de interes în domeniul arheologiei” (cercetate și prezentate de Bogdan Petru Niculică, Ioan Mareș, Sorin Ignătescu, Constantin Aparaschivei, Alexandru Brezovan, Angela Simalcsik, Monica Dejan, Ștefan Dejan, Traian Anton, Senica Țurcanu, Vasile Diaconu, George Hânceanu, Ionuț Stigleț), deși majoritatea comunicărilor au abordat veacurile al XIX-lea și al XX-lea din perspectivă economică și socială (Viorel-Romus Laiu, „Noi contribuții privitoare la proprietățile mănăstirii Neamț în perioada 1900–1920”; Diana-Elena Spiridon, „Sprijinul Mănăstirilor Agapia și Văratec în timpul Primului Război Mondial (1916–1918)”; Nicuța-Minodora Chelaru, „Evreii din municipiul Bacău în perioada celui de-al Doilea Război Mondial. Situația economică și socială”; Emanuel Bălan, „Platforma industrială a orașului Târgu-Neamț în vizorul Securității”), politico-militară (Ionel Halip, „Regimentul 16 Infanterie Suceava în campania din Rusia (1941–1942)”; Radu Florian Bruja, „Rolul lui Manfred von Killinger în lupta pentru putere din România și Slovacia: ianuarie 1941”) și cultural-ideologică (Dumitru Vitcu, „O prăznuire (cel puțin) controversată: autocefalia BOR”; Costin Croitoru, „Despre amintirea cetății Brăila, acum când ea nu mai este”; Dinu Balan, „Problema evreiască în viziunea lui M. Theodorian Carada”; Cezar Olariu, „Activitatea culturală a evreilor din orașul Câmpulung Moldovenesc în prima jumătate a secolului XX”; Bogdan Ilie Cocieru, „Patrimoniul cultural imobil, între potențialul de dezvoltare a turismului și lipsa informațiilor referitor la localizare și delimitare. Studiu de caz:

«Casa administratorilor Domeniilor Coroanei», orașul Broșteni, județul Suceava»; Violeta Constantinescu, „Elisabeta Luca: de la «soldatul partidului» la «dușmanul poporului»»; Roxana-Melania Cornilă, „Rolul arhivelor sucevene în cercetarea istoriei medievale a României»; Vlad Gafița, „Câteva considerații asupra caracterului de religie politică a totalitarismului”).

În ceea ce privește Istoria Bucovinei, „evenimentele” și „structurile” au fost cuvintele-cheie în expunerile participanților la simpozion, ele ilustrând atât dimensiunea factuală, cât și cea ideologică a trecutului. Presa, lectura și învățământul au făcut obiectul comunicărilor susținute de Ștefănița-Mihaela Ungureanu („Patriot”: 30 aprilie – 31 decembrie 1872. Un periodic săptămânal bucovinean pentru politică și economie”), Carol Mohr („Periodicul «Die Stimme» – o voce bucovineană în Israel”), Elena Pascaniuc („Presa literară în Bucovina și noile orientări folclorice de la început de secol XX: cazul «Junimii literare»”), Harieta Mareci-Sabol („«Remedii efitine pentru omenimea suferindă». Produse farmaceutice în reclamele din presa bucovineană: 1880–1910”), Lăcrămioara Avasiloaie („Cabinete de lectură din Bucovina: Cabinetul de lectură «Stâlpul lui Vodă» din Vama”), Cristian-Alexandru Boghian („Succesul învățământului primar în Bucovina: 1775–1914”) și Tatiana Matei („Învățământul liceal interbelic prin ochii lui Nicolai Grămadă”). Participanții au folosit diverse metodologii de explorare a temelor circumscrise istoriei Bucovinei, de la captivanta particularizare (Ovidiu Bătă, „Călătoriile imperiale în Bucovina – august 1855”, Aurel-Gheorghe Prepeliuc, „Plutăritul în Bucovina. Consecințe asupra faunei piscicole”), la îndrăzneța sinteză (Marian Olaru, „Identitate etnică și politică în Bucovina la sfârșitul secolului la XIX-lea”, Rodica Jugrin, „Problemele unificării și administrării Bucovinei în dezbaterile deputaților bucovineni: 1919–1922”).

Gruparea comunicărilor și formatul întâlnirii a permis participanților să intervină și, uneori, să se completeze, creându-se astfel oportunitatea pentru discuții interesante și, fără îndoială, utile. Pusă sub semnul tradiționalei, de-acum, *Alma Mater Sucevensis*, manifestarea științifică din martie 2022 a demonstrat, din nou, preferința pentru abordarea istorică tradițională, iar acest lucru s-a reflectat în conținutul majorității comunicărilor susținute. Totuși, ar fi nedrept să nu remarcăm rezultatele cercetării interdisciplinare, inedite și incitante în cazul câtorva dintre prezentări. În general, trebuie evidențiată consecvența organizării evenimentului și calitatea lucrărilor aduse în discuție, în măsură să capteze atenția auditoriului și să genereze un dialog serios și stimulant.

**DIE MEHRSPRACHIGE BUKOWINA
WAR IN SEINER PERSON VEREINT:
NACHRUF PROF. OLEH PANTSCHUK**

ORTFRIED KOTZIAN

Augsburg/Germania
E-mail: diekotzians@yahoo.de

**Multilingual Bukovina Was United in His Person:
Obituary for Prof. Oleh Pantschuk**

*(Abstract)**

Prof. Oleh Pantschuk, the long-time friend of the Bukovina Institute Augsburg, died unexpectedly on February 28, 2022 at the age of 90. Like no other Bukovinian scientist, Pantschuk represented the diverse world of the former Austrian crown land and also the most diverse facets of the times with the various national affiliations of Bukovina. He was of the opinion that the history and culture of Bukovina are an example of the possibility of peaceful coexistence in a multi-ethnic region, that it is important to continue research on the history and culture of Bukovina in international cooperation and to promote contacts between Bukovina and the countries of Central and Western Europe. He was a good mediator between the three Bukovina Institutes in Augsburg, Chernivtsi and Radauti. In 1992 he invited the Universities of Augsburg (Prof. Dr. Fried), Chernivtsi (Prof. Dr. Pantschuk), Jassy/Iași (Prof. Dr. Zub), Lemberg/Lviv (Prof. Dr. Grin), Munich (Prof. Dr. Rein) and Warsaw (Prof. Dr. Feleszko) as well as the Bukovina Institute Augsburg (Prof. Dr. Hampel and Dr. Kotzian) to a joint declaration and also to a "Declaration of Intent for Cooperation between the University of Chernivtsi and the Bukovina Institute Augsburg". It recognized the needs and mutual benefits, namely: exchange of information, i.e. delivery of necessary new and old books, newspapers, documents, etc., at the disposal of the respective institutions; exchange of professionals (historians, cultural scientists, linguists, etc.) both in the field of teaching (lectures, seminars, conferences) and in the field of research (practical studies in universities and archives); organization of foreign language courses (German in Chernivtsi, Ukrainian in Augsburg) with corresponding short practice abroad.

Keywords: Bukovina, Chernivtsi, Augsburg, Radauti, Oleh Pantschuk, scientist, cooperation.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

Bucovina plurilingvă a fost reunită în persoana sa: Necrolog pentru prof. Oleh Pantschuk

(Rezumat)

Prof. Oleh Pantschuk, vechiul prieten al Institutului „Bukowina” din Augsburg, a murit pe neașteptate pe 28 februarie 2022, la vârsta de 90 de ani. Ca nici un alt om de știință bucovinean, Panciuk a fost un exponent al diversității fostei țări de coroană austriece. El a fost de părere că istoria și cultura Bucovinei sunt un exemplu al posibilității coexistenței pașnice într-o regiune multiethnică, că este important să se continue cercetările privind istoria și cultura Bucovinei la nivel de cooperare internațională și să se promoveze contactele dintre Bucovina și țările din Europa Centrală și de Vest. A fost un bun mediator între cele trei Institute „Bucovina” din Augsburg, Cernăuți și Rădăuți. În 1992, a invitat reprezentanții Universităților din Augsburg (prof. dr. Fried), Cernăuți (prof. dr. Pantschuk), Jassy/Iași (prof. dr. Zub), Lemberg/Lviv (prof. dr. Grin), München (prof. dr. Rein) și Varșovia (prof. dr. Feleszko), precum și ai Institutului „Bukowina” din Augsburg (prof. dr. Hampel și dr. Kotzian) la o declarație comună, precum și la o „Declarație de intenție de cooperare între Universitatea din Cernăuți și Institutul «Bukowina» din Augsburg”. Această declarație recunoștea necesitatea și beneficiile reciproce obținute prin schimbul de informații, furnizarea de cărți, ziare, documente noi și vechi; schimbul de profesioniști (istorici, oameni de știință și cultură, lingviști etc.), atât în domeniul predării (prelegeri, seminarii, conferințe), cât și în domeniul cercetării (studii practice în universități și arhive); organizarea de cursuri de limbi străine (germană la Cernăuți, ucraineană la Augsburg) etc.

Cuvinte cheie: Bucovina, Augsburg, Cernăuți, Rădăuți, Oleh Pantschuk, om de știință, cooperare.

Prof. Oleh Pantschuk, der langjährige Freund des Bukowina-Instituts Augsburg, verstarb überraschend am 28. Februar 2022 im 90. Lebensjahr.

Der brutale Überfall der Russischen Föderation auf die Ukraine mit dem Versuch, das Land militärisch zu besetzen und eine rußlandfreundliche Regierung in Kiew zu installieren, lag noch keine Woche zurück, da ging in der Hauptstadt der Bukowina ein arbeits- und erfolgreiches Leben zu Ende. Die völkerrechtswidrige Invasion in seinem Heimatland, der Ukraine, hatte ihm das Herz gebrochen: Prof. Oleh Pantschuk war – im 90. Lebensjahre stehend – für immer von uns gegangen.

Pantschuk repräsentierte wie kein anderer Bukowiner Wissenschaftler die vielfältige Welt des ehemaligen österreichischen Kronlandes und auch die unterschiedlichsten Facetten der Zeiten mit den diversen nationalen Zugehörigkeiten der Bukowina. Geboren am 17. Juli 1932 in der damals noch zum Königreich Rumänien gehörenden Bukowiner Hauptstadt Czernowitz (Cernăuți) wuchs der glühende ukrainische Patriot und überzeugte Europäer in die vielgestaltige Gesellschaft seiner Stadt hinein, erlernte alle Sprachen der Bukowina und mehrere darüber hinausreichende westeuropäische Idiome. Durch diese Fähigkeit war Prof. Pantschuk eine außerordentliche Hilfe bei den Studientagungen des Bukowina-Instituts Augsburg, die Jahr für Jahr im Wechsel in Augsburg, Czernowitz oder

Radautz stattfanden. Da sich die damaligen Verantwortlichen des Instituts auch der Pflege der wichtigen Sprachen der Bukowina verschrieben hatten und verpflichtet fühlten, wurden alle Vorträge und Diskussionen in Deutsch, Rumänisch und Ukrainisch gehalten bzw. übersetzt. Da Prof. Pantschuk diese Bukowiner Sprachen fließend beherrschte, konnte er bei den Übersetzungen behilflich sein, insbesondere in den tiefgreifenden Diskussionen und auch auf kleinste Nuancen in der wissenschaftlichen Terminologie aufmerksam machen. Daneben beherrschte er noch Russisch, Polnisch, Englisch und Französisch.

Oleh Pantschuk war der Enkel – eigentlich der Großneffe – der ukrainischen Schriftstellerin Olga (Olha) Kobyljanska, die allerdings ihre ersten Romane in deutscher Sprache verfasste, und er wurde in ihrem Haus geboren, wo sich heute das Olha-Kobyljanska-Museum befindet. Ich werde nie vergessen, wie uns (Otto Hallabrin, Luzian Geier und Ortfried Kotzian) Prof. Pantschuk im Jahre 1992 durch das Museum führte und die ganzen Erlebnisse mit der Glorifizierung der Schriftstellerin durch die Sowjetmacht erzählte. Damals hatten wir unseres, von der Mercedes-Niederlassung in Augsburg zur Verfügung gestelltes Auto, im Hinterhof des Parterrehauses in Czernowitz verborgen abgestellt; jenes Haus, in dem der Professor mit seiner Tochter – er war früh verwitwet – lebte. Oleh Pantschuk war im menschlichen Umgang vollkommen unkompliziert, er hatte keine Allüren und akademische Arroganz vermisste man bei ihm vollständig. Als Naturwissenschaftler kennzeichnete ihn eine stringente Vorgehensweise bei der Analyse wissenschaftlicher, auch geistes- und sozialwissenschaftlicher Themen. Auch bei härtesten Kontroversen, insbesondere mit rumänischen Kolleginnen und Kollegen, war Oleh Pantschuk immer sachlich und nie verletzend. Das machte ihn zu einem guten Vermittler zwischen den drei Bukowina-Instituten in Augsburg, Czernowitz und Radautz.

Schon im Jahr 1992 hatte Prof. Pantschuk die Teilnehmer der 4. Studententagung des Bukowina-Instituts Augsburg, die vom 2. bis 5. Juli stattfand, auf eine gemeinsame Erklärung eingeschworen. Darin hieß es: „Während der Vorträge und Diskussionen wurde festgestellt, dass es zur Zeit in einer Reihe europäischer Länder gefährliche Krisenherde gibt, wo interethnische Konflikte zu kriegerischen Auseinandersetzungen führen. ... Das gefährdet den Frieden nicht nur in den betreffenden Regionen, sondern in ganz Europa.“ Dies gilt mittlerweile auch für die derzeitige Situation in der Ukraine. Prof. Pantschuk verlangte daher: „Es ist unsere gemeinsame Aufgabe, gegen diese Entwicklung aufzutreten. Geschichte und Kultur der Bukowina sind ein Beispiel für die Möglichkeit friedlichen Zusammenlebens in einer multiethnischen Region. Die Teilnehmer der Konferenz waren der Ansicht, daß es wichtig ist, die Forschungen zur Geschichte und Kultur der Bukowina in internationaler Zusammenarbeit weiterzuführen sowie Kontakte zwischen der Bukowina und den Ländern Mittel- und Westeuropas zu fördern. Dem Austausch von Dozenten und Studierenden kommt dabei eine zentrale Bedeutung zu. Dies würde Brücken zwischen Menschen, ethnischen Gruppen, Völkern und Staaten bauen, Toleranz und Verständnis fördern“. Diese Erklärung unterzeichneten damals (in alphabetischer Reihenfolge)

die Universitäten Augsburg (Prof. Dr. Fried), Czernowitz (Prof. Dr. Pantschuk), Jassy/Iași (Prof. Dr. Zub), Lemberg/Lviv (Prof. Dr. Grin), München (Prof. Dr. Rein) und Warschau (Prof. Dr. Feleszko) sowie das Bukowina-Institut Augsburg (Prof. Dr. Hampel und Dr. Kotzian).

Neben dieser von der politischen Situation in Europa geprägten Erklärung initiierte Prof. Pantschuk noch eine „Absichtserklärung zur Zusammenarbeit zwischen der Czernowitzer Universität und dem Bukowina-Institut Augsburg“: „Im Namen unserer Institutionen erklären wir, dass wir die Notwendigkeit und die gegenseitigen Vorteile unserer Beziehungen erkannt haben, und in Zukunft in: 1. Informationsaustausch, d. h. Lieferung von notwendigen neuen und alten Büchern, Zeitungen, Dokumenten usw., über welche die jeweiligen Institutionen verfügen; 2. Austausch von Fachleuten (Historikern, Kulturwissenschaftlern, Sprachforschern usw.) sowohl im Bereich der Lehre (Vorlesungen, Seminare, Konferenzen) als auch im Bereich der Forschung (praktische Studien in den Universitäten und Archiven); 3. Veranstaltung von Fremdsprachenkursen (Deutsch in Czernowitz, Ukrainisch in Augsburg) mit entsprechender kurzer Praxis im jeweiligen Ausland.“ (Alle Zitate nach: Kaindl-Archiv – Zeitschrift des Bukowina-Instituts für den Kulturaustausch mit den Völkern Mittel- und Osteuropas, H. 11/3 Neue Folge, Juli – September 1992, S. 98 und U 3).

Die Erklärung trug Früchte. Im Jahre 1993 fand die 5. Studientagung in der Bukowiner Hauptstadt Czernowitz statt. In den Folgejahren jeweils im jährlichen Turnus in Deutschland (Augsburg), der Ukraine (Czernowitz) und in Rumänien (Radautz). Bis zum Jahr 2001 war dies gängige Praxis. Aus diesen Weichenstellungen ist das Wirken von Prof. Pantschuk nicht wegzudenken.

Dies überrascht umso mehr, als die Wissenschaftslaufbahn Oleh Pantschuks eine ganz andere Richtung eingeschlagen hatte. Bereits mit 17 Jahren studierte er an der Universität Czernowitz Chemie, so wie es ihm nach eigener Aussage sein Bruder vorgemacht hatte. 1953 war er Bachelor, 1954 Magister der Wissenschaften. Während seines Promotionsstudiums von 1954 bis 1957 war er Aspirant am Institut für Physikalische Chemie. Nach der Promotion arbeitete er drei Jahre als Ingenieur des Instituts, wurde 1961 Assistent, dann 1965 Assistenzprofessor am Institut für Anorganische Chemie. Dort habilitierte er sich 1988 und wurde zum Professor berufen. Die Staatsuniversität Czernowitz wurde zwischenzeitlich zur Nationalen Jurij-Fedkowicz-Universität Czernowitz/Tscherniwzi. Das alles schaffte Prof. Pantschuk ohne jemals Mitglied in der Kommunistischen Partei der Sowjetunion (KPdSU) gewesen zu sein, wie Oxana Matychuk von der Ukrainisch-Deutschen Kulturgesellschaft in einem Liveblog für die Süddeutsche Zeitung am 1. März schrieb. Dafür war dieser unabhängige Geist und aufrichtige Europäer bis 2010 Direktor des Bukowina-Zentrums in Czernowitz, das er fast zwei Jahrzehnte unter der Prämisse führte: „Anknüpfend an die polyethnische und multikulturelle Vergangenheit der Region Bukowina freuen wir uns über jeden, der gemeinsam mit uns den Weg für ein lebendiges und geeintes Europa bereitet.“

GEORGETA CONSTANȚA ISTRĂTOAIE (3 ianuarie 1943 – 10 februarie 2022)

ȘTEFĂNIȚA-MIHAELA UNGUREANU

Institutul „Bucovina”, Rădăuți
E-mail: stefanita_ungureanu@yahoo.co.uk

Georgeta Constanța Istrătoaie (January 3, 1943 – February 10, 2022)

*(Abstract)**

In the following article we briefly evoke the life and activity of Georgeta Constanța Istrătoaie, who was an appreciated German teacher. For a few years before her retirement, she worked as a scientific researcher at the “Bucovina” Institute in Rădăuți, her area of interest being the German press in Bukovina. The results of her researches were published in several articles in “Analele Bucovinei”, the scientific magazine of the institute.

Keywords: Georgeta Constanța Istrătoaie, biography, scientific activity.

(Rezumat)

În articolul următor evocăm, pe scurt, viața și activitatea Georgetei Constanța Istrătoaie, care a fost o apreciată profesoară de limba germană. Câțiva ani înainte de pensionare, a lucrat ca cercetător științific la Institutul „Bucovina” din Rădăuți, în aria sa de preocupări aflându-se presa germană din Bucovina. Rezultatele cercetărilor au fost publicate în mai multe articole din „Analele Bucovinei”, revista științifică a institutului.

Cuvinte-cheie: Georgeta Constanța Istrătoaie, biografie, activitate științifică.

Georgeta Constanța Istrătoaie s-a născut în 3 ianuarie 1943, în orașul Rădăuți, județul Suceava, fiind unica fiică a părinților Ilarion Istrătoaie și Olga, născută Krevohheza¹.

* Traducere: Ștefănița-Mihaela Ungureanu.

Tatăl, născut în 10 ianuarie 1910, în comuna Frătăuții Vechi, a fost funcționar la Banca Națională din Rădăuți. A luptat și a căzut pe frontul celui de-al Doilea Război Mondial, în 1944, la Căntălărești, județul Vaslui. Mama, născută în 8 mai 1914, în Rădăuți, a fost casnică.

Georgeta Constanța Istrătoaie urmează cursurile primare, gimnaziale și liceale în orașul natal, între 1949 și 1959. Ultimii doi ani de liceu îi termină la Timișoara, la Școala Medie nr. 1, astăzi Colegiul „Constantin Diaconovici-Loga”. În perioada 1961–1964, frecventează cursurile Institutului Pedagogic de 3 ani, Facultatea de Filologie, specializarea limba germană–limba română.

După absolvire, este repartizată ca profesor de limba germană în comuna Zorlențul Mare, județul Caraș-Severin, unde activează până în 1966.

În anul 1965, se căsătorește cu medicul Ilie Danțoș, iar în anul următor se transferă în comuna Brebu, unde acesta își desfășura activitatea. Funcționează la Școala Generală din Brebu până în anul 1968. În 8 aprilie 1967, se naște primul copil al familiei, Alin-Mărgărit Danțoș.

În vara anului 1968, Georgeta Istrătoaie susține examenul de definitivat la Timișoara, iar în toamna aceluiași an vine, prin transfer, la școala generală din comuna Arbore – Cotul de Jos, județul Suceava. Între 1969 și 1975, funcționează la Școala Generală din satul Țibeni, apoi la Școala Generală nr. 4 (actuala Școală Generală „Regina Elisabeta”) din Rădăuți (1975–1993) și, începând cu anul școlar 1983/1984, predă și la Liceul „Eudoxiu Hurmuzachi” din aceeași localitate.

În 27 decembrie 1974, naște al doilea copil, Georgead-Ștefan Danțoș, iar în 1980 divorțează, revenind la numele de Istrătoaie.

Începând cu data de 1 aprilie 1993, în urma Adresei nr. 943 a Filialei Iași a Academiei Române, Inspectoratul Județean Suceava comunică decizia de transfer a doamnei Georgeta Istrătoaie la Centrul pentru Studierea Problemelor Bucovinei (în prezent, Institutul „Bucovina”) din Rădăuți. Aici, ocupă funcția de asistent de cercetare, apoi de cercetător științific, până la pensionarea, în anul 1998.

Preocupările Georgetei Istrătoaie în cadrul Institutului „Bucovina” s-au axat pe valorificarea informațiilor despre istoria și cultura Bucovinei, conținute în ziarele de epocă, tipărite la Cernăuți, aflate în fondul german de carte al bibliotecii instituției (fosta „bibliotecă a profesorilor”/„Lehrerbibliothek” a Gimnaziului Superior de Stat din Rădăuți). Rezultatele cercetării au fost publicate în articolele „Viața culturală și artistică din Cernăuți oglindită în ziarul german «Bukowina» în

¹ Informațiile din acest articol sunt extrase din Dosarul de personal nr. 8, aflat în arhiva Școlii Gimnaziale „Regina Elisabeta” din Rădăuți.

anii 1862–1868”² și „Czernowitzer Zeitung» și viața culturală din Bucovina”³. De asemenea, Georgeta Istrătoaie a recenzat publicațiile de limbă germană „Südostforschungen». Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas”⁴, „Kaindl Archiv”⁵ și „Der Südostdeutsche”⁶.

A trecut la cele veșnice în 10 februarie 2022, la vârsta de 79 de ani.

² Vezi: „Analele Bucovinei”, anul 1, nr. 1, 1994, pp. 123–127.

³ Idem, anul I, nr. 2, 1994, pp. 297–299.

⁴ Idem, anul II, nr. 2, 1995, pp. 481–482.

⁵ Idem, anul III, nr. 2, 1996, p. 500.

⁶ Idem, anul IV, nr. 1, 1997, pp. 255–256.

NOTES ON CONTRIBUTORS

Ovidiu Bătă – engineer geologist, scientific researcher III at the “Bukovina” Institute of Romanian Academy. PhD in Geology (2006) at the “Al. I. Cuza” University of Iași, with the thesis *Palynostratigraphical Study of the Metamorphic Formations from Putna Basin (Bistrița Mountains)*. Fields of interest: geology, exploitation of mineral resources, environmental protection. Author of books, studies and articles about the economic life of Bukovina.

Cristian-Alexandru Boghian – PhD in History, Bachelor’s degree in History and Economics, MD in the Management of International Relations and Cross-Border Cooperation. He is currently a scientific research assistant at the “Bukovina Institute” of the Romanian Academy in Rădăuți. Fields of interest: history, economics, built patrimony. Author of many articles published in ISI scientific journals and participant at several scientific conferences on topics such as: “Nationalism vs. Multiculturalism: the End of the Romanian Interwar Multiparty System” (Târgu-Mureș, 2014); “The Great War and the Great Depression: the Lost Link” (in “Journal of Romanian Literary Studies”, 2015); “A Chapter in the Nationalist Reaction Against Intercultural Changes: the Goga Government (1937–1938)” (Târgu-Mureș, 2014).

Mihai-Ștefan Ceaușu – scientific researcher I of the “A. D. Xenopol” History Institute of the Romanian Academy in Iași. Research fields: modern history of Romania and of the Central and South-Eastern Europe, focusing on the ethno-cultural and historical space of Bukovina, on the problematic of the historical evolution of cities, minorities, national movements, parliamentarism and political elites in the eighteenth-twentieth centuries. He presented numerous papers on the subjects mentioned above at more than fifty international and national congresses and symposia. He also published a variety of studies in Romanian and foreign magazines. Representative work: *Parlamentarism, partide și elită politică în Bucovina Habsburgică 1848–1918*, Junimea Publishing House, Iași, 2004 (book awarded with the „Dimitrie Onciul” – Prize of the Romanian Academy).

Carmen-Emilia Chașovschi – Associate Professor PhD, Department: Management and Business Administration, Faculty of Economics and Public Administration, “Ștefan cel Mare” University Suceava; specialized referee in tourism and member of editorial board of Romania’s promotional brochures for the international tourism market.

Ioan-Gabriel Chiraș – has a BA in history (2015–2018) and an MA in International Relations (2018–2020) at “Alexandru Ioan Cuza” University of Iași. His main interests are the history of Romanian conservatism and its personalities and the history of Bukovina and its personalities around the Rădăuți site. He is currently pursuing a PhD at the same University. His thesis is entitled “The Great Conservative Government 1872–1876. Aspects of internal and external politics”. He is also a member of the Society for Romanian Culture and Literature in Bukovina since 2020.

Mircea A. Diaconu – professor and Vice-Rector of “Ștefan cel Mare” University of Suceava, a specialist in Romanian literature, literary critic and historian, chief editor of the journal “Meridian Critic”, and member of the Writers’ Union of Romania. He published several volumes about Romanian poetry and prose. He also edited the works of the Bukovinian writers such as Mircea Streinuț, Traian Chelariu, Iulian Vesper and Teofil Lianu. The essays published by Professor Diaconu refer to the condition of literary criticism. He collaborated with other writers on the volume entitled *Romanian Literature as World Literature* (Bloomsbury, USA, 2018).

Serghei Hakman – Deputy Director of the Chernivtsi Regional Centre for Retraining and Professional Development of State Authorities, Local Government, State Enterprises, Institutions and Organization Employees (since 2005), Vice-President of the “Public Resources and Initiatives” Charity Foundation (since 2008), member of Work Commission of “Upper Prut” Euroregion for Interregional and International Cooperation, Local Governing Development and Information (since 2018). He participated to and coordinated many international projects on Ukrainian-Romanian relations, cross-border cooperation and interethnic relations. The author of more than 150 scientific publications in history of international relations, Ukrainian-Romanian relations, cross-border cooperation and interethnic relations.

Rodica Jugrin – scientific researcher III at the “Bukovina” Institute of the Romanian Academy; PhD in History (2004), with a thesis on the cultural life in Bukovina in the interwar period. Areas of interest: contemporary history, oral history and history of mentalities. She edited several volumes about the history of Bukovina and published books, studies and articles on the evolution of the cultural phenomenon in the province during the interwar period (institutions, personalities), parliamentary life, and anti-communist resistance.

Ortfried Kotzian – former director of the Department of Pedagogy of the “Bukovina” Institute in Augsburg. Ortfried Kotzian carried on a fruitful activity in the Regional Schwaben Board. He is designated counselor of cultural affairs, then superior counselor and, ultimately, director of the department for culture of the same institution. In 2002 – awarded, for distinctive merits, with the “Sieben Schwaben” Medal. Also former director of the Haus des Deutschen Ostens in Munich, Germany. Among the various papers published, we mention: *Das Schulwesen der Deutschen in Rumänien im Spannungsfeld zwischen Volksgruppe und Staat* (Augsburg, 1984); *Die Aussiedler und ihre Kinder: Eine Forschungsdokumentation über die Deutschen im Osten* (Dillingen-Munich, 1991); *Spurensuche in die Zukunft. Europas vergessene Region Bukowina* (with Johannes Hampel, Augsburg, 1991); *Die Umsiedler: die Deutschen aus West-Wolhynien, Galizien, der Bukowina, Bessarabien, der Dobrukscha und in der Karpatenukraine* (Munich, 2005).

Harieta Mareci-Sabol – is associated professor at the Faculty of History and Geography of the “Ștefan cel Mare” University of Suceava; PhD in History at the “Alexandru Ioan Cuza” University of Iași (2002), with a thesis on the Romanian historiography. Her monographs, studies and articles *pertaining* to modern history, history of Bukovina and historiography were published in Romania, Poland, Italy, Turkey and Ukraine. Her research interests include Bukovina’s personalities and its cultural, social, and medical history.

Liviu-George Maha – professor at the Department of Economics and International Relations, Faculty of Economics and Business Administration, “Alexandru Ioan Cuza” University of Iasi (PhD in 2009). Scientific research activities in the following areas of interest: economic resilience, international labor migration, economic integration process, business environment, international trade, internationalization of firms, European single market, structural and cohesion funds, etc. President of the Society for Romanian Culture and Literature in Bukovina (since May 2021); author and co-author of studies and specialized volumes, such as: „Strategic commercial policy in the context of economic globalization: evaluation and perspectives”, in Acad. Păun Ion Otiman, Cornel Ionescu, Emil Dinga (eds.), *Post-doctoral studies in economics*, vol. 5, *Studies and research on the impact of globalization on the structure and dynamics of economies*, Bucharest, 2012; *International trade exchanges between theory and reality*, Iași, 2013.

Carol-Alexandru Mohr – PhD in Linguistics, translator and scientific researcher at the “Bukovina” Institute of the Romanian Academy. In 2012 he conducted a research internship at the University of Tübingen, where he dealt with various topics in the field of general linguistics, German linguistics, traductology, sociolinguistics and intercultural phenomenology. During his stay

at Tübingen, he worked on the paper “Zur Sprachensituation in Rumänien” (presented at the International Colloquy “Aktuelle Themen der romanischen Sprachwissenschaft”, organized by the Tübingen University Romanism Seminar) and “Die Bedeutung der übersetzungstheoretischen Ansätze Eugen Coserius für die Übersetzungspraxis” presented at the “IX. Internationaler Kongress der Germanisten Rumäniens” held in Bucharest between the 4th and the 7th of June 2012.

Ilie Molea – missionary priest of the Archpriest of Rădăuți, former Erasmus scholar (internship) in Thessalonica, Greece within the Neo-Greek Language School of the Aristotle – Thessalonica University and master student at the “Dumitru Stăniloae” Faculty of Orthodox Theology – Iași, in the field of “Communication and Spiritual and Psychological Counselling”, having as theme of dissertation “Priests from Bukovina of yesteryear: Iraclie Porumbescu, Ioan Puiu and Casian Bucescu”. Coordinator of the pastoral circles assigned to the archpriest of Rădăuți, organizing meetings on different (including historical) topics, priestly conferences, missionary visits etc. Area of interest: History of the Orthodox Church in Bukovina.

Alis Niculică – head of bibliographic information office at the “I. G. Sbiera” – Library of Bukovina in Suceava; graduate of the Faculty of Letters and Sciences of the “Ștefan cel Mare”-University of Suceava (specialization history-geography), PhD (2006). Fields of expertise: history of culture in Bukovina (music, theatre, press). Author and co-author of several books, such as: “*Junimea literară*” (1904–1914; 1923–1939). *Bibliografie* (Iași, 2012); *Sol omnibus lucet. Antologia scriitorilor bucovineni* (with Ștefan Alexandru Băișanu and Carmen Veronica Steiciuc) (Suceava, 2012); “*Bucovina literară*” (Cernăuți, 1942–1944). *Bibliografie* (Câmpulung-Moldovenesc, 2012); “*Revista Bucovinei*” (București, 1916; Cernăuți 1942 – Timișoara, 1945). *Bibliografie* (with Vasile I. Schipor) (Suceava, 2015); “*Făt-Frumos*” (Suceava, 1926 – Cernăuți, 1934 – București, 1940 – Cernăuți, 1941 – Râmnicu Vâlcea, 1944). *Bibliografie* (with Vasile I. Schipor) (Suceava, 2016). Author of over 20 studies published in scientific magazines, such as “Analele Bucovinei”, “Codrul Cosminului”, “Țara Fagilor”, “Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae”, “Crai Nou”, “Scriptum”.

Marian Olaru – scientific researcher at the “Bukovina” Institute of the Romanian Academy. PhD in History (2000). Fields of interest: modern and contemporary history, oral history, microhistory and history of mentalities. He published various studies and articles related to the history of Bukovina, regarding the evolution of the political system in this region during the Austrian occupation, the role of personalities, cultural and political elite from this region in advocating the identity at the end of the XIXth century and beginning of the XXth century. He also showed a particular interest in studying the context (phenomena) that resulted in the extinction of the multicultural and multiethnic Bukovina at the end of the Second World War, a process emphasized by the establishment of communist rule in the Central and Eastern Europe.

Elena Pascaniuc – scientific researcher III at the “Bukovina” Institute of the Romanian Academy (Rădăuți); PhD student at the “Ștefan cel Mare” University in Suceava, with a thesis on the folklore in Bukovina. Areas of interest: cultural life in Bukovina, history of folklore in Bukovina. She published studies and articles on these topics in the periodicals: “Analele Bucovinei” (Rădăuți – București); “Meridian Critic”, Analele Universității “Ștefan cel Mare” Suceava, seria Filologie; “Scriptum” (Suceava).

Ștefan Purici – professor at the Department of History and International Relations of the Faculty of History and Geography of the “Ștefan cel Mare” University of Suceava and Vice-Rector of this Faculty. Ph.D in History (1995) with a thesis on the Romanian national movement in the Bukovina (1775–1861). He teaches contemporary history of the Romanian people and history of European integration. Author of 4 books and over 100 articles on modern and contemporary history.

Serhiy Troyan – Dr. Hab. of Historical Sciences, professor at the Department of International Relations, Information and Regional Studies of the National Aviation University (Kyiv, Ukraine), professor

at the University of Rzeszów (Poland) and head of the multi-volume scientific project “The Great War 1914–1918: retrospective analysis”. Research interests: world history, international relations, history of diplomacy, research methodology, foreign and domestic policy of Central and Eastern Europe (including modern Ukrainian-Polish relations). He published more than 500 scientific works in Ukrainian, English, Polish, and Russian, about various aspects of the history of international relations.

Ștefănița-Mihaela Ungureanu – scientific researcher III; PhD in 2020, with a thesis on the history of the press in Bucovina. Areas of interest: German press and literature in Bukovina, translations from/into German; publishes studies and articles about the German language press and literature of Bukovina.

